

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

XVIII

SZERKESZTI

**KÁLMÁN BÉLA
PAPP ISTVÁN és SEBESTYÉN ÁRPÁD**

UN RÉSUMÉ SE TROUVE A LA FIN DE CHAQUE ARTICLE

DEBRECEN 1972

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

XVIII

SZERKESZTI

**KÁLMÁN BÉLA
PAPP ISTVÁN és SEBESTYÉN ÁRPÁD**

UN RÉSUMÉ SE TROUVE A LA FIN DE CHAQUE ARTICLE

DEBRECEN 1972

A DEBRECENI KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK
ÉVKÖNYVE

©Kálmán Béla, 1972

Kossuth Lajos Tudományegyetem

A kiadásért felelős: Bognár Rezső

Felelős szerkesztő: Kálmán Béla

Műszaki és technikai szerkesztő: Sebestyén Árpád

A kézirat a nyomdába érkezett: 1972. január hó. Megjelent: 1973. február hó. Készült monó szedéssel, íves magasnyomással, az MSZ 5691—50 és az MSZ 5602—55 szabvány

szerint. Példányszám: 700. Terjedelem 13 A/5 ív.

72.9100.66-19-2 Alföldi Nyomda, Debrecen

Papp István

1972. április 11-én elhunyt Papp István egyetemi tanár, a KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszékének volt vezetője, a nyelvészeti tudományok doktora, az Oktatásügy Kiváló Dolgozója, a Finn Oroszlánrend parancsnoki fokozatának tulajdonosa, a Finn Tudományos Akadémia külső tagja, a Turkui Egyetem díszdoktora, több hazai és külföldi tudományos társaság tagja, évkönyvünk társszerkesztője.

A hirtelen halál alkotó ereje teljében ragadta el. 1971. szeptember 12-én még bensőséges keretek közt ünnepeltük hetvenedik születésnapját, átnyújtva neki évkönyvünk előző kötetét, legközvetlenebb munkatársai, tanítványai tisztelgő írásaival. Személyében a magyar nyelvtudomány nemzetközileg is kiemelkedő tudósát, egyetemünk kiváló oktatóját és nevelőjét, a magyar–finn kapcsolatok fáradhatatlan ápolóját veszítettük el.

Temetése 1972. április 21-én volt a debreceni Köztemetőben. Az alábbiakban az ott elhangzott beszédek közöljük.

KÁLMÁN BÉLA:

A Kossuth Lajos Tudományegyetem, a Bölcsészettudományi Kar, a Magyar Nyelvtudományi Társaság és közvetlen munkatársaid nevében búcsúzom tőled, Pista bátyám.

Húsz esztendeig éltünk és dolgoztunk együtt, egymás szomszédságában a két testvértanszéken. Közös szerkesztettük évkönyvünket, közös beszélgettünk meg a tanterveket, a sok-sok hivatalos jelentést. Volt idő, mikor szinte naponta találkoztunk. Ha külföldi kolléga érkezett egyetemünkre, együtt gondoskodtunk programjáról. Ismertük egymás tudományos munkásságát, nem egyszer kértünk tanácsot egymástól. Mindig csodáltam bámulatos munkabírádsodat, azt a lendületet, amelyet nem fékezett le a sok adminisztráció, a sok-sok előadás és vizsgák. Gondjaidról, örömeidről beszámoltál munkatársaidnak. Örültünk, ha siker koronázta munkádat, ha külső elismerés fénye is rád hullt

valamilyen formában akár itthon, akár külföldön. Beosztottaid tudományos fejlődését figyelemmel kísérted, és buzdítottad őket további munkára a nehézségek elől meg nem hátrálva, ahogy ezt tőled is láthatták.

Mint középiskolai, majd főiskolai tanár és húsz éven át egyetemünkön a magyar nyelvtudományi tanszék vezetője, tudományos munkásságoddal is maradandót alkottál.

A magyar nyelvtudománynak alig van olyan ága, amellyel ne foglalkoztál volna behatóan. Kezdetől fogva azonban a mondatban állt érdeklődésed középpontjában. Már 1930-ban egyik első tudományos dolgozatod a mondat részeivel foglalkozott, és igyekeztél az akkori hazai egyoldalú logikai felfogással szemben egy szélesebb kitekintésű, a logikai mellett az érzelmi és stilisztikai szempontokat is figyelembevevő mondat szemléletet kidolgozni. Otthonosan mozogtál a leíró és a történeti nyelvtan területén egyaránt. Az előbbiből több új szempontú szintézised jelent meg. Évek hosszú során át érlelt magyar nyelvtörténeti előadásaid rövidebb változata finnül is megjelent 1968-ban. Mindössze 15 ív, de tudományos és pedagógiai szempontból is maradandó alkotás.

Főiskolai jegyzetből egyetemi tankönyvvé átdolgozott Leíró hangtanod mindmáig a legjobb olyan fonetikai és fonológiai áttekintés, amely igényes, lépést tart a tudomány mai helyzetével, de ugyanakkor olvasmányos, tanulható, és nem állítja a diákokat megoldhatatlan feladatok elé.

Pályád kezdetén több dolgozatod szól a nyelvatlaszok jelentőségéről és elvi kérdéseiről.

Figyelemmel kísérted az általános nyelvészet fejlődését, egyike voltál azoknak, akik ki tudtak törni a magyar nyelvtudományt többször fenyegető provincializmusból. Foglalkoztál Wundt lélektani elméletével, Bühler és Gombocz funkcionális mondattanával, Saussure tanításával, Ravila szellemes elméletével a mondat őstörténetéről, de sohasem szegődtél szolgai módon valamely irányzathoz, mindig bíráló szemmel mérlegelted, mi az, ami felhasználható, mi az, ami zsákutcába vezet. Elsősorban a magyar és a finn nyelv alapján vizsgáltad meg, hogy az indoeurópai nyelvekre épülő elméletekben mi a valóban általános törvényszerűség, és hogy a nyelvtudomány melyik területeire alkalmazható. Eredményeid, sajnos, csak főiskolai jegyzet formájában jelentek meg, teljes szintézised kidolgozására már nem került sor.

Egész munkásságodra meghatározó jelentőségű volt egyéves finnországi tanulmányutad 1935–36-ban. Te voltál az a magyar tudós, aki a legtöbbet tetted a finn-magyar kulturális és tudományos kapcsolatok megerősítésére és elmélyítése érdekében.

Ezt a jelentős feladatot nem reprezentálás és ünnepi szónoklatok formájában vállaltad, hanem sok évtized kitartó és szakértő munkájával. Sorra jelentek meg az egyetemi finn oktatást elősegítő munkáid: a Finn nyelvtan, Finn nyelvkönyv, Finn olvasókönyv és a Finn nyelv alapelemei. Mindezeket betetőzte talán legnagyobb és legmaradandóbb alkotásod, a Finn–magyar

szótár. E munkák nagy része második, sőt harmadik kiadást is megért rövid idő alatt. Ezrek használták eddig is, és további nemzedékek is használni fogják Finnországban és itthon; mindazok, akik a finn nyelvvel és irodalommal meg akarnak ismerkedni. Magyar—finn szótáradon több mint egy évtizeden át dolgoztál, de ennek befejezése már sajnos másra marad.

Tanításod határainkon túlra is kisugárzott. Korábban is, de 1965-től kezdve évente rendszeresen adtál elő nyelvtörténetet a jyvaskyläi nyári egyetemen.

Te voltál eddig szinte az egyetlen magyar tudós, aki a finn nyelvtudomány belső kérdéseiben is otthonosan mozgottál, és tudományos munkásságod egy nem is jelentéktelen része finn nyelvészeti kérdésekkel foglalkozott. Nem véletlen, hogy a Finnugor Társaság, a Kalevala Társaság, a finn Akadémia tagjai közé választott, a turkui egyetem pedig díszdoktorrá avatott. A finn kormánytól a legmagasabb kitüntetést kaptad, amit külföldi elnyerhet.

A tudomány művelésén kívül több mint négy évtizeden át tanítottál. Szerencsésen egyesült benned a tanár és a tudós egyéniség. Előadásaidat az egyetemen is teljesen szabadon tartottad logikusan felépítve, szépen megformált mondatokban, az igazság szenvedélyes keresésével — tudományos meggyőződéstől átfűtött hangon. Minden órád nagy élmény volt hallgatód számára. Egyetemi oktató munkád elismeréseképpen kaptad meg „A felsőoktatás kiváló dolgozója” kitüntetést.

A nagy tudós és a kiváló tanár mellett igaz embernek ismertünk meg, aki félelem nélkül harcol az igaznak tartott ügyért, aki bátran kiáll a gyengék mellett mindaddig, míg úgy látja, hogy megérdemlik a támogatást. A kari üléseken is szenvedélyesen képviselt akár a többség ellen is álláspontodat, ha meg voltál győződve annak igazságáról.

Családi életed példaképül szolgálhat mindenki számára. A kölcsönös szeretet és megértés jellemezte a férj és feleség, a szülő és gyermekek, a nagypapa és az unokák viszonyát. Jóban-rosszban híven kitartottak egymás mellett. Melegen ragaszkodtál csaláodhoz, ahol mindig megnyugvást találhattál hivatali munkád nehézségei között. Olykor súlyos gondjaid közt az unokák társasága feledtette veled a kellemetlenségeket, földerített, megnyugtatt. A szerető család levette vállaidról a mindennapi kisebb-nagyobb gondokat, lehetővé tette, hogy otthon is folytathasd értékes tudományos munkádat. Ha otthon dolgoztál, lábujjhegyen járt mindenki, hogy munkádban ne zavarjon.

Hirtelen, váratlanul távoztál körünkből. Alig tudjuk elképzelni, hogy többé nem beszélgethetünk. Emléked azonban tovább él csaláodban, munkatársaid, tanítványaid szívében és nagyszámú, időtálló tudományos műveidben. Nyugodj békében!

Ritkán rendített meg külföldről érkező gyász hír annyi embert Finnországban, mint Papp István professzornak az élők sorából való eltávoztása. Csaknem négy évtized alatt Papp István nagyon sok igaz finn barátot szerzett, s a váratlanul érkező halálhír valamennyiüket fájdalmasan érintette. Papp István először 1935-ben járt hazánkban, s későbbi számtalan látogatása során, amelyeket tudósként, oktatóként és a finn—magyar kulturális kapcsolatok ápolójaként Finnországban tett, ismertté vált mindannyiunk számára megnyerő, vidám egyénisége.

Tevékeny szorgalmának és törhetetlen akaraterejének eredménye volt, hogy Papp István egészen rendkívüli finn nyelvismeretre tett szert. Ennek bizonyítéka e tudományterülettel kapcsolatos számos szakmunkája, mindenekelőtt az 1962-ben elkészült hatalmas mű, a több mint ezeroldalas „Finn—magyar szótár”. Tudjuk, hogy Papp István tudományos műhelyében már csaknem készen volt a finn és a magyar nyelvvel foglalkozók számára egy másik ajándék is, a nagy „Magyar—finn szótár”. Fájó szívvel kell tudomásul vennünk: a szerzőnek már nem adatott meg az, hogy munkáját készen lássa. De meg vagyunk győződve arról, hogy majd e mű is — remélhetőleg mielőbb — megjelenik, és Papp István két szótára nemzedékeken át fogja hordozni szerzője nevét.

Nekünk finneknek különösképpen okunk van rá, hogy emlékezzünk Papp professzorra azon úttörő munkássága miatt, amellyel egyetemi oktatóként a finn nyelv ügyét szolgálta a debreceni egyetemen. Az 1950-es években rövid idő alatt a finn nyelv tanításához szükséges tankönyveknek és kézikönyveknek egész sorát adta ki. Különösen a „Finn nyelvtan”-át dicsérték széles körben sajátos, éppen a magyar olvasók szempontjait figyelembe vevő megformálása miatt. Vannak jó tudósok, és vannak jó oktatók, de e két típus tulajdonságai ritkán ötvöződtek egy személyben olyan sikeresen, mint Papp Istvánban. Papp professzor lelkesítő és kitűnő tanítását a finn egyetemi hallgatók is élvezhették. Jelen hallgatóságunk előtt is ismertté válik Papp István neve az általa írt magyar nyelvtörténeti könyv érdeméből, amely igen sok elismerésben részesült mind tudományos színvonala, mind pedig pedagógiai felépítése miatt. Papp professzor színvonalas munkálkodását tanúsítja az is, hogy amikor a debreceni egyetem neveltjei Finnországba látogatnak, már hazánkba érkezésükkor is bámulatos készséget mutatnak finn nyelvtudásukat tekintve.

Papp István professzor a finn—magyar kulturális kapcsolatok ápolóinak sorában is betölthetetlen űrt hagyott. Sokáig fogunk emlékezni a finn—magyar kulturális bizottságban végzett céltudatos munkájára. Tevékeny munkálkodásainak egyik utolsó gyümölcse volt a finn lektorátus megszervezése a debreceni egyetemen. Jelentős életművének elismeréséül Papp professzor 1970-ben a Turku Egyetem díszdoktora címet kapta. Még ebben az évben a finn tudo-

mányos akadémia külső tagjává választották. E pillanatban mi magyarbarát finnek mély gyászunkban úgy érezzük, hogy mindezek az elismerések csupán jelentéktelen kifejezései voltak annak a nagy adósságnak, amellyel a neves tudósnak és oktatónak, a testvérnépek közötti baráti kapcsolatok rendíthetetlen támaszának tartozunk.

A finn oktatásügyi minisztérium, a finn—magyar kulturális vegyesbizottság finn albizottsága és minden finn barátja nevében mélységes fájdalommal búcsúzom Papp István professzortól.

K. SZOBOSZLAY ÁGNES:

A hozzátartozók, munkatársak, hallgatók mellett mi, volt tanítványok érezzük legnagyobb hiányát szeretett tanítómesterünknek, nevelőnknek. Sok vizsga, kijelölt feladat után most adja nekünk a legnehezebb és legfájóbb leckét: végső búcsút venni Tőle.

Bár Ő tanított bennünket a szó jelentésére, a mondatban feltáruló csodálatos, mély emberi tudásra, soha nem tudtuk és most is nehéz a *már lehetetlen*, az *elmúlás*, a *halál*, a *soha többé* gondolatát az Ő személyével összekapcsolni.

Hitetlenkedve állunk a nyitott sír előtt, hogy Őt készül befogadni, aki tanítványai szemében egyet jelentett az örök munkával és hivatásszeretettel.

Fülünkbe cseng még lelkes hangja, **amint** a 70. születésnapjára összegyűlt tisztelőinek, tanítványainak mondja: „Engem soha nem a munkámért várható elismerés, hanem mindig maga a munka, a munka szeretete ösztönözt.”

Ezzel csak félig mondta ki az igazságot, mert ösztönözte a töretlen hit a nyelvtan nevelő erejében, a gyermeki és fiatal elmék formálhatóságában, és mindezzel az igazi nevelő vállaira nehezedő súlyos felelősség, hogy a jövőnek népét, hazáját, nyelvét szerető embereket, tanárokat neveljen.

Látjuk magunk előtt, amint nap nap után friss, fiatalos lépteivel siet az egyetemre, hogy hallgatóinak lelkesen rácsillogó szeméből új erőt merítsen minden előadásán újra átél, minden alkalommal szinte újra megalkotott tanításához, az egész embert kívánó oktató és tudományos munkához.

Halljuk még az írógép kopogását, és döbbsen gondolunk arra, hogy ezen az írógépen nem készül több szótárcédula, nem formálódik újabb mű, folyóiratcikk, amit vezérfonalként adhatnánk mi a tanítványaink kezébe.

Nem fakult bennünk emlékké e néhány nap alatt az alakja. Most is az élmény erejével, frissességével látjuk, halljuk.

Talán ezért is markolja szívünket olyan görcsösen a szomorúság és a kétség, mert pillanatról pillanatra újra rá kell döbbsenünk a sors kegyetlen döntésére.

Fájdalmunkat fokozza, hogy az Ő hirtelen távozása a magunk erejébe vetett hitünket is megrendítette: tudunk-e majd eleven útmutatása nélkül is

haladni az általa kijelölt úton, a ránk bízott elméket az Ő szellemében formálni? Azzal a töretlen hittel, akarattal, a munkába vetett végtelen bizalommal adni át a kapott kincseket, mint azt Tőle láttuk, de most már az Ő segítő keze, állandó ösztönzése nélkül?

Élete példája, kivételes emberi egyénisége tiltja számunkra a gyászban való passzív elmerülést. Mi, akik tanítványainak valljuk magunkat, úgy lehetünk méltók Hozzá e végső búcsúzás után, ha tanítását megőrizzük s átadjuk, hogy éljen tovább ifjú szívekben, ahogy azt Ő maga is megérezte, tudta és valotta.

NAGY ILONA egyetemi hallgató:

Megrendülten búcsúzom szeretett professzorunktól mindazok nevében, akiket éveken keresztül tanított, akikkel szinte utolsó pillanatig együtt volt, és akiknek a tanári pályára való felkészítését már nem tudta befejezni. Nehéz elhinni, hogy nincs többé közöttünk, hiszen ő a mi szemünkben nemcsak a töretlen munkakedvű tudós, hanem a nagyszerű tanár példaképe is volt. Mindig csodáltuk hivatásszeretetét, kiegyensúlyozottságát, lebilincselő előadásmódját. Minden órája külön élményt jelentett számunkra, mindnyájunkat megragadott az a lelkesedés, lendület, amellyel a nyelvészet legelvontabb területeibe is be tudott vezetni bennünket. Az ő munkássága tette számunkra járhatóvá az utat, hogy mi is megismerhessük a finn nyelvet, a rokon finn nép életét. Segítő figyelemmel kísérte ezen a téren is első lépéseinket, meleg, emberi szavai mindig bátorítóak voltak különösen azok számára, akik először léptek finn földre.

Egész lényével arra tanított bennünket, hogy választott pályánkon teljes odaadással, elmélyüléssel dolgozzunk, ne torpanjunk meg a nehézségek előtt. Az ő egész életútja azt bizonyítja nekünk, hogy így érdemes élni.

Kedves professzorunkra, az emberre, a tudósra, a tanárra egyaránt érvényesek a klasszikus latin költő, Horatius szavai: „Non omnis moriar”. Örökre követendő példa marad számunkra fáradhatatlan kutatókedve, derűs nyugalma, kitartó munkabírása és embersége.

A tájnyelv mint stíluseszköz Móricz Zsigmond műveiben

I. Kérdések, elvek

Szinte beláthatatlan ma már azoknak a cikkeknek, tanulmányoknak, ismertetéseknek, méltatásoknak a száma, amelyek Móricz személyéről, életéről, műveiről, stílusáról, nyelvéről a század eleje óta megjelentek. Mégis, nemrégiben egyik kutatónk szükségesnek érezte, hogy „ráirányítsa a figyelmet Móricz stílusa kutatásának elhanyagolt voltára”.¹ Maga NAGY PÉTER, az első marxista igényű Móricz-monográfia szerzője is ezt írta műve második kiadásának előszavában: „még korántsem mondhatjuk, hogy a Móricz Zsigmond élete és életműve körüli összes vagy akárcsak legfontosabb kérdéseket sikerült megnyugtató módon tisztázni.”² — Alighanem ilyen, részben legalább is tisztázatlan kérdésnek kell minősítenünk Móricz művészi nyelvének nyelvjárási jellegét is, noha talán nincs még egy része a Móricz problematikának, amelyről többet írtak volna, mint erről.

Móricz írói nyelvének elementáris hatása alól nem tudja kivonni magát az olvasó. Aligha véletlen, hogy már 1911-ben doktori értekezés születik nyelvi sajátosságairól, a műveiben tükröződő népnyelvi vonások természetéről.³ Csakhamar megfigyelhető azonban olvasói és kritikusai körében bizonyos egyoldalúság, sommás beskatulyázás is: népi témáinak tájnyelvi jegyei alapján írásmódját egészében a népnyelvvel azonosították. Ez magyarázhatja, hogy Karinthy Frigyes remek stílusparódiájában is ez a halandzsává túlzott tájnyelvi jelleg a karikírozás fő eszköze.⁴

Evvel a sematizáló egyoldalúsággal szemben a későbbi irodalomtudomány néha a másik véglet felé hajlott. Nagy Péter monográfiájának akadémiai vitáján LŐRINCZE LAJOS kétségbe vonta az értekezésnek azt az állítását, hogy A boldog ember Joó Györgye „valójában irodalmi nyelven beszél”. Szerinte „A mű inkább azt mutatja, hogy Móricz hangtanilag, alaktanilag, mondatszerkezet

¹ HERCZEG GYULA, Móricz Zsigmond képalkotásának néhány kérdése. — Magyar Nyelvőr 82 (1958): 61—73. — 73., én ritkítottam.

² NAGY PÉTER, Móricz Zsigmond. — Második, átdolg. kiadás, Bp., 1962. 6.

³ ELEK ILONA, Móricz Zsigmond stílusa és nyelve. Rákosliget, 1911.

⁴ Különösen a „Miskároló” című karcolatban; 1. Így írtok ti I, 170—2. Bp., 1959.

tekintetében tájnyelven beszélteti hőst”.⁵ A gondolat nem találkozott az irodalomkutatók tetszésével. A vitatott passzus a monográfia második kiadásában így található: „A beszélt, Tisza vidéki paraszti nyelv hallucináló érzését kelti az olvasóban, de az író sohasem használja a tájszólás elemeit a miliő-festés egyetlen vagy döntő eszközeként. Mindvégig vigyáz arra, hogy az elbeszélés nyelve közelebb legyen az irodalmi nyelvhez, mint a népnyelvi lejegyzésekhez. Jó György valójában irodalmi nyelven beszél, ha azt erősen színezi is saját tája s környezete tipikus kifejezéseivel, ejtési jellegzetességeivel. E szerencsés nyelvi ötvözet kialakításával Móricz remeket alkotott: minden árnyalat, amivel népiesebb tette volna elbeszélése szövetét, azt annyival kelmeibben népiesse, idegenszerűvé, a közönséges olvasó számára már egzotikus-sá, és nem az emberi érdekesség és igazság erejével diadalmaskodóvá tette volna. Ettől megóvta biztos művészi érzéke és tudatos alakítókézsége.”⁶

Nagy Péter tehát kitart korábbi véleménye mellett: a mű nyelvének alapszövege az irodalmi nyelv, és ebbe szövődnek bele színezéskül a tájnyelv mértékkel adagolt sajátosságai.

Egy másik jeles Móricz-kutatónk viszont így összegezi idevágó felfogását: „Móricz a magyar nyelv szellemének alapos ismeretében valósággal felrobantja a népies irodalmi nyelv kissé megmerevedett szó- és mondatfűzési rendjét. Nyelvészek bizonyára sok önkényességet találnak szófűzésében, eltérőt a hagyományostól, szinte oly mennyiségben, mint Bródynál; közhelyt, újság-szót is számosat, de aligha érezhetik magyartalannak... a Móricz által teremtett nyelv belső logikája kérlelhetetlenül magyar és népi... mozgalmas, eleven, képszerű, lüktető, az elődökénél szubjektívebb, vibrálóbb, érdekesebb, gazdagabb: modernebb; — de azért mindent velejéig megmutató természetű és érzékletes, emocionális jellegű, mint a tiszaháti népnyelv.”⁷

Ebből a szép jellemzésből — Nagy Péterrel ellenkezőleg — az derül ki, hogy Móricz nyelve a népnyelvre épülő egyéni írói nyelv, amely szakít az irodalomban szokásos stílussal. Nyitva áll tehát a kérdés: mi az alapszöveg és mi a színezék Móricz írói nyelvében; el lehet-e ezeket választani az életmű egészében vagy egy-egy regény, színdarab nyelvében; van-e fejlődés magának az írónak ezzel kapcsolatos törekvéseiben; mennyire tudatos stíluselemekről van szó?

Talán egy lépéssel közelebb vihet a megoldáshoz, vagy legalább új mozzanatokat jelent, ha e kérdésekhez elsősorban nyelvészeti oldalról közelítünk. Minden író művészi nyelvének és stílusának alapja az író egyéni nyelvkincse. Ezt legjobban a szókincs vizsgálata igazolhatja: az írói szótárak anyaga jól szétválítható két csoportra: egy nagy gyakoriságú, témától és műfajtól nagyrészt független szócsoporthoz, és egy másik szóhalmazra, amelynek elemei ritkán, tárgyhoz, műfajhoz kötötten kerülnek elő. Az előbbi csoport az író egyéni

⁵ Vö. Irodalomtörténet 1954. 197—8.

⁶ NAGY PÉTER, i. m. 321. — én ritkítottam.

⁷ CZINE MIHÁLY, Móricz Zsigmond útja a forradalmakig. Bp., 1960. 194. — az én kiemelésem.

nyelvéből, mindennapi szóhasználatából való, a másik pedig alkalmi, kölcsönzött, a passzív szókincsből származik. Hasonló különbségeket lehet találni a szókapcsolatok, frázisok, fordulatok, mondatstruktúrák területén is. Ez a két réteg bizonyára Móricz nyelvében is jól elkülönülne: tudjuk, hogy műveihez gyakran történeti tanulmányokat folytatott, okleveles és élőnyelvi szó- és fordulatlistákat állított össze, hogy reálisan ábrázolja a teret és kort, valamint a szereplők jellemét. Művészi nyelvének alapja azonban mégiscsak egyéni nyelve: a saját gyermek- és ifjúkorában magába szívott nyelvkincs. Vajon milyen volt ez a nyelv? Milyen erősen kötődött szülőföldje tájnyelvéhez? Vajon a művészi nyelvében fellelhető nyelvjárási vonások egyéni nyelvének állandó elemei voltak, vagy kívülről vett, tudatosan beépített elemek?

Volt-e Móricznak „anya-nyelvjárása”?

Móricz írásaiban az ország legtávolabbi területeinek tájnyelvi sajátosságai tűnnek elő: hajdúsági *í*-zés, szegedi *ő*-zés, erdélyi, somogyi, palóc színek, ahogy a szintér, a tárgy és a szereplők jelleme kívánja. Egyéni nyelvében azonban elsősorban a szatmári dialektus érződött. A Nyugat 1924-es kötetében NAGY ENDRE ezt írta beszédmódjáról: „Mielőtt megszólal, tétovázik, és akkor is mindig messziről kezdi, csak lassú kacsaringóval kanyarodik rá a mondani-valójára. Kiejtése tiszaháti, az *é*-ket egy kissé *í*-kké nyújtja. Anekdotáinak sosincs előre kihelyezett csattanója. Ha valamit elbeszél, az mindig úgy hat, mint valami kiszakított regényrészlet; se eleje, se vége, de minden szava pontosan élethű.”⁸ Kiejtésének ilyen enyhe nyelvjárásiasságát mások is megfigyelték. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy Móricz valaha is olyan módon beszélt a vidék nyelvét, mint egy csécsei parasztember. Családi, származási körülményei más következtetéshez vezetnek.

Már a Móriczoknak Szatmár megyén belüli közelebbi helyhez kötődése sem túlságosan erős. MÓRICZ MIKLÓS, a családfe legjobb ismerője erről így ír: „Jö-vő-menő, mozgékony elem volt ez. A megyében sok községben honos. Csécse és Kömörő között alig volt olyan helység, ahol ne akadt volna Móricz-rokon. Ezek közül vált ki a legfrissebb, a legmozgékonyabb, a mi apánk, Bálint, aki 1878-ban elvette az özvegy papné lányát, Erzsit.”⁹ A helyhez kötődésre sohasem volt hajlamos: „Mindegy annak, hol lakik — mindig ott van, ahol éppen szükség van rá. Olyan, mint a kéneső: jön-megy, vásárol, elad, hízal, szállít”.¹⁰ Az ilyen, sokféle verzátus ember beszédmódja sokat veszít nyelvjárásiasságából: az idegenekkel való gyakori érintkezés a kirívó színeket csak-

⁸ Az *í*-vé nyújtás talán inkább a szatmári zártabb *é* hangzásra vonatkozik, nem a debreceni *í*-zésre.

⁹ MÓRICZ MIKLÓS, Móricz Zsigmond indulása. Bp., 1959., 18; — én ritkítottam.

¹⁰ Uo. 47.

hamar lecsiszolja kiejtéséből. Ráadásul Móricz Bálint tudatos feltörekvése magas intelligenciával párosult. Maga MÓRICZ ZSIGMOND írta róla: „Igaz, magam is a nép gyermeke vagyok, édesapám valóságos parasztyerek volt, de a gyermekei kedvéért már házasságakor felhúzta a nadrágot és egész élete más körbe került. Ő már, mikor én néztem élő figyelemmel, nem volt többé sem földműves, sem falusi, mert óriási nagy utat tett meg az autodidaxis terén, s valóban egyenrangú volt, legalább életfelfogásában, anyám tanár testvérével s rokonaival.”¹¹

A család anyai ágának meg szinte alig van köze a szorosabb értelemben vett szatmári, csécsői népnyelvhez. Hiszen „ahogy Nyilas Katalin, ugyanúgy a lánya is Petneházán tanulta meg a nagy életet Veróni néninek, az ötezer holdas Szegedynének a házában”.¹² Már felnőtt fiatal lányként került a csécsői parókiára „de ez a lelkészlak aztán igazán sziget a községben, idegenek szigete.”¹³ Nagyon valószínű, hogy ez a fiatal úrilány tudatosan törekedett választékosabb beszédre a helybeli rangjához illően. „Erzsi meg csakugyan olyan művelt volt, hogy mindenkivel egyformán tudott beszélni, nem úgy, mint az öccse, aki meg faragatlannak érezte magát az úrilányok mellett.”¹⁴

Az egykori paplány mint családanya háztartási, nevelési ügyekben abszolút tekintély volt. MÓRICZ VIRÁG szavaival: „veszedelmes uralkodó volt a maga édesmézes modorával, büszkeséget, gőgöt, kegyetlenséget, úri jellemet parancsolt.”¹⁵ Bizonyára tudatosan törekedett arra is, hogy gyermekeit ne a legközönségesebb paraszti beszédre, hanem a maga csiszoltabb kiejtésére kapassa rá. Erre enged következtetni MÓRICZ MIKLÓS megjegyzése, amely szerint bátyja, Zsigmond „Itt tanult meg beszélni [ti. Csécsén], az édesanyja száján tovább nemesedett, szép magyar szóval”.¹⁶

Mindezekhez még azt is hozzávehetjük, hogy a család legközelebbi baráti köre már Csécsén sem annyira parasztokból, mint inkább a papleány háziasszonynak és édesanyjának rokonságából, iskolázott ismerőseiből verbuválódott.

A kis Móricz Zsigmond alig öt éves volt, amikor már el is került Csécséről. Igaz, egyelőre csak a szomszédos Istvándiba. A falu nyelvi hatásán azonban már itt kívülrekedt. Maga írta: „Itt egyszerre a falun kívül leltem magam. Többet paraszttal nem érintkeztem. Két évig éltem Laci bátyáméknál, Istvándiban, egyetlen egyszer sem történt meg, hogy parasztember vagy asszony, vagy lány szót szólott volna hozzám. Úgy tiltottak tőlük, mint a rühes kutyák-

¹¹ Vö. Nyugat, 1933. I, 80.; én ritkítottam.

¹² MÓRICZ MIKLÓS, i. m. 36.; én ritkítottam. — Petneháza a régi Szatmár megye legnyugatibb csücskében volt, légvonalban is legalább 50 km Csécsétől.

¹³ Uo. 13.; én ritkítottam.

¹⁴ Uo. 51—2.

¹⁵ MÓRICZ VIRÁG, Apám regénye. Bp., 1963. 15.

¹⁶ MÓRICZ MIKLÓS, i. m. 13.; én ritkítottam. Vö. még: DÉNES SZILÁRD: Adatok Móricz Zsigmond írói nyelvének kialakulásához. Magyar Nyelvőr 77 (1953): 179—82.

tól... egyetlen egyszer sem vittek el parasztházba, s ők hozzánk már csak azért sem jöhettek, mert nem volt udvar.”¹⁷

Az iskolával, amelynek a gyermek alakuló nyelvére olyan nagy hatása van, már nem Szatmárban, hanem a szabolcsi Prügyön ismerkedett meg. Nagyon valószínű, hogy *í*-zve beszélő iskolatársainál már ekkor jóval erősebb hatással voltak rá a betűk: ezek édesanyja addigi nyelvének mintegy folytatóiként irányították nyelvi fejlődését. Prügy után pedig már a debreceni, sárospataki, kisújszállási évek következtek, egyre több könyvnyelvi hatással, iskolázott társasággal, egyre kevesebb népnyelvi érintkezéssel.

Móricz származási kettősségét NAGY PÉTER így összegezi: „Származása, neveltetése következtében mindig valahogy középponton érezte magát: apja a parasztsághoz, s a feudális kötöttségek ellen, a kapitalista fejlődésért egyéni utakon harcoló paraszt ősohhoz kötötte őt erős szállal, de — különösen fejlődése első periódusában — a vélt bárói ősökre büszke, művelt és szívós lecsúszott papleány legalább ilyen erős köteléssel kötötte őt a «középosztály»-hoz, az uralkodó osztályt kiszolgáló, azt csodáló és annak érdekeit védő értelmiséghez.”¹⁸

A fenti körülmények mérlegelése alapján arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a szatmári, csécei nyelvjárás nemhogy nem rögzídhett bele mindenestől Móricz gyermekkori tudatába, hanem akár véglegesen ki is törölhető volt belőle. A családon belüli nyelvi hatás, a gyakran változó lakóhely és a gyermek, illetőleg ifjú Móriczot övező társadalmi környezet semmiképpen sem olthatta bele anyanyelvjárásként a szatmári tájnyelvet. Azok a tiszaháti ejtési sajátosságok, amelyek a későbbi Móricz kiejtését színezték, minden valószínűség szerint nem a csécei gyermekévekben felszívott népnyelvi elemek folyamatos továbbéléséből származnak. A szatmári tájnyelvre vonatkozó gyermekkori emlékek csak azáltal váltak Móricz egyéni és írói nyelvének alapvető összetevőivé, hogy később egy sajátos sorsfordulat feltámasztotta, megélevenítette őket.

Móricz „népköltési gyűjtő” korszakának jelentősége

A sorsfordulat a „népköltési gyűjtő” korszakban következett be, 1903 és 1906 között. Móricz — mint köztudomású — akkor már Budapesten élt, írói, vagy inkább költői önérzettel keresve az önkifejezés formáit, s olykor, a várt sikerek elmaradása miatt, a megélhetés filléres lehetőségeit is. Ilyen szükség vállaltatta el vele a Kisfaludy Társaság népdalgyűjtő ösztöndíját — legalábbis első ízben. Az újabb kutatók egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítanak ezeknek a gyűjtő utaknak, ahogyan — évtizedek múlva — maga Móricz is.

¹⁷ MÓRICZ MIKLÓS, i. m. 104. idézi.

¹⁸ NAGY PÉTER, i. m. 17—8.

„Bejártam szülőföldem kedves tájait — mondta 1931-ben egy előadásban —, valami harminc falut, s összeírtam azokat a nótákat és meséket, amiket még abban az időben össze lehetett szedni. Voltaképpen akkor ismertem meg a falut és a falu népét. Igaz, hogy tizenegy éves koromig falun éltem a szüleimmel, de csak ezek a gyűjtőutak nyitották ki előttem a földműves nép lelkét... Már akkor jobban érdekelt a népdalnál maga a nép, s az életükről számtalan jegyzetet csináltam. Ezekből a feljegyzésekből vagy inkább az akkor szerzett élettapasztalatokból lettek tíz év múlva a regényeim.”¹⁹

Ezek a szatmári utakon azonban — véleményünk szerint — nemcsak Móricz írói sorsa dőlt el, nemcsak a nép melletti emberi, írói elkötelezettsége jegecesedett ki, nemcsak az „életanyag” feltárisznyálása történt meg. Ekkor alakult ki látásmódja, realista ábrázolása, a szó, a beszéd jellemző eszközként való felismerése; végső soron nyelve és művészi stílusa is. Ekkor vált „figyelő emberré”, „életolvasóvá”; itt szokott rá a szüntelen jegyzetkészítésre, emberi esetek, sorsok, jellemek, nyelvi megnyilatkozások örökös gyorsfényképezésére.

Hogy az ekkor készült feljegyzések milyen arányban, mennyire híven kerültek be műveibe — nem tudjuk.²⁰ Öccse szerint „Mindig kezében, de legalábbis a zsebében volt a jegyzőnotesze... De jegyzeteit sohasem vette elő — élményből írt.”²¹ Viszont arról is tudunk, hogy egyszer a Magyar Nyelvőrben megjelent népnyelvi közlést épített be szó szerint egyik művébe.²² A Csibe novellák kapcsán ő maga írta: „Már kb. 1500 oldal jegyzetem van. S amiket mond oly remek, hogy eddig 28 novellám jelent meg abból, amit majdnem szó szerint írtam le az ő előadásából.”²³ Mindenesetre: a szatmári feljegyzések megérdemelnék az alaposabb figyelmet, irodalmárok és nyelvészek részéről egyaránt.

A szatmári utakat kitűnően értékeli MÓRICZ MIKLÓS: „Kezdi újra átélni a falut, kezdi feltámasztani önmagában a régi-régi múltat, a múltból megmaradt, addig szunnyadó, vagy alapérzésekké olvadt képeket.”²⁴ Ez minden bizonnyal Móricz nyelvére, „anya-nyelvjárására”, egyéni és írói beszédstílusára is igaz. Az írói ambícióktól felfokozott fogékonyság a kifejezési módok iránt, meg az ösztöndíj ellenében beszolgáltatandó jegyzőfüzetek vezetésének fegyelme csaptak itt össze, vagy segítették egymást, váltakozva. Valójában ekkor vált vérévé a szatmári nép nyelve. A tudat legmélyén, a boldog gyermekkor emlékeként visszamaradt csécsei nyelvi ízek a gyors folyamatnak csak katalizáto-

¹⁹ MÓRICZ VIRÁG, i. h. idézi; az én kiemelésem. Vö. még: Uő: Magyar Nyelvőr 73 (1949): 182; DÉNES SZILÁRD: uo. 288-92; stb.

²⁰ Népköltési gyűjtőútjairól, a gyűjtőfüzetekről legrészletesebben CZINE MIHÁLY idézett munkájában olvashatunk: 151—97; 551—8.

²¹ MÓRICZ MIKLÓS, i. m. 169.; én ritkítottam.

²² Vö. DÉNES SZILÁRD: A Nyelvőr népnyelvi közleményei egy plágiumperben. Magyar Nyelvőr 75 (1951): 21—5.

²³ CSANAK DÓRA szerk., Móricz Zsigmond levelei. Bp., 1963, II, 249.; én ritkítottam.

²⁴ MÓRICZ MIKLÓS, i. m.

rai lehettek: Móricz nem egy község nyelvjárását tanulta el, hanem az egész vidék tájnyelvi kincsét szívta magába.

Nyelvi szempontból az sem közömbös, hogy a gyűjtőutak anyagával Pesten is sokat kellett foglalkoznia: rendezni, letisztázni és a társaság számára összeállítani. 1907-ben pedig avval folytatódott kapcsolata a szatmári területtel, hogy a megyei monográfia munkatársaként órá bízta a néprajzi és népnyelvi áttekintés megírását.²⁵ Vállalkozása különösen azért értékes, mert alapos képet fest a lakosság nemzetiségi, vallási, foglalkozási megoszlásáról, valamint életmódjáról, tárgyi és szellemi néprajzáról. A népnyelvre vonatkozó megfigyelései közt igen sok érdekese, újszerűt találunk. Természetes, hogy — fonetikailag nem lévén kellően iskolázott — a hallott kiejtési sajátságokat fonetikus jelekkel kevésbé tudta tükröztetni; így tanulmányában „a hangjelölések nem megbízhatók”.²⁶ Nagy kár, hogy terve, mely szerint népköltési útjaira fonográfot visz magával, nem realizálódhatott.²⁷ Ez a terv mindenesetre egyszerre bizonyítja modern felfogását és az élet, a nyelvi realitás rögzítésére való törekvését.

A népköltési gyűjtőutak tehát egészen mást, de sokkalta többet hoztak Móricz életében, mint aminek indultak. „Költő akart lenni, a magyar ritmust tanulta a magyar néptől”²⁸ — írta róla MÓRICZ VIRÁG. És helyette egész életre szóló írói programot, látásmódot, stílust és anyanyelvet gyűjtött. Joggal írta öccse: „A fiatal Móricznak két nagy meglepetése van a magyar irodalom számára. Az egyik az otthon nyelve, a másik az otthon alakjainak világa”.²⁹ — Mindkettőt a szatmári néptől „gyűjtötte”.

A szülőföld tájnyelvének értékelése — Móricz nyelvi lokálpatriotizmusa

Semmi sem természetesebb, mint az, hogy a szatmári tájnyelvet Móricz — részben a kisgyermekkori csécei emlékek, részben a népköltési gyűjtőutak élményeinek hatására — a magyar nyelv legszebb változatának érezte. „Maga az a név, hogy Cséce, mindig úgy hat rám, mint valami ízes, friss gyümölcs, cuppant az ember, csettint és nevet. Cséce. Mennyire örülök, hogy ezt a bájos falut kaptam szülőföldnek”.³⁰ A boldog gyermekkor, az „elveszett paradicsom” emléke ez. Megmagyarázza, miért érzi csúnyának a prügyi nyelvjárást, amikor gyermekként oda kerül. A prügyi parasztember megkóstoltatja vele a cukorrépát: „Nem jó? — Nem. — Maj jó lesz. Cúkor lesz. — ... Úgy mondta

²⁵ MÓRICZ ZSIGMOND: Szatmár vármegye népe. BOROVSKY SAMU szerk., Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár megye. Bp., é. n. (1908), 256—77.

²⁶ DÉNES SZILÁRD: Móricz Zsigmond nyelvjárástanulmánya. Magyar Nyelvőr 73 (1949): 288—92.

²⁷ Vö. CSANAK DÓRA, i. m. I, 76; 329.

²⁸ MÓRICZ VIRÁG, Apám regénye. 58.

²⁹ MÓRICZ MIKLÓS, i. m. 445.

³⁰ MÓRICZ ZSIGMOND, Életem regénye. Bp., 126.

cúkor, s én ezen elbámultam. Cúkor? Mi úgy mondtuk cukor”³¹; „... ez a bácsi úgy beszél velem, mintha én is valami felnőtt volnék. Csak olyan furcsán beszél, alig lehet kitalálni, mit mond: nem beszél olyan tisztán, mint Csécsén, ahol azt mondják, hogy *szépen beszél; ha szekervel megy a zember*. Ez úgy ejti, *szípen beszil*, — nagyon csúnya...”³²

Kérdés lehet, hogy a fenti idézetből mennyi a gyermekkori emlék, és mennyi az ötven évvel későbbi utólagos beleérzés. Az viszont kétségtelen, hogy a népköltési gyűjtőutak idején már ismételten az ország legtisztábban beszélő népének nevezi e vidék lakosságát. A monográfiában például ezt írja: „A szamosparti, sűrűn rakott kis falvakban az országnak talán legtisztábban beszélő népe lakik. Nincsenek diphthongusok, kettős magánhangzók, melyek a Dunántúlt, főleg Göcsej nyelvét oly különössé teszik...”³³ — Nyelvészetileg persze nincs igaza a diphthongusok dolgában, de ez későbbi probléma. Érdeme viszont, hogy tanulmányában a megye tájnyelvének tagolódására is rámutatott, s ebben megelőzte a hivatásos nyelvészeket: „A Szamostól délre, a Nyírség felé s Bihar felé mind erősebbé lesz az *i*-ző kiejtés s ezzel a szabolcsi nyelvjárás többi sajátja... Viszont északra, a tiszaháti jellemző *é* hang uralkodik... a legerősebben *é*-ző falukban gyakran mondják ugyanazt a szót, kivált az öregebbek, *ié*-nek... A vármegye északi-nyugati sarkában... az egész vármegyétől elütő palóczos nyelven beszélnek.”³⁴

A „tisztá magyarság” eszméje érett írói bölcsességgel tükröződik az Életem regénye egyik visszaemlékezésében: „Erdősi Sylvester óta mi adtuk a magyar nyelv gerincét s színét az irodalomnak. Az iskolában a mi nyelvünket tanulták meg a más dialektust beszélők. S erre igen büszkék voltunk mi Szatmár megyeiek. — Rákosi Jenő, amikor első írásomat elvittem hozzá, nagyon dicsérte a nyelvét: — Hova való, barátom? Szépen ír magyarul! — Oda, ahol legtisztábban beszéli a nép a magyar nyelvet. — Felragyog a szeme s felkiált az öregúr: — Somogyba? — Minden magyar író a saját szülőföldje nyelvét tartja a legszebbnek, ami különben összefüggésben van a magyar nemzeti önérzettel. A falu törvényében az objektív ítéletnek éppen úgy nincs helye, mint a Bibliában”³⁵.

Szatmárban járva ma is tapasztalhatjuk, hogy az itteni nép a maga beszédmódját a legtisztább magyarság zsinórmértékének tartja. Az iskolázottak nyelvi önérzetét az a tudat táplálja, hogy ezen a nyelven beszélt és írt Szilveszter János, Károlyi Gáspár, Tóthfalusi Kis Miklós, Dévai Bíró Mátyás; a XIX–XX. század nagy írói, tudósai közül pedig Kölcsey Ferenc, Kaffka Margit, Tersánszky Józsi Jenő, Zalka Máté, Dzsida Jenő, Vasvári Pál, Acsády Ignác,

³¹ Uo. 307.

³² Az *é* betű semmiképpen se hiteles tükröztetője a szóban forgó, a köznyelvi *é* hangok egy része helyén ejtett tájnyelvi hangnak, amely *é* és *i* közötti hosszú hang vagy *ié* típusú kettőshangzó.

³³ I. m. 267; vö. még: CSANAK DÓRA, i. m. I, 78–9.

³⁴ I. m. 268.

³⁵ Életem regénye 145.

Csűry Bálint stb., és nem utolsósorban Móricz Zsigmond.³⁶ Bizonyára sokuknak része van benne, hogy e tájnyelv számos jelensége, szava, képe, fordulata bekerült az irodalmi nyelv normájába. Az azonban, amit olykor még mai szerzőktől is olvashatunk, hogy ez a nyelvjárás „ejtésében alig tér el az irodalmitól, csak a nyelvet színesítő *é*-ket formálja sokkal változatosabban”³⁷ — nyilván csak a szeretet és lelkesedés diktálta túlzás. Egy pillantás az országos nyelv-atlasz bármelyik térképlapjára meggyőzhet bennünket arról, hogy ez a nyelvterület nem kevesebb táji sajátságot hordoz, mint a többi. Az itteni embert éppúgy elárulja kiejtése, beszédmódja, mint az *i*-ző debrecenit, az *ö*-ző szegedit, vagy a dunántúli, palóc nyelvjárásban beszélőket.

Móricz Monográfia-beli tanulmányának van még egy fontos pontja, amelyre fel kell hívni a figyelmet: „Legfőbb és legértékesebb sajátsága ennek a nyelvnek a rendkívül eredeti és ízes kifejezés mód, ami már magasabb lelki munka, mint a tisztán nyelvkülsőségek. Ez a népnek igazi lelkét, szikrázó humorát, minden egyes mondatban valami eredeti, egyéni vagy általános ízletességét tükrözi. Csupa kép, hasonlat, személyesítés s magasabb poétikai figurák rajzanak beszédjében.”³⁸ — A hangzó nyelv mögötti belső sajátságok felismerése, a fordulatok, szerkezetek, stilisztikai képek előtérbe helyezése, a nyelvi formáknak és lelki tartalmaknak kölcsönhatásukban való vizsgálata olyan felfedezések, amelyek már az írói felhasználás szándékáról árulkodnak.

Fejlődő elvek, változó írói gyakorlat

Azok a tanulmányok, amelyek Móricz műveinek tájnyelvi elemeit vizsgálják, meglehetősen gyakran esnek az általánosítás hibájába: egy-egy kijelentés alapján általánosítják az író felfogását, illetőleg egy-egy mű alapján a gyakorlatát. Pedig mind az író felfogása, mind gyakorlata folyamatosan változott, fejlődött idővel.

Stílusa alakulásának legkorábbi korszakáról így írt: „Úgy tizenhét éves korom táján kezdtem figyelni az emberek előadásmódját. . . Első megfigyeléseim persze olyanok voltak, hogy van aki hadar, van aki vontatottan beszél. Vannak nyelvhibások, ezeket könnyű jellemezni. Vannak akik dialektusban beszélnek. . . De ez még mindig csak külsőség volt.”³⁹ A szatmári utakon, mint láttuk, ezen a korszakon már túlfejlődött.

Még tudatosabb a húszas évek végén írt alábbi gondolata: „A magyar nyelvben sok tájszólást jegyeztek már le, minden vidéknek megvan a maga

³⁶ Vö. CZINE MIHÁLY, i. m. 163 kk.

³⁷ CZINE MIHÁLY, i. h.

³⁸ I. m. 268.

³⁹ Id.: VARGHA KÁLMÁN, Móricz Zsigmond alkotásai és vallomásai tükrében. Bp., 1967. 194—5.

hangzómuзикája, beszéd színezése. De van egy belső tájnyelv is, egy stilisztikai, amely minden társadalmi osztálynál más, minden műveltségi rétegnél, sőt minden fajilag idegen nyelvbefolyásnak kitett vidék s klasszis ajkán határozottan más.”⁴⁰ Itt már nemcsak a tájnyelvek eltérő színeiről, nemcsak az ezek fölé helyezett, lelkialkatot tükröztető beszédmódokról van szó. Felismeri Móricz a szociális dialektusokat, a nyelv társadalmi osztályok szerinti eltéréseit is, sőt, azt is, hogy mind a földrajzi, mind a szociológiai eltéréseket keresztezheti idegen nyelvi hatás is.

Így érlelődik a dialektus felhasználása Móricz művészetében tudatos stilisztikumká. A szatmári utakon kezdődött a beszédmód és a jellem, a lelkiállapot összefüggéseinek felismerése. Ezt követte a figyelő és jegyzetelő ember orszá járásai során a földrajzi eltérések tudatosulása, s egyben a szatmári színek abszolutizálásának visszaszorulása. Végül pedig a társadalmi osztályok és problémák megismerése során a nyelvi eltéréseknek immár egyéniséget és társadalmi helyzetet is kifejező stilisztikumká tudatosulása.

Ezt a fejlődési vonalat nyomon kísérhetjük Móricz műveiben is. Most csak néhány utalást erre! — Az 1910-ben keletkezett *Sári bíró* szinte hemzseg a nyelvjárásiasságoktól. Nyilvánvaló, hogy benne még a népnyelvi gyűjtő közeli élményei tobzódhatnak szinte naturalista közvetlenségben. Tudjuk egyébként, hogy Móricz az Elek Ilona értekezésének egyik példányába ilyen bejegyzést tett: „A Sári bíró legközelebbi kiadásában tisztán és teljesen ki akarom dolgozni a szabolcsi Nyírség fonetikus pontosságú kiejtését”.⁴¹ Erre szerencsére nem került sor. Mégis, az e korszakban írt műveinek paraszti témáiban elég nagy arányú a tájnyelvi hatás ahhoz, hogy az olvasó elsődleges jellemző eszköznek érezze, s a kritika megsokallja.

Később, különösen a húszas évektől Móricz stílusa — több kutató egybehangzó véleménye szerint — letisztul, egyszerűsödik, jobban igazodik a művészi célhoz.⁴² Ennek során a tájnyelvi elemek burjánzása is visszacsökken, megritkul. Továbbra is megmarad azonban ott, ahol a téma indokolja: falusi környezetben játszódó művek szereplőinek jellemző eszközeként. De rendszerint csak a dialógusokban. Ezt tapasztaljuk még a harmincas évek első felében írt munkákban is.

Érdekes felfogásmódosulásról értesülünk viszont abból a levélváltásból, amely a „Rózsa Sándor” írásakor Móricz és a regény nyelvét „szögediesítő” Bálint Sándor közt lezajlott. Még 1940 júliusában ezt írta az író: „Kedves Barátom, itt küldök egy külön példányt a Rózsa Sándorból s arra kérek, hogy mire megérkezem, korrigáld ki szögedi hangokra átkottázva a dialógusokat.”⁴³

⁴⁰ Móricz Zsigmond hagyatékából. Új Magyar Múzeum 4. Bp., 1960. 199.

⁴¹ Vö. PÉTER LÁSZLÓ, A „Rózsa Sándor” nyelvéről. Tiszatáj 1952: 153.

⁴² Vö. NAGY PÉTER, i. m. 248: HERCZEG GYULA: Magyar Nyelvőr 81 (1957): 61—73; 82 (1958): 67; FÁBIÁN ISTVÁN: uo.: 83 (1959): 293; stb.

⁴³ CSANAK DÓRA, i. m. II, 337.; én ritkítottam.

— Úgy látszik azonban, hogy Bálinték nemcsak a dialógusokat kottázták át. Móricz egy későbbi levelében ezt találjuk: „levelükben... van egy igen érdekes elárulás: az, hogy a gondolati szöveget is áttették népi hangnembe, s ez nekem nagyon tetszik, sajnálom, hogy nem küldtem el ezt is előre. De ide-teszem most korrigálatlan szövegben. ...Arra kérem az Olvasót [ti. Bálint Sándort vagy a feleségét], hogy csak azokat az oldalakat korrigálja, amelyeken Maradék Pálnak van valami gondolata. Azt tudniillik át lehet tenni itt is táj-színbe.”⁴⁴ Figyelemre méltó distinctio, hogy az engedmény csak egy lépés, és nagyon logikus, meggondolt: aki tájnyelvben beszél, attól természetes, hogy gondolatai is ilyen nyelvi formában születnek meg, s jelennek meg az olvasó szeme előtt.

A szegedi sajtóságokra vonatkozik, de Móricz általános, mélyen tudatos felfogását tükrözi egy másik levélrészlet is: „Rózsa Sándor mégse beszélhet debreceni dialektusban, s vettem magamnak azt a lelkiismeretességet és fárad-ságot, hogy egy kicsit színesítsem az őzéssel [!] a képet. De ne gondolja, hogy azt ambicionálom, hogy tökéletes legyen. Én csak színt keresek. A lénye-get soha el nem érhetem, minden tájnyelvnek a hangszín csak egyik és pedig a legkisebb, bár legfeltűnőbb jellemvonása. Maga a gondolkodás formája, a szavak kincstára, a szólásmondások és az agytekervények [sic!] csak annak ál-lanak rendelkezésére, aki benne született. Ha én Szegeden születtem volna ősi szegediektől és ott nőttem volna fel, akkor tudnám a nyelvet. De így csak a magyart, az emberit és mindnyájunkkal közöset akarom.”⁴⁵

Ennél pontosabb, tudatosabb, tisztább összefoglalást nem kívánhatunk. Az író készen adja a normát, amihez a megvalósítást mérnünk kell. S hogy ez az álláspont mennyire helyes, bizonyítja az a vita, amely az ötvenes években a táj-nyelvi elemek irodalmi felhasználásáról folyóiratainkban lezajlott.⁴⁶

Azt mondhatjuk tehát: Móricz felfogása a tájnyelv lényeges és külsőleges jegyeiről, illetőleg azok szépírói felhasználásáról folyamatosan fejlődött — bizonyára párhuzamosan népnyelvi ismereteinek bővülésével. A kezdeti ri-kító, olykor naturalista túlzások később lehiggadtak, elvszerűen és tudatosan adagolta a népnyelv színeit, úgy, hogy egyrészt segítse a környezet és jellem hiteles ábrázolását, de ne sértse a mindenkiben közös emberi rezonancia ki-alakulását. A húszas évektől kezdve már a nagyvonalú esetkezelés jellemzi: nem a hangzó külsőségek visszaadására, hanem csak „színek” megvillantására törekszik a dialógusokban, majd a gondolati szövegekben. Mindig többre becsülte az észjárást, a gondolatformák, fordulatok, pregnáns kifejezések, sajátos jelentésmódosulások, találó tájszók alkalmazását a hangzás szolgái követésénél.

⁴⁴ Uo. 393.; én ritkítottam.

⁴⁵ Uo. 431.; az én kiemelésem.

⁴⁶ Vö. VERES PÉTER: Csillag 1950. febr.; DEME LÁSZLÓ: Magyar Nyelvőr 75 (1951): 33—42; stb. A vita bibliográfiájához 1. még: PÉTER LÁSZLÓ: i. m. 161; SEBESTYÉN ÁRPÁD: Magyar Nyelv 57 (1961): 257.

A Móricz stílusával foglalkozó tanulmányok között előkelő helyet foglal el HERCZEG GYULÁnak a *Stilisztikai Tanulmányok* c. kötetben megjelent munkája.⁴⁷ Mint Elek Ilona óta szinte mindenki, Herczeg is elismeri, hogy „Móricznak az élőbeszéd visszaadására való törekvése az az alap, amelyből ki kell indulnunk, hogy stílusát meghatározhassuk.”⁴⁸ Meggyőzően mutatja be, hogy a hagyományos írói előadás, külső leírás (*oratio obliqua*), illetőleg a szereplő beszéltetése (*oratio recta*) mellett az író új stilisztikai formát is alkalmaz: „Harmadik, új közlésmódot hoz létre, melynek neve vagy *látszólag egyenes beszéd*, vagy *szabad függő beszéd*, vagy *átképzeléses előadás* (franciául *style indirect libre*).”⁴⁹ Ennek lényege, hogy az író formailag kívülről ábrázolja a szereplőt, harmadik személyben beszél róla, de tartalmilag annak lelkiállapotába helyezkedik, és annak szubjektív indulatoktól fűtött, személyes érzésektől befolyásolt gondolatait adja elő, rendszerint valamilyen belső monológ gyanánt. Nagy haszna ennek az ábrázolásmódnak, hogy így egyszerre lehet kívülről és belülről láttatni, éreztetni a szereplő jellemét, törekvéseit, anélkül, hogy az író hosszadalmas narrátorszövegre kényszerülne.

Herczeg e stílus eszköz tanulmányozásának szenteli munkája nagyobb részét: bemutatja, milyen szereplők, helyzetek, lelkiállapotok esetén él Móricz evvel a módszerrel. Természetesen a jelenséget nem ő fedezte fel Móricz nyelvén: DÉNES SZILÁRD már 1911-ben ezt írta: „Sokszor úgy érezzük, mintha a jellemző szavakat is a jellemzett szájából hallanók. Máskor pedig úgy tetszik, mintha az író sehol sem volna jelen... Ha nem cselekszenek is, mintegy hangozan gondolkodnak.”⁵⁰

Ez a stilisztikai fogás arra is kitűnő módot ad az írónak, hogy a szereplők gondolatformáit a legközvetlenebbül ábrázolja: önmagunkkal szemben nem kell fékezni indulatainkat, ha nem másokkal közöljük, nem kell precízen meg szerkeszteni gondolatainkat; egy-egy szó, mondattöredék nem marad értelmetlen, hanem asszociációk tömegét idézi fel. Szinte úgy érezzük: születése pillanatában válunk a gondolat részeseivé, mintha kikapcsoltuk volna a közlés szándékával együtt magát a közlés eszközét, a formulákba fegyelmező nyelvet is. Látni való: mindez pontosan összevág azzal, amit Móricz a beszédmód magasabb lelki munkájáról mondott a népnyelvi gyűjtések során, sőt, annak tudatos stilisztikai felhasználása. De az ilyen átképzeléses előadás nemcsak a nagy érzelmi töltésű monológok, belső szorongások, meditációk megelevenítésére alkalmas, hanem még események affektív, dramatikus bemutatására is. Mindent a szereplő érzésén, látásán, nyelvén kapunk, s legtöbb-

⁴⁷ HERCZEG GYULA: Móricz Zsigmond stílusa. *Stilisztikai Tanulmányok*. Bp., 1961. 240—329.

⁴⁸ Uo. 241.

⁴⁹ Uo. 254. — E jelenséget „*oratio mixta*” néven tárgyalja a nyelvészeti szakirodalom. Vö. pl. SZABÓ LÁSZLÓ: *Nyelvtudományi Közlemények* 68 (1966): 429.

⁵⁰ DÉNES SZILÁRD: *Magyar Nyelvőr* 40 (1911): 257; PÉTER LÁSZLÓ: i. m. 156.

ször nem is tisztázzuk olvasás közben, hogy hol ér véget az író közlése, hol kezdődik a szereplő látása, gondolatsora, belső realitása.

Érdeme HERCZEG GYULÁnak, hogy tanulmánya során jelentős terjedelemben foglalkozik a tájnyelv használatának kérdéseivel Móricz műveiben.⁵¹ Véleményét már tanulmánya bevezetésében így előlegezi: „Bár a tájnyelv kérdése elég lényeges Móricz prózájában, ... mégis Móricz Virágnak adunk igazat, aki a nyelvjárásoknak nem nagy jelentőséget tulajdonít Móricz munkáiban.”⁵² Azt természetesen Elek Ilona óta senki sem vitatja, hogy a tájnyelv Móricz műveiben tudatosan alkalmazott stilisztikum. Úgy érezzük azonban, hogy Herczeg, s több más kutató is, szinte mentegetni kívánják Móriczot, s az arra gyanús elemekről kétségbe vonják, hogy tájnyelviék lennének. Mintha a naturalizmus vagy provincializmus vádjától féltének a nagy író, noha erre semmi szükség sincsen.

Jelentős energiát áldoz például Herczeg arra, hogy bebizonyítsa: azok a kifejezések, amelyeket Elek Ilona 1911-ben Móricz által használt tájszóknek minősített, túlnyomó többségükben nem is tekinthetők tájszóknek. Közben persze arra kényszerül, hogy a tájszó fogalmát a szokásosnál szűkebbre szorítsa, kirekesztve az alak- vagy jelentés szerinti tájszókat: a köznyelvben is élő kifejezések tájilag színezett változatait.⁵³ Az ilyen színeket hajlamos inkább az úgynevezett nyelvjárási „koiné” körébe sorolni, vagy a Móricznál valóban nem ritka betűnépiesség rovására írni, mint például a *vót*, *vóna* típusú szóalakokat is. A nyelvjárási koiné fogalma szerintünk önmagában is nagyon vitatható: olyan népnyelvi sajátságok, amelyek országszerte általánosak és mégis köznyelven kívüliek, norma alattiak, nehezen képzelhetők el.

Igen érdekesek Herczegnek azok a fejtegetései, amelyekben a tájnyelv használatának feltételeit és funkcióit elemzi. Bennünket azonban ezúttal inkább az érdekelne: milyen jellegű tájnyelvi sajátságokat alkalmaz az író; milyen gyakran nyúl a külsőlegesnek ítélt hangzáshoz, a szavak tájszínű csoportjához, vagy a beszédmódot magasabb fokon tükröző szerkesztésformákhoz. Ezeket a kérdéseket legjobban úgy lehet tanulmányozni, ha egy konkrét mű teljes részletezésű elemzését kíséreljük meg.

Kétségtelen, hogy az ilyen vizsgálat nem könnyű. Lényegében külön kell választani minden szereplő nyelvét, s azon belül is a dialógusok anyagát elkülöníteni a gondolati szövegtől és átképzeléses előadástól. Természetesen minden szereplő nyelvétől függetlenül kell szemmel tartanunk magának az írónak, mint külső közlőnek nyelvi anyagát, narrátorszövegét. Vizsgálat közben arra kell törekednünk, hogy ha nem is minden nyelvi jelenséget kísérünk figyelemmel, legyenek minden nyelvi területre tartozó „kulcsjelenségek”, amelyekre nézve teljes adatgyűjtést végzünk, hogy belőlük statisztikai arányok kerekedjenek ki.

⁵¹ I. m. 291—315.

⁵² Uo. 241.; én ritkítottam.

⁵³ I. m. 310—3; vö. az értelmező szótár *tájszó* címszavával.

Külön kell kezelnünk a tájnyelvi jelenségeket és a betűnépiességet. Mindezeken túl egy ilyen vizsgálatnak az is elengedhetetlen feltétele, hogy a kiválasztott műben előkerülő tájnyelvi sajátságokat kellő biztonsággal tudjuk felismerni és elkülöníteni nemcsak a köznyelvi, hanem a más területekről való elemektől is, tehát minden idegen sajátságtól. Ez lényegében azt kívánja, hogy a műben ábrázolt tájnyelv anyanyelvjárásunk legyen. Ilyen megfontolások alapján próbálom az alábbiakban „A boldog ember” nyelvének nyelvjárási sajátságait közelebbről szemügyre venni.

II. „A boldog ember” tájnyelviessége

A tájnyelv stílusesszövekként való felhasználásának tanulmányozására „A boldog ember” az egyik legalkalmasabb Móricz-mű. Kevés szereplővel dolgozik: gyakorlatilag kettővel, egyik Joó György, a másik az író. Párbeszédes felépítésű: túlnyomó részben oratio recta. Jól elkülönül az „elhangzó” és a gondolati szöveg. Kevés benne az átképzeléses előadásmód, bár Joó György olykor idézi mások szavait, de azok leginkább falujabeliek. A cselekmény falun játszódik, s a műben reprezentált nyelvjárás mind Joó Györgynek, mind Móricznak szülőföldjét, a tiszaháti tájnyelvet idézi. Az előbbiekből világos, hogy minden magyar nyelvterület közül ezt ismerte legjobban Móricz. A vidék tájnyelvét magam is anyanyelvjárásom gyanánt ismerem: legtöbb jelenségről azonnal el tudom dönteni, hiteles-e vagy sem. Nem egy jelenségével tudományosan is foglalkoztam.

A regény tudatosan dokumentatív jellegű. Mint köztudomású, 1932-ben íródott, amikor a tájnyelvi elemek naturalista burjánzása már lehiggadt Móricz stílusában, de még nem vetődött fel tudatosan a gondolati szövegrészek nyelvjárási színezése, mint a Rózsa Sándor kapcsán. Mindezekon túl a mű Móricz legnagyobb és leghatásosabb alkotásai közé tartozik, ma is egyik legolvasottabb regénye. Igaz, ő azt írta: „Ez a könyv nem regény, ez valóság. . . Az író csak tolmácsa annak a kis világnak, amely önmaga szólal meg a nagy világ előtt: csöndesen, egyszerűen, de rejtett erők viharával a csöndje mögött.”⁵⁴ Ezek a szavak csak aláhúzzák az író törekvését a realitás minél tökéletesebb ábrázolására.

Arra természetesen nem vállalkozhatom, hogy a regényt teljes egészében feldolgozzam. A mű terjedelmének mintegy nyolcadrészét, 10–12 százalékát vettem tüzetesen szemügyre, kb. 100 000 „n” terjedelmet, valamivel többet két normálívnél. A reprezentatív szöveg fele-fele arányban a regény elejéről és

⁵⁴ Idézi NAGY PÉTER a mű Olcsó Könyvtár sorozatban megjelent kiadásának utószavában. (Bp., 1961., II, 215). A továbbiakban ezt a kiadást használjuk.

végéről való.⁵⁵ Ezt azért éreztem szükségesnek, mert a mű először folytatásokban jelent meg, tehát írása hosszabb időn át húzódott, s ebből esetleg a tájnyelvi elemek felhasználásában is különbségek adódhattak volna. Azt is fontosnak tartottam, hogy a vizsgálatba bekerüljön a kerettörténet szövege: Joó György első és befejező pesti látogatása. Ezek a szövegrészek adtak ugyanis módot arra, hogy az író narrátorszövegét nagyobb mennyiségben vizsgálhassam, mint a cselekmény menetében, ahol ilyen jóval kisebb arányban fordul elő.

„Fennhangon szóló élőbeszéd...”

Nincs terünk, hogy összegyűjtsük, mennyi méltatást írtak már e regény nyelvéről. Ha igaz általában, hogy Móricz stílusa az élőbeszéd oldaláról közelelithető meg, elsősorban erre a műre igaz. „Ellenállhatatlan varázsát éppen az adja, hogy úgy folyik, ... mint maga az édes élőbeszéd” — írta róla NAGY PÉTER.⁵⁶ Láttuk, éppen e mű nyelvének megítélése váltott ki ellenvéleményt is, amelyet azonban a szerző nem fogadott el. Hasonlóan fogalmaz a regény 1961-es kiadásának utószavában is: „... az a szinte fennhangon szóló élőbeszéd, melyet az író látszólag csak lekottázott, közel sem valamiféle pontos, gyorsírással lejegyzés, hanem a tiszaháti paraszti beszéd magasrendű irodalmi párlata”.⁵⁷

Herczeg Gyula a stílus funkciója oldaláról közelíti meg a kérdést: „Nem vetették még fel azt a jelentős problémát, hogy lehet az, hogy ez a regény hangtanilag nem élesen tájszólásos jellegű. Pedig a szereplő egy tiszaháti kisparaszt, aki az íróval azonos nyelvjárást beszél. Miért szorította le Móricz a hangtani tükröződést, azt mondhatnánk, a minimumra, míg a hasonlóan szülőföldi eredetű [sic!] *Sári bíró*ban mintegy a maximálisra engedte felszökni? Az ok a témaválasztás különbözőségében keresendő. Joó György története Móricz számára az egész magyarság szempontjából alapvető fontosságú. A hangtani sallangok gyengítenék a tartalomközlést, és az olvasó nem tudná a lényegét összeszedetten megfigyelni. A *Sári bíró* vígjáték, a nyelvjárási sajátságok, bár jellemeznek, mégis a komikus hatás növekedését is előmozdítják. A *boldog ember* szépirodalomba öltöztetett szociológia, és ez sallangmentes nyelvet kíván... az általános emberi mondanivaló legyűrte a paraszti jellemzés megkívánta tájnyelvi használatot.”⁵⁸

Ez az okfejtés logikusnak látszik. Azt sem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy a *Sári bírót* és *A boldog embert* több mint két évtized választja el, ami alatt nagyot fejlődött Móricz felfogása a tájnyelv kérdésében.

⁵⁵ Mivel a használt kiadás két kötete újrainduló számozású, a 3—31 közötti utalások az első kötetre, a 187—213 közöttiek pedig a másodikra vonatkoznak.

⁵⁶ NAGY PÉTER, Móricz Zsigmond. 312.

⁵⁷ I. m. 215.

⁵⁸ Stil. Tan. 306—7.; én ritkítottam.

Külön érdekes kérdés lehetne: vajon a maga korában és az író szándéka szerint lehetett-e a humor eszköze a Sári bíró nyelvjárásiassága? (Csak melleleg említem meg, hogy e vígjáték nem az író szülőföldjének tájnyelvét tükrözi, hiszen ott nyoma sincs az *i*-zésnek, amely a Sári bíróban a nyelvjárásiasság fő hordozója.)

„Hangtani sallangok” — vagy érzékletes színek?

Ezzel már meg is érkeztünk első nagyobb kérdéscsoportunkhoz: vajon valóban minimumra szorította-e, legyűrte-e Móricz a hangtani tájnyelvi sajátosságokat A boldog ember nyelvében? Mint láttuk, a hangzást, a „hangzómuзикát” külsőleges sajátásnak tekintette. De mint szint egyáltalán nem vetette meg! És ennek nemcsak elvi megfontolás a magyarázata, amelyet a Rózsa Sándor kapcsán idéztünk. Az érzékletes ábrázolásmód a legtermészetesebb módon következik Móricz rendkívüli átélő képességéből, életélvezéséből is. Komplex érzékelés, változatos érzékeltetés jellemezte egész életében.

Nyelvészeti hűségű szövegszínézésről persze szó sem lehet: láttuk, hogy ilyet még a Monográfiában sem tudott, és a Sári bíró esetében sem csinált Móricz. De az érzékeltetett színek közt is csak az szerepelhet, amely szint az író maga is érzékelt — és ez sem esik egybe teljesen a mai tudományos ismeretekkel. De még amit hallott, vagy használt is Móricz: nyomdatechnikailag sok sajátosság nehezen visszaadható lett volna, mert a köznyelvi helyesírás eszközeivel nem ábrázolható, külön fonetikai jeleket pedig a nagyközönségnek szánt szépirodalmi műben nem alkalmazhatott. Köztudomású, mennyi nehézséget okoz még napjainkban is a népmese-kötetek átírási problémája: úgy tükröztetni a népi kiejtést, hogy ne használjunk fonetikus jeleket, és ne zavarjuk a folyamatos olvasást. Móriczról szólva PÉTER LÁSZLÓ mutatta ki, hányféleképpen próbálta érzékeltetni az *el* igekötőben előforduló népnyelvi hosszú *ē* hangot: *eemöntem*, *évösz* (=elveszi), *e’pattan* (=elpattan), *együvök* (=eljövök), stb.⁵⁹

Nézzük, melyek azok a hangtani sajátosságok, amelyek jellemzők ugyan a tiszaháti nyelvjárássra, mégsem találkozunk velük A boldog emberben! — Ilyen mindenekelőtt a diftongusok, kettős magánhangzók sora. Köztudott, hogy a köznyelvi *ó* és *ő* hangok helyén a vidék tájnyelvében szinte mindig *ou*, illetőleg *öü* diftongus van; az *é* helyén pedig két különböző típusú diftongus: *ei*, *ié* vagy ezek valamilyen változata. Láttuk, hogy Móricz népnyelvi tanulmányában csak e legutóbbi diftongus létezését ismerte el, azt is csak egy szűkebb területre. (Egyébként iskolázott emberek sincsenek mindig tudatában még saját kiejtésük nyelvjárásságának sem!) — Ezek alapján nem csodálkozhatunk rajta, hogy a vizsgált regényrészben diftongus úgyszólván nem fordul elő. Egyetlen, ritka

⁵⁹ Tiszatáj 1952: 157—8.

kivételként szolgáló példát találtam: „tessék írni belőle egy *sziëp* regényt” ajánlja fel Joó György az írónak élete történetét (4).

Annál nagyobb mértékben használja fel színezésül Móricz az *l* hang ki-ejtésével fellépő pótlónyúlást: *volt* ~ *vót*, *föld* ~ *főd* stb. Igaz, a nyelv-járásban *vóut*, *főüd* hangzik, de az író inkább megmarad a köznyelvtől sem idegen *vót*, *főd* mellett. Az idevágó gyakoribb szavakból teljes adatgyűjtést végeztem:

Kulcsszó	Joó Gy. beszéde	Író beszéde	Író más szövege
volt, volna	43	8	6
<i>vót, vóna</i>	162	—	—
dolgozik, dolgot	2	2	4
<i>dógozik, dógot</i>	9	—	—
nyolc	3	1	—
<i>nyóc</i>	4	—	—
boldog	6	2	2
<i>bódog</i>	1	—	—
<i>bóldog</i> (!)	7	—	—
hold (terület)	5	1	—
<i>hód</i>	—	—	—
föld	7	2	3
<i>főd</i>	25	1	—
küld	5	1	—
<i>küd</i>	—	—	—

A táblázat szavait összesítve Joó György beszédében a köznyelvi és tájnyelvi változatok aránya: 71 : 208, a nyelvjárás tehát mintegy hetvenöt százalékos túlsúlyban van. Az író sem a dialógusokban, sem a narrátorszövegben nemigen használja a népi alakokat: egyetlen példa áll szemben 32 köznyelvi változattal. A *bóldog* szóalak nem keverék, a területen valóban élő változat. Feltűnő, hogy a területen általános *hód* és *küd* J. Gy. beszédében elő sem bukkan. Ugyanezt a hangtani szembenállást képviselik még a *gyümölcsös*, *felőtöztem*, *kóduš*, *zöd*, *ódal*, *tőt*, *leódtam*, *hónap*, *böcső*, *ócsó* szavak J. Gy. beszédében 14 adattal; velök szemben a köznyelvi *gyümölcsfa*, *szolgálójány* két adata áll.

Igen kis mértékben használja ki az író a nyelvjárásban gyakori zártabb magánhangzós formákat a szótövek terén. A *lú*, *kü*, típusból az *ő*, *ők* és az *ű*, *űk* aránya 10 : 10, azaz ötven százalékos J. Gy. beszédében. Az írónál előforduló egy-két adat a köznyelvi változat.

Feltűnő, hogy a magánhangzók időtartam-eltéréseit sem tartja érzékeltető színnek Móricz. A nyelvjárás jellemzője a rövid magánhangzó a *tiz*, *husz*, *tüz*, *viz* típusú szavakban; de ezek mindig köznyelvi helyesírásúak.

Talán nyomdai okokból nem jelzi az *l, r, j* szótagzáró hangok előtti magánhangzónyúlást, ami e területen igen gyakori.

Esetenként még számos más hangszínbeli sajátosság villan meg Joó György beszédében. A zártabb magánhangzók jelentkezése a *csuda, csudálatos, megcsudál* néhány előfordulása. Az illabiális magánhangzók színesítik az ilyen szavakat: *firidni* (3×), *filit* (=fülét), *izen* (3×), *setét, esszeszedi, velek* (=velük), *kőjkek* (2×) *táncosném* (2×), stb. A nyitabb véghangzójú *kila* szóalak 5 előfordulásával szemben a *kiló* csak egyszer jelentkezik J. Gy. szavaiban.

A mássalhangzók közül következetesen *j*-s alakban fordul elő a *jány* szóalak (14 adat). A *hív* ige alakjai is *híj* formájúak (6 adat). Ez a jelenség azonban már át is vezet bennünket a betűnépiesség néven ismert körbe, ami köztudomásúlag nem ritka Móricznál.⁶⁰ PÉTER LÁSZLÓ betűnépiességnak tekinti egyebek közt a *vót, vótak* írásmódot is, ezt azonban nem fogadhatjuk el.⁶¹ A betűnépiességet átmenetnek tekinthetjük a tájnyelvi és köznyelvi alakok között: az írásképnak a szabályostól eltérő volta tájnyelvinek, vulgárisnak tűnik, noha köznyelvi ejtémódot tükröz.

A vizsgált szövegben egyszer az író beszédében is előfordul betűnépiesség: *aggyon*. A többi adat mind J. Gy. beszédéből való: *komoj, mejik, ojan, pájadvar; olá* (2×), *eccer* (5×), *megeccer* (2×); *ucca, éccaka, eccóval; hajja, hajjuk, ájjak meg* (2×), *megájj* (3×), *üjkek le, gyógyujjon meg; asse* (2×), *igende*. Ez utóbbi típust PÉTER LÁSZLÓ már túlzásnak tekinti⁶² az egybeírás miatt. Megjegyezzük azonban, hogy ilyen csak ott fordul elő szövegünkben, ahol nem bontja meg a szólam hangsúlyegységét. Az előadás fordulópontja, így értelmi, érzelmi nyomaték is indokolja az *eccóval, igende* egybeírását.

„A szavak kincstára . . .”

MÓRICZ VIRÁG „Móricz Zsigmond szavai” című szép tanulmányában⁶³ olvashatjuk: „Egyetlen eszköze a szó volt. A kincsesbányája. Mérhetetlen szómennyiségre volt szüksége, minden eszközt felhasznált, hogy összeszedhesse. Elsősorban és állandóan az élőbeszédet leste . . . Könyveiben aláhúzogatta a szép fordulatokat . . . Megtanulta a régi levelekből a régi élőbeszédet . . . A betűk mögött kereste az élőbeszédet . . . Semmiben sem tudott úgy gyönyörködni, mint az őszinte szóban és indulatban . . .” — Mindezek bizonyítására keresve sem találhatnánk jobb példát A boldog embernél. Teljes elemében van itt a szatmári népnyelvi gyűjtő. Amikor Joó György felsorolja otthoni kiadásait, az író így medítál a regényben: „Az ember előtt összefolyik egy ilyen szegény

⁶⁰ Vö. HERCZEG: i. m. 299.

⁶¹ Tiszatáj 1952: 158.

⁶² Uo.

⁶³ Magyar Nyelvőr 73 (1949): 182—8.

élet. Távol van a mi életlehetőségeinktől. Mesében is érthetetlen szavak: legelőbér, járó jószág, »ötnyolcad élet«, »bocskorpénz«, »koca«, »kantartás«, »igényelt föld«, »papbér«, öt sorban tíz idegen fogalom, amit meg kell magyarázni. . . ezért nehéz a politikában is a kicsi kis emberek életével foglalkozni, mert a politikát olyan rétegek irányítják, amelyek alig ismerik a tömeg életét”.⁶⁴ E gondolatsor mögött nemcsak a regény, hanem szinte az egész írói hitvallás ott van kimondatlanul: ha a néptől idegen politikus uralkodó réteg nem ismeri és nem vállalja a kisemberek életének megjavítását, a művésznek, az írónak, a néptömeg ismerőjének kell kimondania, felmutatnia; kezdeményeznie a változtatást.

HERCZEG GYULA említett tanulmányában felülvizsgálja azt a tájszójegyzéket, amelyet Elek Ilona 1911-ben az író addigi műveiből összeállított. Arra az eredményre jut, hogy az ott szereplő szavak nagy része igazában nem is tekinthető tájszónak.⁶⁵ Munkáját egy kissé fölösleges szerezcsenmosdatásnak érezzük. Elvileg is helytelenül, túlságosan szűken határolja körül a tájszó és népi szóolás fogalmát — igaz, ebben DÖMÖTÖR SÁNDORRA támaszkodik —, amikor a következő két kritériumot szabja: 1. jelentése a köznyelvet tudó magyar ember számára ismeretlen, és 2. csakis népszokással, a népnél előforduló hagyományos cselekményekkel magyarázható.⁶⁶ A mai magyar nyelvjárástudomány sokkal tágabb meghatározást ad: tájszónak tekinti a köznyelvi szók sajátos hangtani eltérésekkel ejtett, vagy eltérő jelentésben használt helyi változatait is, akár csak a népi mesterségek szakkifejezéseit, beleértve a földművelését is.⁶⁷ Hogy ilyen alapon bővelkedik-e Móricz nyelve tájszókban és népi szóolásokban, azt valóban a jövőendő kutatásnak kell bebizonyítania. De ha még annyira bővelkedne is, az stílusának értékéből semmit se vonna le.

Megítélésem szerint tájnyelvi színezetűnek kell tekintenünk az alábbi szavakat J. Gy. beszédében (a zárójelbe tett számjegy az adatok száma a vizsgált szövegben): *a* (mutatószó: „Nem sírt *a*, hanem énekelt. Szerелемgyerek vót *a*”); *aligség* *alig*; *amék* (2); *avval* (=azután; mondatkezdő határozószóként: „*Avval* felállok, odamegyek hozzá”); *bagolykvékolás*; *beiktat* (=beszerződött inasnak); *berzseny* (=tojásfesték); *bódog*; *bóldog* (7); *bornyú*; *borozda* (6); *csatorászik*; *cserépcsep* (=kenderáztató rúd — 2); *csóré szegény*; *csuda*; *csudálatos*; *csupa merő víz*; *csutkányi*; *déllére*; *dógozik* (9); *e* (mutatószó, vö. *a*); *ehen e*; *élet* (=gabona); *estélig*; *esszeszed*; *evvel* (=ezután — 2); *fazok*; *fejércseléd*; *felad* (=feljelent); *félbehagy* (valakit =szakít vele); *felbuggyan* (=vízből a kender: felbukkan); *felcsigáz* (=adót: felemel); *feszt* (=folyton); *fil* (=fűl); *firidni* (=fürödni — 3); *főd* (25); *gacsitójás*; *gányójányok* (2); *gör*

⁶⁴ I. m. 15—6.

⁶⁵ I. m. 310—3.

⁶⁶ Uo. 313.

⁶⁷ Vö. B. LŐRINCZY ÉVA: Magyar Nyelvjárások 1 (1951): 156—64; BENKŐ LORÁND: Nyelvjárástörténet. 1957. 105—8.

(=göröngy); *habarás* (=tej és búzaliszt keverék); *hasas* (=terhes — nő); *hasznavehetetlen* (=e kategóriába sorolt földtulajdon); *hibázik* (=hiányzik); *híj* (=hív — 6); *hogy* (=amikor: „Hogy hazajött. . .”); *hogy* (=mert: „Azér jöttem haza, *hogy* házasodni akarok”); *hun* (=hol — 5); *iktat* (=bemárt festékbe); *ír* (=fest tojást); *irégy* (2); *iszen, iszeng; izen* (3); *katlan* (=üstház); *kegyetlen* (=nagyon — 4); *kend* (9); *kerülő* (=mezőőr, szőlőcsősz — 8); *kerülőné; kila* (5); *kisbe; kishornyú; kiskocsis; kisül* (=kiderül; titok); *kisvég* (=a ház kert felé eső szobája); *köblös* (=területmérték — 3); *legénykedik* (=legényként él); *lehajít* (=lelök — 2); *lel* (=talál — 3); *lepadlásol; loncsos; má* (=már — 17); *magam-köttes* (=korombeli); *mái; mán* (=már — 55); *meddő* (=nem tejelő tehén); *meghajigál; meghisz* (=elhisz); *meghúz* (=kitép, kazalból szalmát); *megjelent* (=feljelent); *megkiált* (=rászól, megállít); *megmond* (=feljelent — 2); *megrak* (=megver); *mejj* (=mell); *mék* (=melyik); *mer* (=mert — 14); *mingyá, mingyán* (4); *mink* (4); *nagyvég* (=a ház utca felé eső szobája); *nécsak; Nyíridháza, nyíridházi; nyóc* (4); *odabe* (=bent); *odahaza* (=otthon — 2); *ölfedél; ólpallás; orca* (2); *ostoros-(gyerek);* (=kisbéres — 4); *oszt* (=aztán — 2); *osztán* (22); *őszön* (3); *pallás* (3); *peckás* (=fűtő); *peckáskodik; pítar; pucér; rétolya* (=létra); *róta* (=aratócsapat); *rudas* (=szalmarakás); *segétség* (segéderő, támasz); *semmilyen; setét; szaporája van* (=kiadós); *szeme köze* (=arca); *tag* (=tanyás birtoktest); *táncosné* (=báli partnernő — 2); *tanétó; tavaszon; tehen; tik* (=ti); *ű, űk* (10); *végigkorcol* vkin (=végigvág); *véle; vele; vincfa; vót, vóna* (162); *zsindey*.

Olykor az író beszédében vagy narrátorszövegében is előfordul tájszó: *leli* a szót; *szakmányba; stóla*; és még egy pár.

Néhány olyan kifejezése is van Joó Györgynek, amely egyéni teremtménynek tűnik fel, illetőleg amilyeneket a Magyar Nyelvőr századfordulón megjelent számaiban az „Amikor a nép úrasán beszél” címek alatt olvashatunk. Némelyikük a nyelvi humor eszközének fogható fel: *arculat* (=arc: „színtelen vót az *arculata*”); *belátás* (=kilátás: „munkát helyeztek *belátásba*”); *fejes* („még *fejes* is vótam mán, bandavezető”); *felettes* („akik *felettesebb* életben vagynak”); *izzadozás; külföld* („Én még akkor nem vótam ki a faluból... Nagyon megörültem, hogy elmehetek világot látni *külföldre*.” — A harmadik szomszéd faluról van szó.); *libbeng* („Ott *libbengett* énmellettem. . .”); *lopomány* („ű vitte haza az én *lopományomat*.”); *megüldöz* („űgy *megüldöztek* a fiskálisok meg a többiek, azt akarták, *pusztuljak el* a faluból. . .”); *napérő* (másutt se kapja meg a *napérő* kenyeret.”).

Egy-két hasonló az író szövegében is felbukkan: *egyéniség* („egy hosszú lábú *egyéniség* lép be”); *somolyogva; lerögzít* („Vágy támadt bennem, hogy... *lerögzítsem* ezt az életet”).

A fentiek elősorolásából persze azt nem lehet érzékelni, hogy a szöveg folyamatában mennyire feltűnőek, hogyan szolgálják a tájnyelvi jelleg folyamatos jelenlétének sugalmazását. Talán jobban kiderül ez egy olyan összeállításból,

amely a leggyakrabban előforduló, nagy szituatív erejű határozószók alakváltozatainak teljes összehasonlítását mutatja:

Kulcsszó	Joó Gy. beszéde	Író beszéde	Író más szövege
azután	5	—	—
aztán	4	4	1
<i>osztán</i>	22	—	—
<i>oszt</i>	2	—	—
hol	9	—	—
<i>hon</i>	10	1	—
<i>hun</i>	5	—	—
már	8	2	2
<i>mán</i>	55	—	—
<i>má</i>	17	—	—
mindjárt	1	1	—
mingyárt	4	—	—
<i>mingyán</i>	4	—	—
<i>mingyá</i>	1	—	—
mert	20	2	2
<i>mer</i>	14	—	—
ez	9	3	1
<i>e</i>	13	—	—
az	6	1	3
<i>a</i>	14	—	—
és	20	5	4
<i>s</i>	—	9	4

Úgy gondolom, a táblázat jól mutatja, hogy az író felismerte e szócsoport fontosságát, és szereplője nyelvében jóval nagyobb arányban használta a tájnyelvi változatokat a köznyelveknél. Természetesen a köznyelvek sem teljesen ismeretlenek a nyelvjárásban, tehát nem hatnának idegennek. Talán csak az *és* a kivétel: ez érzésem szerint ritkább a valóságban, mint a regényben.⁶⁸

⁶⁸ CSÚRY BÁLINT Szamosháti Szótára (Bp., 1935—36) az *és* használatát ritkának jelzi.

Sajátos átmenetnek tekinthetjük a szóhasználat és a szerkesztés között a szavak toldalékolását, ragozását. A ragok, különösen a határozóragok tájnyelvi változatai, mivel gyakran visszatérő nyelvelemek, igen alkalmasak a tájnyelvi szín folyamatos jelenlétének érzékeltetésére. Az alábbi táblázat meggyőző bizonyíték arra, hogy Móricz jól tudta ezt, és élt ezzel a lehetőséggel.

Rag	Joó Gy. beszéde	Író beszéde	Író más szövege
-ban, -ben	27	10	21
-ba, -be (hol?)	85	2	—
-ból, -ből	19	6	6
-bul, -bül	10	—	—
-ról, -ről	7	2	7
-rul, -rül	6	—	—
-tól, -től	2	1	2
-tul, -tül	4	—	—
-hoz, -hez, -höz	9	—	3
-hó, -hő	5	—	—
-ho, -he, -hő	3	—	—
-ért	23	7	4
-ér	21	—	—

Feltűnő a *-ba, -be* ragok hol? irányú használatának nagy aránya; ebben bizonyára szerepe van annak is, hogy e ragok a beszélt köznyelvben is gyakoriak hasonló funkcióban. Az *-ért* rag *-ér* változatát szaporítja a *mér* és *azér* szók előfordulása — bár az előbbi valójában nem jellemző a nyelvjárásra,⁶⁹ helyette a *mijjér* használatos.

A szavak és toldalékok használatáról összefoglalóan ugyanazt állapíthatjuk meg, mint a hangzási sajátságokról: a népi szereplő és az író szövege meglehetősen jól elkülönül, tájnyelvi elemek többnyire csak Joó György beszédében fordulnak elő. De ott sem kizárólagosak, csak „színezéskül” szolgálnak. Különösen a jó megfigyelésre valló, jellegzetes nyelvjárásiasságok tűnnek fel: a köznyelvtől eltérő hangzású, gyakran előforduló határozószók, határozóragok szolgálnak eszközül az írónak a népi szereplő beszédének és a falusi környezet mozzanatainak folyamatos érzékeltetéséhez, a népelet realitásának sugalmazásához.

⁶⁹ A Szamosháti Szótár nem ismeri, magam sem találkoztam vele e vidék nyelvjárását beszélők nyelvében.

Ahogy Móricz a tájnyelv legfontosabb sajátosságainak a gondolkodás formáját, a szóképeket, stilisztikai figurákat érezte, úgy kritikusai is a népi gondolkodásmód hű tükröztetésében látták stílusának népiességét. Az ilyen stílusjegyek vizsgálata azonban több okból is rendkívül nehéz. Irodalom-, illetőleg nyelvtudományunkból hiányoznak a tágabb értelemben vett frazeológiai kutatásai, amelyek nyelvrétegenként (irodalmi nyelv, köznyelv, népnyelv) és stílusrétegenként (értekező, társalgási, elbeszélő stb. stílus) vennék szemügyre a mondatípusok, szerkezetfajták, fordulatok gyakoriságát és értékrendjét. Enélkül a stíluskutatónak esetenként a szubjektív érzései szerint kell eldöntenie az egyes nyelvi konstrukciók hovatartozását, és az adott környezetben betöltött funkcióját, értékét. Ez azonban nemcsak az eltérő megítélés lehetőségét hagyja nyitva, hanem a belemagyarázás veszélyét sem zárja ki.

HERCZEG GYULA szerint „Feltűnő Móricznál az a törekvés, hogy egyrészt minél kevesebb kötőszót használjon, másrészt pedig az, hogy adott esetekben szaporítsa őket. A két irányú törekvés forrása azonos: a paraszti beszéd illogikus szerkesztésmódja. A *boldog ember* című mű az illogikus szerkesztés kincsbányája.”⁷⁰ — Eszerint általános tételként el kellene fogadnunk, hogy a paraszti beszéd illogikus, vagy legalábbis Móricz annak tekintette, illetőleg hogy ezt az illogikus jelleget egyszer a kötőszók halmozásával, máskor meg elhagyásával (=parataktikus szerkesztésmód) lehet érzékeltetni. Egyik állítást sem tartjuk elfogadhatónak. A kötőszó nélküli szerkesztésre Herczeg éppen az általunk is vizsgált szövegből hoz példát:

„Otthon legénykedtem, szép életem vót, mán jányok után járogattam, sok szeretőm vót, ki elhagyott, kit én, kitül elverték, ki megcsalt; birtokot elvették, semmitlen maradtam, visszapereltem, megbuktam, akkor gondoltam, megpróbálom én mégis Pestet.”

Az illogikus szerkesztésnek szerintünk itt nyoma sincs. A kötőszó nélküli gyors rövid mondatok funkciója sem az, amiben Herczeg látja, hogy tudniillik Joó György minél előbb elérjen a Pestre utazás jelentős élményéhez. Hiszen a következő szakaszban alig két-három mondat foglalkozik pesti vonatkozású mozzanatokkal. Ez a gyorsított, elnagyolt, az élettörténetet felszíni villanásokban érzékeltető stílus az egész első beszélgetésre jellemző. Rövid summája ez a részletes történetnek, olyasmi, mint a nyitány a nagyzenekari művek előtt: témák, motívumok, hangulatok, „slágerek” megcsillantása. A fejezet alcíme is ez: „Joó György elmondja röviden, dióhéjban az egész életét.” Ez a funkció az, ami megmagyarázza a fejezet és az idézet stílusát.

Kérdés lehet még: mennyire tudatos, írói fogás ez a nyitány? — Aki valaha megpróbálta, hogy népi, nyelvjárási beszélőt valamilyen önálló, kerek történet

⁷⁰ I. m. 306.; én ritkítottam.

elmondására bírjon — esetleg mikrofonnal a kezében —, akárhányszor tapasztalhatja, hogy a magára hagyott beszélő elsiklik a téma felszínén, elnagyolja, összecsapja a mondanivalót. Móricznak bizonyára bőven voltak ilyen élményei már a szatmári népmesegyűjtő korszakából és azután is: nem zárhatjuk ki, hogy ezek is belejátszottak szerkesztő, komponáló munkájába.

A kötőszó nélküli, parataktikus szerkesztést máskor azzal magyarázza HERCZEG, hogy „A képzetek gyors felbukkanását a nyelvi szerkesztés nem tudja nyomon követni, nem tudja a gondolatot mondattanilag adekvát formába önteni.”⁷¹ Csak egy részletet az ennek illusztrálására felhozott idézetekből! „Files Gyurinak az apjával, a csonka Filessel összefogtunk, még nem vót öreg ember, harmincötéves, Gyuri első gyereke vót”. — Kétségtelen, hogy az írott nyelvhez képest ez a részlet „szerkesztetlen”-nek tűnik. Nem szabad azonban megfélemedezni arról, hogy ez beszélt szöveg! A hangsúly, a hangfekvés, a beszédszünetek, dallam stb. tökéletesen kizárja a logikátlanság érzését, ha megpróbáljuk felolvasni ezt a részletet! A logikátlanság tehát nem a beszédben van, hanem a beszéd írásos visszaadásának gyatra lehetőségei sugalmazták az olvasónak. Ez a sajátság egyébként tipikusan népi elbeszélő stílusjegy, és éppen ellentéte a fentebbi gyorsított részletnek. Ez a részletező, visszakanyarodó, mellékmondatok oldalágaiba kalandozó, közbevetések szigeteit kerülgető stílus a ráérősen beszélő, önmagát szórakoztató, szabadon asszociáló, a tárgyában örömet lelő mesemondóra jellemző.

Az átképzeléses előadásra, vagy szabad függő beszédre, amelynek stílusértékeit Herczeg Gyula behatóan elemezte, szintén sok példa akad „A boldog ember” szövegében. Anyjára gondolva az egyik helyen Joó György ezt mondja: „Jaj, szegény de szörnyűködött, hogy azt nem is gondóta vóna, hogy olyan messzire elmentünk, jó, hogy nem tudta, mert meghalt volna az ijedtségtől.” — Meggyőződésünk, hogy végső soron ez a stílusforma is a népi elbeszélő stílusból táplálkozik. Az sem zárható ki, hogy éppen szatmári gyűjtőútjain vált az író egyéni nyelvének elemévé. Csak egy példát e feltevés valószínűsítésére! Magosligettől, Joó György falujától alig 3—4 kilométerre esik Bökény község. Isten háta mögötti kis falu, a népi humor is így emlegeti: „*Uszka, Bökém, Magosliget Az Istentüll ébillegett.*”⁷² Bökényi mesemondók népmeséit találhatjuk a „Felsőtiszai népmesék” című kötetben.⁷³ Ezekben a század elején feljegyzett népmesékben szebbnél szebb példáit találjuk az átképzeléses előadásmódnak. Pl.

„Már kezdett esteledni, és a tündérkisasszony félni is kezdett, hogy mi lesz itt, ha setét lesz, meg se lelik azt a bárányt, amit nékiek haza kell vinni az apjok születésnapjára. De hát nem lett ott egy cseppet sem setét. . .” (26)

⁷¹ Uo. 307.

⁷² Szamosháti Szótár I, 111; „félreeső falvak”.

⁷³ „Felsőtiszai népmesék”. Feljegyezte KOCSISNÉ SZIRMAI FÓRIS MÁRIA. Sajtó alá rend. KOVÁCS ÁGNES. Debrecen, 1956. Alföldi Magvető.

„Meggondolkozik a király, hogy lehet ez? Hiszen ű is lábon jár, osztán néki alig kell cipő. Igaz, hogy ű néha lovon is megy, de hát az nem olyan sok. Mi lehet az oka annak, hogy az ű lyányai annyi cipőt nyúnek? Meg is nézi, hogy hazudik-é ez az ember? Egy reggel meg-nézte, milyen cipőt huznak fel a kisasszonyok.” (38)

A mondattani szerkesztés leginkább megfogható külső eszközeinek, a kö-tőszóknak használatához csak néhány apró megjegyzést teszünk. Az *és*, mint már említettük, ritkább a nyelvjárásban, mint a regényben. A Tiszaháton elő-kelelősködésnek hat ez a kötőszó, mivel helyette inkább az *osztán*, *oszt* járja. Ez utóbbi gyakran szinte jelentéstelen töltelékszóvá válik, akárcsak a *mert*: funkciójuk az elbeszélő hangnem fenntartása, a folyamatosság érzetítése. Ez magyarázza gyakori előfordulásukat.

A *hogy* kötőszó olykor valóban a fogalmazás döcögésével jár együtt, mint HERCZEG is rámutat.⁷⁴ De tegyük hozzá: nem minden *hogy* kötőszó! A külön-böző határozószói funkcióban használt *hogy* a népi elbeszélés stílusához tarto-zik, akárcsak a szólamkezdő *avval*, *evvel* (l. fentebb). Egyébként úgy látszik, a *hog*yok zakatolására a Móricz füle nem volt nagyon érzékeny: a vizsgált szö-vegben egyetlen sorozatos előfordulása éppen az író egyik meditációjában található: „Milyen jó dolga lehet ennek, *hogy* Szatmár vármegye legutolsó sarkából nem röstell Budapestre jönni, egy régen elszakadt atyjafiához, *hogy* bekopogtasson a redakciós szobájába, csak azért, *hogy* elmesélje neki az éle-tét...”

Hadd utaljunk még a népi elbeszélő stílus néhány, szövegünkben mutatko-zó, sajátosságára! A mai olvasó talán azt is hajlandó logikátlanságnak felfogni, amit a nyelvészek inkongruencia néven tárgyalnak: az össze tartozó mon-datrészek egyeztetésének hiányát. Például: „Mámmind *megszűnt* a nagy *cégek*, ahun én otthon vótam.” (5); „*Vót* nagy *harmatok*, vót sok nádas.” (6); „úgy higgye meg, bátyám, egy napi munkát nem tudtam szerezni *két hetek* alatt...” (208); stb.

Jellemző a nyelvjárásra a határozott névelő nyomatéktalanná válása, és magánhangzó elemének majdnem teljes elhalkulása, főleg érzelmileg telített környezetben. Ezt az író névelőelhagyással érzékelteti: „Váradi Piros?... Ennek még tartozok valamivel. *Tűz* égesse meg a boszorkány tojását.” (204); „Ne küldj te Váradi Piroskáért. Megharagszik Kőmíves Erzsi. — *Ű* [!] dóga. — Minek híjta ide, ha más jányért küldesz? — *Én* dógom.” (206); stb. — Lát-szólag egyszerű névelőelhagyás van az alábbi részletben is: „És mennyi az adós-ságod? — Sonkádi bank 500 pengő, nyíridházi bank 1281 pengő... Kispaládi egyháznak tartozom két mázsa búzával...” (16). Ebben azonban a felsorolás jellege mellett figyelembe kell vennünk egy szimplifikált szerkesztést is, ami

⁷⁴ Stil. Tan. 309.

a népies íz sugalmazója. A precíz szerkesztés így diktálná: „*A sonkádi banknak 500 pengővel tartozom, a nyíregyházi banknak 1281 pengővel...*”

Elhagyással érzékelteti az író a határozatlan névelő teljes elsúlytalanodását is: „Beletesz a lisztbe *kis* hagymaszárat, rántást csinál, zsír nélkül.” (211). Gyakoribb helyi forma: *e kis kenyér* (vö. SzamSz.).

A népi elbeszélő stílus sajátos jegyeinek érezzük az indulatszós vagy érzelmi töltésű határozószós mondatindítást: ezek lezárják az előzményt, bevezetik az új eseményt, és főleg: értelmi, érzelmi kapcsolatot teremtenek egyrészt a cselekmény nagyobb egységei, másrészt pedig a beszélő és a hallgató között. Ilyen az *osztán, oszt, hát, no, na, ó, hej, nahát, evvel, avval* stb. Hasonló szerepű a nyomatékos határozónak a mondat élére emelése, a megszólításnak közbevetéssé degradálása. Íme néhány példa:

„*Igen, de* a kerülő meglátott, utánam eredt. *Mán* a faluho közel vótam, mikor elért. *Megkiált*, hogy ájjak meg” (196).

„*Jön osztán*, *hogy* mertem én azt megtenni” (uo.).

„*De* neki kötelessége. Menjek vele a bírónál” (uo.).

„*No*, megájj — mondom —, *majd* én lelek szalmát...” (197).

„*Micsoda?* Édesanyámnak három sütesre elég vót” (uo.).

„*No*, mondom neki: *no* édesanyám, én se lopok többet...” (uo.).

„*De* nem lett belőle semmi...” (uo.).

„*Evvel* elmegy, én meg csak nézek egy nagyot” (uo.).

„*De* mérges vótam kegyetlen...” (uo.).

„*Mingyán* mentem arrafelé, amerre Váradi Piroskáék laktak” (uo.).

„*Mán* fele bennem vót [ti. a bornak], mikor bejön Balogh István” (198).

„*Osztán* e meg ahelyett, *hogy* helyretérítette vóna őket...” (uo.).

„*Hát* most ott ült velem szembe” (uo.).

„*Avval* felállok, odamegyek hozzá” (uo.).

„*Ó*, fiam, azt mondja, ne vedd a világot nyakadba...” (12).

„*Ó*, fiam, gyere, megáradt a Batár, húzd ki a kenderem” (25).

Hogy ez a sajátság a szatmári népnyelvre jellemző, bizonyíthatjuk az említett népmesegyűjteményből. Egy szinte találomra kiválasztott oldal egymás után következő bekezdései a következők:

„*Hát akkor* ide figyelj, Julis!” (294).

„*Haj*, megörült a kis árva Julis” (uo.).

„*Na, jól van*. Kiment a vasorrú bába lyánya az erdőbe...” (uo.).

„*Na*, gyere be a szobámba...” (uo.).

„*Hej*, de boldog vót a kis árva Julis!” (uo.).

A stílus érzelmi modulációját, szívből fakadó egyszerűségét juttatja kifejezésre a fentiekén túl az egyszerű mondat szerkezet, a szórend (az érzelmileg fontosabb szók a mondat elejére kerülnek), a lélektani állítmány élre állítása,

a praesens historicum keverése a múlt idővel, az átképzeléses előadásmód stb. Íme egy bekezdés ezek érzékeltetésére:

„*Másnap* karácsony. *Mentem* templomba. *Nagyon* körülvettek a legények, *de* az én cimboráim már házások vótak. *Orbán Gyurinak* mán gyereke is vót. *Files Gyurkának* is hasas vót a felesége. *Majd a lesz* az enyém is, csak még nem tudom, mejik. *Körülnéztem* a templomba, mék jány várja az áldást tőlem. *Ott vót* Váradí Piroska is, *sápadt vót* egy kicsit. *Ezt kéne* mégis megpirosítani” (200).

Az érzelmi jelleg eszköze lehet a népnyelvi szórend („Az *bóldog egy világ* volt...”; „nem kínált meg senki, *a felesége pedig* főzött valamit”); valamint az újramező formák alkalmazása is („Írni, olvasni, *azt* nagyon tudtam...”).

Természetesen felhasználta Móricz színezéskül a tájnyelvi ragozási, szókapcsolási sajátosságokat is, mint a szerkesztés külső eszközeit. Gyakori például az -l végű igék kötőhangzós ragozása: *állottam, állottunk, állottak; beállottam; megállott, megállottunk; leszállottam; szólani, szólottam*; stb. Nyelvjárási az -ít képzős igék kötőhangzó nélküli ragozása néhány alakban:⁷⁵ *lehajítlak*; az ikes igék iktelen ragozása: *emlékszek, tartozok*; a -fele toldalék használata: „a Batár is szárad má *kifele*”⁷⁶; a köznyelvitől eltérő ragváltozat alkalmazása néhány névszón: *tavaszon, őszön, déllére*; a *kocsmára* (megy); stb. Tájnyelvi néhány összerántás a ragozás során: *Jó van; nem tom; Égy* csak, fiam, *égy* csak... (= *eriggy* = *eredj*). — Egy példám akadt a régmúlt igeragozásra is: „Vót a kocsmárosnak két kis fia, a nagyobbik mán jócskán *megnőtt vót*, jó értelmes gyerekek...” (200). Stb.

Sajátos szatmári népnyelvi jelenség a *hozzáfog* ige főnévi igenévi vonzata. Ez — tapasztalataim szerint — ma is élő fordulat, ennek ellenére Joó György szövegében nem fordul elő, viszont az író beszédéből több példa is akad rá: „ha *hozzáfognál lóditani*”; „ha *hozzáfogna* bőségesen *elmondani*”; „*Hozzáfogott számolni* a gazdákat”.

A gondolkodásmód tájnyelvi sajátosságairól összegezve a következőket mondhatjuk. A regény — alapkoncepciója szerint — az író és Joó György dialógusaiból, illetőleg Joó György monológ-sorozatából épül fel. Mindkét forma élő beszédet jelent, és egyrészt a társalgási nyelvet, másrészt a népi elbeszélés, mesemondás fordulatait mozgósítja, így eleve eltér a szokványos irodalmi nyelvtől. Joó György a maga „bóldog” életét nosztalgiával, érzelmileg befolyásolt stílusban adja elő. Mint hat év alatt három osztályt kijáró egyszerű paraszttól, sem a gondolkodásban, sem a kifejezőképességben nem várható intellektuális csiszoltság. Mindez tökéletesen indokolja a tájnyelvi beszédszínezés tükröztetését. Móricz elsődlegesen a figura lélektani hitelességére törekedett, s ennek elsőrangú eszköze a beszédmód érzékeltetése. Joó

⁷⁵ Vö. SEBESTYÉN ÁRPÁD: *Tanítani—tanítani*. Magyar Nyelvjárások 4 (1957): 37—48.

⁷⁶ Vö. SEBESTYÉN ÁRPÁD: A -fele toldalék számosháti használatának és jelentésfejlődésének kérdéséhez. Magyar Nyelvjárások 3 (1956): 35—51.

György szavainak elsősorban az érzelem a rendezője: lélektani hitelességre, nem grammatikai szubtilitásra törekszik. A hiteles jellemábrázolás és társadalomrajz tudatosan leegyszerűsített mondatszerkesztést kívánt, és a nyelvjárási frazeológia nagyfokú ismeretét. A regény nyelve egyszerre sugalmazza a népi elbeszélő stílust és a szatmári tájnyelv speciális sajátosságait, érzésünk szerint jóval nagyobb arányban, mint az újabb irodalomtörténeti kutatások vallják. Ebben a műben ért nemes borra az a must — a táj, a nép, a nyelv ismerete — amelyet három évtizeddel korábban a szatmári népköltési gyűjtő szüretelt: színei, ízei, zamatai hitelesek, összetéveszthetetlenek, kielemezhetők.

Idegen elemek

PÉTER LÁSZLÓ a „Rózsa Sándor” nyelvéről írva külön csokorba gyűjti azokat a szóalakokat, amelyek a szegedi nyelvjárásban nem használatosak, így „hibásan” alkalmazta őket Móricz. Tanulságul a következőket jegyzi meg: „Hibái arra tanítanak, hogy az író lehetőleg a saját nyelvjárását használja, mert különben tévútra kerül.”⁷⁷ HERCZEG GYULA megvédi az írókat az ilyen filológus elmarasztalásokkal szemben: „A bírálók rendszerint elfeledkeznek arról, hogy nem nyelvészeti alkotást, hanem szépirodalmi művet vádolnak.”⁷⁸ Ugyanakkor arra is rámutat, hogy Móricz tudatos filológiával törekszik a tájnyelv hiteles tükröztetésére, és a hibás alakok többször fordulnak elő nyelvjárásilag hiteles formában, mint romlott változatban, tehát szedéshibáknak is tekinthetők.

A szatmári tájnyelvet Móricz bizonyára minden másnál jobban ismerte. Mégis előfordul néhány olyan jelenség, amely ezen a területen ismeretlen, idegenül hangzik Joó György szájából azok számára, akik e terület nyelvét anyanyelvjárásként ismerik. Súlyos vétségnek semmiképpen sem tarthatjuk az ilyesmit, hiszen — mint láttuk — az író törekvése a tájnyelv színeinek érzékeltetése volt, nem a teljes tükröztetés. Móricz annyit forgott az ország legkülönbözőbb nyelvjárásait beszélő emberek között, hogy egy-egy fülébe csengő szóalak helyhez kötődésében tévedhetett is.

Ilyen elcsúszásnak tekinthetjük szövegünkben azt az egy-két *í-ző* és *ő-ző* szóalakot, amely ezen a területen nem használatos: *nígyszáz*, *egynihányszor*, *pört* stb. Feltűnő, hogy a *jön* ige meglehetősen sokszor fordul elő *gyün* változatban, amely — ismereteim szerint — e területen idegen: „Megmondom, *mér gyüttem*. Azért *gyüttem*...” — mondja Joó György mindjárt az elején (4). Ez a szatmári nyelvjárásban így hangozhat: „Megmondom, *mijjér jöttem*. Azér *jöttem*...” Hogy ebben az esetben elég „makacs” beidegzésről van szó, azt a sok *jöttem* mellett további *gyüttem* alakok bizonyítják: *gyűjjék táncolni*; *nem gyühet*; „No, Piroska, *mér gyüttem*... *Gyüssz-e táncolni?*”

⁷⁷ Tiszatáj 1952: 161.

⁷⁸ Stíl. Tan. 328.

Természetesen más megítélés alá esnek az olyan típusok, amikor a nyelvjárási alak helyett köznyelvi szót ad az író Joó György szájába. Ilyenkor vagy azt kell feltennünk, hogy az író el akarta kerülni a kirívó, az olvasók egy része számára érthetetlen tájnyelvi elemet, vagy pedig azt, hogy Joó György egyéni nyelvének nem nyelvjárási színeit kívánta érzékelteni.

Az előbbi típusra egy-két példát! A szatmári nyelvjárás nem használja sem a *kukorica*, sem a *tengeri* szóalakot, helyettük a *málé* járja. Ez utóbbi azonban szövegrészletünkben egyszer sem fordul elő Joó György beszédében, míg a *kukorica* ötször, a *tengeri* egyszer bukkan elő. — A *gyerek* szó ritkán, akkor is inkább *gyermek* alakban használatos Szatmárban, a fő alakváltozat e fogalomra a *puja*. Ez viszont a vizsgált részben egyáltalán nem fordul elő a féltucatnyi *gyerek* mellett. — A nyelvjárási *paszuj* a köznyelvi *bab*-bal váltakozik, az *ól* az *istálló*-val stb.

Rendkívül figyelemre méltó, ahogyan néhány városias vonást felhasznál az író Joó György nyelvében. Nyelvjáráskutatók körében közismert, hogy a falusi ember idegenekkel szemben választékosságra törekszik, háttérbe szorítja kirívónak sejtett nyelvjárásiasságait. Ilyen idegenekkel való társalgás közben használt forma a *kérem* szó. Aligha véletlen, hogy ezt a szót Joó György az íróval szemben a beszélgetés legelső mondataiban alkalmazza, szinte idegenként: „*Kérem*, a búza... az nem egzisztál...” (4 — figyelemre méltó az idegen szó használata is, meg a nyelvjárási újrakezdő forma!); „*Kérem*, én mán itt vagyok nyócad napja.” (5). Még jellemzőbb a következő részlet a regény végéről: „Sehol semmiféle munkát nem lehet találni. Odamegyek akárhova: *Kérem szépen*, nem *lenne szíves* valami munkára, napszámos munkát... *Kérem*, azt feleli, csak a párkányok *lesznek javítva*, semmi más...” (210). Micsoda megjelenítő ereje van itt e néhány szónak! A félszegen munkát kolduló falusi félproletár és a pesties magyarságú építészvezető tökéletes jellemzése ez a pár mondat.

Bizonyára pesti útjai, munkavállalása, városiak között forgolódása során „ragadt rá” Joó Györgyre a határozott névelő használatának a szatmári nyelvjárásban ismeretlen módja is: „protekciónál állás vót ígérve a Vagonlicsnél” — olvassuk az első beszélgetésben (13); és „Vót a Mártának egy kisebbik testvére” — valamivel odább (22).

Így használja fel Móricz tudatosan vagy ösztönös nyelvteremtő erővel még a tájnyelvtől idegen elemeket is a realista ábrázolás eszközeiként. És — befejezésül — még valamit a regény bravúros, kellően nemigen értékelt befejezéséről! Az utolsó oldalon arról beszélget az író Joó Györggyel, hogy mi is volt életének az értelme. Joó György úgy érzi: becsülettel állta a harcot a bajok tengerében feleségével az oldalán. Meghatódás vesz erőt rajta, beszédébe biblikus fordulatok törnek be, szinte szószerkekre emelkedik:

„Én egy olyan *nőt* vettem el feleségül, aki ennyi idő óta egy *rossz órát* nem szerzett nekem. Inkább a *legnagyobb bajokban* is csak *vigasztalásomra vót*, és a *verejtékemet letörülte*... Hálát adhatok az istennek,

hogy ebbe a szerencsébe részeltetett, hogy lelki boldogságot adott. . . Mert Kőmíves Erzsi vót. . . Mert huszonöt év nagy idő, de huszonöt év alatt *felleg nem jött az én homlokomra űmiatta*. . . Ezt nem tudom, melyik királynak milyen lánya adta vóna meg *az ő urának*. . .” (213).

Egy élettel számolnak le ezek a mondatok, mintha csak egy temetési prédikációt hallanánk: ünnepi magaslatához méltóan csengenek a hétköznapi beszédétől nem koptatott kifejezések. És az író maga is megatódik Joó György, a Joó Györgyök és önmaga sorsán, maga is biblikus hangnemre vált:

„Így van ez, Joó György. A te életed mintaszerű emberi élet. A szégyen magyar földműves ember *együgyű* élete. *Nem futottál hiábavaló földi javak után: mennyei kincset szereztél ezen az igazán siralmas földi téreken.* [Nyelvjárási inkongruencia!]

Arról nem tehetsz, hogy az ember az ország *szolgálatában ég el*, mint *a kicsiny gyertyaszál*. Ebben mindnyájan *osztályos társaid* vagyunk e *megtörtetett* hazában.” (uo.).

Ez a zárás nemcsak Joó György apoteózisa. A közös nyelv, az egymásba olvadó stílus szimbólummá nő: a boldog együgyűség és a kínzó hivatástudat együttes, közös sorsvállalásának szimbólumává.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

Der Dialekt als Stilmittel in den Werken von Zsigmond Móricz

Zsigmond Móricz, einer der bedeutendsten ungarischen Romanschriftsteller des XX. Jahrhunderts, verwendete in seinen Werken häufig solche sprachlichen Formen, die aus dem einen oder anderen ungarischen Dialekt stammen und von den Eigenheiten der Literatursprache abweichen. Schon zu Móricz' Lebzeiten wurde dies von den Kritikern unterschiedlich beurteilt: einige von ihnen sahen hierin ein Zeichen der volkstümlichen Verbundenheit des Schriftstellers, andere hingegen nur den Ausdruck von Manieriertheit. Auch die Literaturwissenschaft nach 1945 gelangte zu keinem einheitlichen Standpunkt in der Beurteilung dieser Frage, obwohl die schriftstellerische Grösse von Móricz einmütig anerkannt wird. Es ist ein häufiger Fehler, dass weder der grundsätzliche Standpunkt von Móricz bei der Beurteilung der volkssprachlichen Eigenheiten, noch seine in Romanen, Novellen und Dramen befolgte schriftstellerische Praxis in ihrer Wandlung, Entwicklung, betrachtet werden. Auf Grund einzelner wusserungen bzw. ausgehend von irgendeinem seiner Romane usw. zieht man falsche allgemeine Schlüsse.

Im ersten Teil der vorliegenden Arbeit wird vor allem folgendes untersucht: wie verhielt sich Móricz zu den ungarischen Mundarten, ob er im

gebräuchlichen Sinne des Wortes einen Mutterdialekt besass, ob er den Dialekt irgendeiner Landschaft gekannt und gesprochen hat. In dieser Frage kommt der Autor zu dem Schluss, dass der Schriftsteller die Mundart der Landschaft Tiszahát, die er am besten kannte und am häufigsten in seinen Romanen anwendete, nicht in der Kindheit erlernte, sondern erst später, als er jahrelang die Volkslieder und Volksmärchen dieser Gegend sammelte. Zu dieser Zeit — zwischen 1903 und 1906 — schrieb er auch philologische und lokalgeschichtliche Studien über dieses Gebiet. Er betrachtete die Mundart des ehemaligen Bezirkes Szatmár als Grundlage der Literatursprache und schätzte sie sehr. In seinen Werken, die um 1910 entstanden, war er behümt, die volkstümliche Aussprache so getreu wie möglich wiederzugeben.

Später, als er auch die übrigen ungarischen Dialekte der verschiedenen Gegenden kennenlernte, verzichtete er darauf, mundartliche Eigenarten in grosser Menge zu verwenden, und war bestrebt, nur durch einzelne, typische Dialektausdrücke in der Sprache seiner Volksfiguren das Kolorit ihrer Mundart widerzuspiegeln. Zu dieser Zeit ist der Dialekt bloss noch eines seiner Stilmittel zu einer immer getreueren Darstellung der menschlichen Seele, die er anstrebte.

Ein Teil der heute lebenden Literaturhistoriker glaubt, den Schriftsteller vom Anschein des Naturalismus bewahren zu müssen, und behümt sich deshalb, die Bedeutung der mundartlichen Eigenheiten in seinen Werken zu bagatellisieren. Móricz betrachtete diese jedoch immer bewusst als Stilmittel, auch wenn sich seine Auffassung hinsichtlich der Proportionen änderte.

Im zweiten Teil der Arbeit zeigt der Autor anhand einer statistischen Datensammlung aus einem Roman, in welchem Umfang vom Schriftsteller mundartliche Eigenheiten verwendet wurden. Die Äusserungen der dargestellten Volksfigur und der Narratortext des Schriftstellers werden getrennt untersucht, wobei sich im letzteren nur vereinzelt mundartliche Eigenheiten finden. Der untersuchte Roman „A boldog ember“ (Der glückliche Mensch) ist eines der bekanntesten Werke von Móricz, und in ihm spiegeln sich die Eigenarten des Dialektes der Landschaft Tiszahát wider, den der Schriftsteller am besten gekannt hat.

Im Verlauf der Untersuchung werden vom Autor die Eigenheiten hinsichtlich der Phonetik, des Wortschatzes und der Syntax getrennt und die Proportionen der mundartlichen und literatursprachlichen Eigenheiten verglichen. Er kommt zu dem Ergebnis, dass der Schriftsteller, obwohl er keine einzige mundartliche Besonderheit ganz konsequent anwendet, die interessantesten, häufigsten und charakteristischsten mundartlichen Merkmale so dosiert, dass diese ständig das lokale Milieu veranschaulichen.

Á. SEBESTYÉN

A nyelvtörténeti oktatás módszertanához

I. A tapasztalat azt mutatja, hogy „A magyar nyelv története” c. kollégium a legérdekesebb tárgy az egyetemi hallgatók számára a magyar nyelvészeti kollégiumok közt. Természetesen itt is — mint annyi más helyén az oktatásnak — sok függ az előadó személyétől, szuggesztív erejétől és nem utolsósorban az előadó egyéniségével és a tárgy természetével szoros kapcsolatban álló tanítási módszertől.

Ha a módszer kérdését vizsgáljuk, mindenekelőtt világosan el kell különítenünk egymástól — s egyúttal persze kölcsönösen egymásra kell vonatkoztatnunk — az előadások és a nyelvészeti gyakorlatok anyagát. Ez azért is fontos, mert a rendelkezésre álló kevés óraszámban csak így tudjuk elvégezni és begyakoroltatni a nyelvtörténeti tudnivalók legfontosabb részeit — azokat, amelyeket könyvekből, magukra hagyva aligha tudnának a jelöltek a szigorlatra való felkészülés alkalmával a különféle lelőhelyekről összeszedni és megérteni.

Véleményünk szerint az előadások anyagában okvetlenül szerepelnie kell a következőknek: 1) elvi bevezetés a nyelvtörténeti szemléletbe és a nyelvtörténeti kutatás módszertanába; 2) a magyar nyelv fejlődésének legfőbb korszakai nyelvi szemelvények elemzése alapján; 3) a nyelv szerkezeti elemeinek (hangállomány, szóalakok és mondattani alakulatok) legfőbb fejlődési irányai. Az első ponttal kapcsolatban kell tisztázni a szinkrónia (leíró nyelvtan) és a diakrónia (nyelvtörténet) szemléletmódjának és módszereinek különböző voltát, egyben szoros egybetartozását, egymásrautaltságát; továbbá a nyelvtörténet különféle forrásait; végül a magyar nyelv korszakolásának kérdését. A második pontban a magyar nyelv fejlődésének életes, szemléletes képét próbáljuk megrajzolni úgy, hogy kiemeljük egy-egy kor legjellemzőbb nyelvemlékét vagy annak egy jól megválasztott részletét, s annak elemzése alapján rekonstruáljuk — természetesen a legszükségesebb kiegészítésekkel — a kor nyelvrendszerének egészét. Ezzel a módszerrel a tapasztalat szerint el lehet jutni a XVI. századig, az első nyomtatványok koráig. S végeredményben ez a legfontosabb szakasz előadás szempontjából. Az újabb korok nyelvi jellemzésére az

irodalmi oktatás is több segítséget nyújt, aztán meg speciálkollégiumok hirdetésével az érdeklődőt a nyelvészet keretein belül is végig lehet vezetni a magyar nyelv újabb fejlődésének legfőbb útvonalaiban. Végül a harmadik ponttal kapcsolatban okvetlenül meg kell tárgyalni a legfőbb hangfejlődési irányokat és — ahogy az idő futja — az alaktani elemek történetét. A mondat szerkezet más kérdései közül legfeljebb az igenevek történetére kellene sort keríteni, ha másképp nem megy, akkor megint csak speciálkollégium formájában. Egyébként a magyar mondat kialakulásának kérdése nagy részben finnugor, sőt egyenesen uralisztikai probléma, úgyhogy itt nagy mértékben lehet támaszkodni a finnugor nyelvészeti előadásokra, nem is beszélve arról, hogy a leíró mondattan tárgyalásával kapcsolatban lehetetlen fel nem vetni alkalomadtán a fejlődés kérdését.

A gyakorlati órák anyagába szoktuk utalni a következő főbb kérdés-csomók megbeszélését: 1) helyesírásunk története; 2) nyelvemlékeink áttekintése; 3) a szókincs történeti rétegződése. Tudjuk, hogy a helyesírás történetével való megismerkedés előfeltétele a nyelvtörténeti stúdium bármely kérdésével való foglalkozásnak, egyáltalában a régi nyelvi szövegek olvasásának és elemzésének. S itt még az a feladat is ránk hárul, hogy a görög írás elemeibe, illetőleg a középgörög (bizánci) hangjelölés és kiejtés kérdéseibe is bevezessük hallgatóinkat már csak azért is, mert hiszen fontosságuk miatt semmiképpen nem mellőzhetjük a legrégibb görög betűs szórványemlékeink (elsősorban Konsztantinosz) nyelvtörténeti értesítését. Persze, a latin nyelvű környezetben ránk maradt szórványokkal való foglalkozás miatt latinul is kellene tudni hallgatóinknak — legalábbis elemi fokon. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy évről évre kevesebben konyítanak a latin nyelvhez. Nem ártana ezért intézményesen biztosítani azt, hogy a magyar szakos hallgatók valamennyien átessenek bizonyos fokú latin iskolázáson. A gyakorlatok második főanyaga a nyelvemlékek, illetőleg azok külső sajátságainak, felfedezésének, kiadásainak stb. megismertetése. Végül a harmadik főkérdés a magyar szókincs történeti rétegződésével való megismerkedés. Ennek összefüggő előadása — bármilyen érdekes is maga a téma — semmiképpen sem fér bele az előadások szűk kereteibe. Különben is a szókincsrétegződés szokványos tárgyalása, amely lényegében idegen eredetű szavaink fogalmi körök szerint való pusztá felsorolására szorítkozik, semmiképpen sem elégítené ki a hallgatók várakozását, érdeklődését. Ehhez az kellene, hogy például a török jövevényszavaink átvételének egyes korszakait nyelvileg próbáljuk megközelíteni, felvetve például az akkori magyar hangrendszerrel idegen hangok helyettesítésének problémáit, vagy hogy a német eredetű jövevényszavaink átvételével kapcsolatban részletesebben elemezzük az átadó német nyelvjárás hangtani természetét stb. Mindezeknél fogva alkalmasabbnak látjuk a jövevényszóproblémáknak olvasott művekről, tanulmányokról szóló beszámolók és megbeszélések formájában való megismerését. Különben a gyakorlatok körébe utalt mindhárom tárgyból összefoglaló köny-

vek is — KNEZSA, SZABÓ DÉNES és BÁRCZI tankönyvei — rendelkezésre állanak, a megbeszélés azonban kiterjedne más fontosabb művek, tanulmányok megismerésére, továbbá egyes részletkérdéseknek nyelvi elemzés és megvitatás útján való megtárgyalására.

2. Rátérve a szorosabban vett módszertani kérdésekre, tudatában kell lennünk annak, hogy a történeti és a szerkezeti (leíró) szemlélet nem szakítható el egymástól teljesen sem az elméletben, sem a gyakorlatban. Visszás volna és meghamisítaná a nyelvi valóságot, ha a magyar nyelv történeti kialakulásának bemutatásából teljesen ki akarnánk rekeszteni a mai magyar nyelv rendszerét, illetőleg egyes tényeit. Ez már csak azért sem felelne meg a célnak, mert hiszen — tudjuk — a nyelv mai állapota is szerves része a nyelv történeti kialakulásának, egyike a nyelvtörténeti korszakoknak, sőt — mondhatjuk — a legfontosabb nyelvtörténeti korszak. A legfontosabb először is azért, mert a legjobban adatolt és mindenki számára legjobban hozzáférhető. Másfelől az is köztudomású, hogy a mai magyar nyelv a maga szinkronikus rendszerében és földrajzi tagoltságában sok megőrzött régiséget rejt magában, s így a nyelvfejlődés régebbi szakaszaira értékes adalékokat szolgáltathat.

Mindebből két tanulság vonható. Az egyik az, hogy a nyelvtörténeti szemlélet nem egyszerűen az egyes nyelvi elemek kialakulásának idői egymásutánját rekonstruálja, hanem az egyes korszakok nyelvállapotát mint rendszert kell tekinteni, ahol a részek értékét a többi részekhez való viszony, illetőleg az egészben elfoglalt helyzet határozza meg. A nyelvfejlődés eszerint a nyelvi rendszer egészében történt eltolódások összessége. Mindig azt kell vizsgálni, hogy az elemek alaki vagy funkcionális sajátosságainak megváltozása hogyan függ össze más nyelvelemek megváltozásával, illetőleg a rész változása hogy vonja maga után az egész rendszer megváltozását. Tudjuk például, hogy nyelvünk egész adatolható története folyamán kimutatható a szó belsejében álló — felső vagy középső nyelvállású — rövid magánhangzó elízioja a két nyílt szótag törvénye, azaz a Horger-törvény alapján. Így lett például a Halotti Beszéd *uruzag* (olv.: *uruszág*) szóalakjából a későbbi fejlődés folyamán *urszág*, illetőleg a mai *ország*. Igen ám, de a szó belsejében megindult magánhangzó-kivetés itt nem állt meg, hanem a szóvégi helyzetre is áttért a törvény érvénye — egyfelől azért, mert az összetartozó szavak kapcsolatai sok tekintetben a szóegységhez hasonló dinamikus és hangtani egységet alkotnak, másfelől pedig azért, mert az alkalmi kapcsolatban bekövetkezett változás állandósulhat és ott is jelentkezik, ahol az a hangkörnyezet szerint nem hangtörvényszerű. Így lett például a régebbi **várunak* igealakból a Horger-törvény értelmében *várnak*, majd ebből a csonka *tő* kiemelésével és állandósításával előállott az eredeti **váru* alapforma helyett s azt teljesen kiszorította a mai *vár* véghangzótlan egyes 3. személyű alak. Vagy itt van az 1055-ből adatolt *hodu utu rea* (olv.: *hodu utu reá*) szókapcsolat. A névutós szerkezet — ilyennel van itt dolgunk — mondattanilag egységes kifejezés, s így az *utu reá* szókapcsolatban az *utu* szó u

véghangzója úgy viselkedett, mint bármely nyílt szótag felső nyelvvállású rövid magánhangzója szó belsejében: *u-tu-re-d*, azaz kiesett, mivel a megelőző szótag is nyílt volt, s így előállott egy *út red* szerkezet, amelyből aztán kiemelve más mondatfonetikai helyzetbe is áttekerjedhetett az *út* alapforma a régebbi *utu* helyett. Meg kell említeni, hogy az *utu* többeli *u*-ja a kiesett rövid véghangzó időtartamának pótlására nyúlhatott meg így: *út* (ha ugyan ez már eredetileg is nem volt hosszú!). Hogy a hangváltozásokat a nyelvi funkció irányítja, illetőleg hogy a hangváltozások a nyelv funkcionális rendszerében is mélyreható változásokat indítanak el, azt a rövid véghangzók eltűnésével kapcsolatban több példán megmutattam (vö. MNy. LIX, 393—408; NytudÉrt. 40. sz. 288—95; CSIFU I, 381—5). Most vegyünk más körből példát a funkció szerepének felmutatására. Az *apa* szavunk a paradigma *apá-t*, *apá-nak*, *apá-m* stb. tagjainak tanúsága szerint eredetileg hosszú magánhangzóra végződött: *apá*. Ebből az alapformából az *-i* járulékelemmel szabályosan *apái* keletkezett. Minthogy azonban az *i* járuléknak két különböző funkciója van és volt nyelvünkben: többesjel (pontosabban: a birtok többségét jelölő) funkciója és valamihez tartozót jelentő melléknévképző szerepe, s minthogy mindkét funkció ősi, legalábbis az ősmagyar korig nyúlik vissza, ezért az *apái* szóalak kétértelmű volt: 1) 'seine Väter', 2) 'väterlich'. Ennek a funkcionális zavarnak kiküszöbölésére képezte újra a nyelvközösség az újabb *apa* alapformából az *apai* szóalakot, de azt csupán a 'väterlich' melléknévi jelentésben kezdte használni, míg az eredeti *apái* szóalak jelentését a birtok többségének kifejezésére korlátozta. Íme, a hangtani változás, illetőleg elkülönülés funkcionális eredete s egyben visszahatása a nyelvi funkciók rendszerére.

Más oldalról nem szabad szem elől tévesztenünk azt az elvet, hogy a mai állapotot sem statikusan, hanem dinamikus mozgásában, fejlődésében, változásaiban kell szemlélünk. Tanulságos például ebből a szempontból a szótövek viselkedése a mai nyelvhasználatban. A szó paradigmarendszerében különböző korú fejlemények kerültek egymás mellé. Így a *hal* főnév alapformája mellett van egyfelől *hal-ban*, *hal-nak* stb., másfelől *hala-k*, *halo-n*, *halu-nk* stb. származék, azaz egyes alakokban a mássalhangzóra végződő *hal-* csonka tő, másokban a rövid magánhangzóra végződő *hala-~halo-~halu-* teljes tő jelentkezik. Már itt lehetetlen fel nem vetnünk a két tőváltozattal kapcsolatban az eredet kérdését. Pusztán a mai tőváltozatok elterjedtségének viszonya alapján valószínűsíteni tudjuk azt a feltevést, hogy a magánhangzóra végződő teljes tőváltozat: *hala~halo~halu* képviselheti a szó eredetibb alapformáját, a rövidebb csonka tő ezzel szemben bizonyára újabb fejlemény: *hal*. Rámutathatunk ezzel kapcsolatban, hogy ma is sok jele van az egyes kifejezések hangalaki megrövidülésének, sőt csonkulásának (pl. *gazda uram*→*gazduram*). Még a teljes tövet is elrendezhetjük tiszta leíró szempontból a végmagánhangzó minősége szerint: *hala-* (alsó nyelvvállású), *halo-* (középső) és *halu-* (felső nyelvvállású véghangzó). Ezek közt valószínűleg a *hala* képviseli a legeredetibb fejlődési fokot, ebből

fejlődhetett a *halo*, majd a *halu* forma, ti. ebben a sorban a véghangzó hangzóságának fokozatos csökkenését szemlélhetjük a nyelvállás emelkedése, egyúttal az artikulációs nyílás szűkülése következtében. S ez a hangzósági csökkenés folytatódott aztán tovább akkor, amikor a véghangzó teljesen eltűnt, és előállott a *hal* csonka tő, illetőleg alapforma. Ez a következtetési sor a valószínűségből bizonyossággá válik akkor, ha néhány nyelvtörténeti és nyelvrokonsági tény is szembesítünk vele. A finn nyelv tudvalevően hangszerkezetében nagy mértékű konzervativizmust mutat — legalábbis a mi nyelvünk hangalkatához képest. A magyar *hal* főnév megfelelője a finn *kala*, s ez a szóalak a többi rokon nyelveket is figyelembe véve alapnyelvi formának bizonyul. A finnugor alapnyelvben tehát szavunk úgy hangozhatott, mint a mai finn szó: **kala*. Az ősmagyarban aztán a finnugorból hozott szó hangalakja megváltozott. Mindenekelőtt az artikulációs energia csökkenése révén a kezdő *k* zárhang fokozatosan palatális *h* (*χ*)-vá, majd laringális *h*-vá változott: *kala* > *χala* > *hala*. Az artikuláció lazulása a szó végső magánhangzójára is kiterjedt: s ennek következtében a végső rövid magánhangzó először csak a szonoritásából veszített fokozatosan: *hala* > *halo* > *halu*, majd a felső nyelvállású rövid véghangzó teljesen eltűnt: *hal*. Ennek a fejlődésnek nyelvtörténeti bizonyítéka először is az, hogy a legrégebb szórványaink közt vannak még véghangzós alapformák, de ekkor már csak a felső nyelvállású véghangzók szerepelnek (pl. 1055: *hodu* > mai *had*). Másfelől a legrégebb török jövevényszavaink közül a felső nyelvállású véghangzóval rendelkezők a finnugor eredetű szavainkkal együtt elvesztették véghangzójukat (pl. tör. **qudu* > magy. **kudu* > **kúd* > *kút*), ezzel szemben a török szavaink alsó nyelvállású véghangzói másképpen viselkednek (tör. *alma* > magy. *álmá* > *alma*), mivel az átvétel idején a magyarban már alsó nyelvállású rövid véghangzók nem voltak. Íme, a mai paradigmásorok tagjainak egybevetéséből adódott fejlődési sorok néhány nyelvtörténeti tény igénybevételével bizonyosságot nyernek. Világos, hogy az így szerzett nyelvtörténeti kikövetkeztetések sokkal élőbbé, életesebbé válnak, mint ha pusztán nyelvemlékeink vagy rokon nyelveink adataival operálnánk.

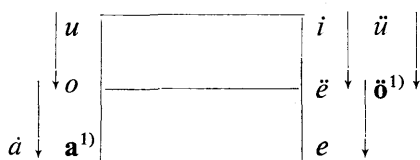
3. Már az eddigi példák is nyilvánvalóvá teszik, hogy a nyelvtörténeti előadás felépítése nem válhatik el mereven a gyakorlati órák módszeres felépítésétől, azaz az előadás nem merevedhetik pusztá prelegálássá, nem kárhózathatja a hallgatókat csupán passzív befogadásra, hanem ellenkezőleg: csak úgy válhatik hatásossá, ha állandóan bevonja a hallgatókat tevékenyen a közös munkába. A hallgatók aktív részvételére legjobban akkor számíthatunk, ha minden irányú nyelvtörténeti ismeretanyag megszerzésének alapjává nyelvi szövegek közös elemzését tesszük meg, s a közös munkával kielemezett nyelvi adatokból építjük fel — azoknak pusztá rendszerezése és értékelése útján — a tárgyalt kor nyelvi képét.

Ne tévesszük szem elől soha azt a fontos didaktikai alapelvet, hogy az elemzés többé-kevésbé lezárt egészre irányuljon. Mindig az egészből kell ki-

indulnunk, amikor a részleteket kielemezzük, s a végén — a megelőző korok nyelvével való egybevetések meg a legszükségesebb kiegészítések megadásának útján — el kell végezni a részletek egységes egészbe foglalását. Vegyük példának a Halotti Beszéd nyelvi, illetőleg nyelvtörténeti elemzését. Előzőleg a Tihanyi Alapítólevél szórványainak elemzése útján megrajzoltuk az ómagyar kor elejének, a XI. század közepének magyar nyelvállapotát — a forrásanyag természetének megfelelően természetesen csak néhány feltűnő jegy kiemelésére szorítkozva. Maga a Halotti Beszéd az ómagyar kor derekának, az 1200-as évek elejének a nyelviségét képviseli. Meg kell éreztetni a hallgatókkal, hogy egy kitűnő nyelvérzékű magyar beszélő kerek szerkezetű, hatásosan megfogalmazott írásművével van dolgunk, amelynek segítségével már rekonstruálhatjuk a korabeli nyelvrendszernek úgyszólván minden lényeges jegyét. Ne kezdjük azonnal a részletes elemzéssel, részleteknek részletek mellé való sorolásával, hanem kiindulópontként — amelyhez mindig vissza-visszatérünk — a mű egészét állítsuk az érdeklődés és a figyelem gyűjtőpontjába. Hívjuk fel a figyelmet arra, hogy most egy több mint hét és fél évszázaddal ezelőtti magyar beszédet, egy temetési szertartás alkalmával elhangzott szónoklatot fognak hallani a kor eredeti kiejtése és szóhasználata szerint — amint azt a tudomány a ránk maradt szöveg elemzése meg az előző és a későbbi korok nyelvtényeinek összehasonlítása útján rekonstruálni tudta. S ekkor teljes egészében elolvassa az előadó a szöveget, de gyakorlott előadó arra is vállalkozhatik, hogy minden írott szöveg segítségét mellőzve szabadon elmondja, előadja a beszédet. De akár olvassa, akár szabadon előadja, mindenképpen éreztetni kell a beszéd mondanivalójának értelmét s ki kell tüntetni annak érzelmi és akarati kisugárzásait. A beleélés, amely persze távol áll minden mondvacsinált szónokiasságtól és érzelgősségtől, nem nélkülözhető a nyelvészeti szövegelemzésben, hiszen végeredményben ez minden nyelvi érdeklődés felidézője. Ha egyszer élménnyé vált a hallgatóban, hogy minden furcsasága ellenére mennyire komoly és megható, mennyire cifrázatlanul egyszerű és nemes volt az 1200 táján élő magyar ember nyelvi megnyilatkozása, akkor a részletek kielemezésétől sem fog a továbbiakban visszariadni. A szöveg élőszóbeli bemutatása után következik annak értelmezése, mai nyelvre való áttétele. Itt megint csak a szöveg egésze áll előtérben, nem pedig a részletek; a fontos természetesen elsősorban a mai nyelvhasználattól eltérő vagy egyenesen a mai ember számára érthetetlen szövegrészek áttétele mai magyar nyelvre. Az ezután következő elemzés több lépésben és több szempontból történik, s esetleg nem két — egymás utáni — órát, hanem többet is igénybe vehet. Az elemzés legfőbb szempontjai: 1) helyesírási sajátságok; 2) hangtani elemzés; 3) szókinszbeli sajátságok (kihalt szavak, jelentéstanilag elavultak, finnugor eredetűek, jövevényszók); 4) morfológiai sajátságok (névragozás, igeragozás, szóképzés); 5) mondatszerkesztés (névelő hiánya, igekötők hiánya, igeneves szerkezetek); 6) stílussajátságok (szemléletesség, élénkség, tömörség). Az egyes sajátságok megkeresése, értékelése és adatolása a hallgatók legteljesebb bevoná-

sával történik. A különféle szempontok szerinti keresgélés és a szöveg egészével való állandó foglalkozás eredményeképpen a szöveg — most már tudatossá vált nyelvi sajátságaival együtt — élővé válik a hallgatók tudatában, s az összefoglalások alkalmával saját maguk tudják majd minden hosszabb keresgélés nélkül a nyelvi adatolást elvégezni.

Ilyenféle elemzések után könnyű lesz s valóban csak az egyszer már megbeszélt részletek szintézisét fogja jelenteni a hangtörténeti és a morfématörténeti rendszerezés. Amikor például a rövid magánhangzók nyíltabbá válásának tendenciáját tárgyaljuk, végigmegyünk az ómagyar kor elejének, illetőleg a nyelvemlékes kor kezdetének rövid magánhangzóin úgy, hogy megrajzoljuk sematikusán a függőleges meg a vízszintes nyelvmozgás főhelyzeteit, s kijelöljük a sémán a felső nyelvállásuk egy fokkal nyíltabbá válásának, továbbá a középső nyelvállásuk alsóvá tolódásának irányvonalait:

¹Új hangok

Az így szemléltetett és lehetőleg kronológiai rendbe állított hangeltolódások kiindulópontját a legrégebb, közösen elemzett nyelvemlékekből a hallgatókkal magukkal adatoltatjuk, az eltolódások végpontja viszont a mai köznyelvi vagy éppen nyelvjárási hangalakokkal adatolható:

- 1) $i > \ddot{e}$ HB. *igy* > Nyj. *ëgy*
- 2) $\ddot{e} > e$ ÓMS. *ëgyën* > *egyen*
- 3) $u > o$ HB. *pukul* > *pokol*
- 4) $o > a$ TihA. *hodu* > *had*
- 5) $\ddot{u} > \ddot{o}$ HB. *ürdüng* > *ördög* (vö. *ördögös*)

Nem szabad azonban megelégednünk az egyes nyelvi változások kronológiájának megállapításával és adatolásával, hanem fel kell minden esetben vetnünk a változások okainak problémáit. Ha kiderült, hogy az egy fokkal nyíltabbá válás az összes rövid magánhangzókat érintette, illetőleg ezek közül az összes felső és középső nyelvállásúakat (kivételek természetesen itt is vannak, s ezek legtöbbször a nyelvi funkciókban gyökereznek!), akkor ebből nyilvánvaló, hogy ez az ómagyar korban ható változás tendenciaszerű, törvényszerű hangváltozás. A nyíltabbá válásnak megvan mindenekelőtt a fiziológiai oka, illetőleg előfeltétele: a nyelvállás a rövid magánhangzók megképezése alkalmával közeledett a nyugalmi helyzethez, azaz az alsó álláshoz, ez pedig nyilván-

valóan a beszélő szervek bizonyos fokú elrenyhülésének a következménye. Hogy azonban a kényelmességre törekvés nem lehet a nyíltabbá válás egyetlen, kizárólagos oka, az nyilván kiderül abból, hogy a fiziológiai elrenyhülés elvének tökéletes megvalósulása végeredményben a beszélő szervek teljes nyugalmi állapotához, azaz a beszéd megszűnéséhez vezetne. Kétségtelen tehát, hogy a fiziológiai okok mellett a nyelvi funkciónak, a beszédszándéknak, a beszélők magatartásának, lelki habitusának irányító és ellensúlyozó hatása van a nyelvi mozgalmak kialakításában. A régiség *hodu* szavában például bekövetkeztetett a nyíltabbá válás (és természetesen a véghangzó eltűnése) — anélkül, hogy a szó megértése ezáltal sérelmet szenvedett volna: *had* éppúgy egyértelmű, mint volt a régebbi *hodu*, nem esik össze más szóval, nem állott elő tehát semmiféle zavaró hominímia a hangváltozás következtében. Igaz ugyan például, hogy a régebbi *hol* ige (vö. HB. *holz*, olv. *holsz*) a nyíltabbá váláson mégis átment és *hal* lett belőle — annak ellenére, hogy a változás következtében hangalakilag összeesett a *hal* főnévvel. Bizonyos homonimák azonban nem szoktak megértési zavart okozni, mert a beszédösszefüggés és a beszédhelyzet alapján mindenkor világosan kiderül a szónak szándékolt értelme. A *hal* főnév meg a *hal* ige már szófaji megkötöttségüknel fogva sem zavarhatók össze a mondatösszefüggésben, aztán a két szó paradigmarendszerében sem igen vannak alaki összeesések, legfeljebb az alapforma azonos. *Kis* szavunk viszont (<*kisi*~*kicsi*) nem vált **kes*, illetőleg pótlónyújtással **kés* alakúvá — bizonyára azért, mert a *kés* (<**kes*.) főnévvel való alaki összeesés zavarhatta volna a két szó értelmének elkülönítését. A nyíltabbá válás magyarázatát tehát (de sok más változását is) akkor közelítjük meg legjobban, ha feltesszük JESPERSENNEl, hogy a beszélő közösség szándéka legtöbbször az, hogy lehetőleg minél kevesebb energia ráfordításával valósítsa meg a nyelvi funkciót, tegye érthetővé és hatásszerűsá mondanivalóját.

4. Minden fajta oktatásnak, így a nyelvtörténetinek is, legfőbb kerékkötője az eredmények megmerevítése, egy bizonyos dogmatizmus, amelynek Prokrusztesz-ágyába igyekezzenek egyes szakemberek belegyömöszölni a saját kutatásaik eredményeit éppúgy, mint a másoktól átvett tanokat. Nyilvánvaló, hogy a kész, változhatatlannak feltüntetett tanítások elvesztik vonzóerejüket a hallgatók és olvasók számára, mert teljes tétlenségre kárhoztatják gondolkodó készségüket éppúgy, mint érzelmi életüket és akarati világukat. Dogmatikus szemlélet helyett kritikai álláspontra, statikus ismertetés helyett dinamikus módszerre van szükség, amely mindenütt a megismerés töredékességére, hiányosságaira vagy egyenesen az elfogadott eredmények téves voltára igyekszik rámutatni, s így önkénytelenül bekapcsolja a hallgatókat a nyelvtörténeti megismerés problematikájába, kutatási feladatok vállalásába.

Hangtörténészeink például — kritikátlanul ismételve az elődök tanait — azt tanítják, hogy a magyar nyelvben, különletének legkorábbi szakaszában, tehát az ősmagyar korban (BÁRCZI szerint esetleg még az ómagyar kor elején is,

TihAl. 73—4. l.) volt egy hátul képzett, azaz veláris *i* magánhangzó, amely csak később változott részint palatális *i*-re, részint szabályos labializációval *u*-ra. A tétel — majdnem azt írtam: a dogma — igazolására a következő érveket szokták előadni: 1) Egyes rokon nyelvekben, pl. a zürjénben meg a votjákban ma is van veláris *i*: zürj. *olīnī* 'van', votj. *ulnī* ua., s ez állítólag nem lehet más, mint egy finnugor alapnyelvi veláris *i* megőrzése. 2) A magyarban vannak olyan *i*-tövek, amelyek az illeszkedésben vagy magas, vagy mély hangú járulékokat vonzanak, s amelyeknek a rokon nyelvi megfelelői is vagy magas, vagy mély hangrendűek: *visz* — *visznek*, de *isz-ik* — *isznak*. Az elsőnek a finnben a magas hangrendű *vie(dä)*, az utóbbinak a mély hangrendű *juo(da)* a megfelelője. Ebből azt következtetik, hogy a ma is magas hangrendű *visz* eredetileg is palatális *i*-vel hangzott, a ma mély hangrendűként viselkedő *iszik* ellenben eredetileg veláris *i*-t mutatott a töben. 3) Állítólag a legrégebb török jövevényszavakkal együtt is kerültek nyelvünkbe veláris *i* hangok, pl. tör. *arīq* > magy. *árik* > *áruk* > *árok*; tör. **jīr* > **īr* > magy. *ír* > *ír*.

Ezek az érvek azonban sorra cáfolhatók. 1) Magyar hangtörténészeink — úgy látszik — nem vettek tudomást a finnugor hangtani kutatások újabb eredményeiről. ERKKI ITKONEN ugyanis alapos vizsgálat eredményeként már eléggé régen kimondta, hogy a finnugor alapnyelvben nem volt veláris *i* hang, a zürjénben meg egyes más finnugor nyelvekben a veláris *i* újabb fejlemény, az illető nyelvek külön életében alakult ki (vö. FUF. XXXI, 332—40). De ha a finnugor alapnyelvben nem volt veláris *i*, akkor a magyar sem hozhatta azt magával a finnugor korból. 2) Az *iszik* — *isznak*-féle mély hangrendű *i*-töveink különös viselkedéséből semmiképpen sem következik, mintha egy régebbi korban a *tő* veláris *i*-vel hangzott volna, hanem csupán annyi, hogy az ilyenfajta tövek magánhangzója valamikor mély magánhangzó volt, mint arra például a finn *juo*- *tő* utal, amelyből — és más rokon nyelvi adatokból — valóban egy finnugor alapnyelvi **jūke* következtethető ki. 3) Ha pedig az ősmagyarban a legrégebb török szavak átvétele idején nem volt hangrendszerünkben veláris *i*, akkor a török szavak veláris *i*-jét is bizonyára nem így, hanem hanghelyettesítéssel vettük át, s a szóhangsúlynak megfelelően hol palatális *i*-vel, hol *u*-val helyettesítettük: tör. *īr* > magy. *ír* : *irok*; tör. *arīq* > magy. *áruk* > *árok*.

Mint a példából kiderül, a régi téves tételeket sem elegendő egyszerűen sutba dobni, hanem részletesen cáfolni kell őket. A sommás elvetés éppolyan dogmatikus eljárás volna, mint a tévedések kritikátlan ismétlése, továbbadása.

5. A nyelvtörténeti oktatás módszertanával kapcsolatban még sok mindenről kellene szólnunk. Többek közt külön megbeszélést igényelne az, hogy a magyar nyelvtörténeti előadás nem utasíthatja el magától a finnugor, ill. az uráli nyelvhasználat eredményeinek számontartását és felhasználását a magyar nyelvtörténeti rekonstrukciókban — annak ellenére, hogy hallgatóink az egyetemi tantervek szerint külön finnugrisztikai oktatásban is részesülnek. Aztán arról sem volna szabad megfeledkezni, hogy az aszcendens meg a deszcendens

módszer nemcsak a tudományos kutatás és a kutatási eredmények rögzítésének módszerei, hanem az oktatásban is nagy szerepet játszó didaktikai módszerek. S ha főképp az aszcendens módszert, azaz a jelen nyelvéllapotból való visszafelé következtetést részesítjük is előnyben az oktatásban, már csak a változatlanság kedvéért is, de a már egyszer tisztázott tételek, alapelvek kipróbálása céljából is olykor-olykor a deszcendens levezetésekhez célszerű folyamodnunk tanításunkban. Sajnos azonban ezeknek és hasonló problémáknak felvetése túlságosan messzire vinnének, úgyhogy jelenleg meg kell elégednünk azzal, hogy röviden rámutassunk a szabad előadások fontosságára a nyelvtörténeti oktatásban.

Sajnos, az egyetemi előadók többsége a könnyebbik végét fogja meg a dolognak. Előre megírja előadását, s azt szóról szóra (sőt nem egyszer betűről betűre, illetőleg írásjelről írásjelre) felolvassa a hallgatók előtt. Tapasztalatból tudom, hogy az előadásnak ez a gépies módja nem egyszer egyenesen elviselhetetlenné válik a hallgatók számára, mert bizonyos monotoniságot, nemtörődömséget és „szenvtelen” hozzáállást indukál az előadó részéről. Már pedig nincs kellemetlenebb élménye a hallgatónak, mint az, hogy az oktatót nem érdekli a tárgy, amit előad, s az egyéni átélés hiánya, a hallgatókkal való kapcsolat megteremtésének elmulasztása a tökéletes érdektelenség, közömbösség légkörét idézi az órákon.

Ne gondoljuk, hogy az előadás írásos rögzítése nélküli szabad előadás kevesebb munkát, készüléket ró az előadóra, mint az írásos előadás anyagának összeszedése. A jegyzetolvasó egyetemi előadó a jegyzetre hagyatkozhatik, a szabad előadónak azonban állandóan foglalkoznia kell a problémákkal, állandó készülékben, felajzottságban kell élnie, keresnie kell a megoldások új meg új (a maga számára is érdekes) útjait, mert csak így válhatik élménnyé és ösztönző erővé benne a maga tudományszakja.

A szabad előadó kénytelen az anyagot logikusan elrendezni, különben maga sem képes az anyagot emlékezetében megtartani. Az adatokból csak a legfontosabbakat fogja előadni, azokat, amelyek a problémát, a fejlődés fázisainak kibontakozását a legszemléletesebben mutatják be. A pusztán lexikális ismeretek így maguktól kihullanak a szabad előadás rostáján. Nincs is szerintem vigasztalanabb látvány, mint azok az egyetemi tankönyvek, amelyekben az adatfelsorolások valósággal elnyomják a fejlődés vonalainak tisztaságát ahelyett, hogy azokat szemléltetnék, magyaráznák.

Természetesen az oktató egyénisége nem választható el az előadás módjától, s itt is érvényes az az elv, hogy az oktató egyénisége az elsődleges minden oktatásban, nevelésben, a módszertannak minden más elve másodlagos és járulékos ehhez képest. Ha az előadó egyéniségét a magyar nyelv értékének és kibontakozásának problémái mozgatják, ha életkérdéssé vált számára az anyanyelv jelenének és múltjának vizsgálata, ha őt magát eleven szálak kötik a magyar közösség tagjaihoz és az ősök életéhez, akkor ezek a problémák élet-

fakasztó erővé izmosodnak benne, és óhatatlanul átsugároznak a környezetre, a tanulni vágyó nemzedékre. S akkor elmondhatjuk, hogy az oktató nemcsak oktat, nemcsak átad értékeket a fiatalságnak, hanem nevel is — helytállásra, a népert való felelősség- és áldozatvállalásra.

PAPP ISTVÁN

Zur Methode des sprachgeschichtlichen Unterrichts

Der Verfasser sucht nachzuweisen, dass die methodologischen Fragen auch im Universitätsunterricht von Belang sein können. Auf Grund eigener Erfahrungen hebt er die Wichtigkeit der Methode im Unterricht der Muttersprache hervor, wobei er seine Thesen durch Beispiele aus der Geschichte der ungarischen Sprache zu veranschaulichen sucht.

Die erste Aufgabe ist den im Lehrplan bestimmten Stoffkreis in „Vorträge“ und in „sprachliche Übungen“ zu verteilen. In der Praxis des Verfassers geschieht diese Verteilung folgendermassen. In „Vorträgen“ werden die prinzipiellen Fragen der Sprachgeschichte, die wichtigsten Entwicklungsphasen der ungarischen Sprache und die hauptsächlichsten Entwicklungstendenzen der strukturellen Elemente der Sprache (Lautsystem, morphologische Bestandteile, syntaktische Gefüge) behandelt. Dagegen werden die Geschichte der Rechtschreibung, ein kurzer Überblick über die äussere Geschichte der wichtigsten Denkmäler und die historische Schichtung des Wortschatzes in die „Übungen“ hingewiesen.

Da der heutige Sprachstand als ein organischer Teil der Sprachentwicklung am besten belegt und am leichtesten zugänglich ist, ist es am geeignetsten in der Sprachgeschichte — soweit es nur möglich ist — aus der heutigen Sprache auszugehen. Demgemäss sind auch die vergangenen Sprachperioden ebenso wie die heutige Sprache als Systeme zu betrachten, wo die Wandlungen der Elemente mit den Wandlungen anderer Elemente und die formellen Wandlungen mit den Wandlungen der Funktionen im engen Zusammenhang stehen.

Da anderseits die heutige Sprache Neuerungen ebenso wie auch Altertümlichkeiten in sich schliesst, muss man oft nichts anderes machen, als die aus systematischem Gesichtspunkt zusammengehörigen Sprachgebilde miteinander vergleichen und chronologisch werten, um die geschichtliche Entwicklung der betreffenden Gebilde feststellen zu können. Natürlicherweise haben solche Rekonstruktionen nur einen mehr oder weniger bestimmten Wahrscheinlichkeitswert, die aber durch Heranführung gewisser sprachgeschichtlicher Angaben leicht zur Gewissheit befestigt werden können.

In bezug auf die Unterrichtsmethode darf man die Vorträge und die Übungen nicht stracks voneinander trennen. Vielmehr erweist sich die Anwendung sprachlicher Analysen und damit die aktive Hinzuziehung der Hörer in die gemeinsame Arbeit auch in Vorträgen als in hohem Grade geeignet das Interesse der Hörerschaft für die Sprachgeschichte zu wecken und lebendig zu halten. Darum ist es höchst empfehlenswert das sprachliche Bild alter Sprachperioden auf Grund der sprachlichen Analyse von gut gewählten Texten der Zeit und danach durch die Synthese der so gewonnenen Einzelzüge zu zeichnen.

Die Ergebnisse der sprachgeschichtlichen Forschung darf man nie statisch und dogmatisch behandeln, sondern man muss die bisher entdeckten Gesetze und Gesetzmässigkeiten der Sprachentwicklung nur als Hypothesen und als mehr oder minder problematisch darstellen. Nur eine kritische und problemstellende Behandlung der Forschungsergebnisse kann ein lebendiges und dauerndes Interesse für jede Wissenschaft, auch für die Sprachgeschichte in den Hörern wecken.

Bei allen formellen methodologischen Forderungen am wichtigsten ist dennoch der Umstand, dass der Universitätslehrer eine Persönlichkeit wäre, in der die Werte der Muttersprache zu Erlebnissen geworden sind, und die diese Werte durch freies Vortragen zu übermitteln imstande ist.

I. PAPP

Köznyelvünk hangzóhiányos igetővei

Ebbe a tőtípusba soroljuk az *őriz ~ őrz-ök*, *tékozol ~ tékozl-ok*, *boml-ik ~ bomol-jon* stb. igéket, amelyekben a tő végső mássalhangzója előtt levő magánhangzó bizonyos végződés előtt hiányzik. Történeti szempontból — amint tudjuk — ebben a tőtípusban kétfajta tőváltozat egyesült, az úgynevezett hangzótoldó és az úgynevezett hangzóvesztő tő (vö. BÁRCZI, A szótövek 47—50). A MMNyR. ezt a tőtípust tisztán leíró meggondolások alapján a többalakú tövek között tartja számon, és hangzóhiányos változatú tőnek nevezi (I, 314—7). Ezt az elnevezést tartja meg A mai magyar nyelv című egyetemi tankönyv is (96—8). Annak idején a TMNy. ezt a tövet hangzóvesztő igetőnek nevezte el (246).

A kérdés tárgyalása előtt tisztáznunk kell, mit nevezünk szótári tőnek. Szerintünk az a szórésszel tekinthető szótári tőnek, amely a szótárakban előfordul, tehát alanyi ragozás kijelentő mód jelen idő egyes szám 3. személyben az iktelen és ikes igéknél egyaránt. Ezt azért szükséges kiemelnünk, mert a MMNyR. szótári tőnek ebben a tőtípusában azt a tövet veszi, amelyből a magánhangzó nem hiányzik, tehát szembeállítja a hiányos tővel: *seper*, *romol- ~ sepr-*, *roml-* (vö. I, 315). A mi felfogásunk szerint az ikes igék szótári tővének is azt a szórészt kell vennünk, amely az egyes 3. személyű *-ik* rag előtt áll.

Ha már most közelebről megvizsgáljuk a típushoz tartozó szavakat, akkor világosan két csoportra oszthatjuk őket. Az egyik csoportba azok az igék tartoznak, amelyeknek szótári töve magánhangzó + mássalhangzóra végződik, és a magánhangzó bizonyos esetekben kiesik: *őriz ~ őrz-* stb. Mi ezt hangzóvesztő tőnek nevezzük, minthogy a szótári változatból egy magánhangzó kiesett. Megtartjuk tehát a TMNy. és BÁRCZI elnevezését, de más tartalommal töltjük meg. A második csoportba soroljuk azokat a töveket, amelyeknek szótári alakjuk két mássalhangzóra végződik, tehát eleve hangzóhiányosak, bizonyos járulékok előtt azonban ez a mássalhangzó-torlódás egy magánhangzó közbeiktatásával megszűnik: *boml-ik ~ bomol-jon*. Ezt a típust hangzótoldó tőnek nevezzük. Amint látjuk, itt is új értelmet kapott a régi név. A két tőtípus elkülönítése tehát pusztán a leíró szemlélet alapján történik.

A hangzóvesztő igetöveknek két tövük van, a szótári tő (*őriz*) és a hiányos tő (*őrz-*). Ebbe a típusba tartozik a *g*, *l*, *m*, *r* és *z* végű igék egy része. Több ezer ilyen igénk van, melyek közülük a hangzóvesztő tövűek? Az alábbiakban erre a kérdésre válaszolunk az Értelmező Szótárban előforduló igék vizsgálata alapján.

a) A *g* végű szavak közül változók először is az összes három szótagú, magánhangzó + *g*-re végződők. A magánhangzó mindig *o/e/ő*: *társalog* ~ *társalg-*.

Idetartoznak a *log/leg/lög* trigrammára végződő igék, amelyekben a magánhangzó kiesése után *lg* mássalhangzó-kapcsolat kerül a tő végére: *andalog*, *bájolog*, *fanyalog*, *oldallog* (*be-*, *el-*, *kioldallog*), *párollog* (*el-*, *kipárollog*), *társalog*; *díszleleg*, *édeleg*, *enyeleg*, *érzeleg*, *feszeleg*, *hízeleg* (*körülhízeleg*, *behízelegi magát*), *inceleg*, *kéjeleg*, *képzeleg*, *közeleg* (*elközeleg*), *ögyeleg*, *szédeleg*, *szenveleg*, *szépeleg*, *tetszeleg*, *tiszteleg*; *bűzölög*, *füstölög* (*elfüstölög*), *gőzölög* (*el-, kigőzölög*). Összesen 25 ige és ezeknek 9 igekötős összetétele.

Változóak az összes *lyog/lyeg/lyög* (a kiejtésben *jog/jeg/jög*) végű igék: *ámolyog*, *bazsalyog*, *gomolyog*, *imbolyog*, *kóvályog*, *mosolyog* (*le-*, *meg-*, *össze-*, *rámosolyog*), *nyavalyog*, *somolyog*, *sompolyog* (*be-*, *el-*, *le-*, *odasompolyog*), *támolyog* (*be-*, *elő-*, *ki-*, *letámolyog*), *tébolyog*, *viszolyog*; *émelyeg*, *tévelyeg*; *hömpölyög*. Ezek — amint látjuk — három szótagú szavak, de szintén hangzóvesztő tövű az egyetlen két szótagú *lyog* végű ige: *bolyog* ~ *bolygott*. És ugyan csak ebbe a típusba tartozik az összes *jog*-ra végződő ige is: *sajog*, *zajog*, *zsívajog*. (Megjegyezzük, hogy *jeg/jög* trigrammára végződő ige nincs az ÉrtSz.-ban.) Ha azonban a szóvég *j* eleme hosszú, akkor a tő változatlan: *víjjog*. Ebben a csoportban van 19 szó és 12 igekötős változat. A szóvég magánhangzójának kiesése után a tő *lyg*, *yg* (a kiejtésben mindkettő *yg*) mássalhangzó-kapcsolatra végződik.

Mindössze 3 ige végén találunk *nog/nög* trigrammát az ÉrtSz.-ban. Ezek két szótagból állanak, közülük az *inog* (*meginog*) hangzóvesztő, a *donog* és a *dönög* változatlan tövű. Itt a hiányos tő végén *ng* mássalhangzó-kapcsolat van.

Ugyancsak változó minden három szótagú *rog/reg/rög* végű igető: *acsarog*, *ácsorog* (*elácsorog*), *bódorog*, *csámborog*, *csavarog* (*elcsavarog*), *csikorog*, *fintorog*, *háborog*, *hunyorog*, *kanyarog*, *kavarog*, *kóborog* (*elkóborog*), *kódorog*, *koncsorog*, *kucorog*, *kujtorog*, *kuncorog*, *kuncsorog*, *kunkorog*, *kuporog*, *mocorog*, *motyorog*, *nyikorog*, *nyomorog* (*elnyomorog*), *sanyarog*, *sustorog*, *sóvárog*, *sunyorog*, *szívárog* (*át-*, *be-*, *el-*, *fel-*, *haza-*, *ki-*, *le-*, *visszaszívárog*), *szomorog*, *tántorog* (*el-*, *ki-*, *letántorog*), *toporog*, *vánszorog* (*visszavánszorog*), *viczorog*, *vigyorog*, *zavarog*, *zuborog*; *bizsereg*, *csepereg*, *csicsereg*, *didereg*, *fentereg*, *hempereg* (*meghempereg*), *hencsereg*, *hentereg*, *kecmereg* (*ki-*, *lekecmereg*), *kesereg*, *kevereg*, *nyekereg*, *pityereg*, *sistereg*, *szemereg*, *szendereg*, *sziszereg*,

tekereg, ténfereg; dübörög, hóbörög, könyörög (kikönyörög), lődörög, nyöszörög, sündörög, ücsörög. A hasonló végű kétszótagú tövek túlnyomó része is hangzóvesztő: *csorog (be-, el-, ki-, lecsorog), forog (el-, fenn-, körül-, leforog), korog, morog (megmorog); pereg (ki-, le-, szétpereg); csörög, dörög (menny-, túldörög), dürrög, görög, hörög, pörög, sürög, zörög.* Csupán a *károg* kivétel, amely változatlan tövű. És természetesen változatlan a *tő* akkor is, ha a szóvég *r* eleme hosszú: *durrog, kurrog, lehurrog, surrog; berreg, cserreg, csirreg, herreg.* — Ebben a típusban a szóvég magánhangzójának kiesése után *rg* mássalhangzó-kapcsolat kerül a hiányos *tő* végére. Összesen 76 ige és ezeknek 34 összetett változata alkotja ezt a csoportot.

Van 5 *zog/zeg* végű igénk. Ezek két szótagból állnak. Közülük 3 hangzóvesztő tövű: *buzog (felbuzog), mozog; rezege (átrezege).* A *zizeg* töve változatlan, és ugyancsak nem változik a *duzzog* szótári alakja, mert a szóvég *z* hangja hosszú. Ebben a típusban a hiányos *tő* *zg* kapcsolattal zárul: *mozg-.*

Végül 6 *zseg/zsög* végű igénk is van, amelyek szintén két szótagból állnak. Közülük változó tövű a *pezseg, pizseg* és a *nyüzszög*, változatlan a *bizseg, hemzseg* és a *zsizseg.* Ebben a csoportban a hiányos *tő* *zsg* kapcsolatra végződik: *pezsg-.*

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a *g* végű igék közül 127 egyszerű ige és ezeknek 58 összetett változata tartozik a hangzóvesztő tövek csoportjába.

b) Magánhangzó + *l* végű igék nagy számban fordulnak elő nyelvünkben, de csupán az *ol/el/öl* végűek között találunk változó tövűeket. Itt már nem jelenthetjük ki, hogy a három vagy esetleg több szótagból álló *ol/el/öl* végűek mind a változó típusba tartoznak, mert vannak köztük szép számmal változatlanok is. A hangzóvesztő tövekben a szóvég *o/e/ö* magánhangzója kiesik bizonyos helyzetekben, és a hiányos *tő* végére mássalhangzó-kapcsolat kerül.

Az idetartozó szavakat két csoportba oszthatjuk. Az első típust azok az igék alkotják, amelyeknek a töve a ragozás során változik: *énekel ~ énekl-em.* A másik csoportba azok az igék tartoznak, amelyeknek csak bizonyos, főképp névszói származékaikban fordul elő a hiányos *tő*, a ragozásban nem: *gátol ~ gátl-ó, érzékel ~ érzékl-et* stb. Az igeragozás szempontjából tehát ez utóbbiak változatlan tövű szavak.

Először a ragozásban is változó tövű igéket mutatjuk be. A hiányos *tőben* az *l* a következő mássalhangzó-kapcsolatban szerepel: *gl, gyl, lyl (jl), kl, ml, nl, nyl, pl, rl, sl, szl, tl, zl.* A csak származékokban változó tövek hiányos variánsában előfordul még *bl, csl, dl* és *zsl* kapcsolat is (vö. MNyj. XV, 82—3). Négy *-ll* képzős ige is tartozik ide: *csekélyell, kevesell, kicsinyell* és *nehezell.* A hiányos *tőben* ezek *ll* hangja természetesen megrövidül.

Az igeragozásban is változó tövű igék a következők: *gl: elégelel (megelégelel), vendégelel (megvendégelel); gyl: irigyelel (megirigyelel); lyl: csekélyell; kl: énekel, érdekel, érzékel, indokol (megindokol), könyököl (fel-, kikönyököl), mellékel (visszamellékel), mérsékel, nyeldekel, öldököl, örököl (át-, meg-*

örököl), szándékol, vezekel; ml: érdemel (ki-, megérdemel), káromol; nl: előzőnöl, igenel (megigenel); nyl: igényel (ki-, visszaigényel), kicsinyel (le-kicsinyel), kicsinyell, méltányol, vezényel (el-, kivezényel); pl: csépel (el-, kicsépel), ünnepel (megünnepel); rl: becsmérel (lebecsmérel), bérel (fel-, kibérel), bitorol, búvárol, fecsére (elfecsére), hengerel (ki-, le-, meghengerel), ingerel (felingerel), kóborol (be-, elkóborol), megkísérel, ócsárol, öröl (be-, fel-, ki-, le-, megöröl), perel (be-, el-, visszaperel), torol (meg-, visszatorol), töröl (bele-, el-, fel-, ki-, le-, megtöröl), vándorol (át-, be-, ki-, le-, visszavándorol), vezérel; sl: helyesel, javasol, jósol (megjósol), kevesell; szl: panaszol (be-, el-, felpanaszol); tl: ismétel (át-, el-, megismétel), kétel; zl: eszközöl (kieszközöl), közöl¹ (leközöl), megbűzöl, nehezell, tékozol (eltékozol), üdvözöl. Összesen 53 ige és ezeknek 61 összetétele fordul elő fenti összeállításunkban, ezeken kívül még említettünk 3 igét, amelyek csak igeekötővel szerepelnek címszóként az ÉrtSz.-ban (előzőnöl, megkísérel, megbűzöl).

Az alábbi ige hiányos töve csak származékokban fordul elő: *abáról* (*abárló*), *becsül* (*becslő*), *birtokol* (*birtokló*), *bujdokol* (*bujdokló*), *ebédel* (*ebédlő*), *elnököl* (*elnöklő*), *esdekel* (*esdeklő*), *gátol* (*gátlás*), *gázol* (*gázló*), *gyalogol* (*gyalogló*), *hajol* (*hajló*), *kerepel* (*kereplő*), *kuruzsol* (*kuruzsló*), *mángorol* (*mángorló*), *merészel* (*merészlő*), *mészárol* (*mészárlás*), *ostromol* (*ostromló*), *párol* (*párló*), *pazarol* (*pazarló*), *pótol* (*pótló*), *rabol* (*rabló*), *remekel* (*remeklő*), *szerepel* (*szereplő*), *tárol* (*tárló*), *térdepel* (*térdeplő*), *tolvajol* (*tolvajlás*), *udvarol* (*udvarló*), *vádol* (*vádló*), *varázsol* (*varázsló*), *vásárol* (*vásárló*), *zarándokol* (*zarándokló*). Az ÉrtSz. szerint a *lovagol* és *orvosol* ige hangzóhiányos töve egyéb névszói származékaikon kívül még főnévi igenevükben is él. De a *lovaglani* változat a szótár szerzői szerint is ritka és régies. Szerintünk az *orvoslani* sem tekinthető köznyelvinek. Összesen 33 olyan ige van, amelynek a töve a ragozásban változatlan, de egyes származékaiban megőrződött a hangzóvesztő változat.

c) Mindössze egy *m* végű hangzóvesztő tövű igt találunk nyelvünkben: *terem* ~ *term-ett*. Igekötés változatai közül az *előterem*, *megterem* és az *újja-terem* szerepel címszóként az Értelmező Szótárban. A hiányos *tő* végén *rm* mássalhangzó-kapcsolat áll.

d) A kétszótagú *r* végű ige közt fordul elő változó tövű. Hangzóvesztő minden *or/ör* végű: *gyötör* (el-, meggyötör), *kotor* (elő-, ki-, összekotor), *pödör* (ki-, megpödör), *sodor* (be-, bele-, egybe-, el-, fel-, le-, meg-, összesodor), *söpör* (be-, el-, ki-, le-, össze-, végigsöpör), *tipor* (el-, ki-, le-, meg-, össze-, széttipor). Megemlítjük, hogy a *pödör* és a *söpör* igeeknek illabiális *peder* és *seper* változatuk él a köznyelvben is. Természetesen ezek is hangzóvesztő típusúak. Összesen 6 ige és ezeknek 27 igeekötős változata tartozik ide. A hiányos *tő* végén *dr*, *pr* és *tr* mássalhangzó-kapcsolat lehet.

e) A magánhangzó + *z*-re végződő tövek közül csak az *oz/ez/öz*, valamint az *iz* végűek között találkozunk hangzóvesztő tövűekkel. A hiányos tövek végén

bz, gz, gyz, lz, lyz (jz), mz, nz, nyz, pz, rz mássalhangzó-kapcsolat állhat. Csupán az *őríz* (ellen-, megőríz) változó tövű az *iz* végűek közül, a másik fajtából már több található. Hangzóvesztő tövűek a következő *oz* végű szavak: *céloz* (megcéloz), *horgonyoz* (lehorgonyoz), *irányoz* (előirányoz), *kínoz* (agyon-, megkínoz), *koboz* (elkoboz), *szoroz* (be-, meg-, összeszoroz), *toboroz* (össze-, toboroz), *túloz* (eltúloz), *viszonoz*; ez végűek: *bélyegez* (fel-, felül-, le-, meg-, bélyegez), *cserez* (kicserez), *ellenez*, *érez* (át-, bele-, fel-, ki-, megérez), *hímez* (ki-, ráhímez), *jegyez* (alá-, be-, el-, ellen-, elő-, fel-, ki-, le-, meg-, túljegyez), *jellemez*, *képez* (át-, ki-, továbbképez), *rétegez*, *sebez* (fel-, megsebez), *segélyez* (felsegélyez), *szemez*³ (beszemez), *szerez* (be-, el-, hozzá-, meg-, össze-, vissza-, szerez), *végez* (be-, el-, kivégez), *versenyez*; *öz* végűek: *elfüggönyöz*, *lefüggönyöz*, *ösztönöz*, *rögtönöz*. A *z* végűek között összesen 27 hangzóvesztő tövű ige van, és ezeknek 51 igekötős összetételük fordul elő címszóként az ÉrtSz.-ban. Az *elfüggönyöz*, *lefüggönyöz* szavak pedig csak igekötővel szerepelnek a szótárban.

Néhány *oz/ez* végű igenek a köznyelvben csak a származékaiban él a hiányos tő: *osztályoz* (*osztályzás*), *szegélyez* (*szegélyzet*), *vonalaz* (*vonalzó*). Ezek a ragozás szempontjából ma már változatlan tövűek.

f) Az eddigiekből megállapíthatjuk, hogy összesen 214 ige tartozik a hangzóvesztő tőtípushoz. Ezeknek van 200 összetett változatuk, 5 szó pedig csak igekötővel fordul elő vizsgált szótárunkban. Ezeken kívül pedig 36 olyan ige van, amelyeknek csak a származékaikban él a hiányos tőváltozat.

A ragozásban is hangzóvesztő tövek megoszlása:

Tővég	Egyszerű ige	Összetett ige	Csak igekötős ige	
<i>g</i> végű	127	58	—	185
<i>l</i> végű	53	61	3	117
<i>m</i> végű	1	3	—	4
<i>r</i> végű	6	27	—	33
<i>z</i> végű	27	51	2	80
Összesen:	214	200	5	419

A fentiekben azt is láttuk, hogy a szótári töből kieső magánhangzó általában *o/e/ö*. Csupán az *őríz* és a *becsül* szavakban találunk más kieső hangot. De tudjuk, hogy az *őríz*nek is volt a régiségben, és van a nyelvjárásokban *öröz* változata (vö. NySz., MTsz.). A *becsül* a ragozás szempontjából változatlan tövű. Szólnunk kell a kieső *e* hang hangszínéről is. Kétségtelen, hogy a mai köznyelvi kiejtésben ez minden szóban nyílt *e*. Az *ë-ző* nyelvjárást beszélők

azonban ma is legtöbb idetartozó szóban zárt *ĕ*-t ejtenek. Így ezekben a nyelvjárásokban következetesen zárt a kieső *ĕ* az *m* és *g* végűek csoportjában (*terĕm*; *dĭszelĕg*, *ĕdelĕg*, *enyelĕg* stb.). Az *l* végűek túlnyomó többségében is zárt *ĕ* van (*ĕnekĕl*, *ĕredĕkĕl*, *fecsĕrĕl* stb.). Kivételt képez a *kevesell* és a *nehezell*. Ezekben a kieső hang nyílt. Érdekes, hogy mindkét ige alapszava a hangzórövidítő tőtípushoz tartozik (*keves* ~ *keves-*), és a rövid váltóhangú töváltozatból jöttek létre a fenti igei származékok. Talán ez lehet az oka, hogy ebben a két szóban nyílt *e*-t találunk. Ha ugyanis a hosszú váltóhangú töből keletkezik az ige, akkor a kieső magánhangzó zárt: *elĕgĕl*. Nyílt *e*-vel jelöli az ÉrtSz. a *kĕtel* ige *e* hangját, de azt, hogy ebben az alakban nyílt vagy zárt *ĕ* van-e, nehéz eldönteni, mert a *kĕtel* nem élő alak. Ezt a szót tulajdonképpen csak tárgyas ragozásban használjuk. Végül a *z* végű igék többségében is zárt *ĕ* a kieső hang (*bĕlyegĕz*, *cserĕz*, *ellenĕz* stb.). Három szóban azonban nyílt *e* van: *jegyez*, *kĕpez*, *vĕgez*. Megjegyezzük, hogy az ÉrtSz. a *jegyez* kieső *e*-jét is zártnak jelöli.

Hangzótoldó igetövek

A hangzótoldó tőtípushoz tartozó igék mind ikések. Szótári tövükben az *-ik* rag előtt két mássalhangzó áll, bizonyos járulékok előtt azonban ez a mássalhangzó-torlóadás egy úgynevezett bontóhang segítségével megszűnik. Ebben a típusban is két töváltozat van, egyik a szó*t*ári tő (*boml-ik*), másik a kiegészült tő (*bomol-jon*). A *d*, *l*, *r* és *z* végű igék közül kerülnek ki a hangzótoldó tövűek. Természetesen nem minden olyan ikes ige hangzótoldó tövű, amelynek a szótári töve két mássalhangzóra végződik. Van közöttük változatlan tövű is, például *csiklandik*, *mosdik* stb. Megjegyezzük, hogy az ÉrtSz.-ban előforduló iktelen *rivalg* és *uralg* igék is ebbe a tőtípusba tartoznának. A szótár az előzőnek *rivalog* alakváltozatát is megadja a szócikkfejen. Minthogy ezek az igék a mai nyelvünkben nem használatosak, tárgyalásuktól eltekinthetünk.

a) A *d* végű igék csoportjában csak egyetlen hangzótoldó tövűt találunk: *fürd-ik* (*füröd-nek*). Tehát csupán ez az ige és igekötős változata (*megfürdik*) alkotja ezt a típust.

b) Az *r* végűek között szintén egy ige, az *ugrik* hangzótoldó tövű. Ennek számos összetétele szerepel címszóként forrásunkban: *át-*, *bele-*, *be-*, *elő-*, *előre-*, *el-*, *félre-*, *fel-*, *hátra-*, *helyre-*, *ki-*, *le-*, *meg-*, *neki-*, *oda-*, *össze-*, *rá-*, *széjjel-*, *szét-*, *visszaugrik*.

c) Az *l* végűek között nagyobb számban találunk hangzótoldó tövűeket. Az *nl*, *tl* és *zsl* mássalhangzó-kapcsolatra végződő tövek mind hangzótoldók. A többi mássalhangzó + *l* végű igék között van változatlan tövű is. A hangzótoldó típusba tartozókat az alábbiakban mutatjuk be. A szótári tő végén *dl* kapcsolat áll: *ködlik* (*felködlik*); *gl*: *döglik* (*be-*, *bele-*, *el-*, *ki-*, *megdöglik*), *sereglik* (*be-*, *egybe-*, *oda-*, *összesereglik*), *világlik* (*kiviláglik*); *jl*: *hajlik* (*alá-*, *át-*, *be-*, *el-*, *előre-*, *fel-*, *ki-*, *le-*, *meg-*, *össze-*, *rá-*, *szét-*, *visszahajlik*), *zajlik*

(lezajlik); kl: bicsaklik (ki-, megbicsaklik), csuklik (el-, előre-, le-, össze-csuklik), fuldoklik, haldoklik, kéklik, tündöklük (feltündöklük); ml: áramlik (be-, kiáramlik), bomlik (el-, fel-, ki-, meg-, szétbomlik), csillámlük, csuszamlük (megcsuszamlük), hámlük (fel-, ki-, lehámlük), háramlik (át-, visszaháramlik), iramlük (eliramlük), omlik (be-, el-, ki-, le-, össze-, szétomlik), ömlük (át-, bele-, el-, ki-, le-, meg-, össze-, szét-, végigömlük), romlik (el-, le-, megromlik), sikamlük, sillámlük, türemlük (be-, fel-, kitüremlük), villámlük; nl: özönlük (át-, be-, el-, ki-, le-, szét-, visszaözönlük); nyl: aránylik, fénylik (visszafénylik), örvénylik; sl: feslik (el-, fel-, ki-, lefeszlik), vöröslük; szl: foszlik (el-, ki-, le-, szerte-, szétfoszlik), oszlik (el-, fel-, ketté-, meg-, szétoszlik); tl: botlik (be-, bele-, el-, megbotlik), hanyatlik (alá-, el-, hátra-, le-, visszahanyatlik), kotlik (megkotlik), ötlük (fel-, kiötlük¹, kiötlük²), sötétlik; zl: búzlik; zsl: parázslük. Összesen 41 igét és ezeknek 102 összetett változatát soroltuk itt fel. Ezekén kívül idetartozik még 4 olyan szó, amelyek csak igekötővel szerepelnek a vizsgált szótárban: *felgyülemlik, megfeneklik, meghasonlik, megszólamlük*.

d) A mássalhangzó + z végű ikés igék között is szép számmal találunk hangzótoldó tövűt. A szótári tő végén bz, gz, jz, kz, lz, mz, nz, nyz, rz mássalhangzó-kapcsolatok fordulnak elő. A következő szavak alkotják ezt a típust: bz: *habzik*; gz: *hangzik* (át-, egybe-, el-, fel-, ide-, ki-, össze-, össz-, vissza-, visszhangzik), *hólyagzik* (felhólyagzik), *lélegzik* (be-, fel-, kilélegzik), *magzik* (felmagzik), *pattogzik* (fel-, ki-, lepattogzik), *vérezlik*, *virágzik* (el-, fel-, kivirágzik); jz: *fajzik* (el-, visszafajzik), *rajzik* (elő-, kirajzik); kz: *patakzik*, *tajtékzik*; lz: *nyálgzik*; mz: *hullámgzik*; nz: *burjánzik* (el-, fel-, túlburjánzik); nyz: *dohányzik*, *hiányzik*; rz: *bogárzik*, *érzik* (ide-, ki-, megérzik), *ivarzik*, *párzik*, *porzik*, *sugárzik* (át-, be-, ki-, le-, visszasugárzik), *vérzik* (át-, elvérzik), *viharzik* (elviharzik). Az itt felsorolt 25 ige és ezeknek 39 összetétele, valamint a *befellegzik*, amely csak igekötővel fordul elő az ÉrtSz.-ban, tartozik ebbe a töváltozatba.

f) A fentieket összegezve megállapíthatjuk, hogy a hangzótoldó tőtípust 68 egyszerű ige és ezeknek 162 igekötős változata, valamint 5 csak igekötővel szereplő szó alkotja az alábbi megoszlásban:

Tővég	Egyszerű ige	Összetett ige	Csak igekötős ige	
msh. + d	1	1	—	2
msh. + r	1	20	—	21
msh. + l	41	102	4	147
msh. + z	25	39	1	65
Összesen:	68	162	5	235

A szótári tő végén levő mássalhangzó-kapcsolatot felbontó magánhangzó *o/e/ö*. Az *e* a köznyelvben természetesen itt is nyílt. Az *ë-ző* nyelvjárásokban azonban zárt ez a hang ma is (*lélegëzzën, érezzën* stb.). Csupán a *kéklik* szóban van nyílt bontóhang: *kékeljen*.

JAKAB LÁSZLÓ

Les verbes à double thème radical dans le hongrois commun

Le groupe des verbes à double thème radical comprend des verbes comme *öriz ~ örz-ök, tékozol ~ tékoz-lok, boml-ik ~ bomol-jon*, etc., où, devant certaines terminaisons, la voyelle précédant la consonne finale du thème radical disparaît. Les verbes de ce type peuvent être divisés en deux sous-groupes. Le premier comprend ceux dont le thème nu (qui fait fonction de 3e pers. du sing. du prés. de l'ind.) se termine par une voyelle et une consonne, la voyelle disparaissant dans certains cas: *öriz ~ örz-*. Dans le second, on range les verbes dont le thème, tel qu'il est cité dans les dictionnaires, se termine par deux consonnes et où, par conséquent, la voyelle fait d'emblée défaut, tout en réapparaissant devant certaines désinences: *boml-ik ~ bomol-jon*. Cette division se fait d'un point de vue purement descriptif.

Dans le premier sous-groupe, on peut distinguer deux variantes, la première étant fournie par le thème signalé dans le dictionnaire (*öriz*), la seconde par le thème défectueux (*örz-*). D'après le Dictionnaire de la Langue hongroise, une partie des verbes ayant *g, l, m, r* et *z* à leur finale appartient à ce groupe. En tout, cela donne 214 verbes, plus 200 verbes composés à préfixe verbal, enfin 5 verbes dont le Dictionnaire ne signale que les formes à préfixe verbal.

Les thèmes verbaux du second sous-groupe connaissent également deux variantes: le thème fourni par le Dictionnaire (*boml-ik*) et le thème complété (*bomol-jon*). Une partie des verbes en *d, l, r* et *z* appartient à ce groupe. Dans le hongrois d'aujourd'hui, ces verbes sont tous des verbes en *-ik*. Il sont au nombre de 68, plus 162 composés, plus 5 à préfixe verbal dans le Dictionnaire.

L. JAKAB

Az ősmagyar sz-ező és s (>cs)-ző nyelvjárások kérdéséhez

1. Amióta HORGER a *Disznó-szógy* c. cikkében (MNy. IV, 466) rámutatott arra, hogy a Kassai-féle Szókönyvben (IV. 314; V. 17) — előfordulási hely nélkül — megadott *szógy* 'sündisznó' szó *disznó-szógy* alakban megtalálható a Székelyföldön (Udvarhely m.-ben), mint a *sün* szó alakváltozata, a nyelvtörténészek figyelme egyre gyakrabban és egyre erősebben ráirányult a rejtélyes *sz*~*s*, illetve *s*~*sz* kezdetű alakpárookra.

Már HORGERNél is találunk jó néhány olyan szót, amely mind a régiségben, mind pedig a tájnyelvben mindkét alakváltozatban megtalálható (i. h.). De az ő összeállításában még rendszertelenül össze vannak keverve finnugor eredetű szavak (pl. *sün*~*szöl*, *szógy*; *szemölcs*~*sümölcs*; *szövény*~*sövény*), jövevényelemek (pl. ném. *Sebastian*~*Sebestyén*; *Semling*~*semling*) és belső keletkezésű szavak, főleg expresszív árnyalatúak (pl. *szonnyad* 'lekonyul, lankad, fonnyad'~*le-sunyk*; *szufla* 'lélegzet'~*sufla*; — i. m. 467). Nem beszél az alakváltozatok keletkezésének idejéről, nyelvföldrajzi elterjedtségéről. Még arról sem kapunk egyértelmű választ tőle, vajon az *sz*-es vagy *s*-es alakváltozatot tartja-e ősibbnek; csupán az *sz*>*s* változású adatok nagyobb számából következtetve állapítja meg: „azért azt hiszem, hogy ebben az esetben is a *sül* és a *szöl*, *szül* alakok közül az *sz*-kezdetűt kell eredetibbnek tartanunk” (i. h.).

Először GOMBOCZ mutatott rá arra — éppen a Horger cikkében közölt finnugor eredetű szavak (*sün*~*szöl*, *sző*~*sövény*, *szem*~*sümölcs* stb.)¹ összehasonlító nyelvészeti, nyelvtörténeti és nyelvjárási elemzése alapján —, hogy a kétféle változat keletkezése nem újabb nyelvjárási fejlemény, hanem „...láthatólag régibb időkbe nyúlik vissza”. És feltehetően „fgr. szókezdő **š*-nek (ill. **š*-nek) kettős magyar megfelelése” és „...ősmagyar nyelvjárási eltérésekkel hozható kapcsolatba, ill. magyarázható” (MNy. XX, 62). Ugyancsak GOMBOCZ mutat rá először arra is, hogy néhány esetben a finnugor **š*-szel kezdődő szavak magyar megfelelői között *s*-, ill. *s*-ből>*cs*- fejlődést mutató

¹ Adatai közül csupán a biztos finnugor etimológiájakat soroltam fel.

szavakat is találunk. (Példái közül a *sor, süly, csomó, csűn* szavakat ma másképpen magyarázzák — finnugor affrikáta szókezdettel.) MELICH (MNY. XXI, 52) még néhány szóbelseji — helyesebben toldalékokban előforduló — *sz~s* váltakozásra is hoz adatokat (*jószág~jóság; ország~uraság; csendesz, kopasz, száraz, de tilos, avas, teljes<*teles*). Mindkét kutató a jelenséget „őmagyar” nyelvjárási különbséggel magyarázza; MELICH (i. h.) az „ősmagyart” is felveti. Ahogy azonban LAZICZIUS (A magyar nyelvjárások 21) helyesen állapítja meg, GOMBOCZ „őmagyar” megjelölése nem pontos időre vonatkozik, hiszen honfoglalás előtt török jövevényszavainkra is hivatkozik, amelyekben szintén tükröződik az óbolgár szókezdő **ś*-kettős magyar megfelelője (pl *szél<óbolg.*śāl; szőlő<óbolg.*śidlāy, de sarló<csuv. śurla és süveg* [?].²

LAZICZIUS igen helyesen utal a nyelvjárási elkülönülés datálásával kapcsolatos igen fontos mozzanatra, s ez az, ha a bolgár-török jövevényszavakban jelentkező *sz-* és *s-* szókezdet között valóban nyelvjárási különbség lappangana, és az említett jövevényszavak vallomása meggyőző volna, akkor annyit megállapíthatnánk, hogy „ez a különbség az ősmagyarban még nyelvjárási lehetett” (i. m. 21). Ez tehát azt jelentené, hogy az *sz~s* (*~cs*)-ző nyelvjárások elkülönülése a magyar nyelv életének még korábbi szakaszában, az ugor korban vagy legalábbis az előmagyarban mehetett végbe. LAZICZIUS (i. h.) azonban a *sarló* szó bizonyító erejét kétségbe vonja, mert „ez talán **č*-re” — és nem **ś*-re — „megy vissza” —, és „elszigetelten áll a törökségben.”³ „Ősmagyar”-kori nyelvjárási eltérésnek magyarázza BÁRCZI (Régi magyar nyelvjárások 6) és BENKŐ (Magyar nyelvjárástörténet 68) a kérdéses alakpárokat. Ezeket idők folyamán számos új szópárral vagy képzőpárral egészítették ki nyelvészeink. BENEDEK ANDRÁS (MNY. XXXII, 120—1) a *szemer* (*szemerkél*) szót kapcsolja a *sömör* szóhoz. A *szemer* köznyelvi alakja *szömör* — valószínűleg ’szeplő’ — értelemben 1591-ből van adatolva. Személy- és helynévként már a XII. századtól kezdve vannak rá adataink (*Zemer, Scemer, Zemera, Zemere* stb.). BENEDEK A. szerint feltehetően a mai *Szemere* családnév előzményét is e szóban kell keresni, és egyike a PAIS-féle „kezdetleges neveknek” (MNY. XVIII, 28). MÉSZÖLY (MNY. XXXII, 170) is gazdagítja GOMBOCZ nyelvtörténeti példatárát. Ő az ÓMS.: *sirolmol sepedyk* frazeológiai egység *sepedik* szavát egyezteti a *szepeg* ’hangosan siránkozik’ jelentésű hangfestő igével, amely a középkori magyar vallásos irodalomban a fiát sirató anya hangos siránkozásának, „plancus”-ának éppenolyan kedvelt kifejezése, mint a ’zokogás’ régi szava a *soklás*⁴ [egyeztethető a *csuklik* igével!]. Való igaz, hogy — miképpen erre BÁRCZI is utal (RNYj. 30, 12. jegyz.) — a hangfestő szavaknak általában nem

² A *süveg* szó bizonyító erejét én kérdőjeleztem meg (K. M.).

³ A *sarló* szóval kapcsolatban gondolhatunk permi (votják) közvetítésre is (a permi *ś*-t jésített *ś*-nek fogta fel LAKÓ: NytudÉrt. 8. sz. 22).

⁴ „Mynemev aytatossaggal, mynemev syralmakkal és menyé nagy zepevgesekkel, *soklasokkal* mondak meg keserevdevt fraterék az recommendacyot” (Szent Domokos élete 145).

szoktak nyelvtörténeti bizonyító erőt tulajdonítani, így az említett alakpárok-
nak sem, én azonban mindkét hangfestő eredetű szópár korai jelentkezésében
(*szepeg* ~ *seped*; *zokog* ~ *soklás* stb.) az említett alakváltozatok keletkezésének
egyik okát látom (l. alább). Nemcsak nyelvtörténeti adalékokkal, hanem
tájszavakkal is kiegészíthetők az *sz* ~ *s*- kezdetű alakpárok. HORGER
(MNY. XXII, 208) például a Székelyföldön ismert *sarval* 1. 'gyalul (káposztát)';
2. 'rézsútosan összeereszt (két deszkaszélt)' szót rendezi alakpárba a Három-
szék megyéből feljegyzett *szalu*, *szalul*, *szalval* szavakkal. (Vö. *szalu* 1. 'vályúzó,
hornyoló, horgas fejsze, vájó balta', 2. 'ácsok simító szerszáma'.) A Székely-
földön ugyanis a köznyelvi *gyalu* és *gyalul* szót még mindig a régies *szalu* ~
szalval (~ *sarval*) szóval helyettesítik, és mind a deszkaszélek összeeresztését,
mind a káposzta aprítását *szalvalás*-nak és *sarvalás*-nak mondják. PAIS tollából
komoly tanulmánykötet jelent meg a finnugor eredetű *szer* ~ *sor* alakpárról és
származékairól — bőséges nyelvtörténeti és nyelvjárási példatárral — (Nytud-
Ért. 30. sz.).

Nemcsak az *sz* ~ *s* (~ *cs*) kezdetű, és ősi nyelvjárási különbségekre utaló
szavak foglalkoztatták kutatóinkat, hanem a toldalékokban [képzőkben]
jelentkező kettősség, illetve hármasság (~ *sz* ~ *s*; -*sz* ~ *s* ~ *cs*) is.

Az *élemész* 'eleven, életrevaló' ~ *élemés* 'victus' szavak összetartozásáról
GOMBOCZ ír (MNY. XXI, 129). A Géza személynév *Geiza*, 1188. *Geisce* adatai-
nak Gyéjsza olvasatáról PAIS értekezik (MNY. XXX, 109).⁵ Ugyanitt az Anony-
mus krónikájának 17. fejezetében található *Szerencs* helység nevét, *zerensze-t*
Szērēnszé-nek magyarázza, nem pedig mint KNEZSA (MNY. XXV, 33) *Szerencs*-
nek, és a -*sze* képzőt a -*sa*/ -*se* kicsinyítő képző alakváltozatának tartja. Leg-
utóbb én szenteltem nagyobb tanulmányt a magyar nyelv affrikáta-elemű
képzőinek (NyK. LXVII, 312—9; németül: CSIFU. 284—9), arra az eredmé-
nyre jutva, hogy a magyar és obi-ugor nyelvek -*cs* elemű képzői — bizonyos fone-
tikai feltételektől függően — másodlagos affrikáció útján keletkeztek, rend-
szerint hangutánzó, hangfestő szavakban jelentkezve először (vagy idegen
eredetű személynévben). Megszilárdulásukra és elterjedésükre feltétlenül
hathattak az ugor nyelvekbe bekerült idegen (török, tatár, orosz) jövevény-
szavak (NyK. LXVII, 316).

Meg kell azonban mondanom azt is, hogy a szó belsejében, illetve tolda-
lékokban jelentkező -*sz* ~ *s* (~ *cs*)-s alakváltozatok nyelvtörténeti hitelét
több körülmény erősen csökkenti: 1. Éppen az említett fonémák jelölésében
mutatkozó rendkívüli tarkaság miatt⁶ — mint ahogy ezt már fentebb láthattuk
—, nem egységes a kutatók álláspontja egy-egy adat olvasatát illetően; 2. a

⁵ Ugyanezen névnek -*sa* képzős (*Geusa*, *Geisa*, *Geisse*) és -*csa* képzős változatairól (*Gevca*,
Geica, *Geithsa* stb.) 1. MELICH: MNY. X, 195.

⁶ A XII. sz.-ban például az *s* jelölhette az *sz*, az *s* és a *cs* hangot is, ugyanígy a *c* az *sz* és *cs*
fonémát. A XIII. sz.-tól kezdve még tarkább a kérdéses hangok jelölése (vö. KNEZSA, Helyesírásunk
története a könyvnyomtatás koráig 1952: 19—20, 39—44 = HírTört.).

szórványos hangváltozás következtében kialakult változatok nagymértékben függtek a fonetikai helyzettől, pszichikai tényezőktől (expresszivitásra törekvés), idegen hatásoktól (idegen eredetű származékok szóvégeitől, ill. képzőitől); 3. megszilárdulásukat és elterjedésüket nagymértékben elősegíthette és szabályozhatta az alapszó-besugárzás (irradiatio) és az analógia. Tehát nem minden -sz (~-s~-cs) elemű képzőnk tükrözi az említett ősi nyelvjárási eltérést.

2. Az említett képző-vizsgálatok azonban mégis igen hasznosak és gyümölcsözők voltak, mert útmutatást adtak számos olyan vitás finnugor nyelvészeti, nyelvtörténeti probléma megoldásának a „megközelítéséhez”, amelyek szorosan kapcsolódnak az ősmagyar kori sz-ező és s-(>cs-)ző nyelvjárások kérdéséhez. Ezek a következők: 1. Melyik hanggal kezdődött az ősi finnugor alapalak, amelyből vagy amely mellett egy időben vagy bizonyos időeltolódással kialakultak az említett nyelvjárási alakváltozatok, és hol, milyen nyelvjárásterületen, nyelvjárási szigeteken maradt fenn az említett ősmagyar kori nyelvjárási különbség, megőrizve mindkét (esetleg mind a három) alakváltozatot, vagy csupán ezek egyikét? 2. Hogyan, milyen belső nyelvi törvényszerűség vagy esetleg külső impulzusok hatására jelentkeztek az említett nyelvjárási alakváltozatok ugyanazon ősi szó tőalakjaiban, illetve származékaiban, és az ősmagyar vagy ómagyar kor melyik szakaszára tehető kialakulásuk, (illetve elterjedésük) a kérdéses nyelvjárásterületen? 3. Milyen tanulság vonható le a nyelvföldrajzi tényekből a nyelvudomány és történettudomány (település és népiségtörténet) szempontjából?

1. A Gombocztól és másoktól említett finnugor eredetű szavak szókezdő hangja *s- lehetett és nem *s- vagy pedig *š-, mert ez utóbbi két szibiláns a magyarban szó eleji és szó belseji helyzetben egyaránt eltűnt. Az *s- szókezdetre mutatnak a kérdéses magyar szavak rokon nyelvi megfelelői is,⁷ valamint a legrégebbinek tartható nyelvtörténeti és nyelvjárástörténeti adatok.

szül, szöl, szőgy ~ *sün* (*disznó*) (vö. PAASONEN: *s* Laute 54; NyH.⁷ 143; KÁLMÁN B.: MNy. XXX, 103–4 PAIS ugyanitt (104) a *sün* szót a *sulyom* 'trapa natans; vízi dió, vízi gesztenye' szóval egyezteti; FUV. 113). A régiségben *zöl, zewl, zwlet, szül* stb. (NySz. OklSz.) alakváltozatokban fordul elő. Az első -s-es adatra a XVI. sz.-ból találtam példát: 1522: *Mattheus Syl* (OklSz.); „Nemýkoron az *süldizónak* beoreben *chynalt* veezevuel very vala ev magát” (Margit L. 62). Az *sz*-es alak régiségére vall a székelységben (peremnyelvjárás) található *szőgy* alak is (l. fent).

sző ~ *sövény* ~ *cserény* (NyH.⁷ 147; TESz. 507–8 irodalommal). A *sző* igeire számos adatunk van a régiségből (NySz. OklSz.). Azt, hogy a *sövény*

⁷ Az adatokat PAASONEN, Die finnisch-ungarischen s- Laute (MSFOu. XLI); SZINNYEI, NyH.⁷; a SzófSz. és a FUV. alapján ellenőriztem. Az *s* > *cs*-s alakváltozatok feltérképezésében már bizonyos mértékben a TESz.-re és a MSzFgrE.-re is támaszkodhattam.

szónak a régiségből datálható: *zewyn* (NySz.) 1252: ad fluuium *Swen* [,a. m. sövény?"] — kérdezi az OklSz. —; 1265: *Sven*; 1283: *Swynwar*; 1398/1430: *Sewenhaza*; 1430: *Suenhaz* (OklSz.) — adatai közül az *s* kezdetűek *Szüény*-nek (*Szëvény*-nek) vagy *Süény*-nek (*Sëvény*-nek) olvasandók-e, nem tudom.⁸ A Baranya megyei Ormánságban van *süény*, Kalocsán *süvé*, Udvarhely megyében *sövény* 'szekérkas' jelentésben; Háromszék m.-ben ugyancsak *s*-es alak *sövé* 'fűzfavesszőből font szilva-aszaló' értelemben (MTsz.).

A *cserény* szót a legújabb kutatások szintén a *sző* családjához tartozó **ser ~ *sir ~ *sür* ige -ny képzős származékának tartják (TESz). Ezt igazolják a szó nyelvjárási *s*- kezdetű alakváltozatai: *csörény ~ sörény* Baranya m. Csúza; *sirin* Zenta 'vessző- v. nádfonadékból készült alkotmány'; *cserény, csörény, sörény* 'a konyhaajtón kívül levő félajtó, rácsajtó, vesszőajtó' Göcsej, Baranya m. Kis-Kún-Halas, Kecskemét (MTsz.); *sering* 'szán-alakú fonott aszaló-eszköz' Szilágy m. Nagyfalú (MTsz. 2 : 374); *sërény* (a legtöbb régiséget megőrző haraszi, szlavóniai nyelvjárásszigetről BÓNA JÚLIA által feljegyzett adat; Népr. és Nytud. 3—4 : 136), jelentése: 'félajtó, amit rendszerint vesszőből fontak'. *Cserén, csërény, cseríny, csiríny, csöríny*, de *sërény* adatokat közöl a TESz. is a Nyelvatlasz alapján — helymegjelölés nélkül — (508).

A *cserény* szóra legrégebbi adatunk a TESz-ben kérdőjellel közölt „Intrat in quoddam Stagnum *Cherenthow* [a. m. *cserény*?] vocatum” (OklSz.); majd a BesztSzj. 1395-ből datált *cheren* és kis *cheren* alakjai. Az *s*- és *cs*- kezdetű tájnyelvi adatok, amelyek Göcsej vidékére, Baranya, Bács-Kiskun megyére, Erdélyre és Szlavóniára utalnak, valamennyien valamilyen 'vessző, vagy nád-fonadékból készült alkotmányt' jelentenek (vö. a *cserény* szó 1. jelentését: 'vesszőfonadék, illetőleg valamilyen vesszőfonadékból készült tárgy'; TESz. 508). A kérdéses, a régiségből és a népnyelvből egyaránt adatolt szópár alapigéje a *sërit, serít, sirít, sürít* 'sodor, pödör' jelentésben él ugyancsak Erdélyben, a Székelyföldön, a Kunságban és az ezekkel határos területeken (l. MTsz.).

szem (szemer) ~ szemölcs (~ sümölcs MTsz.) ~ sömör > csömör (NyH.⁷ 27, 46, 139; TESz. 563—64, ahol csak lehetőségként van feltüntetve a *sömör > csömör* összetartozása). A *szem ~ sömör* egy szócsaládhoz tartozása GOMBOCZ említett tanulmánya óta (MNy. XX, 62) polgárjogot nyert a magyar nyelvtudományban. A *csömör* szónak idevonását — véleményem szerint indokolatlanul — vitathatónak tartja a TESz., a MSZFgrE. pedig nem tárgyalja az ősi szókészlet elemei között. A *szem* származékai közül a *szemer* (l. fent)⁹ már a XII. századból van adatolva. Számos adatunk van a régiségből a *szömöröcsök, szömörke, szömörközés* származékokra (NySz.) igen változatos jelentésben ('species fungi; pinus; verruca'). [A *szömörke* 'pinus' egybevethető az OklSz.-nak — a 9. jegyzetben közölt — alakváltozataival.] — Ugyancsak vannak régi adataink a

⁸ A jelöléssel kapcsolatban vö. KNEZSA, HírTört. 39, 48—9.

⁹ Vö. *szëmërék, szëmërég, szëmërik, szëmërk* 'eine Art Baum' (OklSz.) Első adat: 1251/1281: „Inde descendit ad arborem que dicitur *Zemeryk*”.

szömölcs, szömölcsöcske, szömölcsös származékokra is (NySz.), valamint ezek s-kezdetű alakváltozataira is: *sömölcs, sümölcső* 'verruca, verrucula, verrucosus' jelentésben (NySz.). Megtaláljuk a *sömör, sömöreg* szót és népes szócsaládját is, sőt néhány megkérdőjelezett alakot a *csömör, csemer* 'nausea, fastidium cibi' szóra is (NySz.; OklSz.) Sajnos a nyelvemlékek adatai — amint erre BENKŐ is rámutat — (I.OK. XXIV, 30) „...csak több-kevesebb bizonytalansággal és fenntartással köthetők területhez, nem is szólva szeszélyes, alkalmi jellegű területi megoszlásukról. Annál beszédesebbek a nyelvjárási adatok, amelyekben mind az sz-es, mind az s- (ill. cs-)kezdetűek ugyanazokra a nyelvjárásterületekre, illetve nyelvjárásszigetekre utalnak, mint az előbbi példák, mégpedig a székelység mai és egykori településeire. [E településekre vonatkozóan BENKŐ tanulmányára (i. m. 41—4, 48) támaszkodtam.]

Az alakváltozatok ma már jelentésbeli különbséget hordoznak. Az ősibbnek tartható *szemereg, szemérék* (NySz. OklSz.); *szëmërgös, szemërke, szemerkefa, szemërke-fenyő*, stb. (MTsz) szavakat 'érdes, ripacsos (pl. fenyőfa héja)'; 'borsfenyő, borókafenyő' jelentésben adatozza a NySz. OklSz. és MTsz. A *sömör, sëmër* alakváltozat 'papula, herpes; Hitzbläschen' jelentésben használatos; a *csömör, csëmër* változat 'nausea; Ekel' értelemben. Talán első biztos adatunk rá a VárReg. 103. bekezdésében található *Chumur* szn. [Az OklSz. adatai kivétel nélkül kérdőjellel jelöltek. A Váradi Regestrum adatánál korábbi helynévi adatot: „in villa *Chemér*” — a TESz. kérdőjelezi meg; 563]

Amint már említettem, nem látom indokoltnak a *csömör* szónak a fenti szócsaládtól való elválasztását. A *csömör* ugyanis egy fajta gyomor-megbetegedést (fizikai undort, másodlagosan lelki undort is) jelent. Ennek rendszerinti velejárója, külső megnyilvánulása az alsó és felső ajkon és orron jelentkező hólyagocska (herpes), a *sömör* (l. ugyanígy STRAUZS GY.: MNy. XXXVI, 135—6). A valóságos, érzékelhető elváltozásnak — a *sömör*-nek — neve komplikációs jelentésváltozással könnyen átvonódhatott a vele kapcsolatban levő fizikai rosszullét (lelki undor) megjelölésére.¹⁰

Mind a *sömör, sëmër* szó és származékai (*sömörgös, sëmërgës, sömörödik, sëmëredik, sömörög* stb.; MTsz.), mind pedig a *csömör, csëmël* és szócsaládja (MTsz. ÚMTsz és Nyatl.; az utóbbiakat idézi a TESz. i. h.) a már említett székelyek lakta nyelvjárásterületekre, góccokra utalnak.

A GOMBOCZTÓL (i. m.), BÁRCZITÓL (RNYj. 6) és BENKŐTÓL (Nyjtört. 68) felsorolt többi szópár etimológiai megfelelőiben és egymással való kapcsolatában még igen sok a tisztázni való.

Még a *ször ~ sörény* alakpárra történik utalás a NyH.⁷ 144. lapján (A FUV.

¹⁰ A *szem* szóval hozza kapcsolatba a *sömör > csömör* szót VAJKAI AURÉL is (MNy. XXXVI, 193). A szláv eredetet jelentéstani szempontból sem tarthatjuk elfogadhatónak (vö. blg. 'méreg; ördög, gonosz szellem'; TESz.). A magyarral azonos jelentésben olyan szláv nyelvekben fordul elő, amelyekben magyar átvétellel is számolhatunk (cseh, szlovák, kaj-horvát).

csak az előbbi veti egybe vogul és osztják megfelelőikkel, a *sörényről* azonban nem ír); a *senved* ~ *senyved* ~ *csenevész* első két tagjának összetartozásáról a SzófSz. ír, a *senyved* ~ *csenevész*¹¹ alakváltozatáról pedig a TESz. (499), de még egyik szópár biztos finnugor megfelelőinek kérdése sincs véglegesen lezárva. Hasonlóképpen további kutatást igényel a *szunyi*, *szunyáta* ~ *sunyi*, *sunyáta*; a *szeder* ~ *sedër* ~ *södërén*; *szepeg* ~ *seped*, *zokog* ~ *soklik* ~ *csuklik* stb. alakpárok eredetének kérdése is.

Az említett alakpárok egy részének *sz*-es (és a legősbibbnek tartható) előzménye a régiségből is kimutatható (*senved*, *szuny*, *szödërj*, *szëpëg*; NySz. OklSz. stb.), főleg a XIV–XV. századból adatolva. Ugyanezen korból — és valamivel későbből is — *s*-, sőt *cs*- kezdetű alakváltozataik is jelentkeznek. Ezeknek helyhez és időhöz kötése azonban igen nehéz feladat [1. a *csenevész* szónak a *senyved*-nél is korábbi adatát megkérdőjelezve a TESz. 499 lapján!]. De ha ezen szópárok mai földrajzi elterjedtségét vesszük vizsgálat alá, ismét kirajzolódnak a már említett területi-nyelvjárási góccok, amelyekhez a fent tárgyalt biztosan finnugor eredetű *sz*-kezdetű szavaknak és *s*- (*cs*-) *s* alakpárjainak együttes előfordulása — ősi nyelvjárási sajátosság fennmaradásaként — köthető. Ezek a góccok pedig a következők: 1. A Dráva alsó folyásának vidéke, főként az Ormánság; 2. a Dunántúl déli-nyugati sarka, elsősorban az Őrség és Felsőőr; 3. a Pozsony környéki vidék, különösen Szenc vidéke; 4. Kassa vidéke, zömmel az onnan délre, délnyugatra fekvő terület; 5. Székelyföld egész területe; 6. a dél-erdélyi magyar nyelvjárásszigetek (Lozsád, Szakadát, Hétfalu).¹²

Az említett góccok, amelyeket BENKŐ fent ismertetett tanulmánya alapján (i. m. 41 kk.) kötöttem meghatározott földrajzi területekhez, „... bizonyos pontokon egybeesnek vagy legalábbis közelében vannak azoknak a területeknek, amelyeken középkori okleveleink — Erdélyen kívül is — székelyek jelenlétéről tesznek említést” — mondja BENKŐ (i. m. 48).

Természetesen a régiségből és a nyelvjárásokból kimutatható *sz* ~ *s* (> *cs*-) kezdetű szópárok — amelyeknek csupán kis részét mutattam be — eredet szempontjából igen tarka képet mutatnak. Vannak közöttük finnugor eredetű szók, amelyek szókezdő hangja biztosan rekonstruálható. Szép számmal akadnak közöttük török jövevényszavak, amelyek *sz*-, *s*- (*cs*-) fonémái ótörök nyelvészeti szempontból még gyakran magyarázatra szorulnak, és a kérdéses szavak átvételének idejére, valamint az átadó nyelvre vonatkozóan (csuvasos vagy nem csuvasos nyelv) sem adnak mindig biztos fogódzót. Sok

¹¹ A *senyved*-ről, mint a *senved* alakváltozatáról a SzófSz. ír, a *senyved*, *csenevész* összetartozásáról a TESz. (499). Az utóbbi szóra vonatkozó első adatot azonban megkérdőjelezi: 1138/1329: ? „In villa Fekete ... Ceuenez szn.”

¹² Meg kell említenem, hogy LÖRINCZY É., aki az Új Magyar Tájszótár szóanyaga alapján módszertani kísérletet tett a magyar mássalhangzórendszer hangalakpárjainak összeállítására, és különösen nagy figyelmet szentel az *s* ~ *cs*, ill. *cs* ~ *s* kezdetű alakpárok vizsgálatának, nagyjából ugyanilyen eredményre jut a kérdéses szópárok — számszerint 100 — területhez kötésekor (NytudÉrt. 67. sz. 123–4; 132).

közöttük a bizonytalan vagy ismeretlen eredetű szó, de talán a legtöbb az onomatopoétikus, expresszív tövekből keletkezett alakpár — különösen az *s-~cs-* kezdetűek között. S ezekkel kapcsolatban éppúgy beszélhetünk az *s* affrikációjáról, mint a *cs* dezaffrikációjáról (pl. *cságató~ságotyú*, *csepp~sepp* *csiápol~siápol*, *csihipuhi~sihipuhi*, *csiripel~siripel*, *csivog~sivog*, *csér~sirály* stb.).

Igaz, hogy — mint már említettem — a honfoglalás előtti török jövevényszavaink [ócsuvas?] szókezdő **š-* hangjának kettős magyar megfelelőse (*szél*, *szőlő*, *szűcs~sarló*¹³ *sereg*, *seprű*)¹⁴ sok tekintetben tisztázásra vár (vö. a csuv. *š*-nek ötör. **j*-ből és **č*-ből való eredetét GOMBOCZ: BTLw. 180, 183, és a magyarságnak a honfoglalás előtti időkben csuvasos és nem csuvasos népekkel való kapcsolatáról mondottakat BÁRCZI, Szókincs² 65 kk. irodalommal). Két tanulságot azonban mindenképpen leszűrhetünk belőlük.

1. Az *sz-~s-(>cs-)*-ző nyelvjárások az ősmagyarban — a török jövevényszavak legrégebbi rétegének átvételekor — még megvoltak [l. *szepre~seprő~cseprente*!], tehát kialakulásuk a kérdéses jövevényszavak átvétele előtti időkre datálható. 2. Az említett finnugor eredetű szópárok (*szögy~sün*, *szem~sömör* stb.) szókezdő hangjai kizárólag fgr. **š*-re mennek vissza, tehát az *s-(>cs-)* változattal kapcsolatban nem kell alapnyelvi **č-(*)č-* affrikáta-előzményre gondolni.¹⁵

2. Az alakváltozatok kialakulását a következőképpen képzelem el.

A magyar *sz* fonéma, mint a fgr. **š* folytatója egyedül képviselte az alapnyelvi szibilánsokat az **s* és **š* eltűnése után, és a fonetikai helyzettől, valamint más tényezőktől függően (expresszivitásra törekvés, idegen hatás) olyan kombinatorikus variánsai keletkezhetek, amelyeknek hangértéke ugyanolyan széles határok között mozoghatott, mint a finn *s* hangé, vagy az északi-csángóban és a szlavóniai nyelvjárásokban jelentkező *sz*, *z* és *c* hangoké. Ezek mai variánsairól l. IMRE S., A mai magyar nyelvjárások rendszere 242—3, irodalommal. Az, hogy az utóbb említett nyelvjárásokkal kapcsolatban önálló fonémák egybeesésével (vö. KÁLMÁN, Nyelvjárásaink 42), vagy önálló fonémák gazdag variációs skálájával kell-e számolnunk (l. IMRE S.: i. h.) nyelvjárástörténeti szempontból is rendkívül érdekes probléma, amennyiben a vizsgált *sz-ező*, főleg *s-(>cs-)*-ző alakpárok jelentkezésének földrajzi és nyelvjárási gócai is részben e területekhez köthetők (l. LŐRINCZY É. adatait 12 jegyz.!).

¹³ A *sarló* szó szókezdő hangjáról másképpen: RAMSTEDT: JSFOu. XXXVIII/1, 32; RÄSÄNEN: MSFOu. XLVIII, 198 és LAZICZIUS, A magyar nyelvjárások 21. A permi (votják) átvétel lehetőségéről l. szerző 3. jegyz.

¹⁴ A *seprő* = tör. *šepřä* változatainak tartja a *szepre*, *szeprence*, *szeplence*, *szeprente*, *szepřonce* stb. (MTsz.) alakokat, és PAIS (MNy. XXXVIII, 364) *cseprente* adatára utal SIMON Gy.: MNy. LVI, 443.

¹⁵ A finnugor nyelv affrikátáinak alapnyelvi fonéma voltára vonatkozó kételyeimről l. NyK. LXVII, 317—9; (németül) CSIFU. 287—8. E kételyeimet továbbra is fenntartom, s ebben a vonatkozásban úgy látszik nem állok egyedül (l. STEINITZ, Geschichte des finnisch-ugrischen Konsonantismus 27; Jok: Virittäjä, 1960: 356—7; W. VEENKER, Die Frage des finnougriischen Substrats in der russischen Sprache 65).

Az *sz-* fonémának — bizonyos fonetikai helyzetben, vagy más tényezőktől függően keletkezett *-s* hangbenyomású allofonia az ősi magyar szállásterület egy részén — esetleg több pontján, belső nyelvfejlődés (és külső hatások) révén fonematizálódott. Mint a hangrendszer új tagjának igen erős expresszív értéke volt, s így alkalmasnak mutatkozott onomatopoétikus szavak (ún. „intense-forms”; RAVILA: Virittäjä, 1952: 270) hangtestének a kialakítására. Az ilyen szavakban való jelentkezése és elterjedése azután növelhették funkcionális terheltségét, expanzív erejét. S ezzel esetleg a kérdéses területen élő ősi *sz-szel* kezdődő szavakat — illetve azok egy részét — is saját hangképzéséhez idomította.¹⁶ Így keletkeztek az *sz-es* szavak egy részének *s-es* változatai a kérdéses nyelvterületen — nyelvjárási sajátossággá erősödve. A *cs-s* változat szórványos affrikáció eredményeképpen keletkezett, feltehetően a már potenciálisan meglevő *cs* allofonnak [itt főleg a nasalis és liquida + *s* kapcsolatban előállott *cs-re* gondolok; l. KÖVESI: NyK. LXVII, 313] — a nyelvben uralkodó rendszerkényszer folytán — a szó elejére való átkerülése révén.

Így keletkezhetek a magyarság őskorának valamely szakaszában az *sz-ező* nyelvjárások (ugoros?) mellett az *s-(cs-ző)* nyelvjárások egyszerű hangfejlődési jelenségek (variánsok fonematizálódása) nyelvjárási eltérésként való lecsapódása által.

Azt, hogy a belső nyelvi fejlődés és belső impulzusok mellett még külső hatásokkal (idegen népekkel való kapcsolat) is számolnunk kell-e az *s-ező* (>*cs-ző*) nyelvjárások kialakulásában, még igen behatóan meg kellene vizsgálnunk. Ez már egy külön tanulmány tárgya lehetne. Egyelőre csupán a következő feltevéseknek szeretnék — PAIS (MNY. XLIX, 280) szavaival élve — „egész halkan” hangot adni:

a) A kérdéses nyelvjárási elkülönülést nem kapcsolnám az ugor korhoz. Az obi-ugor nyelvekben ugyanis a magyarhoz hasonló szópárokkal eddigi kutatásaim során nem találkoztam. Az ugor nyelvek csak egy szempontból mutatnak rokonságot, s ez, hogy a szókezdő fgr. **š-* mindhárom ugor nyelvben depalatalizálódott.

A vogul nyelvjárások *š* hangját — a közkeletű felfogás szerint — **č*-ből, az *š-* hangot **č*-ből eredeztetik. Meg kell azonban jegyeznem, hogy az északi-vogul nyelvjárásokban LAKÓ — Steinitzhez hasonlóan — csupán orosz jövevényszavakban jegyzett fel *š* hangot, és azt is megállapítja, hogy „az igazi, tősgyökeres manysik (hihetőleg akik még nem, vagy nem jól tudnak oroszul) nem tudják az *š* hangot ejteni” (NytudÉrt. 8. sz. 21). Arra a kérdésre pedig, hogy az obi nyelvjárásból KÁLMÁN B.-tól feljegyzett *š* fonémát tartalmazó szavak (NyK. LXVII, 320—21) kakuminális affrikátára (**č-re*) mennek-e vissza, vagy a hangrendszer új tagjával (*š*) alkotott szavak, nem tudok feleletet

¹⁶ A vogul *š* (< fgr. *tš*) fonémával kapcsolatban l. ITKONEN magyarázatát (Tietolipas 20 : 60) Az ő okfejtése adta nekem az impulzust a magyar *s* alakváltozat fenti magyarázatára, bár a vog. *š* (< fgr. **č*) eredeztetését továbbra is vitathatónak tartom.

adni. Mindenesetre meggondolkoztató, hogy az északi nyelvjárások közül egyedül az obi őrizte volna meg az ősi *č fonémát, a többiben (Szi. Szo. FL., sőt még az északi osztjákban) eltűnt volna. Problematisztikus az is, hogy — mint KÁLMÁN B. (i. h.) maga is mondja: — „... Az obi vogulban is igen csekély megterheltségű fonéma, és nem is fordul elő minden falu nyelvjárásában.” Az általa közölt adatok pedig arra utalnak, hogy néhány finnugor etimológián kívül főleg jövevényszavakban találkozunk a kérdéses š fonémával (i. m. 321). Az északi, nyugati, keleti nyelvjárásokból feljegyzett s, valamint a déli (Tavdai) nyelvjárásban igen elterjedt č (ć) fonéma, valamint az e hangot tartalmazó szavak vizsgálata is külön tanulmányt igényelne, a fonéma előzménye, funkcionális terheltsége (előfordulásának gyakorisága), valamint lexikológiai szerepe szempontjából.¹⁷

Az osztják nyelvjárások még tarkább képet mutatnak a szibilánsokat és affrikátákat illetően. STEINITZ (Ostjakische Grammatik und Chrestomathie 42.) a mássalhangzók felsorolásakor s, ś és š hangot említ; az utóbbi kettőt affrikátákból eredezteti (ősosztj. *tš-ből és *śš-ből; i. m. 11). Itt a déli és keleti nyelvjárásokban jelentkező affrikáta megfelelésekre is utal. Az Ostjakische Volksdichtung I, 24. lapján az északi nyelvjárásokhoz tartozó színjai nyelvjárásból magánhangzóközi geminált affrikátát is említ. RADANOVICS (NyK. LXIII, 28; NytudÉrt. 31 sz. 10) a színjai nyelvjáráshoz közel álló muzsi nyelvjárásból nem tudta feljegyezni az említett hangzóközi geminátákat (tšš, ill. tš), ugyanakkor a kazimi nyelvjárásból igen (Northern Ostyak Chrestomathy, Bloomington 11). GÜLYA (NyK. LXVII, 186) az archaikusnak tartható vachi osztják (keleti) nyelvjárás — Steinitztől is feltett č hangjával kapcsolatban azt írja, hogy szóeleji és főleg szóbelseji képzése során — „részint egyéni ejtésmódtól, részint a hangtani helyzettől függően — többféle ejtészváltozattal jelentkezik: tš tš, igen ritkán még t is előfordul. Az š hang pedig szerinte csak jövevényszóban fordul elő (pl. škola), s néhány onomatopoétikus szóban (kšš!; 'csendreintés' i. h.).

b) Ha az obi-ugor megfelelésekből nem is lehet következtetéseket levonni a magyar sz~s(>cs)-zö nyelvjárások kialakulásának időpontját illetően, és sajnos az ugor alapnyelv vitatható affrikátáira vonatkozóan sem, valamire mégis csak rávillantanak. S ez, hogy idegen hatás is erősítheti egy nyelv vagy nyelvjárás hangrendszerében már esetleg potenciálisan meglevő hang (variáns) — így az s(>cs) — meggyökeresedését, elterjedését.¹⁸ S ha az obi-ugor nyelvek (ill. nyelvjárások) hangállományának módosításában az expreszszivításra való törekvésen kívül idegen vagy rokon népeknek, illetőleg nyelvek-

¹⁷ Kálmán B. volt szíves rendelkezésemre bocsátani a készülő MUNKÁCSI-féle vogul szótár š-kezdetű szócikkeit. Az ezek vizsgálatából leszűrt tanulságok azonban egy önálló tanulmányt igényelnének. Annuit azonban már most megemlíthetek, hogy a kérdéses fonéma (É. KL. AL. P. ś, T. č) zömmel onomatopoétikus és idegen szavakban fordul elő.

¹⁸ L. erről bővebben RAVILA: Vir. 1952 : 267 kk.; ITKONEN, Kieli ja sen tutkimus 131-2; KÖVESI: MNy. LXIV, 168—72; Vir. 1968 : 147-50; legutóbb A. TURUNEN professzori székfoglalójában a liv nyelv szókinésében és hangrendszerében jelentkező lett hatásról is szól.

nek is hatása volt (zürjén, szamojéd, orosz, tatár), akkor joggal gondolhatunk az előmagyarsággal kapcsolatban is két olyan nép (népcsoport) hatására, amellyel — történeti, nyelvi, néprajzi, régészeti bizonyítékok alapján — hosszú ideig érintkezésben voltak őseink. E népek (népcsoportok): a permiek, különösen a votjákok¹⁹ és — a csuvasos (vagy nem csuvasos) török nyelvet beszélő — török népcsoportok. Mindkét népcsoport nyelvében ugyanis igen nagy volt a szibilánsok (s, ś, š) és affrikáták (č, č') funkcionális terheltsége. Ezt például a honfoglalás előtt átkerült bolgár-török jövevényszavak is tanúsítják (vö. GOMBOCZ: BTLw. 56—67, 113—26).

A magyar—török nyelvi érintkezések kérdésével igen sokan foglalkoztak (az irodalomra vonatkozóan l. BÁRCZI, Szók.² 64—7, 78). Legutóbb LAKÓ (NyK. LXIV, 69) egyenesen bizonyos „törökös beütésű magyar nyelvjárás”-ról beszél, amely a *p > f változás előtt a *p > b-zöngésülését indukálta.

A permi- előmagyar érintkezések nyelvi nyomainak keresésében, ha már vannak is eredményeink (hangtani, alaktani, névtani vonatkozásban), még jövevényszó-tanulmánnyal nem erősíthettük meg e kapcsolat hosszú és intenzív voltáról vallott feltevéseinket.²⁰

De még mindkét lehetőség számos tekintetben további bizonyításokra, kiegészítésekre szorul. És ezekben a bizonyításokban nagy szerep vár a szórványemlékek (pl. Konstantinus, Anonymus stb.) adatainak koordinálására, a LÁSZLÓ GY.-tól vallott kettős magyar honfoglalás²¹ kérdésének tüzetes megvizsgálására, a finnugor eredetű Nyék törzsnévhez²² tartozó — finnugor vagy kevert etnikumú — népre vonatkozó adatok összegyűjtésére, a *nyevolinói* leletanyag²³ késői avarkori és honfoglaláskori hazai párhuzamokkal rendelkező darabjainak régészeti vizsgálatára. S ezekhez még hozzátenném Anonymus sokaktól vitatott *chiglamezei* helynevének egy csupán a votjából kimutatható szóval (Sz. *čog*, Uf. *tšog* 'cövek, szeg') való kapcsolatának lehetőségét.²⁴

¹⁹ Az előmagyaroknak az említett népekkel (török, permi) való kapcsolatáról l. legutóbb KÖVESI: MNy. LXIV, 162—75; Vir. 1967 : 141—50.

²⁰ Az említett kapcsolatok lexikológiai vizsgálata — eddigi kutatásaimból ítélve — több finnugor eredetűnek tartott *cs*-kezdetű szót csupán a permi nyelvekből (vagy egy permi nyelvből) adatol. Obi-ugor megfelelőikkel kapcsolatban is zürjén átvételre gondolhatunk. Így az említett magyar szavak (pl. *csegely*, *csillapodik*, *csíp*, N. *csir* (*csirja*), *csobolyó*, *csokor*, N. *csög*, *csukorodik*, *csúp*, *csupor* ? *csűnik*, *csűr*) permi nyelvekből való átvételére is gondolhatunk. Természetesen a további kutatások során több kihullhat még az egybevethető szavak sorából.

²¹ GYÖRFFY GY. A magyarok elődeiről és a honfoglalásról 87 (l. a Nesztor krónika „fehér” és „fekete” magyarjairól mondottakat!); LÁSZLÓ GY.: Öst. legkorábbi szakaszai 17 kk; Valóság 1970/71, 48—64; Hunor és Magor nyomában stb.

²² NÉMETH GY., HonfKial. 241—5, 272; NyK. LXVIII, 45; PAIS: MNy. XLIX, 278—93 irodalommal, RÉDEI: NytudÉrt. 40. sz. 311—3; GYÖRFFY GY., Az Árpád-kori Magyarország tört. földrajza I, 647; Legutóbb MOÓR E.: NytudÉrt. 60. sz. 48—9;

²³ ERDÉLYI—OJTOZI—W. GENING, Das Gräberfeld von Nevolino 16—58; ism. ifj. KÜRTI BÉLA: NyK. LXVII, 251—2, aki értékes reflexiókat fűz a műhöz.

²⁴ Scriptores Rerum Hungaricarum 279; a névhez fűzött magyarázatokat l. MOÓR E., A honfoglaló magyarság megtelepülése és a székelyek eredete 52—7, 74—5, 84. E helynév kapcsolatba hozható a TESZ. által „Székely nyelvjárási szó”-nak jelzett *csegely* 'ékalakú szántóföld, rét, kaszáló' szóval (490), amelynek megfelelői csupán a votjából (Sz. *čog*, Uf. *tšog* 'cövek, szeg'; MSzFgrE. 114) mutathatók ki.

Mindezeket a szétfutó szájakat egybe kellene fűzni, hogy az említett nyelvjárási sajátyságot ($s > cs$ -zés) — sejtésem szerint — az ún. „permies” magyarság, azaz — a permiek szomszédsága révén — permies sajátyságokat mutató nyelvjáráshoz lehessen kapcsolni. Hogy az említett permi sajátyságok egy részét az előmagyarság közvetlenül vette-e át a permiektől, vagy pedig permi közvetítéssel a volgai bolgároktól, amelyekkel a permiek (különösen a votjákok), mordvinok, cseremiszek éppen olyan hosszú kapcsolatban álltak, mint a magyarok (l. GOMBOCZ, BTLw. 207 BÁRCZI, Szók.² 64—66) — szintén meg kellene vizsgálni!

3. Hogy azután az ugor—permi elemekből összeötvöződött két törzsszerű magyarság (*Nyék* és *Megyer* törzse) hogyan került az Ural és Volga-könyök között elterülő ősi szálláshelyéről mai hazájába, vándorlásaik melyik szakaszán keveredett a két törzs nyelvjárása oly mértékben, hogy ma már csak párhuzamos szópárok jelzik az „ugoros” sz - $ező$ és „permies” [v. „törökös beütésű magyar”?] s -($>cs$)- $ző$ nyelvjárás egykori meglétét, még további beható vizsgálatot igényel. Ez is egyike azoknak a kérdéseknek, amelyek — PAIS szavaival élve — „...a népek pontusi forgatagában hányódó magyarság” (MNY. XLIX, 289) sok homályt takaró életéhez, sorsához kapcsolódnak.

Eddigi vizsgálataim alapján azonban úgy látom, hogy az említett „permies” magyar törzsnek, amelyet én is a „*Nyék*-népének”²⁵ tekinténék, feltétlenül kapcsolatban kell lenni a székelységgel. Ez a jellegzetes embertani, néprajzi és nyelvi sajátyságokat hordozó magyar népcsoport, amelyet a kutatók egy része török eredetűnek tartott (az avarokkal és kabarokkal hozta kapcsolatba) a honfoglalás után a X. századtól kezdve éppenolyan határvédő szolgálatot látott el hazánkban, mint Konstantinos felsorolásában az első két törzs: a *Kabar* és a *Nyék* „Ők a határvédő, elülharcoló törzsek, a törzsrendszer első csoportját alkotják” (NÉMETH GY.: i. m. 272.). E két védőtörzs után következik a főtörzs, a névadó törzs, a *Megyer*. Tehát a három törzs vándorlása során is egymás szomszédságában helyezkedett el, és feltehetően — ahogy erre BÁRCZI is rámutat — (RNYj. 30., 13. jegyz.) minden „ideiglenes lakóhelyen való megtelepülésükkor az egyes törzsek egymáshoz viszonyított elhelyezkedése nagyjából ugyanaz volt”. A honfoglalás után is kezdetben megtartották eredeti elhelyezkedési rendjüket (l. erre vonatkozóan MOÓR E. legutóbbi — igen meggyőzőnek látszó magyarázatát NytudÉrt. 70. sz. 48—9).

Hogy a székelyek a kabarok egyik altörzsét képezték-e (vö. MOÓR: i. m. 49), és így kerültek Magyarország nyugati határaitra, vagy pedig a „*Nyék*-népé”-hez tartoztak-e, és az Alsó-Rába és Alsó-Vág mellékén volt ősi szállásterületük (l. MOÓR: i. h.), esetleg mindkét törzshöz tartozó népcsoport-

²⁵ NÉMETH GY. terminusa (HonfKial. 245).

tokból ötvöződtek össze egységes etnikumú magyar népcsoporttá, még szintén sok kérdőjellel kapcsolható a székely kérdéshez.

Ma tudományosan bebizonyított tételnek csak annyit tarthatunk, hogy a székelyek többrendbeli településsel húzódtak a nyugati határterületről egyre keletebbre (I. GYÖRFFY GY. A székelyek eredete és településük története: Erdély és népei Bp., 1941. 35–86 és SZÉKELY GYÖRGY: Magyarország története I. 73 ugyanígy BENKŐ L.: i. m. 35).

És a keletre húzódás egyes állomásain megtaláljuk a régi törzsi nyelvjárásoknak és ezek keveredésének maradványait az említett szópárokban is.

A fent elmondottakat azzal szeretném lezárni, hogy a magyarságnak és a magyar nyelv őstörténetének az a szakasza, amely az obi-ugoroktól való elválástól a honfoglalásig tartott (i. e. I. évezred közepétől i. u. IX. sz.-ig) tele van „fehér foltokkal”. Ilyeneknek tekinthető az előmagyar—permi érintkezés — ma már többünktől vallott, mint vitatott — nyelvi nyomainak kérdése. Ha egy lehetőség, egy-egy gondolat felvillantásával közelebb juthatunk a kérdés végleges megoldásához, akkor mint PAIS mondja (MNY. XLIX, 280) „nekem is nemcsak jogom, de kötelességem, hogy... nyelvészeti magyarázataimmal, valamint — amennyire lehet — a történeti források adataihoz is hozzátámasztott feltevéseimmel, találgatásaimmal előálljak”.

Gondolatmenetemet az alábbiakban összegezhetem:

1. Az *sz-ező* ~ *s(>cs)-ző* ősmagyar nyelvjárások egykori meglétét bizonyító finnugor (vagy belső keletkezésű) szópárok szókezdő hangja a nyelvtörténeti és nyelvjárási adatok alapján **s* volt. E szópárok (ill. hármas alakváltozatok) — alapszavakban, származékokban egyaránt zömmel azon területekről, nyelvjárásszigetekről mutathatók ki, ahová a székelyek egykori és mai szállásterületei lokalizálhatók.

2. Az *s(>cs)-ző* nyelvjárások még nem alakulhattak ki az ugor korban, csupán az obi-ugoroktól lassan elszakadó előmagyarság nyelvében. Az obi-ugor nyelvekben ugyanis nem mutathatók ki *sz~s(>cs)-ző* alakpárok megfelelői. A kérdéses nyelvjárási változat felveti a szókezdő fonéma előzményének a kérdését. Mind az *s*, mind pedig a *cs* bizonyos fonetikai helyzetben (főleg a szó belsejében) keletkezett, tehát az előmagyar nyelv hangrendszerében már potenciálisan meglevő hang (variáns) lehetett. Ezek a hangok azután belső impulzusok (expresszivitásra törekvés) révén fonematizálódtak, átterjedtek a szó elejére is. Megszilárdulásukban és elterjedésükben szerepe volt az onomatopoeitikus szavaknak, valamint az idegen és rokon népek (török, permi) nyelvi hatásának. Mindezen tényezők hatása nyelvjárási eltérésben csapódott le.

3. A rokon és idegen népekkel való kapcsolat lehetősége élesen felveti ismét a magyar—török és előmagyar—permi érintkezések körüli vitás problémákat, és ezzel együtt az említett nyelvjárási eltérésnek a „permies” magyar-

sághoz kötését, vagy egy „törökös beütésű magyar törzs” feltevését. Mindkét ősi törzs (*Nyék*, *Kabar*) etnikuma, története és településtörténete kapcsolatba hozható a székelységgel. A fenti nyelvjárási elkülönülés maradványai pedig éppen a székelység ősi és mai szállásterületein őrződtek meg.

A. KÖVESI MAGDA

Zur Frage der urungarischen Dialektunterschiede — belegt in Wortpaaren mit anlautenden $sz \sim s$ ($>cs$) Formvarianten

Die Verfasserin untersucht die in den ungarischen Sprachdenkmälern und Mundartinseln belegten Wortpaare (bzw. Worttriade) mit $sz \sim s$ ($>cs$) Formvarianten (z. B. *sün* ~ *szöl*, *szógy* 'Igel'; *sző* 'weben' ~ *sövény* 'Zaun, Hecke' ~ *cserény* 'Flechtzaun'; *szem* 'Auge' ~ *sömör* 'Hitzbläschen' ~ *csömör* 'Ekel' usw.) und kommt zu folgenden Schlußfolgerungen:

1. Die erwähnte Konsonantenvariation kommt nicht nur in den angeführten Wortpaaren (Worttriaten) finnisch-ugrischen Ursprungs vor, sondern auch in einheimischen Wörtern (bes. expressiven Inhalts) und Bildungssuffixen. Sowohl die Wortpaare, als auch ein Teil der Suffixe beweisen, daß ihr gemeinsamer Anlaut *fuigr.* **ś* war und kein Affrikata (**č* od. **ć*). Ihr Vorhandensein ist in den Gegenden, Mundartinseln zu beweisen, wo einst die Siedlungsgebiete der ungarischen Sekler-Gruppe waren und auch heute noch sind.

2. Der genannte Dialektunterschied kann nicht aus der ugrischen Periode hergeleitet werden, da in den obugrischen Sprachen keine Spur dieser Formvariation vorzufinden ist. Er konnte sich nur in der vorungarischen Epoche entwickeln, und zwar einerseits durch innere Sprachentwicklung (durch Phonematisierung eines Lautvarianten), die durch Schöpfung von expressiven, onomatopoetischen Wörtern induziert wurde. Andererseits könnte man auch mit dem Einfluß der benachbarten — fremden oder verwandten — Völker (bzw. Sprachen) rechnen. Diesbezüglich können zwei Sprachen in Betracht kommen: die Sprache gewisser türkischer Volksgruppen und die der Permier (bes. Wotjaken).

3. Die obengenannten Völker, die vermutlich mit den urung. Stämmen (*Kabar* und *Nyék*) in Verbindung gebracht werden können, waren nach Meinung des Verfassers — die Vorfahren der Sekler-Gruppe, die vom X. Jahrtausend den Landmark-Schutz versehen hat und allmählich von Westungarn nach Ostungarn übersiedelt ist.

Diese spezielle ungarische Volksgruppe bewahrte den genannten alten Dialektunterschied, der auch auf die von vielen Wissenschaftlern vorausgesetzte Zweistämmigkeit des vorungarischen Volkes („ugrische” und „permi-sche” Züge aufweisende Vorungarn) hindeutet.

M. A. KÖVESI

Adatok a *fenyőlevél* névéhez a székely nyelvjárásban

1. A székely nyelvjárás atlasza anyaggyűjtésének előkészítése során arra törekedtünk, hogy a mintegy 890 nyelvi tényt felölelő kérdőfüzetben¹ a hang- és alaktani rendszer leglényegesebb elemei mellett a nyelvjárás legfontosabb tájszavai is benne legyenek. Így vettük föl kérdőívünkbe többek közt a fenyő-toboz és a fenyőlevél nevét.

Nagyon jól tudtuk, hogy a fölvelt tájszavak jelentős része ismert, azonban elterjedésüket, mai szociális értéküket nem ismertük pontosan. E két kérdés tisztázását nyelvatlászunk fontos feladatának tekintettük, de meg voltunk ugyanakkor győződve arról is, hogy az abszolút sűrűségű ponthálózattal végzett gyűjtés sok új adalékot is felszínre fog hozni. Eddigi tapasztalatunk amellett szól, hogy a Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképe anyaggyűjtésében alkalmazott módszertani elv² a székely nyelvjárás tanulmányozásában is célravezetőnek bizonyult. A jól összeválogatott anyagot felölelő kérdőfüzettel végzett gyűjtés nemcsak a hang- és alaktani rendszert hozta mikroszkopikus közelségbe, hanem a nyelvjárás szókincsét, sőt általában a nyelvjárási szókincset is. Ezt nemcsak egyik, nemrég megjelent tanulmányunk támasztja alá (l. „Egy abszolút sűrűségű ponthálózattal készülő tájnyelvi atlasz tanulságaiból”: NyIrK. XIV, 9—24), bőségesen adatolható az egész anyagból. Ilyen jellegű adaléknak számítuk a fenyőlevél megnevezésére szolgáló szavakat is.

2. A székely nyelvjárásból eddig inkább a *csereklye* szót ismertük a fenyőlevél neveként (MTsz.; TESz.). Mint minden esetben, a nyelvjárás atlaszának adatai ebben az esetben is jelentős mértékben gazdagítják eddigi ismereteinket. Első helyen azt említjük meg, hogy a mintegy 300 ponton lejegyzett anyagban valóban a *csereklye* bizonyult a kérdéses fogalom legelterjedtebb nevének, azonban más szavak is felszínre kerültek. Sikerült pontosan megállapítani egy-

¹ A kérdőív első változata (l. Gálffy Mózes—Márton Gyula: NyIrK. I, 65—7) mintegy 724 nyelvi adatot tartalmazott. A gyűjtés során nyilvánvalóan számos, a kérdőívbe kívánczoló jelenség került felszínre. Ezek egy részének beiktatásával a kérdőív adattára mintegy 890 nyelvi tényre emelkedett.

² L. erről SZABÓ T. ATTILA—GÁLFFY MÓZES—MÁRTON GYULA, Huszonöt lap „Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképé”-ből. Kolozsvár, 1944. ErdTudFüz. 181. sz. 18—9.

részint azt, hol ismerik a fenyőlevél nevét és hol nem ismerik; milyen szavak szolgálnak a megnevezésére; melyik szót hol használják, melyeknek meddig terjed az izoglosszája. Adataink egyébként a következők: ág ~ ág (8 ponton), bõjt (1), bõjthëgy (1), csëlhe (2), csërëkje ~ csërëkjë ~ <csërëkje>³ ~ csërëkję ~ cserëkje ~ csërëke ~ csërëke ~ csëlëke ~ csërike ~ csëlike ~ csënike ~ csërëkje ~ csërëkjë ~ csërëkje ~ cserëkje ~ csërökje ~ <cserökje> ~ csërëge ~ csërege ~ csörökję (sok kutatóponton), csësözge ~ csëzëge ~ csëzige ~ csözöge (4), csëtënye ~ csëtënyę ~ csëtëng ~ csëtëje (5), fenyőcspike (1), fenyőfłapi ~ fenyőfłapi ~ fenyőfłapi (5), fenyőüsfalevél (1), fenyőfłmoszt (1), fenyőüfa száruşssq (1), fenyőlapi ~ fenyőlapı ~ fenyőlapi ~ fenyőülapı ~ fenyőlapi ~ fenyőlapi (6), fenyőléhe (1), fenyőlevél ~ fenyőlevël ~ fenyőlevél ~ fenyüðlevël (5), fenyőlom ~ fenyðlom ~ fenyőülom ~ fenyőlomb ~ fenyðlomb (5), fenyőtövıs (1), fenyőtuska (1), fenyõtüt ~ fenyõtüt ~ fenyőtüt ~ fenyõtüt ~ fenyőtüt (8), fenyőüfa tüskö (1), fenyőtüske ~ fenyőtüske ~ fenyőtütüske ~ fenyütütüske (4), lapı ~ lapı (4), levél ~ levël (3), lomja (1), sërte (1), szemërke ~ szimirkı (3), tövis (1), tuskó ~ tusküð (2), tüske ~ tüske (13). Nem tudták megnevezni adatközlőink a fenyőlevelet huszonhét háromszéki és negyven udvarhelyszéki ponton.

3. A lejegyzett adatok természetesen nem mind egyenlő értékűek. A *cserekllye*, mint már jeleztük, nagyon elterjedt szó. A székelv nyelvjárásnak mind a négy alegységében föllelhető. A csíki és gyergyói tájszólásban, a kászoni és gyimesi tájszólásrész kivételével, mindenütt ezt a szót használják. Lényegesen ritkábban jelentkezik az udvarhelyszéki részeken (tizenkét ponton, még kevesebb adat képviseli a háromszéki tájszólásban (öt pont). A többi szó fontossági sorrendje: *fenyőtüske* : *tüske* (18 pont), *fenyőfa lapi* : *fenyőlapi* : *lapi* (15), *ág* (8), *fenyőtű* (8), *fenyőlom* (6), *csezege* (5), *csetenye* (5), *fenyőlevél* : *levél* (4), *szemerke* ~ *szimírka* (3), *cselhe* (2), *fenyőtövis* : *tövis* (2), *tuskó* (2), *fenyőtuska* (1), *bojt* (1), *bojtkegy* (1), *fenyőcsipke* (1), *fenyőfamoszt* (1), *fenyőfa szűrója* (1), *fenyőléhe* (1), *serte* (1). Látható, hogy a nagyon elterjedt *cserekllye* mellett mindössze két szóra van tíznél több pontról adatunk, három szó hat-tíz ponton fordul elő, hét szó két-öt ponton, nyolc pedig csak egyetlen ponton.

Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy jöllehet a fenti szavakat mind a fenyőlevél nevének megtudakolására föltett kérdésre kaptuk válaszként, egy részük mégsem tekinthető a fenyőlevél nevének. Egyesek közülük a fenyőfa ágának, mások az ág hegyének, ismét mások a fenyőfa lombjának a nevei. Vannak a feljegyzett szavak közt — mint látni fogjuk — olyanok is, amelyek még távolabb esnek jelentés szempontjából a szóbanforgó fogalomtól.

A szavaknak ebbe a csoportjába tartozik mindenekelőtt a nyolc három-

³ Előfordul a köznyelvinél több perdületű *r* hang is. Legjellegzetesebben Gyergyóremetén jeleltek, de más kutatópontokon is találkoztunk vele. A néha előforduló zártabb *ɔ̄*-t, illabiálisabb *ö*-t nyomdatechnikai okokból nem tudtuk jelölni. A veláris *ž*-t fordított *e* jelöli.

széki ponton (Hídvég,⁴ Erősd, Gidófalva, Nagyajta, Bodok, Málnás, Barót, Nagybacon) lejegyzett *ág* szó, mely köztudomásúlag a nyelvjárásokban is 'Baumast' jelentésben él. Ez a jelentése a háromszéki tájszólásban is. Annak, hogy adatközlőink kérdésünkre ezzel a szóval válaszoltak, az a magyarázata, hogy Háromszék területén a fenyő a ritka fák közé tartozik, így nem ismerhetik a fenyőlevél nevét. Mint már említettük, a kutatópontok egy részén (huszonhét helységben) adatközlőink egyáltalán nem tudták megnevezni a kérdezett tárgyfogalmat. Mivel az *ág* szó nem tekinthető a fenyőlevél nevének, a felsorolt nyolc pont is azok közé tartozik, ahol nem ismerik a megfelelő szót. Ugyanezt kell mondanunk a *bojt és bojthegy* szóról. Az első jelentése 'ágacska' (CzF.). Éppen Csíkból ismert 'fenyőág' jelentése is (EtSz.). Mivel a *csereklye* szóval párhuzamosan használta adatközlőnk, s mert más csíki pontról nem került elő, ezt a szót is kirekeszthetjük a fenyőlevél megnevezésére szolgáló szavak csoportjából. Mindössze egyetlen háromszéki pontról, az Esztelnektől tizenkét kilométernyire a hegyek közt fekvő csángótelepről van adatunk a *bojthegy* szóra. Ez nyilván a fenyőág végét jelenti, s adatközlőnk a fenti ok miatt használhatta. A mindössze négy háromszéki ponton (Páva, Imecsfalva, Ozsdola, Kézdiszentkatolna), valamint a Gyimesbükkön lejegyzett *csetenye* jelentése köztudomásúlag 'fenyőgally' a székelyben (MTsz.). Adatközlőink ebben az esetben is azért válaszoltak e szóval, mivel nem ismerték a fenyőlevél nevét. Minden különösebb indoklás nélkül sorolhatjuk ide a *fenyőlom* ~ *fenyőlomb* : *lom* szót is, melynek nem 'fenyőlevél', hanem 'lomb, lomp, bolyhossz, boly' a jelentése a székely nyelvjárásban (MTsz.). A szót olyan udvarhelyszéki pontokon (Bibarcfalva, Kénos, Kőrispatak, Pálfalva, Szolokma) jegyeztük le, ahol a fenyő szintén elég ritka faféleség.

A háromszéki Barátoson és Nyújtódon lejegyzett *tuskó* ugyanezekben a falvakban a 'fenyőtoboz' neve is, tehát úgy vehetjük, hogy e falvak lakói sem ismerik pontosan a fenyőt és részeit, különösen nem a tűlevélnek a nevét.

Külön említjük meg a kászoni tájszólásrész három pontján lejegyzett *szermerke* ~ *szimirka* szót. A MTsz. a háromszéki tájszólásból adatolja 'borsfenyő, borókafenyő' jelentésben. A csíki tájszólás kászoni részlege mint ismeretes Háromszék és Csík közt fekszik, így a szó jelentkezése Kászonban érthető, nehézséget okoz azonban a szó jelentésének kérdése. Ebben az esetben is abból kell kiindulnunk, hogy a fenyőfa a kászoni medencében is ritka, tehát a vidék

⁴ A tanulmányban említett helységek mind Kovászna és Hargita megye területén találhatók. Hivatalos nevük: Atyha — Atia, Barátos — Brateş, Barót — Baraolt, Bibarcfalva — Biborteni, Bodok — Bodoc, Boroszló — Boroslo, Borszék — Borsec, Csíkbánkfalva — Bancu, Csíkszentgyörgy — Ciucsingeorgiu, Erősd — Ariuşd, Esztelnek — Estelnic, Farkaslaka — Lupeni, Felsősfalva — Ocna de sus, Gidófalva — Ghidfalau, Gyimesbükk — Ghimeş-Faget, Hídvég — Maerişte, Ikafalva — Icafalau, Imecsfalva — Imeni, Kénos — Chinuşu, Kézdiszentkatolna — Catalina, Kőrispatak — Crişeni, Málnás — Malnaş, Nagyajta — Aita mare, Nagybacon — Baţanii mari, Nyújtód — Lunga, Oroszhegy — Dealul, Ozsdola — Ojdula, Pálfalva — Pauleni, Páva — Pava, Szentlélek — Sinzieni, Szolokma — Solocma (I. Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania, întocmit de Coriolan Suci. Editura Academiei Republicii Socialiste România. é. n.).

lakói nem ismerik eléggé a rá vonatkozó szavakat. A MTsz. *szemerke-turó* adata pedig arra utal, hogy a *szemerke* a székely egyes részlegeiben 'fenyőkéreg' jelentésben is él. Így feltételezhető, hogy a kászoni tájszólásrészben esetleg fenyőgally jelentése is lehet a szónak.

Mint jeleztük, vannak a lejegyzett szavak közt olyanok is, amelyek még távolabb esnek jelentés szempontjából a jelölt tárgyfogalomtól. A mindössze egyetlen udvarhelyszéki ponton lejegyzett *fenyőfamoszt* utótagjának jelentése például 'morzsalék' (MTsz.), ezek szerint az adatközlő — nem ismervén a megfelelő szót — válasza megfogalmazásakor a megszáradt fenyőlevél egyik tulajdonsága alapján vitte át megnevezésére a *moszt* szót. Az egyetlen háromszéki helységben lejegyzett *fenyőléhe* utótagja a MTsz.-ban is előforduló *léha* ~ *liha* 'polyva' szóval azonos. A kérdésre válaszolva az adatközlő ebben az esetben is a földre lehullt, száraz fenyőlevélre gondolt.

A háromszéki Ikafalván válaszként kapott *fenyőtuska* kérdése még bonyolultabb. A *tuska* jelentése a nyelvjárásokban 'kukorica csutka' (MTsz.), így a két jelentés kapcsolata szinte áthidalhatatlan nehézségekbe ütközik. Első pillanatra arra lehetne gondolni, hogy a szó 'fenyőtoboz' jelentésben is él a székelyben, s esetleg mint ilyet említették adatközlőink. Ez annál is inkább föltételezhető, mivel Ikafalván és környékén a fenyő ritkaságszámba megy. Helyszíni gyűjtésünk azonban mellett szól, hogy a *tuska* szó sehol sem fordul elő 'fenyőtoboz' jelentésben a székelyben. Ezek ismeretében csakis arra gondolhatnánk, hogy a *tuska* esetleg a *tüske* mélyhangú alakváltozata. Ha ez így van, a hangsor kapcsolata a jelölt fogalommal világos, mivel a *tüske* előfordul a székelyben mint láttuk a fenyőlevél nevéként. De nem lehetetlen az sem, hogy a *tuskó* alakváltozatával van dolgunk.

Egyáltalán nem fordul elő a szótárakban a Csíkbánkfalván és Csíkszentgyörgyön, tehát két alcsíki ponton lejegyzett *cselhe*, valamint az udvarhelyszéki tájszólás öt pontján (Szentlélek, Farkaslaka, Oroszhegy, Atyha és Felsősófalva) lejegyzett *cseszege*, így nem tudhatjuk, hogy illeszkednek bele a kérdéses fenyőrész megnevezésére szolgáló szavak csoportjába. Mivel a két alcsíki helységben az egész csíki tájszólásban használt *csereklye* dublettjeként jegyeztük le a szót, akárcsak a *bojt*-ot, a *cselhe* kapcsolatban kell hogy legyen a fenyőlevéllel, esetleg fenyőgallyal. A felsorolt udvarhelyszéki pontokon csak a *cseszege* szóval válaszoltak adatközlőink, de mert öt, nagyjából a tájszólás ugyanazon részéhez tartozó ponton jegyeztük le, feltételezhető, hogy ennek is van valamelyes kapcsolata a fenyővel. A kérdés azonban egyelőre nyitottnak tekintendő.

4. A fenti szavak mind olyanok tehát, amelyek nem tekinthetők a fenyőlevél nevének. Adatközlőink elsősorban azért használták őket, hogy a feltett kérdés ne maradjon válasz nélkül. A jelenség oka az, hogy — inkább mezőgazdasági vidékről lévén szó —, nem ismerték a fenyőlevél nevét. Ezek szerint a következő szavak maradtak: *csereklye*, *fenyőcsipke*, *fenyőfa szűrője*, *fenyőfa*

lapi : *fenyőlapi* : *lapi*, *fenyőfa levél* : *fenyőlevél* : *levél*, *fenyőtű*, *fenyőtüske* : *tüske*, *tövis* és esetleg a *fenyőtuska*. Azonban ezek sem mind tekinthetők language-jelenségeknek. Minden jel amellet szól például, hogy az egyetlen udvarhelyszéki helységben lejegyzett *fenyőfa szűrőja* az adatközlő alkalmi szóalkotásának eredményeként került felszínre, azaz parole-jelenség. Ugyanígyennek kell tekintenünk az egyetlen háromszéki pontról adatolt *fenyőcsipke* és *serte*, valamint az egy gyergyói és udvarhelyszéki ponton hallott *tövis* szót. Mindeniket a háromszéki és udvarhelyszéki tájszólásban több pontról ismert *fenyőtüske* : *tüske* helyett használhatták az adatközlők. Így a *fenyőlevél* szorosabb értelemben vett neveinek a fentiek közül is csak az alábbiak tekinthetők: *csereklye*, *fenyőfa lapi* : *fenyőlapi* : *lapi* (ez utóbbi csak meghatározott beszédhelyzetben), *fenyőfa levél* : *fenyőlevél* : *levél* (ez utóbbi szintén csak meghatározott beszédhelyzetben), *fenyőtű*, *fenyőtüske* : *tüske* (s esetleg a *fenyőtuska*). A székely nyelvjárás ismeretében végül még egy megszorítást kell tennünk. Köztudomású ugyanis, hogy a székely nyelvjárásban a falevélnek *lapi* a neve. A mi kérdőfüzetes gyűjtésünk is amellet szól, hogy a *falevél* szó csak újabban kezd behatolni a köz- és irodalmi nyelvből. Ennek ismeretében nyugodtan állíthatjuk, hogy a *fenyőfa levél* : *fenyőlevél* : *levél* is csak újabb keletű szó lehet a nyelvjárásban, tehát azon a kilenc ponton is, ahol lejegyeztük, *fenyőlapi* lehetett a neve.

Már említettük, hogy a tárgyalt szavak közül a *csereklye* a legelterjedtebb és a nyelvföldrajzi szempontból legjobban körülhatárolható. Ez a neve a *fenyőlevél*nek egész Csíkban és Gyergyóban. Kivételt mindössze a csíki tájszólás kászoni részlege képez, ahol mindhárom ponton a *szemerke* ~ *szimirka* szót jegyeztük le, valamint a csíki egy másik alegysége, a gyimesi csángó, amelyben a *csereklye* mellett a *csetenye* is előfordul. A csíki és gyergyói tájszólás egységes nyelvföldrajzi képét ezen kívül mindössze az zavarja, hogy a *csereklye* mellett az alsíki Csíkbánkfalván és Csíkszentgyörgyön adatközlőink a *cselhe* szót is belefoglalták válaszukba, az ugyancsak alsíki Boroszlón a *bojt* szót, a gyergyói tájszóláshoz tartozó Borszéken pedig a *tövis* szót. A mintegy 110 pontot felölelő háromszéki tájszólásban a *csereklye* mindössze öt ponton fordul elő, mellette másik tizenegy szót jegyeztünk le: *ág* (8), *bojthegy* (1), *csetenye* (4), *fenyőcsipke* (1), *fenyőlapi* : *lapi* (3), *fenyőléhe* (1), *fenyőlevél* (3), *fenyőtuska* (1), *fenyőtüske* : *tüske* (12), *serte* (1), *tuskó* (1). Huszonhét ponton nem tudták adatközlőink megnevezni a *fenyőlevelet*. Ezek szerint a teljesnek és homogénnek nevezhető csíki-gyergyói nyelvföldrajzi kép után a háromszéki tájszólásban kirajzolódó kép hézagosnak és heterogénnek minősíthető. Ugyanez jellemzi az udvarhelyszéki tájszólást. A mintegy 120 település közül a *csereklye* mindössze tizenhétben fordul elő, negyven helységben nem tudták adatközlőink megnevezni, a többiben pedig másik tizenegy szót kaptunk válaszként: *cseszege* (3), *fenyőfamoszt* (1), *fenyőfa levél* : *fenyőlevél* : *levél* (6), *fenyőfa szűrőja* (1), *fenyőfa tüske* : *fenyőtüske* : *tüske* (5), *fenyőlapi* : *lapi* (14), *fenyőlom* : *lom* (6), *fenyőtövis* (1), *fenyőtű* (1).

Azaz: a székely nyelvjárásban a fenyőlevél neveként legelterjedtebb *csereklye* izoglosszájának magva, Kernlandschaft-ja a csíki és a gyergyói tájszólás. A székely nyelvjárás másik két részlegében a rá vonatkozó adatok száma kicsiny: a háromszékiből mindössze öt, az udvarhelyszékiből tizenhét adatunk van rá. Mindkét nyelvjárási alakulatban több más szó jelentkezik a helyén, a helységek egy részében, mintegy negyvenhét ponton egyáltalán nem tudták megnevezni.

Az adatokból kirajzolódó nyelvföldrajzi kép háttere kézenfekvő. A nagyobb fenyveserdők a Kárpátoknak éppen azokon a vonulatain találhatók, amelyek a csíki és a gyergyói medencét veszik körül. Az egyik éppen a Hargita vonulata. Mivel a két medence kicsiny, s az éghajlati viszonyok sem kedveznek a mezőgazdaságnak, a csíki és gyergyói székelyek évszázadok óta közvetlen kapcsolatban állnak a fenyveserdőkkel: kitermelésükkel és feldolgozásukkal egyaránt foglalkoznak. Így ők ismerik a részeit is a legjobban, egész a fenyő tűleveléig. Természetesen meg is nevezték a legapróbb porcikáját is, így a levelét is. A háromszéki medencét övező hegyvonulatokban kevés a fenyveserdő. A medence székely lakossága, élve a kedvező domborzati, talaj- és éghajlati viszonyokkal, intenzíven foglalkozik földműveléssel. Ez a magyarázata annak, hogy a székely nyelvjárás e részlegében a *csereklye* csak a Csík felé eső peremen tűnik föl, a medence többi helységében vagy más szóval jelölik a fenyőfa levelét (jó részük nem tekinthető a szóbanforgó tárgyfogalom sajátos nevének), vagy meg sem tudják nevezni. Ugyanígy az udvarhelyszéki tájszólásban is csak a havasalji és sóvidéki részeken jelentkezik a *csereklye*, Udvarhelyszék többi, mezőgazdaságra alkalmas, erdőben szegényebb vidékén mintegy negyven faluban nem ismerik a nevét, a többiben megnevezték ugyan, de vagy egyszerűen a *fenyőlapi*, illetőleg az újabb keletűnek tekinthető *fenyőlevél*, alkalmi jellegű összetett szónak minősíthető elemmel nevezték meg, vagy a fa, illetőleg fenyőfa egy másik részének nevével. A fenyőlevél megnevezésére vonatkozó szók pontos egybeállítása és elemzése is alátámasztja tehát a nyelvtudománynak azt a régebbi megállapítását, hogy a tárgy (ebben az esetben a fenyőfa) ritkább jelentkezése valamely vidéken szükségszerűleg maga után vonja a szókincs megfelelő elemének gyéresebb jelentkezését s a terminológiának a tárgy felszínes ismeretére visszavezethető változatosságát. Ugyanezt tapasztaltuk székelyföldi gyűjtésünk során a szőlőművelés legfontosabb szavaival kapcsolatban. Különösen Csíkban és Gyergyóban, ahol szőlőtermesztéssel egyáltalán nem foglalkoznak. Egyrészt a csíki és gyergyói, másrészt a háromszéki és udvarhelyszéki tájszólás szókincsében mutatkozó különbségek ezek szerint jelentős mértékben a két, illetőleg három vidék jellegével, lakóinak sajátos életmódjával, foglalkozásával függenek össze. Végző fokon ezekkel a tényezőkkel, valamint a csíki és gyergyói tájszólás központi fekvésével függ össze a székely nyelvjárás e két részlegének archaikusabb jellege is.

MÁRTON GYULA

Beiträge zu den Benennungsformen des *fenyőlevél* 'Tannennadel' in der Szekler Mundart

Als Benennung der Tannennadel in der Szekler Mundart wurde bisher im allgemeinen lediglich das Wort *csereklye* in der Fachliteratur angeführt. Nach der sprachgeographischen Erforschung der Szekler Mundart auf Grund eines Belegnetzes absoluter Dichtigkeit wurde festgestellt, dass die am weitesten verbreitete Benennung der Tannennadel tatsächlich das Wort *csereklye* ist, daneben aber kamen auch weitere 21 Wortvarianten zum Vorschein. Von diesen 21 Wörtern sind nur 8 als Benennung der Tannennadel anzusehen, die gelegentlich gebrauchten Wörter abgerechnet, bleiben sogar eigentlich insgesamt nur 6. Diese sind: *csereklye* : *fenyőlapi* : *fenyőlevél* : *fenyőtű* : *fenyőtüske* und *fenyőtuska*.

Die sprachgeographische Verbreitung dieser Wörter ergibt folgendes Bild: in den Mundarten von Csík und Gyergyó des Szekler Dialektgebiets ist das Wort *csereklye* verbreitet. In den Mundarten von Háromszék und Udvarhely ist dagegen das sprachgeographische Bild keineswegs so einheitlich. Die Form *csereklye* erscheint eher in der Csík und Gyergyó angrenzenden Zone, sonst wird die Tannennadel entweder mit einem anderen Wort oder überhaupt nicht bezeichnet. Die Erklärung dieser Erscheinung ist, dass es auf den Csík und Gyergyó umgebenden Bergrücken viele Tannenwälder gibt, in den Gebieten von Háromszék und Udvarhely dagegen eher Laubwälder zu finden sind. In dem Lebensunterhalt der Szekler von Csík und Gyergyó spielt die Nutzbarmachung und Bearbeitung des Nadelbaumes eine wichtige Rolle, die Einwohner der zwei anderen Gebiete beschäftigen sich eher mit der Landwirtschaft.

GY. MÁRTON

A denominális igeképzők Nagykónyi község nyelvjárásában

Ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy nyelvjárásaink képzőállománya a köznyelvinél gazdagabb és az egyes képzők funkciója, hangalakja, megterheltségi foka és stilisztikai szerepe nemegyszer eltér a köznyelvitől, akkor aligha lehet kétséges a nyelvjárási szóképzés minél teljesebb feltárásának fontossága. A nyelvjárások szóképzésének vizsgálata — amint erre már többen is rámutattak — hasznos lehet hangtani, alaktani és mondattani szempontból egyaránt, s fontos adalékkal szolgálhat a lexikológia és a stilisztika számára is.

A nyelvjárási szóképzés területéről már az ötvenes években napvilágot látott néhány jelentős tanulmány (pl. D. BARTHA KATALIN: A szlavóniai nyelvjárás szóképzése, MNyj. I, 34—63; A. KÖVESI MAGDA: Képzőtanulmányok a Sopron megyei nyelvjárásokból, uo. II, 71—106). Öröndetes, hogy az utóbbi időben a nyelvjárási igeképzés köréből a Nyelvtudományi Értekezések sorozatában két igeképző-monográfia is megjelent. Úttörő jelentőségű SZABÓ ZOLTÁN: A kalotaszegi nyelvjárás igeképző-rendszere c. munkája (48. sz., 1965) és nem kevésbé értékes KISS JENŐ: A rábaközi Mihályi igeképzői c. monográfiája (69. sz., 1970). Mindkét dolgozat eredményei, tanulságai jól hasznosíthatók a további igeképző-tanulmányokban. Alábbi közleményemben a Tolna megyei Nagykónyi nyelvjárásának denominális igeképzőit az említett munkák vizsgálati-közlési módszerének felhasználásával mutatom be a Néprajz és Nyelvtudomány XIV. (A visszaható igeképzők Nagykónyi község nyelvjárásában) és XV. kötetében (A cselekvő igék képzői Nagykónyi község nyelvjárásában) megjelent cikkeimhez hasonlóan.

1. Cselekvő értelmű igeképzők

-z(ik): a) 'vmit tesz, csinál': *bagózik* 'ténfereg': *Csak bagózik az ahellett, hogy valamit ténne; bilingérezik* 'szüret, betakarítás után szőlőskertben, mezőn maradt gyümölcsöt (diót, almát, szőlőt stb.), ritkábban vmilyen terményt (kukoricát) összeszed, gyűjt': *Gyerékkoromba iskola után é szoktunk*

ménny *a heggyegbe diót bilingéréznyi*; *bucsuzik* 'elköszön'; *cicamacáz* 'csinosít': *De sokáig cicamacázza magát ez a lány*; *csomóz*, *falaz* 'falat rak'; *fényképez*, *(lë)fölöz* 1. 'az aludttejről leszedi a tejfölt': *Az este fölősztem lë két köcsög aluttejet, de lëtt is ölék sok téfő*, 2. 'megelőz, lehangy vkit': *Aszongyák, ëső diják az iskolába, nëm tuggya lëfölözni sënki së*; *fuvarozik*, *gatyázik*; *gyüszüz* 'botladozva, lassan megy': *Má nagyon gyüszüz a Lajos, as së sokáig ëll*; *hëgyëz*; *helëz* 'helyez'; *lakodalmazik*; *lëtëzik*; *levelez(ik)*; *malacoz(ik)*; *neszez* 'lärmát csap'; *normázik*; *nótáz(ik)*; *oltároz(ik)* 'káromkodik'; *(mëg)önyáz* 'önyát önt': *Tëgëd is mëgönyázott ëccër a Lëzsák Juli nëni, mikor gyërëkkorodba mëgijettë ëty kutyátu*; *(ki)picsáz* 'elver'; *(oda)sóz* 'odaüt'; *pofoz*; *ragajjázik* 'a ragalját (a tető és a padlás közötti részt) vályoggal, téglával kirakja': *Ha kész lëssz a hásztető, akkor má csak ragajjázni köll*; *rámáz*; *sorgyázik* 'sorjáz'; *szëmëz*, *tetejez* 'a szőlő hajtását lemetszi': *Ëccër a Laci annyira lëtetejeszte a szöllőt, hogy majnëm lësút az egész*; *(ki)valagáz* 'elver, elfenekel'; *viszonyoz ~ viszonzoz*; stb.

b) 'vmiként viselkedik': *bolondozik* 'viccel, tréfálkozik': *Sokat bolondoztam én akkorgyába még a lányokká*; *jampizik*: *Csak jampiznya tunnak ezëk a mai fíjatalok*.

c) 'vmivel működik': *ásóz*; *bagózik* 'bagót vesz be': *Az öreg az csag bagózott, naponta bevëtte aszt a büdözs bagót*; *büggőzik* 1. 'bögzik', 2. 'gereblyél': *Sokat büggösztem én mindën aratáskor*; *citërdázik*; *dohányozik ~ dohányzik*; *fëkëz*; *furulázik* 'furulyázik'; *harangozik*; *hãrfázik*; *harmunikázik ~ hërmunikázik ~ hermunikázik*; *hintázik*; *kãrtýázik*; *kombányoz* 'kombájnnal dolgozik'; *korcsolázik* 'korcsolyázik'; *öklöz*; *pipázik*; *szivarozik*; *(mëg)veszszöz*; *zongorázik* stb.

Néhány köznyelvi -z képzős származékkal szemben -l igeképzős változat mutatkozik: *bukfencëzik ~ bukfencüll*; *csákányoz ~ csákányull*; *divatozik ~ divatull*; *föcskendëz ~ föcskendüll* 'fecskendez'; *függönyöz ~ függönyüll*; *gyantáz ~ gyántáruull*; *kaccsoz ~ kaccsull*; *kukkëroz ~ kukkëruull* 'látcsön néz'; *pikuláz(ik) ~ pikuláll*; *(be)pójáz ~ (be)pójáll* 'bepólyáz'; *röggönyöz ~ röggönyüll* 'röntgenez'; *szappanyoz ~ szappanyull*; *veteményëz ~ veteményüll* és *vörsönyöz ~ vörsönyüll* 'versenyez'. Ide tartozik továbbá a *hërmunikáll ~ hermunikáll ~ harmunikáll* és *zongoráll* igealak is.

d) 'vmivel foglalkozik': *gombázik*; *gombozik*; *(lë)hüelëz ~ (lë)hüjelëz* 'hüvelyestől leszed': *Dëlután lëhüelësztem az összes cukorborsót*; *krumplizik* 'krumplit rak vagy szed'; *kurvázik* 'nőzik'; *mëggyëz(ik)* 'meggyet szed'; *pihizik* 'tollaz'; *Ha idebe pihiző, akkor telli lëssz a szobába mindën pihivë*; *szívázik* 'szilvát szed'; *terëz(ik)* 'terhet cipel': *Mikor nëm vót fogatunk, sokat terësztem az urammal ëggyütt*; *tutyizik* 'tutyit (gyapjúból kötött lábbelit) áruul': *Ëggyizrába apád is járt tutyiznya, hogy lëgyën valami kis kereset*.

e) 'vmivel ellát': *bëjegëz ~ bífjegëz* 'bélyegez'; *cimëz*; *cinëz*; *cukroz*; *drótoz*; *engedëlëz* 'engedélyez'; *fótoz* 'foltoz'; *füszërëz*; *(be)ganyëz* 'megtrá-

gyáz'; (ki)hamuz; karóz; (be)kormoz 'kormossá tesz' (de: kormull 'kormot eltávolít'); krétáz; mérgez; nyáloz; (lë)nyigöz 'a ló lábára béklyót köt: nyűgöz': *Ha asztat akargya az embër, hogy a ló në bojog'gyon ë, akkor legjobb a lábát lënyigöznyi; (lë)pacáz; (fő)pántlikáz: A lovakat szokták főpántlikáznyi valamikor, ha mëntek a názba; (be)paprikáz; (be)poroz; sároz; segélöz 'segélyez'; sindölöz 'tetőcseréppel befed'; sóz; tintáz; üvegöz ~ üjegöz; (össze)véröz; (be)-vizez stb.*

f) 'vmivel ellátódik': *bimbózik; borgyazik 'borjazik'; gyöngyöz(ik); habzik; (fő)hólagzik 'hólyagossá válik'; kőkezik 'kölykezik': Szh. Mëgbánta, mind amëllik kutya kilencet kőkezik; könnyezik; (fő)magzik; rigyázik 1. 'virágzik (gesztenye-, dió-, kőris-, mandulafa, mogyoró, szőlő)': Na, má a gesztenyefa is rigyázik, 2. (ritk.) 'rügyezik': Rigyáznak a fák, mos má jó üdö lëssz; szikrázik; vérzik stb.*

g) 'vminek szólít, nevez; vmivel illet': *aptyukoz 'apjukoz'; bácsiz; kędöz ~ kendöz: Azelőtt az öregeket jobban csak kędöszték. Aszonták: hogy van kē, há mén kē?; magáz; tégöz; uraz.*

h) 'vmit játszik': *babázik; bakfütyöz(ik), blinckizik 1. 'botütös gyerekjátékban vesz részt': Mikor gyerkëg vótunk, sokszor blinckiszünk az uccán, 2. (ritk.) 'elherdál, elfecsérel': Én nëm uan vótam, mind aki ëblinckizi a pénzit; bujócskázik; hógolózik 'hógolyózik'; karikázik; kuglizik; labdázik; lilöz 'fogócskázik': Má nëm szoknak lilözni, mer inkább a labdát kergetik, fodbaloznak a mai gyerkëk; lovazik; pëckózik ~ pëcázik 'pénzezik': Mink gyerkëkoromba sokszor szoktunk pëckóznyi, ókor (olykor) még forintossal is jácottunk; pénzöz(ik); szankózik; téniszëzik stb.*

i) 'vmit fogyaszt': *borozik; cserësnyëzik; ebédëzik; epërgyëzik 'eprez'; fagylajtozik; kávézik; (be)pálinkázik; rëggelizik; söröz; szëdërgyëzik 'epret szed'; szotyolázik ~ szotyizik 'napraforgómagot eszik' stb. Néhány -z képzős igével szemben -l igeképzős változat jelentkezik: ebédëzik ~ ebédüll; vacsorázik ~ vacsoráll. E változatok közül az -l képzősek a gyakoribbak.*

j) 'vmiben részt vesz, vhová eljár': *báldozik ~ bálozik; bucsuzik 'búcsúba jár': A mi üdöngbe még jártak az embërek bucsuznyi nëm ugy, mim mostannék; gyülësëzik ~ gyülësüll; kocsmázik; mëccsëz ~ mëccsüll; mozik ~ muzizik.*

Termékeny képző. Megterheltségi foka hasonló a köznyelvihez.

-II: a) 'vmit tesz, létrehoz'; *árkull 'árkol'; (ki)barázdull 'barázdát szánt': Ippen hogy a gyerkëkë kibarázdúttunk, má gyütték aok is; (ki)béküll; (ë)bitangull 'tönkrete sz': Ètykettöre ëbitangull ez mindënt, nëm tud vigyázni sëmmire së; (mëg)bubull 'megver, fejbe ver': Tënnap is mëgbubúta aszt szëgén kislánt; bugyborëkull 'buborékol'; büttüll 'böjtöl'; csókull 'csókol'; csöppüll 'apróztat, kis mennyiségben csinál vmit': Idd ki má aszt a pohár bort, në csöppüdü!; csörül-pörüll 'pörlekedik'; danull 'dalol'; (fő)darabull 'feldarabol';*

daráll; delell; ebédüll; eggyell; (mög)ehüll 'megéhezik'; éneküll 'énekel'; (ki)eszüll 'kigondol': *Csak kieszüte ez a bűdözs gyermek, hogy nekije lëgyën jobb; (ē)fenekell 'elver'; fész kell; formáll; füstüll 'füstöl'; gyászull 'gyászol'; gyussull 'jussol'; (fő)halmull 'egyhelyre összehord, felhalmoz': Hiába montam neki, hogy nē halmújja fő ēty hēre a répát; hetell 'hetekig tartózkodik vhol': Vót uan család, amēllik ējárt hetēnyi a pusztára; (lë)hidall 'lehempereg' (ágyat, sezlont stb.): Tënnap is lëhidāták a gyerekek a sëzlont; hüssell 'húvösön tartózkodik'; kepéll 'a gabonakévéket keresztekbe rakja össze'; kertüll 1. 'kerítést készít' 2. 'mellébeszél'; kócull 'kócol'; kuláll 'szarik'; (telli)kürtüll 'elhíresztel'; (mög)lazsnakull 'megver'; (ki)mëgyéll 'a mezsgyén barázdát szánt'; meséll; muzsikáll; (ē)nadrágull 'elver'; nagyzull 'nagyzol'; parancsull 'parancsol'; pénzüll; porull; pölhüll 'pölhét (növények könnyű szemete, levélhulladéka) szétszór, felkavar': Annyira pölhűsz, hogy ölék kibirnya; pörüll 'veszekszik'; Ezék más sē tunnak csak álandójan pörűnek; (össze)ráncull 'ráncol'; (mög)rэфüll 'megver'; sétáll; számull 'számol'; szagull 'szagol'; szemetell 'szemetet szétszór, rendetlenséget csinál'; szencségüll 'káromkodik'; szenell ~ szelell; szóll; szomszédull 'szomszédba jár'; szüretüll 'szüretel'; tanácsull 'tanácsol'; táncull 'táncol'; tejell 'tejet ad'; (ki)telell; (ki)tőgyell; tréfáll; tüzell; innepüll ~ ünnepüll 'ünnepel'; vaszakull ~ vacakull 'vacakol'; (mög)vendégüll 'megvendégel'; vizell 'húgyozik'; vizsgáll; vermüll 'vermel'; (ki)zsebüll 'kizsebel'; zsurmall 'morzsál'; stb.*

b) 'vmivel működik, dolgozik': áspáll 'motollál'; boronyáll 'boronál': *Mos má maktakaróvā boronyának, nincs má faboronya; bërētfáll ~ bërít-fáll ~ borotfáll 'borotvál'; bugyruall 'bátyut cipel' (fején, vállán): Bizony én sokad bugyruam a mezörü mög a hëgyrü is, amikor nēm vót fogatunk; csépüll 'csépel'; csibakull 'csibukozik'; dobull 'dobol'; fësüll; fűrészüll 'fűrészol'; fejell (a labdarúgásban); fogasull 'fogasol'; gépell 'írógéppel ír'; gerebenyüll 'gerebenez'; gerébgyéll 'gereblyéz'; gyalull; hengerüll 'hengerez'; hërmunikáll ~ hermunikáll ~ harmunikáll; isztërgáll ~ esztërgáll; kalányull 'kanalaz'; kapáll; karmull 'karmol'; kaszirváll 'sarabol'; (lë)kezel (vkivel); korbácsull 'korbácsol'; könyöküll 'könyököl'; köszörüll 1. 'élesít': Jó mëkköszörűtem a késéd, mos má ēfog'gya a szalonnabört is. 2. 'érint': Ippen csak a szélit köszörűte a fejem; lapátull 'lapátol'; maricskull 'kézzel elzúz, széttör': Maj maricskullunk előre ëk kis szöllöt, nēm vargyuk ëg a szüretët; markull 'markol'; masináll 'csépel (cséplőgéppel); orgonáll; palántáll; (ki)pemetüll 'kemencét tisztít peméttel': A pemetet mëk kő vizezni, asztákkor ugy lëhet kipemetünyi a kemëncét, hogy nē lëgyën vizes; pipáll; ráspull 'ráspolyoz'; rostáll; sarkall; sipull 'sípól'; sujkull 'sulykol'; szitáll; (be)szurkull; tálull 'tálat'; térdell; tilull 'tilón kenderszálat a pozdorjától megtisztít': Sohasë szerettem tilünyi, mer nagyon nehéz munka; trombitáll; (ki)üszéküll 'a jászolból kiszedi az íziket, üszékcsutát': Ki is üszékühetné ám, mire hazagyüök; vasall; zupáll 'zupán kendert tör össze': Miuta kendër nincs, nēm kő zupányi sē; stb.*

c) 'vmivel ellát': *abrakull* 'abrakol'; *ádomásull* 'áldomást iszik'; *(ki)cüeküll* ~ *(ki)cüjeküll* 'kicövekel'; *kormull* 'kormol'; *lakatull* 'lakatol'; *mezzell*, (össze)*mocskull* 'összemocskol'; *nyergell*; (össze)*piszkull* 'összepiszkol'; *(be)pójáll* 'bepólyál'; *szégell*; (*még*)*tápall* 'megtalpal (cipőt); *terhell*; *stb*.

d) 'vmivel bánik, foglalkozik': *száll* 1. 'a kendert szálinként, válogatva ereszti az orsóba': *Né szállúd má annyira aszt a kendért, halom erégezsd szaporánn!*, 2. 'takarmányfélét szálinként, válogatva eszik': *De szállúja eszt a szénát a Boros, miha nem lenne jó; üzletüll* 'üzletel'; *vásáll* ~ *vásárull* 'vásárol'.

e) 'vkinek, vminek a szerepében működik': *dajkáll*; *elnöküll* 'elnököl'; *szógáll* 'szolgál': *Két évik szógátam Pujába, amikor uan südögyerég vótam; szolnokull* ~ *szónokull* 'szónokol'; *tolmácsull* 'tolmácsol'; *vándorull* 'vándorol'.

f) 'vminek, vmilyennek tart, mond' *barnáll*; *bünüll* 'bűnösnek tart'; *csodáll*; *csufull* 'csúfol'; *drágáll*; *értéküll* 'értékel'; *fehérüll*; *feketéll*; *gazdagull*; *helésüll* 'helyesel'; *hidegüll*; *hosszall* ~ *hosszull*; *kéküll*; *késüll* 'késeinek tart'; *kevesell*; *kicsinyüll*; *korányull* 'korainak tart'; *lilull* 'lilának tart'; *melegüll*; *messzüll* 'messzinek tart'; *nagyull*; *ócsull* 1. 'olcsónak tart', 2. 'olcsóbb lesz'; *okull* 'okol'; *öregüll* 1. 'öregnek tart', 2. 'nagyjából tesz, elvégez vmit'; *piciküll* 'picinek tart'; *poszkull* 1. 'soványnak, poszkának tart', 2. 'fogy, lesoványodik'; *rosszall* ~ *rosszull*; *sokall*; *sósull*; *sötétüll*; *szégényüll*; *szüküll* 1. 'szűknek tart', 2. 'kikap, lakol'; *vastagull*; *vékonyull*; *vénüll*; *világosull*; *zöldüll* 'zöldnek tart' *stb*.

Az *-l* igeképző a termékeny képzők sorába tartozik. Megterheltségi foka nagyobb, mint a köznyelvben. A köznyelvben ismert *pipál* ~ *pipázik*, *vacsorál* ~ *vacsorázik* *stb*. -féle párhuzamos igealakok mellett Nagykőnyi község nyelvjárásában — az eddig felsorolt példákon kívül is — több *-l* vagy *-z* képzővel alkotott származék él. Ezek a 'vmivel ellát, ellátódik' jelentésű *ajándékull* ~ *ajándékoz*, *almull* ~ *almaz*; *áslangull* ~ *áslangoz* 'hordót kénez'; *bádogull* ~ *bádogoz*; *betonyull* ~ *betonyoz* ~ *(betonoz)*; *kamatull* ~ *kamatozik*; *(fő)kantárull* ~ *(fő)kantároz*; *permetüll* ~ *permetéz*; *pudërull* ~ *pudëroz*; *(fő)sallangull* ~ *(fő)sallangoz*.

Közülük az *-l* képzős származékok hallhatók gyakrabban. A *kiszipoláll* 'kiszipolyoz' igének pedig a *-z* igeképzős változata nem is használatos. Néhány esetben az ugyanazon szótóból *-l* és *-z* képzővel alkotott származékok között jelentéskülönbség figyelhető meg. Például: *cifráll* 'díszít': *De szépen főcifrátátok a karácsonyfát*; — *cifráz* 'kertel, mellébeszél': *Nagyon tuggya cifrázni a szót*; *daráll* 'darává őröl': *Majnem ẽf fẽ zsák kukoricát darátam a disznóknak*; — *daráz* 'darát etet': *Szépẽk lẽttek a disznajink, nem hĩjába jól darásztuk ũket*; *(bele)kontráll* 'beleszól, beleüti az orrát': *Ez az asszon mindẽnbe belekontráll*; — *kontráz* 'fẽkez (lábfeekkel)': *Az ẽsõ fẽkẽm nem jó, ezẽr ẽn kontrázni szoktam*; *(ki)kormull* 'koromtól megtisztít': *Mẽg máma kikormullom a rent*; — *(be)kormoz* 'kormossá tesz': *Má mẽgin bekormosztad a falat is*; *napull* 'napot tölti vhol';

Hun napútá megenn?; — napoz(ik) 'a napon sütkérezik' Egész nap csak napozik; pénzüll 'pénzt kap vmiért': Szépén pénzüttünk az idén a disznógbu; — pénzéz 'pénzzel játszik': Gyerékkorunkba mink sokat pénzészttünk; porull 'porossá tesz, port kavar': Nē porújj itt az órom alá!; poroz 'port hint vmire': Beporosztam a krumplit, mer sok má rajt a bogár.

-gat, -get: *babuzsgat; hitēget; igazgat 'igazít': De sokáig igazgatod aszt a szómakazát, jó lēssz am má!; igyenget ~ ēgyenget; liggat 'lyuggat': A nadrák-szijiát liggattya a Laci má réggel uta; noszogat; nyomorgat; simogat és tisztogat 'tisztít': Egész délutánn a zedényeket tisztogattam a konyhába.*

Nem termékeny képző. Megterheltsége a köznyelvihez hasonló.

-g: *kanyarog; keserēg; közelēg; mosolog ~ mosojog 'mosolyog'; nyavalog ~ nyavajog 'nyavalyog'; nyomorog, (el)ódalog 'észrevétlenül elmegy, el-somfordál': Vótak ottan sokann, ēccēr csak elődalgott a többi közű; vigyorog és zsvajog (ritk.)*

Nem termékeny képző. Megterheltsége azonos a köznyelvivel.

-log, -lēg, -lög: *bájolog (ritk.); bűzölög 'alig-alig ég, nehezen ég (a nedves fa)' Ippen hocs csag bűzölög a tűz, mer mēgen nedves fát tetté rá; diszēlēg; füstölög: Nēm ég rēndēssen a tűz, csak füstölög egész nap; gőzölög: Má nagyon gőzölög a krumpli a fazégba, mer má ölék főtt; kējelēg (ritk.); párolog; társalog (ritk.) és tisztēlēg.*

Nem termékeny képző. Megterheltsége hasonló a köznyelvihez. A *bájolog*, *kējelēg* és *társalog* származékok nagyon ritkán, elsősorban a fiatalok szóhasználatában figyelhetők meg.

-ász(ik), -ész(ik): *bogarászik* 1. 'bogarát fog': *Aszongyák, hogy a béka szkod bogarászní,* 2. 'elfecsérli (az időt)': *Nēm tudom, hun bogarászik má tiz óra uta; bugászik 'lop (erdőn, mezőn)': Mikor más othun van, az uankor bugászik a zipávā; egerészik; halászik; horgászik; madarászik; monyász* 1. 'megtapogatja a tyúkot, hogy tojós-e': *Rēggel ippen monyásztam a tikokat, mikor beszót, hogy mēnnek ám Tamásiba,* 2. 'fogdos, tapogat (nőt)': *Naty franc az a gyerek, mer nincs uan lány, amēlliket még nēm monyásztá mēg,* 3. 'a föld alól kiváj úgy, hogy a szárát nem húzza ki (pl. krumpli, csicsóka)': *Mēgmonyásztam ēnnyihány bokor krumplit, hogy mennyi van alatta; nyulászik; rákászik; vadászik és verebészik.*

Nem termékeny képző. Megterheltségi foka alig nagyobb a köznyelvinél.

-aszt, -eszt: *hamvaszt; (ē)képeszt, likaszt 'lyukaszt': Má mēgin kilikasztottad a bicigligumit; mēlleszt 'mélyeszt': Mēk köllene a gödröt mēlleszteni, mer így nēm lēsz jó; és (ē)széleszt 'széjjel oszt, szétrak': Mire mindēnhā észēlesztēttem körű az udvarba a csutát, addigra majnēm este lētt.*

Nem termékeny képző. Megterheltsége azonos a köznyelvivel. Vö. *-ad, -ed* visszaható jellegű denominális igeképzővel.

-tull, -tüll: *neheztüll (~neheztell): Nēm tudom, mér neheztül rám mostand-*

ba; (ki)puhatull 'kipuhatol' és szemetüll 'csöpörög': *Un nésztem, hoty szemetül mëgenn az esső.*

Nem termékeny képző.

-rész: *csöcsörész; tökörész* 'lassan, szöszmötölve tesz vmit' (főként a fiatalok szóhasználatában fordul elő): *Addik tökörésző, hogy lémén a nap mire elindullunk;* és *tücskörész* (ritk.) 'lassan tesz-vesz vmit': *Odaki az udvaron tücskörész má órák hosszat.*

Nem termékeny képző. Megterheltségi foka hasonló a köznyelvihez.

-sztal, -sztel: (*ē*) *hiresztel* és *vigasztal*.

Nem termékeny képző.

-(ē)ráll: (*ē*) *fusēráll* 'elront, tönkretesz': *Addig javította, piszkáta a rádiókat, még ēfusēráta;* és (*lē*) *gubēráll* 'pénzt cdaad, lefizet': *Mingyá légubērátam neki a pénszt, hogy nē szóhasson ēty szót sē.*

Nem termékeny képző. A vele alkotott származékok a fiatalok — főleg férfiak — szóhasználatában fordulnak elő.

-izáll: *kritizáll, politizáll* és *urizáll*.

Nem termékeny képző.

-fikáll: *sétafikáll ~ sétifikáll:* *Más sē tunnak a mai lányok, csak sétafikányi rēggētü estélig.*

Nem termékeny képző.

-káll: *duskáll, puszikáll* és *sántikáll*.

Nem termékeny képző.

-doz(ik), -dēz(ik): *lábadozik:* *A mútkorgyába láttam a Pistát, má lábadozik un nēzēm;* és *lökendēzik ~ lelkendēzik.*

Nem termékeny képző.

-gull: *kutyagull* 'gyalogol': *Sokat kutyagútam ēggyik falubu a másigba, amikor fijatā vótam;* és *lovagull* 'lovagol'.

Nem termékeny képző.

-zsáll: *körmözsáll* 'karmol': *Összevissza körmözséte magát, annyira be vót rugvā.*

Nem termékeny képző.

-lat: *koslat* 'nőstény után jár, kóborol': *Má mëgen koslat az a ronda kutya valahun.*

Nem termékeny képző.

A köznyelvi képzőállományban és pl. Mihályiban is (KISS JENŐ i. m. 58.) meglevő *-lal, -lel* (*észlel, ízlel, színlel*), *-lál, -lél* (*gyomlál, szaglál, számlál, szemlél*) és az *-ong, -öng* (*busong, dühöng, lázong, zajong*) denominális igeképzők nemigen használatosak a nagykoványi nyelvjárásban. Megfigyelésem szerint ezek az igealakok elsősorban a fiatalabb nemzedék ajkán hallhatók, az idősebbek passzív szókinsében is megvannak ugyan, de ők nemigen használják, mert finomkodónak, „uraddzó”-nak tartják. Ezek helyett az igealakok helyett a következő igeformák általánosak Nagykoványi nyelvjárásában: *észre vész*

'észlel'; *kóstull* 'ízlel'; *szünüll* 'szinlel'; *gazull* 'gyomlál'; *szagull* 'szaglál'; *(mëk)számull* 'számlál'; *néžęget* 'szemléel'; *busull* 'busong'; *mërgelödik* 'dühöng'; *lázod* 'lázong' és *neszez* 'zajong'.

2. Műveltető jellegű igeképzők

-itt, -sitt: a) 'vmivé, vmilyenné tesz': *alacsonyitt; bátoritt; bolonditt, diszitt; drágitt; édesitt; (ki)egészitt; élēsitt; érzéstelenitt; fehéritt; fényēsitt; (ē)ferditt; fiatalitt; frissitt; gömbölitt* 'gömbölyít'; *(ē)görbitt; (lē)gyöngitt; (mëg)igazitt; ilyenēsitt* 'egyenēsít'; *javitt; (ki)keményitt; kergitt; (ē)keseritt; lágyitt; langyitt~langyositt; lapitt* 1. 'laposít', 2. 'lapul'; *(mëg)lovasitt* 'elzavar; elkerget': *Jó mëglovasítottam, asziszëm* (azt hiszem) *nëm á mëk hazájig; (mëg)másitt, melegitt, mérgesitt, nedvesitt, nehezitt, öregitt, puhitt; ritkitt; (ē)ronditt; savanyitt; (ē)simitt; (ē)sötétitt; szaporitt; szeliditt; (ē)szomoritt; (mëg)vaditt; (mëg)zóditt* 'megbolondít, megvadít'; stb.

b) 'vmiként viselkedik': *bandzsitt* 'kancsalít': *Uan furesa szëme van, miha bandzsittana ëk kicsit; sántitt; ujitt* 'veszekszik, újból ellene szól vkinek': *Összevesztek, ëggyik jobban ujított, mind a másik.*

c) 'vmivel ellát, vmivel ellátottá tesz': *aknásitt; alakitt; álomositt~álamositt* 'államosít'; *békitt; diszitt; erdősitt; fásitt; gépesitt; gyöpösitt* 'gyepesít'; *haragitt; iparositt; parkositt; piszkitt; világositt; villamositt; stb.*

Az *-itt, -sitt* a termékeny képzők közé tartozik. Megterheltségi foka hasonló a köznyelvihez.

-tat, -tet: *büntet* és *kintat* 'gyötör, kínoz': *Në kintazsd aszt a szëgën kutyát má mëgenn!*

Nem termékeny képző.

3. Visszaható jellegű igeképzők

-kodik, -këdik, -ködik (*-skodik, -skëdik, -sködik; -lkodik, -lkëdik, -lködik*): *akságoskodik* 'akadályoz, útban van': *Álandőjan ittenék akságoskodó, mé nëm mësz tës jáccanyi a többiekkë; (rá)agyarkodik* 'dühösen rákiált vkire, durván megszid': *Nëm tom minek kő uan csunyan ráagyarkonni āra a kislārra, mëg ëgijesztëd; akaratoskodik; áspiskodik* 'árulkodik, veszekedést, haragot szít': *Felülem áspiskohhat esztán, mer nëm mondok nekijje sënkirü sëmmit; bajjoskodik* 'kötözköik': *Mindik tud bajjoskonnyi az embërrë, miha ü mindent jó csi-nyána, bëlgákodik* 'hibásan, rosszul beszél; dadog': *Csak bëlgákodik, alig lehet ëgértényi, hogy mit akar kifejezni; bocáskodik* 'ügyetlenkedik': *Meddig bocáskocc avval a kapávā?!; böszmëkëdik* 'báméskodik, elbambul': *Addig böszmëkëdëtt ott a bódba, mëg mások ëkapkottak elüle mindën ërdëmëssep*

partékát; bujtárkodik 'bojtárkodik'; cëndzárkodik 1. 'alkudni segít vkinek': *Am mindik szeretett ám cëndzárkonni hun ennek, hun annak*, 2. 'házasságot közvetít (fehérnép)': *A Bözse az sokat cëndzárkodott, hogy ki kid vëgyën ē; cicëlléskedik 'cifrán öltözködik': Csak cicëlléskënni tunnak ezek a mai lányok; cifrákodik 'cifrálkodik'; cigánkodik ~ cigánykodik; cserfëskedik 'kedveskedve beszél, cseveg': De tud ez a lány cserfëskënni, uan jó ál neki; csintalankodik; csökönyösködik; csufoskodik 1. 'pörlekedik, veszekszik': Az este is csufoskottak, kihallott az uccára annyira monták, 2. 'éktelenkedik': Vág lë a bajcod, në csufoskoggyon ott, csak öregitt!; édontalankodik 'csintalankodik, rendetlenkedik': Në édontalankoggyatok má, gyërkëk!; egzekucióskodik 'követelődzik, nagyon kér vmit': Mit egzekucióskodik, nëm birgya mëgërtenyi, hogy nincs hus; eszetlenkëdik 'tréfálkozik'; esztelenkëdik; fohászkodik ~ fuhászkodik; gögëkëdik 'összehúzza magát, magát összehúzza mozog': Od gögëkëdëtt az ujmënyecske is is az urávā; göthösködik 'fullad, betegeskedik': Má réguta göthösködik, nëm akar ëg'gyógyúnyi; gyámútalankodik 'gyámoltalankodik'; hëpciáskodik 'kötekedik': Në hëpciáskoggy ám velem, mer odasózok ëggyet!; hirtelenkëdik ~ hörtelenkëdik; huncfutkodik 'huncutkodik'; idegëskedik; idétlenkëdik; inas-kodik; iparkodik 1. 'siet', 2. 'törekszik'; kajlákodik 'pajkoskodik, hancúrozik': Në kajlákoggy annyit, fijam, segiccs inkább anyádnak!; (bele)kantárkodik ~ (bele)kontárkodik; katicáskodik (pejoratív) 'asszonyi dolgokba avatkozik': Mit katicáskodó ittennék, mënny a magad dógára!; kecsëskedik 'hízeleg, kedveskedik': Másnak de tud kecsëskënni, miha uan jó embër lënnë; kedveskëdik; kényëskëdik; kergëkëdik 'szeleskedik'; külletlenkëdik 'kelletlenkedik'; kukákodik 'elbáméskodik, elbambul': Ottan kukákodott az ü fija is, de nëm szóna az, ha a kerék kiesne së; kurvákodik; langallóskodik 'kelletlenkedik': Csak langallóskonnak hun ëre, hun āra eëk a gyërkëk, aszt nëm tészik amit kõne; legënkëdik ~ legénykëdik; lungóskodik 'henyél, lustálkodik': Mé nëm mész má ëtetnyi, mér lungóskocc itt?!; lustákodik; marhákodik 'viccel': Sokat tud marhákonnai a is, ha jó kedve van; nyifákodik 'akadozva beszél, dadog': Ugy nyifákodott, nëm is értëtem, mit nyökög; nyuktalankodik; okoskodik; örködik; pámpilláskodik 'divatot majmol': A mai lányok nëm szeretnek dógózni, csak pámpilláskonnak mindannyiann; përsóniáskodik 'hízeleg, alázatoskodik': Uty përsóniáskodott az a Jani, mind ëggy asszonyféle; pëtháskodik 'náthás, betegeskedik': Szëgën lány má mëgen pëtháskodik hetek uta; pëkhendiskëdik 'kihívóan viselkedik, kötekedik': Addik pëkhendiskëttek ott azok a vidékiek, mëg a kónyiaok jól ëverték üket; pörösködik 'pereskedik'; ravaszkodik; rendetlenkëdik; ricsajkodik; rosszākodik; sörënkëdik 'serénykedik'; szarakodik: Addik szarakodik az üdö, hogy maj mëg nekiered; szeleskëdik; szomgyuskodik 'szomjazik': Në szomgyuskoggy, igyá ëggyet!; szomorkodik; szüveskëdik 'szíveskedik'; tollászkodik (kacsa, lúd, tyúk): De tollászkonnak a tikok, jó mëkföröttek a porba, 2. Në tollászkoggy uan soká, halom ügyekez!; ujjaskodik 'kötekedik, veszekedni kezd': Mëg-*

montam nekijje, hogy nē ujjaskoggyon velem, mer ráfüzet még; ügyeskedik; ügyetlenkedik; zsellérkedik 'zsellérkedik' stb.

A *-odik, -edik, -ödik* a termékeny képzők sorába tartozik. Megterheltségi foka valamivel nagyobb, mint a köznyelvben. Általában 'vmiként viselkedik, vmilyen állapotban van' jelentésű igéket képez.

-odik, -edik, -ödik (*-sodik, -sődik, -södik*): (*mëg*)*avasodik*; (*neki*)*bátorodik*; *bokrosodik*; (*ē*)*csöndesedik*; *csumósodik*; (*neki*)*embërësedik* 'férfivá serdül': *Egësszen nekiembërësëdëtt ez a gyërëk ëggy üdö uta*; (*mëg*)*erösödik*; (*ki*)*fehérëdik*; *fejesedik*; *fényësedik*; *fiatalodik*; *föhlösödik* 'felhösödik'; (*mëg*)*gaborgyásodik* 1. 'szeszélyeskedik, makacskodik': *Nëm lëhed vele dülöre gyünnyi, mer mëgen mëggaborgyásodott*, 2. 'változik, szeszélyeskedik (időjárás): *Mëg van gaborgyásodvã ez az üdö, hun ijen, hun uan*; (*mëg*)*gazdagodik*; (*ē*)*geny-nyesedik*; (*ē*)*homálosodik*; *házosodik*; *izmosodik*; (*ki*)*józanodik*; (*mëk*)*keményedik*; (*ē*)*këserëdik*; (*ē*)*koszmósodik* 'elkoszosodik': *Ëkoszmósodik az embër ettü a vizes szotyolátu*; *langyosodik*; (*mëg*)*levesedik*; (*mëg*)*makacsosodik*; (*mëg*)*mániásodik* 'megmakacsolja magát': *Van uan gondolattya ókor, hogy mëgmániásodik, aszt uankor nëm hãgat sënki-re*; (*fö*)*melegëdik*; (*rã*)*nehëzëdik*; (*ki*)*örëgëdik*; (*mëk*)*penëszlësëdik* 'megpenëszesedik'; (*mëk*)*pëthásodik* 'megfázik, meghül, náthás lesz': *Nëm is csoda, ha mëkpëthásodik az embër ijen üdöbe, hun meleg van, hun fázós üdö van*; *pirhanyagosodik* 'pirosodni, égni kezd': *Mã pirhanyagosodikãm a cserësnye, mã nëmsokãra jó lëssz*; *pirosodik*; (*mëk*)*pörccsödik* 'csumóssá válik (fonal, gyapjúsál)': *Nëm jó, ha a fonál mëkpörccsödik, mer szakadós lëssz*; (*mëg*)*rozsdásodik*; *rühesedik*; (*mëk*)*savanyodik*; (*lë*)*soványodik*; *sötëtëdik*; *szaporodik*; (*ē*)*szëgënyëdik*; (*mëk*)*szenesedik*; *szulosodik* 'szuvasodik': *Eszre së vëtte, hoty szulosodik a lába*; (*ē*)*tábërtosodik* 'elterebélyesedik, elterül': *De nagyon ëtábërtosottak ezëk a paprikabokrok, nëm hijãba vót essö*; (*ē*)*tãntorodik*; *tejesedik*; (*ki*)*világosodik* stb.

Az *-odik, -edik, -ödik* termékeny képző. Megterheltsége valamivel nagyobb, mint a köznyelvben. A vele alkotott igék 'vmivé, vmilyenné lesz' jelentésűek. Az *-ëdik* formáns mindig zárt *ë*-vel jelentkezik.

-ull, -üll: (*mëg*)*barnull*; (*mëg*)*bolondul*; (*ē*)*butull*; *drágull*; (*ē*)*görbüll*; (*ē*)*gyöngüll*; *gyorsull*; *hüssüll* 'hideggé, hűvössé válik': *Hüssüll a levëgö, fövëszëm a kabátot*; (*mëk*)*kergüll* 'megbolondul'; (*ē*)*kurvull*; (*mëg*)*lãgyull*; *langyull* 'langyosodik'; (*mëg*)*öszüll*; (*ē*)*rosszull*; (*mëk*)*sãrgull*; (*mëk*)*sebësüll*; *szépüll*; (*mëg*)*vakull* stb.

Az *-ull, -üll* a termékeny képzők közé tartozik. Megterheltsége valamivel nagyobb, mint a köznyelvben. A vele alkotott származékok 'vmivé, vmilyenné válik' jelentésűek.

-kozik, -këzik, -közik: *barátkozik*; *ellenkëzik*; *fegyverkëzik*; *hadakozik*; *sorakozik*; *szëgyënkëzik*; *tanácskozik*; *vãgyakozik*; *visszakozik*.

Nem termékeny képző. Megterheltsége a köznyelvihez hasonló.

-ad, -ed: *gennyed* 'elgennyesedik'; (*ē*)*hamvad*; (*ē*)*këped*; (*ki*)*likad*

'kilyukad'; *mélled* 'mélyed', (*ē*)*mérged*; (*ē*)*széled* 'eloszlik, szétmegy' és (*ē*)*szörnyed*.

Nem termékeny képző. Megterheltsége a köznyelvihez hasonló.

-lődik, -lődik: *bajlódik*; *döglődik*; *fészkalódik* ~ *fészkelődik*; *kinlődik*; *mérgelődik*; *nyüglődik* és (ritk.) *tökülődik* ~ *tökölődik* 'vesződik, bajlődik': *Má miuta tökülődő avval a motorbiciclivē.*

Nem termékeny képző. Megterheltségi foka hasonló a köznyelvihez.

-mulódik: *bajmulódik* 'vesződik, bajlődik': *Ottan bajmulónnak a favágittón a fűrészszē, mer ölég életlem má.*

Nem termékeny képző.

-hozik: (*ē*)*kárhozik*: *Aki sokad vétkēzik, az ēkárhozik.*

Nem termékeny képző.

-hődik: (*mēg*)*bünhődik*: *Az ura is mēgbünhődött érte nēmcsak ü.*

Nem termékeny képző.

SZABÓ JÓZSEF

Суффиксы отыменных глаголов в диалекте деревни Надькони

Предметом этой статьи является описание суффиксов отыменных глаголов диалекта деревни Надькони, которая находится в области Толна. Суффиксы даются в порядке частоты употребления и после примеров их продуктивность и нагрузка сравниваются с данными общелитературного языка. Суффиксы отыменных глаголов разделяются на три группы: суффиксы, имеющие действительный, каузативный или возвратный характер.

Можно установить, что суффиксы отыменных глаголов в этом диалекте мало отличаются от норм общелитературного языка; совсем не большая разница наблюдается с точки зрения продуктивности и нагрузки некоторых суффиксов глаголов.

Для освещения роли некоторых суффиксов и значения производных слов автор приводит предложения-примеры.

Й. САБО

Földrajzinév-gyűjtésünk állása és tudományos problémái

1. A magyar földrajzi nevek gyűjtésének XIX. századi történetét vázlatosan megírta JANKÓ JÁNOS (A Balaton-melléki lakosság néprajza Bp., 1902), igen részletesen SZABÓ T. ATTILA (A magyar helynévkutatás a XIX. században. Kolozsvár, 1944; ugyanő rövidebben szól róla: MNy. XXX, 173—4). Elemzi a gyűjtés történetét LŐRINCZE LAJOS is (Földrajzinév-gyűjtésünk múltja, jelen állása és feladatai. Bp., 1947).

Ezekből ismeretes, hogy noha nyelvemlékeink, okleveleink igen sok földrajzi nevet (más műszóval: helynevet) tartalmaznak, csak a XIX. század elején kezdtek foglalkozni gyűjtésük kérdésével, amikor nagy költőink, íróink, tudósaink kezdeményezésére a magyar néphagyományok, népdalok, népmesék, szólások, tájszavak feljegyzése megkezdődött. Virág Benedeknek Kazinczy Ferenchez 1804-ben írt levele az első emlék: „Te most sok helyeken megfordulsz, tudd ki a’ legkisebb *folyónak*, *tónak*, régi vagy új nevét” (Kaz. lev. III. 208). Gróf TELEKI JÓZSEF, a korszak legnagyobb tudományos tekintélye, az Akadémia későbbi elnöke hívja fel ezután a figyelmet a helynevek fontosságára (Jutalomfeleletek a magyar nyelvről. Pest, 1821, 18; idézi SZABÓ T. A., i. m. 4). Az Új Magyar Múzeumban találunk tudománytörténeti adatokat a helynévgyűjtésről. Az Akadémia 1837-ben pályázatot is hirdet nem annyira a nevek gyűjtésére, mint inkább megfejtésükre (I. SZABÓ T. A., i. m. 5). SZABÓ KÁROLY, a későbbi nagy történettudós és bibliográfus nemcsak elméleti fejtegetést ad a helynevekről, hanem szülőfaluja, a Békés megyei Köröstarcsa akkor használatos helyneveinek, főleg pedig történeti neveinek összeírásával mintát is ad a gyűjtésre (Új M. Muz. 1850—1. I, 370—7). RÉVÉSZ IMRE teológus, a későbbi nagy egyházpolitikus pedig szintén nemcsak elméleti kérdéseket boncol, hanem szótárszerűen összeállított helynévgyűjteményében nyelv- és helytörténeti szempontból is értékes adatokat nyújt (Uo. 1850—51., I. 510—3, 1851—52. I, 161—4, 310—5, 1853, I. 76—91). 1853-ban TOLDY FERENC, az Akadémia titkónoka „Felszólítás a magyar helyirati nevek ügyében” (Uo. 1853., II, 319—22) címen már részletes és még ma is megszívlelendő tanácsokat ad (teljes terjedelmében közli SZABÓ T. A., i. m. 74—5). Sajnos e felszólításra is csak néhány

gyűjtés készült el. Tehát hiába hívták fel a figyelmet a földrajzi nevek gyűjtésére a kor legkiválóbb tudósai, hiába tartotta nagyon fontosnak az Akadémia, e téren alig történt valami, noha néphagyományaink más ágaiban nemcsak hazai, hanem nemzetközi méretekben mérve is jelentős gyűjtési eredményeink voltak. Néhány többnyire csak tudománytörténeti szempontból említendő gyűjtés után így kerül sor 1862—65 között Pesty Frigyes történettudósnak hatósági segédlettel (a budai helytartótanács, az erdélyi főkormányzószék, továbbá a katonai hatóságok segítségével) végrehajtott országos gyűjtésére. Pesty Frigyes részletes gyűjtési utasítást küldött ki a jegyzőknek (majdnem teljes terjedelmében közli ezt Jankó János i. m. 34—36). Noha a Pesty-féle gyűjtés vegyes értékű, vannak községek, ahol nagy számú nevet írtak össze, másokban pedig keveset, aszerint, hogy a gyűjtés, az összeírás végrehajtását mennyiben tartották szívügyüknek a feladat végrehajtói (a nevek feljegyzési módjában is voltak hibák; az egész vállalkozás bírálatára még visszatérek), mégis, hogy ez a gyűjtés az akkori Magyarország legnagyobb részén megtörtént, óriási jelentőségű; és azokon a területeken, ahol mi a mai tudományos követelményeknek megfelelő gyűjtéseket el nem végezzük, az egyetlen forrás. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy más országokban is kevés ilyen kezdeményezés történt még abban az időben. A gyűjtés szempontjai sem alakulhattak ki, a névtan elméleti kérdései sem voltak akkor még kellően tisztázva. — A földrajzi nevek gyűjtésének módszereit nagyban előbbre vitte hazánkban JANKÓ JÁNOS, a fiatalon elhunyt kiváló néprajzkutató. Fontosabb e tárgyú munkái: Kalotaszeg magyar népe. Bp., 1892. — Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar (székely) népe. Bp., 1893. — Főleg pedig már fentebb idézett munkája, A Balatonmelléki lakosság néprajza. Bp., 1902. Megemlíthetjük KISS LAJOSnak, a kiváló néprajzkutatónak a gyűjtését: Régi Rétköz. Bp., 1961. Munkája késve jelent meg, így a módszer fejlődésében szerepet nem játszott. A magyar földrajzi nevek gyűjtő módszerének kialakításában SZABÓ T. ATTILÁnak, a kolozsvári egyetem magyar nyelvész professzorának vannak a legnagyobb érdemei. Munkái közül a legfontosabb: Kalotaszeg helynevei. Kolozsvár, 1942. Szabó T. Attila az élő neveken kívül hatalmas történeti anyagot tárt fel. Tanítványai is nagy munkát végeztek. E dolgozatok többnyire a MNy.-ben a és Mnyj.-ban jelentek meg.

Nemcsak a gyűjtési módszer előbbrevitelében, hanem a magyar földrajzi-név-kutatásban is igen jelentős BENKŐ LORÁND, A Nyárádmente földrajzi nevei (Bp., 1947.) című munkája (adattára: MNy. VI, 144—60). Benkő egy nagyobb település élő névanyagát rendszerezte, gazdag történeti névgyűjtését is felhasználva, gondosan elemezte a népetimológiákat, mintaszerűen értelmezte a földrajzi közneveket.

1947-ben jelent meg LŐRINCZE LAJOS, Földrajzineveink élete. (Bp.) című munkája, amely az ország különböző helyeiről származó gyűjtések példái alapján és a külföldi irodalom eredményeit is felhasználva névélettani alapvetést

ad. Benkő Loránd elemző és rendszerező módszerét fejleszti tovább KÁZMÉR MIKLÓS, Alsó-Szigetköz földrajzi nevei című munkájában (Bp., 1957). Meg kell még említenünk INCZEFI GÉZA nagyarányú gyűjtő és feldolgozó munkásságát. Ő Csongrád megye majdnem kétharmadán összegyűjtötte a földrajzi neveket. Több meg is jelent közülük, l. pl. Szeged környékének földrajzi nevei. Bp., 1960. Módszertani szempontból is értékes SEBESTYÉN ÁRPÁD, Földrajzi nevek Gacsályból című gyűjteménye: Acta Univ. Debreceniensis. II, 1955.

Sok kitűnő, de csak kis területet magában foglaló gyűjtés történt tehát (az egyes gyűjtéseket, az irodalmat l. LŐRINCZE LAJOS, Földrajzinév-gyűjtésünk múltja, jelen állása és feladatai, Bp., 1949. című dolgozatában, KÁZMÉR MIKLÓS: MNy. LII, 238—43, LXIV, 108—114, továbbá SEBESTYÉN ÁRPÁD: Mnyj. XIII, 45—7), de nagyobb területekre kiterjedő névösszeírás szakemberek munkájával nem történt.

2. Ilyen előzmények után határozta el Zala megye 1962-ben, hogy pedagógusokkal és más önkéntes munkatársakkal összegyűjteti a megye földrajzi neveit. 1965 elején (de 1964-es évelezzettel) a mű már meg is jelent a megye kiadásában. A megye a gyűjtést a néprajzosok javaslatára határozta el. Tudományos irányításra az Akadémia Nyelvtudományi Intézetét kérte fel, a helyi irányítást és vezetést pedig Ördög Ferencre bízta. A gyűjtés tudományos terve hosszú és tanulságos vita után alakult ki (a gyűjtés történetét a kötet bevezetőjében megírta Ördög Ferenc és Végh József). A terv elkészítésében és később a gyűjtés irányításában azért mertem a tanácsadó szerepére vállalkozni, mert Csúry Bálint professzor biztatására fiatal tanárokkal, egyetemi hallgatókkal 43 bihari községben végeztünk földrajzinév-gyűjtést. Magam Derecskén és Berettyóújfaluban (tehát nagy kiterjedésű községekben) írtam össze a földrajzi neveket. Így a gyűjtés tudományos kérdéseit nemcsak az irodalomból, hanem saját tapasztalatomból is ismertem. (Sajnos e gyűjtések nagy része a háború alatt és után elkallódott).

De egészen más volt a helyzet Bihar megyében, mint Zalában. Ott nyelvészetileg többé-kevésbé képzett és nyelvjáráskutatói gyakorlattal rendelkező munkatársak dolgoztak, Zalában pedig nagyrészt olyan pedagógusok vállalkoztak a gyűjtés nem könnyű feladatára, akik semmi ilyen természetű munkában még részt nem vettek. A gyűjtőíveket Ördög Ferenc állította össze, a gyűjtés tennivalóit pedig a gyűjtés járási szervezőinek magyaráztuk el, ez utóbbiak ismertették ezt a gyűjtőkkel. A gyűjtés tervének összeállításakor (az előzetes vitákban) sokat foglalkoztunk a Pesty-féle gyűjtéssel. JANKÓ JÁNOS, A Balaton-melléki lakosság néprajza. (Bp., 1902.) című munkájában megírta már, hogy „Pesty... úttörésével egyszerre óriási anyagot szerzett be, mely egyes kisebb kérdésekben sokszor kitűnően felhasználható, de egy adott vidék helyneveinek feldolgozásánál csak tájékoztató, de nem forrás (a kiemelés tőlem. V. J.); forrás csak annyiban, amennyiben olyan ma már életben nem levő

helynevekről van szó, melyek a gyűjtemény keletkezése idején még nem használtattak” (i. m. 37).

Az egri kötetben (Heves megye földrajzi nevei. I. Az egri járás. Bp., 1970) és Somogy megye földrajzi neveinek bevezetőjében is tárgyalom már, hogy a Pesty-féle gyűjtések nem csupán a nevek számát illetőleg egyenetlenek; hanem a legnagyobb baj az, hogy a népi névadási módot a gyűjteményből megállapítani nem lehet, mert az akkori feljegyzők nem törekedtek arra, hogy a neveket abban az alakban írják fel, ahogy a paraszt ember használja. Sajnos meg kell állapítanunk, hogy ennek nemcsak a feljegyzők hozzá nem értése, felkészületlensége vagy szorgalmuk hiánya volt az oka, hanem a Pesty-féle utasításoknak az elégtelensége is. Eme utasításokban vannak igen jó, ma is megszívlelendő tanácsok: a gyűjtők kérdezzék ki a falu véneit, vadászait, bányászait stb. Jankó János szerint — ő foglalkozott csupán Pesty utasításainak módszertani kérdéseivel — a Pesty-féle gyűjtési utasítás igen jó, csak a feljegyzők követték el a hibákat. Véleményem szerint — ezt a zalai gyűjtés tervezésekor nagyon jól meg kellett gondolnunk — Pesty kérdései és utasításai szakképzett kutatók számára jók, de nem a kezdő gyűjtőknek. Hosszasan kellene írnom a Pesty-féle gyűjtési utasítások hibáiról, hely hiányában csak a lényegyet emelem ki. Pesty utasítása így kezdődik: „A cél: hazánk összes helyneveinek magyarázása, értelmének kinyomozása” (a kiemelés tőlem. V. J.) —. Pesty 6. kérdése így szól: „Mit lehet tudni köztudásból, hagyományból, írott vagy nyomtatott emlékekből a név eredetéről, értelméről?” Pesty eme utasításával felbátorította a gyűjtőket a naiv tudálékos magyarázatokra, a népi hagyományoknak és az írásos források adatainak összekeverésére. Ahogy JANKÓ J. helyesen állapítja meg: „A jegyző, az orvos, a tanító, a pap... nem szakember... sok dolgot jobban vél tudni, mint a nép fia, s nem kérdi meg a népet (a kiemelés tőlem. V. J.);... sokszor összekeveri azt, amit a néptől hallott, azzal, amit valahol régen — mikor és hol, maga sem tudja, olvasott stb.” (i. m. 36). Pesty talán nem látta még eléggé jól, hogy a népi névadás és névhasználati gyakorlat eltér a kataszteri térképek névrajzától. Utasításaiban nem kívánja elkülöníteni a népi nevek feljegyzését az írásos emlékek neveitől. „Ahol a szóbeli adatok kifognának — írja —, ott a hivatalos és hiteles irományok is még bő forrásul szolgálnának, úgymint a földbirtoktulajdonát kimutató és adósorozó könyvek (mire nézve a telekkönyvi és katastrális hivatalok segédkézzel járulnának)...”. Van viszont egy dicsérendő tanácsa Pesty schemainak (= utasításának): „A nyereendő adatok, kivált ha eltérők, egymás iránti hitelességének megbírálása érdekében, óhajtható azon forrás megnevezése, ahonnan az adatok származnak”. Sajnos a Heves, a Somogy és a Vas megyei anyagban nem találtunk forrásra való hivatkozást.

A tudománytörténet számtalan esetben mutatja, hogy az előző munkák, gyűjtések esetleges hibáiból is lehet tanulni. Mi is sokat okultunk Pesty utasításának fogyatékeiségaiból. A zalai gyűjtéshez mi gyűjtőívet készítettünk.

Ezen külön vesszük a népi neveket és külön a kataszteri térkép neveit, belterületen pedig a hivatalos utcaneveket. Felírtuk gyűjtőinkkel a nevek lexikai, sőt hangtani változásait is. Megadattuk — külön kérdésben — a határrész, tereptárgy domborzati viszonyait és a művelési ágot. Külön kérdés volt a névre vonatkozó paraszti felvilágosítások és népetimológiák, eredetmondák és más folklór-közlések megörökítése. Nyomatékosan felhívtuk gyűjtőink és ellenőrzőink figyelmét, hogy csak a paraszti magyarázatokat írják fel (bármilyen naivak is azok), és ne keverjék bele ebbe a saját véleményüket, elgondolásukat. Megkívtuk, hogy gyűjtőink helybeli születésű adatközlőkkel járják be a határt; a neveket lokalizálják a térképvázlatokon; utána pedig még néhány adatközlővel ellenőriztessék a nevek morfológiai szerkezetét, hangalakját, a térképet ismerő paraszti adatközlőkkel a nevek helyhezkötését is. A gondosan összeállított gyűjtőlap és a szóbeli magyarázatok ellenére a zalai gyűjtések elkészülte után mégis azt tapasztaltuk, hogy a sok lelkiismeretes és gondos gyűjtés mellett akadnak felületes összeírások, többen csak kevés nevet gyűjtöttek össze, nem töltötték ki a gyűjtőív minden kérdését stb. Őszinte hálával gondolunk a magyar nyelvtudomány nevében Zala megye vezetőire, elsősorban Kiss Gyula megyei tanácselnökhelyettesre és Németh József megyei művelődésügyi osztályvezetőhelyettesre, akik megértették, hogy a gyűjtések akkori formájukban nem voltak méltók a megjelentetésre. A gyűjtéseket tehát előbb íróasztal mellett, majd a helyszínen is ellenőriztettük (ezt a gyakorlatot más megyékben is követjük). Az ellenőrzéshez, a munka sikeres befejezéséhez a zalai vezetők minden segítséget megadtak. Ma már azt is elmondhatjuk, hogy a zalai vállalkozás azért is sikerülhetett jól, mert az ellenőrzés és a közzététel nem könnyű munkájára Markó Imre Lehel, Ördög Ferenc és Kerecsényi Edit vállalkoztak. A szerkesztést Papp Lászlóval közösen a Nyelvtudományi Intézetben végeztük el. (Az egri és a polgári járáások, továbbá a Somogy megye névgyűjteményét szintén mi szerkesztettük.) Ez utóbbi munkát közben is több száz név morfológiai szerkezetét, kiejtését, továbbá a névre vonatkozó paraszti közléseket, főleg a térszínformára és művelési ágra utaló adatokat pótlólag ellenőriztettük. A zalai gyűjtés páratlan gyorsasággal két év alatt fejeződött be, a kézirat is egy év alatt elkészült. A mutatót pedig, amely a névgyűjtemény használatát minden célra azonnal használhatóvá teszi, szintén nagyon rövid idő alatt Markó Imre Lehel készítette el.

A zalai kezdeményezés megmutatta, hogy nem szakképzett gyűjtőkkel is lehet tudományosan felhasználható gyűjtőmunkát végeztetni, ha a szakemberek segítik őket, és erejüket és képességeiket meghaladó teljesítményeket nem várnak el tőlük. Így pl. hangjelölés tekintetében nagyon szerény kívánságaink voltak. A zárt *ë* jelölését kértük, a hasonulást, a magánhangzók és mássalhangzók hosszúságának a feltüntetését, a *ly*-nek megfelelően a helyi kiejtést, tehát Zalában az *l*-et.

3. A zalai kötet elnyerte a szakemberek elismerését, külföldi barátaink

megbecsülését. A külföldi ismertetések közül kiemelem a következőket: T. ITKONEN: Finnisch-ugrische Forschungen XXXVI, 399—402; V. ŠMILAUER: Zpravodaj VI, 69, 221—224; H. PROTZE: Namenkundliche Informationen. Nr. 17. 1970. Oktober, 29—30; I. még POGÁNY I.: Beiträge zur Namenforschung IV, (1969) 69—70; MIKESY S.: Onoma XI, 284—285.

A zalai kezdeményezés országszerte felkeltette az érdeklődést a földrajzi nevek gyűjtése iránt. 1968-ban befejeződött a gyűjtés Somogy megyében (A gyűjtés helyi irányítói: Várkonyi Imre és Király Lajos voltak; közlétevői: Balogh Lajos, Hajdú Mihály, Hosszú Ferenc, Király Lajos, Markó Imre Lehel, Ördög Ferenc, Pesti János, Szabó József, Szabó László; a kéziratot 1971. szeptemberében átadtuk az Akadémiai Kiadónak és a mű előreláthatólag 1973-ban megjelenik az Akadémiai Kiadó és Somogy megye közös kiadásában). 1969-ben befejeződött a gyűjtés Vas megyében (A helyi vezetést Bárdosi János néprajzsz-muzeológus végezte; a közlétevők: Balogh Lajos, Bárdosi János, Dala József, Gyarmathy Miklós, Horváth Zsófia, Laky Rezső, Nógrádi Géza, Szabó László, Vörös Ottó lesznek). 1971-ben befejeződik a gyűjtés Győr-Sopron megyében (Némethi Imre muzeológus kezdeményezésére a gyűjtés helyi vezetői Takáts Gizella, Federmayer István, Timaffy László, Tar Imréné voltak). 1970-ben az MNYTK. 125. számaként megjelent Heves megye földrajzi nevei. I. Az egri járás. Tanítványaival együtt gyűjtötte és közzétette PELLE BÉLÁNÉ. Az egri járás a megye községeinek mintegy 40 százalékát foglalja magában, köztük a Mátra és a Bükk hegység nagy részét. 1971-ben megjelent Hajdú-Bihar megyéből a polgári járás anyaga. Tanítványokkal együtt gyűjtötte TÓTH KATALIN és TERGE LAJOS, közzétette TÓTH KATALIN. Jól áll a gyűjtés a sátoraljaújhelyi járásban (irányítói: Kováts Dániel és Nagy Géza), az ózdi járásban (irányítója: Dobossy László), Miskolc városában, M. városhoz sok falu tartozik (irányító: itt Bartha László), végül a kalocsai járásban (irányítója: Kuczy Károly). A budapesti magyar szakos egyetemi hallgatók összegyűjtötték a Csepel sziget földrajzi neveit. A gyűjtés vezetője: Zelliger Erzsébet. A most felsorolt gyűjtések tudománys irányítását és gondozását az Akadémia Nyelvtudományi Intézete végzi. Még sok járásban indult el a munka, eredményekről azonban még korai volna beszámolni.

A zalai gyűjtés megkezdése előtt a debreceni egyetem és a nyíregyházi főiskola hallgatói segítségével összegyűjtötte Szabolcs-Szatmár megye földrajzi neveit. A gyűjtés fő irányítói: Sebestyén Árpád, Kálmán Béla, Jakab László, illetőleg Mező András és Bachát László. — A baktalórántházi járás anyaga 1967-ben Mező András gondozásában meg is jelent. Szabolcs-Szatmár megye többi járása anyagának ellenőrzésére és kiadására is sor kerül. Fentebb már szóltunk Inczeffi Géza gyűjtőmunkájáról. Hadd tegyük most hozzá, hogy önkéntes gyűjtők Csongrád megye még hiányzó községei névanyagának összegyűjtésére is vállalkoztak. Sőt tudomásunk van arról is, hogy a pécsi tanárképző főiskola is megkezdte egy járás gyűjtését Baranya megyében. Nagy segítségükre

van Reuter Camillo, aki Baranya megye több községében gyűjtött történeti anyagot, és ahol alkalma volt, mai anyagot is jegyzett fel.

Ha mindezt összevetjük, elmondhatjuk, hogy az utóbbi 6—8 év alatt Magyarország több mint negyed részén, majdnem egyharmadán összegyűjtöttük a földrajzi neveket. Talán nem hivalkodás, ha megállapítjuk, hogy a magyar nyelvtudomány történetében önkéntes munkatársakkal ilyen szervezett és irányított gyűjtésre és ilyen sikerekre néhány esztendő leforgása alatt eddig még nem volt példa. Eredményeinket nemcsak kiváló vidéki munkatársaink buzgalmának, hanem megyei és járási tanácsi szerveink nagy megértésének és áldozatkészségének, a Művelődésügyi Minisztérium segítségének köszönhetjük. De hasonló elismeréssel kell szólni azokról a nyelvész kartásainkról, néprazsokokról, nyelvészetileg jobban képzett középiskolai tanárainkról is, akik az ellenőrzés és közzététel nagyon fáradságos és áldozatos munkáját vállalják. Meg kell köszönnöm az Országos Földhivatal segítségét is. Az OFTH a kataszteri térképek fénymásolatait térítésmentesen bocsátja rendelkezésünkre. Kötelességemnek érzem továbbá, hogy a kartográfusok közül név szerint is megemlítssem Radó Sándor, Földi Ervin, Hőnyi Ede, Mélykúti Mihály és Papp-Váry Árpád közreműködését is. Beszámolómm nem volna teljes, ha nem említeném meg, hogy eredményeink, sikereink kivívásában nagyban támogattak bennünket a társadalmi szervek is, elsősorban a Hazafias Népfront és a KISZ Központi Bizottsága.

4. Eddigi beszámolómban is igyekeztem az adatok felsorolásán kívül a gyűjtés tudományos, elméleti problémáit kiemelni. Most szeretném röviden e munkálat kilenc esztendő történetének fejlődését is vázolni (I. VÉGH JÓZSEF: *NytudÉrt.* 58. sz. 391—5; MNy. LXIV, 480—5; *NytudÉrt.* 70. 373—380, hozzászólások: uo. 380—392, továbbá KIRÁLY LAJOS: *NytudÉrt.* 70. 70—3, MARKÓ IMRE LEHEL uo. 85—9).

A MEZŐ ANDRÁS kiadásában megjelent gyűjtemény (A baktalórántházi járás földrajzi nevei. Nyíregyháza, 1967) a mai neveken kívül közli a Pesty-féle gyűjtést és néhány nem régi monográfia anyagát is. A zalaitól eltérően nem sorszám szerint, hanem betűrendben nyújtja az adatokat. Minden névnél megadja a *hová* határozóragos alakot is. Mutatót majd az egész megyei névgyűjtemény kiadása után kívánnak készíteni. Sajnos ez egy-két év alatt nem készül el, mint tervezték.

Tudományos gondunk volt Zalában és a későbbi gyűjtéseknél a név morfológiai szerkezetének és a névváltozatoknak a valóságot megközelítő feljegyzése. Nehéz kérdés sok esetben annak a megállapítása, vajon földrajzi tulajdonnevet vagy pedig csak helymegjelölést jegyzett-e fel a gyűjtő, mennyire szociális érvényű egy-egy név. Tudjuk jól, hogy e kérdést megnyugtatóan sok-sok adatközlő meghallgatásával lehetne tisztázni. De erre az ellenőrzőknek nincs meg mindig a kellő idejük.

Az egri járás anyagában már megadjuk a felhasznált kataszteri térkép év-

számát, a somogyiban is közöljük a Pesty-féle anyagot a maga következtetlenségeivel együtt (fenntartásainkról l. i. m. 7–8; e fenntartások azonban szerintem nemcsak a nevek morfológiai szerkezetére vonatkoznak, hanem Pesty folklór- és történeti közléseire is). Azokat a Pesty-féle neveket, amelyeket a mai adatközlők nem ismernek, az egyes községek végén közöljük. Nagyjából tehát meg lehet állapítani, hogy 100 év alatt hány név halt ki. Az egri kötetben alkalmazzuk azt az egyszerűsített hangtani átírást, amelyet az Akadémia Magyar Nyelvtudományi Munkabizottsága az önkéntes gyűjtők számára elfogadott, és ez a Nyelvőrben (XCIV, 94–98) megjelent. Ezt az egyszerűbb hangtani átírást alkalmazzuk a somogyi névgyűjteményben is. A zalai kötet térképeinek a kisebbítését a nyomdára, a kliségyárra bíztuk. Szempontunk az volt, hogy a térkép lehetőleg beleférjen a tükörbe. A térképek egy része nem tetszetős, ez az eljárás nem jó. Az egri kötet térképeit már egységesen 1 : 5-ös kisebbítésben tettük közzé. A somogyi térképeket pedig 1 : 6-os kicsinyítésben hozzuk.

Módszertani szempontból lényegesen többet nyújt az eddigieknél a Somogy megye földrajzi nevei című kötet. Az eddigieknél nagyobb gondot fordítottunk a nevek morfológiai szerkezetének megállapítására. A Pesty-féle gyűjtésen (a polgári kötetben Pesty-féle neveket nem közlünk) kívül közöljük a kataszteri térképek elődjének, az 1852-ben készült ún. croquis-k neveit is. E térképek készítői többnyire magyarul kevésbé jól tudó indzsellérek, de kitűnő szakemberek voltak, nagyon gondosan dolgoztak. Így a nevek kiírása és közzététele nem olyan fárasztó, mint a Pestyé, és különben is sok értékes anyagot nyújt. A mai adatközlők számára nem ismeretes nevek jegyzékét az egyes községek névgyűjteményének végén itt is közzétesszük. A somogyi kötetben közöljük az egyelemű nevek *hová* határozóragos alakját is. A községneveknél minden eddigi kiadványunkban közöltük a *hol*, *honnan*, *hová* határozóragos és az *-i* melléknévképzős alakot is. Fontos új mozzanat a somogyi kötetben, hogy megadjuk a Somogy megyei földrajzi köznevek értelmező szótárát is 14 községben végzett gyűjtésünk alapján.

Befejezésül még azt szeretném kiemelni, hogy a gyűjtéseket nem szakemberek végzik, tehát a gyűjtések megtervezésekor mértéktartóknak kell lennünk, a társtudományok kívánságait csak annyiban tudjuk teljesíteni, ha ez nem jelent nagy megterhelést, és a gyűjtés elkészítését nem késlelteti. E kérdésről is részletesen írtam a somogyi kötet bevezetésében.

VÉGH JÓZSEF

Zur Lage und zu den wissenschaftlichen Problemen unserer geographischen Namenforschung

Die ungarische geographische Namenforschung kann auf eine mehr als ein Jahrhundert lange Geschichte und auf bedeutende Ergebnisse zurückblicken. Es sind viele gute aber nur kleinere Gebiete umfassende Sammlungen entstanden, aber ein Namensverzeichnis für größere Gebiete, als Ergebnis der Arbeit mehrerer Fachleute, war noch nicht vorhanden.

1962 hat die kulturelle Leitung im Komitat Zala beschlossen, von Pädagogen und anderen freiwilligen Mitarbeitern die geographischen Namen des Komitats sammeln zu lassen. Die riesige Arbeit ist 1965 wirklich erschienen. Die Sammler waren größtenteils Pädagogen, die vor dem Anfang der Arbeit Hinweise für die Sammelmethode bekommen haben. Das gesammelte Material wurde einer kleineren Gruppe von Fachleuten überprüft und auch an Ort und Stelle kontrolliert.

Die Initiative im Komitat Zala hat bewiesen, daß es möglich ist, auch von fachlich nicht gebildeten Sammlern wissenschaftlich brauchbares Material zu erhalten, wenn sie von Fachleuten unterstützt werden und wenn man von ihnen keine Ergebnisse erwartet, die ihre Kräfte und Fähigkeiten übersteigen.

1967 erschien das gesammelte Material von András Mező, aus dem Kreis Baktalórántháza (Komitat Szabolcs-Szatmár), und 1970 wurden die geographischen Namen des Kreises Eger herausgegeben, in der Ausgabe von Pelle Béláné.

In zahlreichen Komitaten und Kreisen ist das Sammeln der Namen schon beendet oder es wird daran gearbeitet, und so können wir sagen, daß in weniger als zehn Jahren auf einem Drittel des Landes die Sammlung beendet wurde. (Außer der erwähnten noch in den Komitaten Somogy, Vas und Győr-Sopron, im Komitat Hajdú-Bihar der Kreis Polgár, im Komitat Borsod die Kreise Ózd, Sátoraljaújhely und die Stadt Miskolc, und schließlich im Komitat Bács-Kiskun der Kreis Kalocsa.) Bei den neueren Sammlungen wurden die früheren Erfahrungen berücksichtigt.

J. VÉGH

Keresztnevek Tiszacsegén

A tiszacsegei keresztnévanyag vizsgálatát a rendelkezésre álló dokumentumok alapján a XVI. század második felétől 1960-ig közel 24 ezer adat felhasználásával végezhetjük el. A korabeli dézsma- és dicajegyzékek a XVIII. század közepéig csak a férfi keresztnéveket tartalmazták, 1749-től azonban már rendelkezésünkre állnak az egyházi matrikulák is, tehát ettől kezdve a férfi és nő neveket egyaránt vizsgálhattuk.

Férfinevek 1570-től 1749-ig

A közel két évszázad férfinév adatainak elemzésekor az azonos nevűek keresztnéveit csak akkor vettük számításba, ha legalább egy emberöltő távlatával már számolhattunk. Így próbáltuk elkerülni azt, hogy egy személy keresztnéve adalékként többször is felvételre kerüljön.

A XVI. század utolsó három évtizedében 308-adat alapján 42 féle, a XVII. században 126 adat alapján 26 féle, a XVIII. század első felében pedig 206 adat alapján csak 20 féle keresztnévet rögzíthettünk. A XVI. század utolsó évtizedeinek gazdag, változatos keresztnévállománya első pillanatra meglepő, hiszen ehhez hasonlóval csak a XIX. század második felében találkozunk ismét. Ennek magyarázata talán abban rejlik, hogy a török által megszállott területek lakosságának jelentős része azokba az országrészekbe menekült, amelyek még védelmet nyújtottak számára. Így ebben az időben falunk lakóinak lélekszáma is erősen megnövekedett, 1543-tól 1549-ig két és félszeresére duzzadt. Falunkban a XVI. században számos olyan előző lakhelyre utaló vezetéknev ismert, amelyek alapján megállapítható, hogy lakossága a XVI. század második felében az ország legdélibb részéből odatelepültekkel gyarapodott. Ezt nemcsak a Bácsmegi, Lippai, Szendrei stb. vezetéknevek bizonyítják, hanem az a körülmény is, hogy ebben az időben a falu földesura az a Bebek Ferenc, aki előzőleg a szendrői vár kapitánya volt. Bebek Szendrő környéki jobbágysai jöttek tehát földesuruk csegei birtokára. A déli végekről Csegére kerültek az ott használatos keresztnévvel gazdagították a falu keresztnévanyagát is. Érdekességként je-

gyezzük meg, hogy a Vazul és Vitus keresztnévek éppen a Szendrei és Lippai vezetéknévvel párosulnak.

A XVI. század férfi keresztnévei sorrendben a következők: *János* az összes nevek 9,7%-ával az első helyen áll. Majd *György* következik 6,8%-kal, aztán *István* 6,5%-kal, *Péter* 6,1%-kal, *Mihály* 5,8%-kal, *András* 5,5%-kal, *Bálint* 5,1%-kal, *Pál* 5,1%-kal, *Mátyás* 4,5%-kal, *Ambrus* 4,2%-kal, *Tamás* 4,2%-kal, *Ferenc* 3,9%-kal, *Miklós* 3,9%-kal, *Lukács* 2,6%-kal és *Márton* 2,6%-kal. Ez a tizenöt név együttesen az összes neveknek a 76,5%-a. A maradék 23,5%-on még 27 név oszlik. Ezek közül többször is előfordul *Albert*, *Antal*, *Balázs*, *Baltazár*, *Benedek*, *Bertalan*, *Dániel*, *Demeter*, *Gergely*, *Imre*, *Jákób*, *László*, *Lőrinc*, *Sebestyén* és *Simon*. Csak egyszer fordul elő *Barnabás*, *Dienös*, *Egyed*, *Éliás*, *Fülöp*, *Gáspár*, *Jób*, *József*, *Máté*, *Solád*, *Vazul* és *Vitus*.

A XVII. században az előző századnál jóval nagyobb súllyal, 16,6%-kal változatlanul *János* tartja az első helyet. A hatodik helyről a második helyre kerül az *András* 10,3%-kal, majd *György*, *István* és *Mihály* következik egyenlően 8,7%-kal, aztán *Pál* 7,9%-kal, *Márton* 5,5%-kal és *Péter* 4,4%-kal. A felsorolt nyolc név az előforduló keresztnévek 70,8%-a. A maradék 29,2%-on 18 név osztozik, amelyek közül *Baltazár*, *Demeter*, *Gergely*, *Ferenc*, *Gáspár*, *Jákób*, *László*, *Mátyás*, *Miklós*, *Tamás* és *Vazul* többször is előfordul. Egyszer szerepel *Bálint*, *Benedek*, *Imre*, *Loránd*, *Lőrinc*, *Sebestyén* és *Simon*.

A két évszázad keresztnévadatainak összevetéséből kitűnik, hogy a XVI. századi változatosabb keresztnéveknél az egyes nevek terheltsége is arányosabb. A XVII. század kevésbé változatos keresztnévei között csak egy újat, a *Lorándot* találjuk. Ugyanakkor azonban teljesen hiányzik az előző században még gyakori *Albert*, *Ambrus*, *Antal*, *Bertalan*, *Dániel* és *Lukács*, és háttérbe szorúlnak az olyan szép nevek is, mint a *Bálint* és *Imre*. A később oly közkedvelt *József* csak egyszer, a XVI. században fordul elő.

A XVIII. század első felének keresztnév adatai világosan mutatják, hogy a férfi névdivatban változás állott be. A korábban harmadik helyet elfoglaló *István* az első helyre került. A százalékos arányokból kitűnik, hogy ekkor falunkban minden negyedik férfi az *István* nevet viselte. Az előforduló 20 névből *István* 24,2%-kal, *János* 17,4%-kal, *Mihály* 13,1%-kal, *Gergely* 7,7%-kal, *Péter* 5,8%-kal, *György* 5,3%-kal, *Ferenc* 5,3%-kal, *András* 4,8%-kal, *Pál* 3,8%-kal, *Márton* 2,9%-kal, *Miklós* 2,9%-kal, *Mátyás* 1,9%-kal, *Gáspár* 1,4%-kal szerepelnek, *Balázs*, *Bálint*, *Gábor*, *Ignác*, *József*, *László* és *Sámuel* csak egyszer fordulnak elő. Új nevek a *Gábor*, *Ignác* és *Sámuel*. Feltűnő, hogy az első három név — *István*, *János* és *Mihály* — az összes nevek 54,7%-át teszi ki. A XVIII. században a névadás elszürkülése falunk esetében is megfigyelhető. Ennek okát nem ismerjük.

Férfi- és női nevek 1749-től 1960-ig

A falu keresztnévanyaga 1749-től csaknem teljes egészében rendelkezésünkre áll. Ugyanis „1749-be jött ide T. Sutha János Uram felesége Tamási Zsuzsanna, ki itten Matrikulát kezdett írni, mert az előtt való időkről itt semmi jegyzést nem találhatni.” Tiszteletes Sutha uram felesége jóvoltából 1749-től vezetett egyházi anyakönyvnek az állami anyakönyvezés elrendeléséig: 1895. október 1-ig tartalmazzák a református és annak a néhány katolikus vallású csegeinek a nevét, akik itt születtek vagy haltak meg. Ugyancsak ezekben a matrikulákban lelhetők a református egyházzal nem rendelkező szomszédos Egyek, Polgár, és a környék tanyavilága Csegén megkeresztelt református vallású lakosainak adatai is. Ez utóbbiak nevei adataink között természetesen nem szerepelnek. Az állami anyakönyvezés bevezetésétől vizsgált névanyag a legteljesebb, mert abban már benne foglaltatnak vallásra való tekintet nélkül az összes Csegén születettek. Az utóbbi évtizedben az ország egészségügyi ellátottságának nagyarányú javulása következtében a csegei anyák is szülőotthonokban szülhetik meg gyermekeiket. A szülőotthon igénybevétele kötelező, ezért aztán az évente születő 110—120 gyermek közül csak annak a néhánynak (évente 8—10) a neve kerül be a helyi anyakönyvbe, aki véletlenül Csegén és nem a másutt levő szülőotthonban jött a világra. Reménytelen vállalkozás lett volna összeszedni a debreceni, füredi, tiszalöki és még más helyek szülőotthonaiban világrajött csegei illetőségű gyermekek neveit, ezért keresztnévanyag vizsgálatunkat 1960-nal zártuk le.

Falunkban 1749-től 1960-ig 23 097 gyermek született. Ezek nemek szerinti megoszlása: 11 751 fiú, 11 346 leány. Ez idő alatt 99 féle férfi- és 96 féle női név fordult elő.

A keresztnévek statisztikai elemzését az alábbiakban 50 évenkénti összeállításban adjuk:

Férfinevek

név	1749—1800 (1476 fő) előfordulás száma	%-ban	név	1801—1850 (2041 fő) előfordulás száma	%-ban
István	380	25,75	János	455	22,70
János	275	18,60	Mihály	341	16,20
Mihály	207	14,00	István	299	14,60
András	158	10,70	Sándor	169	8,25
György	69	4,65	József	166	8,10
József	66	4,45	Ferenc	93	4,55
Gergely	62	4,20	Gábor	85	4,15

Név	1749—1800 (1476 fő) előfordulás száma	%-ban	név	1801—1850 (2041 fő) előfordulás száma	%-ban
Ferenc	58	3,90	András	81	3,95
Péter	40	2,70	Péter	66	3,20
Sándor	34	2,30	Sámuel	48	2,35
Pál	24	1,60	Imre	47	2,30
Sámuel	19	1,25	György	43	2,10
Márton	18	1,20	Mátyás	31	1,50
Mátyás	14	0,90	Pál	24	1,15
Miklós	10	0,65	László	15	0,70
Gábor	8	0,50	Gergely	14	0,65
Bálint	7	0,45	Márton	14	0,65
László	4	0,25	Bálint	14	0,65
Ádám	4	0,25	Lajos	9	0,40
Dániel	4	0,25	Károly	7	0,30
Dávid	3	0,20	Miklós	6	0,25
Imre	2	0,10	Dániel	4	0,20
Jeremiás	2	0,10	Demeter	2	0,10

Egyszer fordulnak csak elő:
Benedek, Dada, Demeter, Gáspár, Gyula,
Jónás, Károly, Tamás.

Egyszer fordulnak elő:
Antal, Benjámin, Bertalan, Dihenes, Gás-
pár, Gusztáv, Gyula és Zsigmond.

név	1851—1900 (3185 fő) előfordulás száma	%-ban	név	1901—1960 (5049 fő) előfordulás száma	%-ban
János	629	19,70	János	773	15,30
József	408	12,50	József	749	14,80
Mihály	306	9,50	Sándor	489	9,65
István	300	9,30	István	442	8,75
Sándor	292	9,10	Imre	339	6,70
Imre	245	7,50	Mihály	303	6,00
Ferenc	183	5,60	Ferenc	276	5,45
Gábor	135	4,30	Gyula	198	3,90
András	69	2,15	Albert	154	3,00
Péter	55	1,60	András	131	2,55
László	47	1,40	Gábor	130	2,50
Lajos	47	1,40	László	117	2,30
Sámuel	44	1,35	Lajos	117	2,30
Gyula	39	1,20	Antal	86	1,70
Albert	38	1,15	Lukács	59	1,15
Mátyás	37	1,15	György	58	1,10
Bálint	30	0,90	Károly	51	1,00
Pál	28	0,85	Béla	42	0,80
Károly	27	0,80	Ernő	39	0,75
Márton	27	0,80	Bálint	39	0,75
György	21	0,65	Péter	38	0,70
Antal	16	0,50	Mátyás	37	0,65
Bertalan	16	0,50	Tibor	33	0,60
Kálmán	16	0,50	Pál	29	0,55
			Kálmán	25	0,50
			Géza	25	0,50
			Bertalan	24	0,45
			Miklós	20	0,35
			Márton	18	0,30

1851—1900 (3185 fő)			1901—1960 (5049 fő)		
név	előfordulás száma	%-ban	név	előfordulás száma	%-ban
Zsigmond	15	0,45	Zoltán	18	0,30
Géza	10	0,30	Zsigmond	15	0,25
Gusztáv	10	0,30	Vilibald	15	0,25
Elek	9	0,25	Dezső	14	0,20
Lőrinc	9	0,25	Elek	10	0,15
Ernő	7	0,20	Sámuel	8	0,14
Dezső	6	0,18	Jenő	8	0,14
Dániel	6	0,18	Lőrinc	8	0,14
Tamás	6	0,18	Gusztáv	7	0,13
Balázs	6	0,18	Tamás	7	0,13
Lukács	3	0,09	Elemér	7	0,13
Béla	3	0,09	Dániel	6	0,12
Miklós	3	0,09	Balázs	6	0,12
Gáspár	3	0,09	Benjamin	6	0,12
Benjamin	3	0,09	Endre	6	0,12
Ádám	3	0,09	Gáspár	5	0,09
Vilibald	2	0,06	Barna	5	0,09
Aladár	2	0,06	Rudolf	5	0,09
Vencel	2	0,06	Barnabás	4	0,07
Andor	2	0,06	Nándor	4	0,07
Ignác	2	0,06	Móric	4	0,07
Gerzson	2	0,06	Aladár	3	0,05
Jenő	2	0,06	Vencel	3	0,05
Egyszer előforduló keresztnév:			Bernát	3	0,05
Abris, Adolf, Ambrus, Bernát, Eduárd, Ele-			Vilmos	3	0,05
mér, Erneszt, Fábian, Flórián, Frigyes,			Árpád	3	0,05
Gergely, Szilárd, Vilmos.			Andor	2	0,03
			Flórián	2	0,03
			Ignác	2	0,03
			Herman	2	0,03
			Dénes	2	0,03
			Győző	2	0,03
			Egyszer előforduló keresztnév:		
			Abrahám, Alajos, Andor, Artúr, Domokos,		
			Jakab, Lóránt, Marcell, Menyhért, Ottó,		
			Rókus.		

Női nevek

1749—1800 (1543 fő)			1801—1850 (1843 fő)		
név	előfordulás száma	%-ban	név	előfordulás száma	%-ban
Erzsébet	469	30,39	Julianna	416	22,55
Sára	357	23,13	Sára	328	17,75
Mária	160	10,36	Zsuzsanna	303	16,40
Zsuzsanna	155	10,04	Mária	283	15,35
Kata	104	6,74	Erzsébet	272	14,75
Borbála	63	4,08	Borbála	127	6,85
Katalin	56	3,62			

név	1749—1800 (1543 fő) előfordulás %-ban száma		név	1801—1850 (1843 fő) előfordulás %-ban száma	
Anna	47	3,04	Anna	38	2,00
Julianna	43	2,78	Katalin	19	1,00
Panna	26	1,68	Klára	13	0,70
Judit	19	1,23	Lídia	11	0,55
Ilona	14	0,90	Zsófia	10	0,50
Éva	12	0,77	Eszter	9	0,45
Boris	4	0,26	Terézia	4	0,20
Terézia	4	0,26	Johanna	2	0,10
Ágnes	3	0,19			
Debóra	2	0,12			
Rebeka	2	0,12			
Egyszer előforduló nevek: Klára, Lídia, Ráchel.			Egyszer előforduló nevek: Charitas, Emília, Ilona, Judit, Karolina, Margit, Rebeka, Rozália.		

név	1851—1900 (3005 fő) előfordulás %-ban		név	1901—1960 (4955 fő) előfordulás %-ban száma	
Julianna	615	20,46	Erzsébet	863	17,40
Zsuzsanna	340	11,31	Margit	680	13,70
Lídia	307	10,21	Julianna	472	9,50
Erzsébet	266	8,85	Mária	343	6,90
Sára	258	8,58	Róza	333	6,70
Eszter	223	7,42	Piroska	280	5,65
Mária	211	7,02	Eszter	254	5,10
Zsófia	178	5,92	Lídia	198	3,95
Borbála	168	5,59	Irma	181	3,65
Klára	160	5,32	Irén	137	2,75
Margit	84	2,79	Katalin	120	2,40
Rozália	42	1,39	Zsuzsanna	116	2,30
Róza	27	0,89	Sára	106	2,10
Anna	21	0,69	Ilona	102	2,00
Piroska	12	0,39	Borbála	81	1,60
Ilona	12	0,39	Zsófia	77	1,55
Terézia	10	0,33	Anna	77	1,55
Irén	6	0,19	Gizella	70	1,40
Katalin	5	0,16	Éva	62	1,25
Judit	5	0,16	Klára	61	1,20
Etelka	5	0,16	Rozália	58	1,10
Irma	4	0,13	Magdolna	37	0,75
Gizella	3	0,09	Terézia	23	0,45
Jolán	3	0,09	Regina	23	0,45
Ida	3	0,09	Ágnes	14	0,25
Márta	3	0,09	Ibolya	14	0,25
Magdolna	2	0,06	Jolán	13	0,24
Ágnes	2	0,06	Etelka	10	0,20
			Veronika	9	0,15
			Lenke	9	0,15
			Gabriella	8	0,14
			Edit	8	0,14
			Marianna	7	0,13
			Aranka	7	0,13
			Olga	6	0,12
			Vilma	5	0,10

1851—1900 (3005 fő)			1901—1950 4955 fő)		
név	előfordulás száma	%-ban	név	előfordulás száma	%-ban
Krisztina	2	0,06	Emma	5	0,10
Viktória	2	0,06	Elza	5	0,10
Hermína	2	0,06	Hedvig	5	0,10
Fáni	2	0,06	Ida	4	0,08
Egyszer előforduló keresztnévek:			Emilia	4	0,08
			Veron	4	0,08
Adél, Amália, Angéla, Berta, Emerika,			Sarolta	4	0,08
Emerencia, Emília, Emma, Éva, Gabriella,			Livia	4	0,08
Hajnalka, Helén, Izabella, Karolina, Korné-			Johanna	3	0,06
lia, Lujza, Náni, Regina, Rebeka, Veronika,			Karolina	3	0,06
Vilma, Zsanét.			Matild	3	0,06
			Etel	3	0,06
			Izabella	3	0,06
			Vera	3	0,06
			Krisztina	2	0,04
			Viktória	2	0,04
			Angéla	2	0,04
			Helén	2	0,04
			Ildikó	2	0,04
			Szeréna	2	0,04
			Gyöngyi	2	0,04
			Emőke	2	0,04
			Enikő	2	0,04
			Ella	2	0,04
			Egyszer előforduló női keresztnévek:		
			Kata (a Katalin becézett változataként valószínűleg hibás bejegyzés alapján került be 1940-ben az anyakönyvbe. Egyébként Póser Mihály földbérlő leánya kapta ezt a nevet), Adél, Berta, Brigitta, Erika, Fáni, Hajnalka, Hermína, Jozefa, Kornélia, Lina, Ludmilla, Malvin, Nina, Ottilia, Paula, Rózsika mint a Róza becézett alakja és Szilvia.		

Második keresztnévként szerepelnek még a férfiaknál: *Alfons, Alfréd, Attila, Jani* mint a *János* becézett változata, amely lehet elírás következménye is, továbbá *Levente* és *Viktor*. A nőknél pedig *Cecília, Charlotta, Laura, Melinda* és *Viola*.

Az előbbieken láthattuk, hogy a női névadásnál az egyes nevek szabályos használatával egyidőben a becézett változat is nagy számban fordul elő. Így például a XVIII. században a *Katalin* 56, ugyanakkor a *Kata* 104, az *Anna* 47, becézett változata, a *Panna* 26, a *Borbála* 63 és a *Boris* változata 4 alkalommal került be az anyakönyvbe. Később csak a *Róza, Rozália, Rózsa, Rózsika*, továbbá a *Vera, Veron, Veronika* esetében találkozunk hasonló jelenséggel. A férfiaknál csak az *András, Endre* és *Andor* becézett formája ismert.

A XVIII. század végére és a XIX. század elejére is a névadás szürkése a jellemző. A XVIII. században a férfiaknál 30, a nőknél csak 21, a XIX. század első felében a férfiaknál 31, a nőknél 22 név volt használatban. Ugyanakkor

az egyes nevek terheltsége is rendkívül aránytalan. A XVIII. században a férfiaknál az első négy névre (*István, János, Mihály és András*) jut az összes nevek 68 %-a, a XIX. század első felében pedig az első öt névre (*János, Mihály, István, Sándor és József*) a 69 %-a. A nőknél még elképesztőbb az arány. A XVIII. században az *Erzsébet, Sára, Mária, Zsuzsanna és Kata* az összes nevek 80 %-át, a XIX. század első felében pedig a *Julianna, Sára, Zsuzsanna, Mária és Erzsébet* a 87 %-át teszi ki. A korabeli névadás egyhangúságára említjük, hogy 1750-ben 28 leányból 13-nak *Kata*; 1751-ben 30-ból 14-nek, 1755-ben 26-ból 14-nek, 1756-ban 27-ből 16-nak, 1765-ben 29-ből 16-nak *Erzsébet* a neve. Az arányokat tekintve a férfiaknál valamivel jobb a helyzet, mert 1766-ban 34-ből 15-nek *István*, 1774-ben 41-ből 22-nek *István és János* a neve. A XIX. század közepéig az anyakönyvekben évente csak 6—7 féle név fordul elő a férfiaknál és a nőknél is, de nem arányosan terhelten. Ennek bizonyosságára idézzük 1810-ből a következő adatokat: *János* 13, *Mihály* 10, *István* 8, *József* 4, *Bálint*, *Márton és Péter* csak egyszer; *Sára* 12, *Mária* 7, *Erzsébet* 6, *Julianna és Zsuzsanna* 4—4, *Borbála* pedig két alkalommal fordul elő. A hasonló példák sorozatát még idézhetnénk, különösen a korábbi időből.

A névadás szürkésege csak a XIX. század második felében kezd feloldódni. Számos feledésbe merült név újrjelentkezését láthatjuk, és még több addig nem használt név is bekerül a falu névállományába. A választott nevek száma a férfiaknál a korábbi 31-gyel szemben 61-re, a nőknél a korábbi 22-vel szemben 54-re nő. Az egyes nevek megterheltsége arányosabbá válik, a gyakori nevek köre bővül.

A XX. században 152 féle névvel különböztetik meg egymást, melyen a két nem, csaknem azonos arányban (női név 78 féle, férfinév 74 féle) osztozik. A nevek arányosabb igénybevétele is jobban mutatkozik, mint az előző százakban.

A csegei ember sem ismeri a nevek eredeti jelentését. Hangzásuk alapján azonban *parasztos, uras, mesteremberes, zsidós, tanyasias és cigányos*, neveket különböztet meg. Ez a megkülönböztetés csak akkor válik érthetővé, ha az egyes nevek megjelenésének és elterjedésének történetét is megvizsgáljuk.

A csegei ember a leggyakoribb neveket tekinti „parasztos” neveknek. A csegei parasztság a névadásban a legutóbbi időig konzervatív volt. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne lettek volna más és más felkapott nevei. Csak a *János* az egyetlen olyan név, amely a XVIII. század kivételével mindig az élen maradt. Az egyes, korábban még divatos nevek olykor háttérbe szorultak mint például a *György, Mátyás, Pál, Péter, Sára, Borbála, Anna* vagy éppen teljesen feledésbe merültek egy időre, mint az *Ambrus, Lukács, Tamás, Albert, Bertalan, Demeter, László, Gergely, Benedek, Dániel, Antal, Balázs, Lőrinc, Judit, Éva* stb. Az egyes nevek eltűnését nehéz lenne mással magyarázni, mint azzal, hogy a névdivat ha lassan is, de a paraszti társadalomban is hat. Erre legjobb példa talán a *József és Sándor*, a nőknél a *Margit* név elterjedése. A *József és Sándor*

a XVIII. század végén kezd feltűnni, és divatja töretlenül tart napjainkig. A feledésbe merült *Margit* név 1850-ben jelentkezik először, majd harminc éven át egyszer sem fordul elő. A tömeges előfordulás hirtelen következik be a millennium táján. A *Margit* név felelevenítője Kovács Sámuel, parasztember volt. A későbbiek során is elsősorban a parasztság körében lett közkedvelt, mégis azok a Margitok, akik most a 70. életévük körül járnak úgy emlékeznek, hogy nevük akkoriban „úrias” név volt. A valóság az, hogy ez a név kezdetben a nagygazdák körében terjedt el, és csak később lett gyakori a szegényebb néprétegnél is. A parasztság körében használatos keresztnévek között a XIX. század végétől kis számban előfordulnak feltűnő, ritka nevek is. Így például a *Vilibald*dal 1880-ban, a *Gerzson* névvel 1882-ben, a *Hermína* névvel 1883-ban, a *Krisztinával* 1885-ben, a *Vencellel* 1887-ben, a *Reginával* 1893-ban, a *Nándor*ral 1903-ban, a *Dénessel* 1905-ben találkozunk. Ezek a nevek azonban a későbbiek során igen szűk körben, legfeljebb ugyanazon családon belül terjedtek: a *Vilibald* a Nagy családban, a *Hermína* a Végh családban, a *Vencel* a Széles családban, a *Regina* a Sallai családban, a *Dénes* a Lévy családban ismétlődik csak. A paraszti társadalom által adott ritka nevek esetében kimutatható, hogy a házastársak egyike olyan vidékről származott a faluba, ahol a név gyakoribb volt. A *Gerzson* esetében például az apa Ároktőre, a *Vilibald*nál az anya Balmazújvárosra való volt, a *Vencel* nevet is a Felvidékről falunkba került feleség sugallhatta.

Közismert, hogy az új nevek meghonosítói vagy a régi nevek felelevenítői az idegenből falunkba került urasági tisztartók, papok, tanítók, orvos, gyógyszerész, jegyző, egyéb iparosemberek és tisztviselők voltak. Az ő közvetítésükkel terjedt el a parasztság körében is számos név, amelyeknek eredetét a szájhagyomány az előbb említett jelzőkkel őrizte meg. Így például ma is „uras” névnek tartják a *Lászlót*, amelyet 1771-ben tisztartó Kovács László, a *Miklóst*, amelyet 1781-ben Szeverini Miklós provizor, a *Dánielt*, amelyet 1781-ben Váradi Mihály református lelkész honosított meg. Az *Ágnest* 1787-ben és a *Károlyt* 1788-ban Dióssy Imre tisztartó, a *Rozáliát* 1823-ban Gábor Károly tisztartó, a *Lajost* és *Gusztávot* 1827-ben Keresztesi Dániel tisztartó, az *Emiliát* 1832-ben Horváth József számtartó, a *Zsigmondot* 1833-ban Hollay Pál számtartó, a *Bertalant* 1838-ban Papp Menyhért tisztartó, a *Gyulát* 1847-ben Fazekas Sámuel jegyző, az *Ilonát* 1849-ben, a *Kálmánt* 1852-ben Pethő Bálint református lelkész, az *Eleket* 1860-ban Bana György tiszai gátőr, a *Veronikát* 1870-ben Kállay Ferenc tisztartó, a *Dezsőt* 1877-ben, a *Piroskát* 1881-ben Molnár Péter pénzügyőr, a *Gézát* 1878-ban Kardos Geiza gyógyszerész, az *Ernőt* 1879-ben Molnár Albert postamester, a *Gizellát* 1883-ban, a *Jolánt* 1886-ban, az *Etelkát* 1863-ban Bak Péter számtartó és az *Idát* 1888-ban Sinay János jegyző adta első ízben gyermekének. Ezek közül különösen a *Gyula*, *Albert*, *László*, *Lajos*, *Károly* és az *Ernő* vált közkedvelt névvé. A női neveknél a *Rozália* parasztosabb változata a *Róza* és a *Piroska* — amelyet paraszti körben inkább csak *Piros*-nak

mondanak — sikeres térhódítása figyelhető meg. A századforduló óta a ranglistán a *Róza* a negyedik, a *Piroska* pedig az ötödik helyre került, maguk mögött hagyva az egykor oly divatos *Zsuzsanna*, *Sára*, *Katalin* és *Eszter* neveket.

A falusi társadalom számkivetettjei voltak mindig a cigányok és a megesezt személyek. Ezek, sorsuk bélyegét még a keresztnévadásban is hordozták. A falusi elit önszántából a névadásban is igyekezett elkülöníteni magát a néptől. A számkivetetteket konvencionális magatartásával maga a nép kényszerítette arra, hogy nevükben is megkülönböztetettek legyenek. A cigányoknak adott bibliai nevekből arra lehet következtetni, hogy azokat a keresztelést végző pap sugallta. Az anyakönyvi bejegyzés szerint „neo Hungaricus”-nak feltüntetett cigányoknak adott nevek a köztudatban ma is jellegzetesen „cigánynevek” maradtak. Ilyenek a *Rebeka* (1760), *Dávid* (1764), *Ádám* (1774), *Rachel* (1775), *Dada* (1781), *Jónás* (1782), *Jeremiás* (1782). A cigányok körében közkedvelt név volt még a *Terézia* (1783), a *Fáni* (1873), a *Náni* (1873), a *Vilmos* (1883), az *Angéla* (1885) és az *Etelka* (1889). A szégyenlős, szemérmes leányanya, ha fia született, a gyanúsítgatások miatt rendszerint a legritkábban előforduló, vagy a faluban nem létező névre keresztellette gyermekét. Feltehetően a keresztelést végző pap ilyen esetekben is javasolhatta a kevésbé ismert neveket. (Pl. *Ignác* [1881], *Frigyés* (1883). A cigány és a leányanyák szívesen veszik át a számukra elérhetetlen társadalmi fokon levő falusi intelligencia körében meglevő divatos neveket is.

A XVIII. és a XIX. században kialakult négy uradalmi központ főként idegenből jött cselédséget alkalmazott. A zömében katolikus vallású uradalmi alkalmazott sok új, addig ismeretlen keresztnévvel gazdagította a falu névállományát. Ezeket tartja „tanyasias” neveknek a falu lakossága. Néhányat említünk itt ezek közül. *Bernátot* 1929-ben Balog József uradalmi kovács, a *Bélát* 1887-ben Sallai Mihály kerülő, *Elemért* 1885-ben Csokonai István uradalmi gépész, *Erneszt*-et 1872-ben Simonyi János uradalmi gépész, *Ottót* 1925-ben Tatai Gyula uradalmi bognár, *Rudolfot* 1903-ban Oláh Vendel kerülő, aki Tiszaörsről került a Nagymajorba, *Emerenciát* 1900-ban Ördög Ferenc uradalmi kovács, aki Kömlőről került a Nagymajorba, *Izabellát* 1896-ban Horváth Demeter uradalmi kovács, *Mártát* 1865-ben Kun István dohányos, *Zsanétot* 1893-ban Bordi József kocsis, *Viktóriát* 1869-ben Szabó Benjámin béres, majd 1896-ban Veres Sándor cseléd adja gyermekének.

Az izraelita vallásúak között használatos neveket, jóllehet közöttük számos nem héber eredetű is előfordul, mondja a falu lakossága „zsidós” neveknek. Ezekből sorolunk itt fel néhány példát. Az *Ábrahámot* 1904-ben Schlézinger Ábrahám, az *Ábrist*, amely az Ábrahám becézett alakja 1999-ben Klein Zsigmond, az *Adolfot* 1897-ben Strek Sámuel, az *Andort* 1896-ban Grossmann Fábíán, 1911-ben Weisz Jakab, 1916-ban Grünfeld Alfréd, az *Artúrt* 1924-ben Klein Sándor, a *Bernátot* 1896-ban Lőwi Ignác, a *Fábiánt* 1897-ben Klein Zsigmond, a *Hermant* 1920-ban Gottlieb Dávid, a *Jakabot* 1925-ben Adler

Berta, a *Mórt* 1929-ben Dávidovics Herman és 1935-ben Mandel Ignác (ennek Móric változata a cigányok körében fordul elő), a *Tivadart* Szigeti Lajos, a *Zoltánt* 1898-ban Krammer Sámuel, a női nevek közül az *Adélt* 1899-ben Hermann Lázár, az *Arankát* Léwi Ede, a *Bertát* 1896-ban Deutsch Mór, az *Editet* 1924-ben Vámos Fülöp, 1927-ben Weiner Fülöp, 1933-ban Mandel Ignác, az *Ellát* 1910-ben Purjesz Sándor, az *Eltát* 1905-ben Deutsch József, 1911-ben Klein Zsigmond, az *Ibolyát* 1908-ban Frischman Ignác, 1913-ban Spitzer Jakab, a *Jozefát* 1928-ban Schwartz Dávid, a *Lenkét* 1907-ben Kabos Jenő, 1908-ban Rubinstein Izidor, 1909-ben Spitzer Jakab, 1914-ben Schullerer Chaim, 1926-ban Hasszender Izidor, a *Líviát* 1914-ben Klein Ignác, 1929-ben Ledermann Imre, 1932-ben Rubinstein Ernő, 1931-ben Mandel Ignác, a *Lujzát* 1896-ban Czeisler Mór, a *Ninát* 1905-ben Markovics Herman, az *Olgát* 1907-ben Schwartz Áron, 1909-ben Krammer Izidor, a *Saroltát* 1904-ben Pollák Márton, 1912-ben Markovics Herman (ezt a nevet azonban inkább cigány névnek tekintik, mert ma csak egy Sarolta nevű öreg cigányasszony viseli), *Verát* 1921-ben Vámos Fülöp és 1929-ben Pollák Izsák adta gyermekének. Ennek az utóbbi névnek három változata fordul elő. Feltűnő, hogy e változatok közül a *Veronika* a református, a *Veron* a katolikus és a *Vera* az izraelita vallásúak között honos. Egyébként a *Veronra* mondják még, hogy egyeki név, mert viselőik Egyekről kerültek a faluba.

Az iparos emberek egyrésze is új nevekkal gazdagította a falu névanyagát. Ezekre mondják, hogy „mesteremberes név”. Néhányat ezek közül is felsorolunk. *Adorjánt* 1951-ben Borzus György péksegéd, *Barnabást* 1936-ban Ortutay László cipész, *Eduárdot* 1894-ben Nyircsák Eduárd, *Marcellt* 1955-ben Bakos Marcell művezető, *Rókust* 1951-ben Fodor Rókus a gépállomás vezetője, *Malvint* 1959-ben Hallgató Dávid kovácmester, *Ottiliát* 1944-ben Szeli József kovácmester, *Paulát* 1957-ben Benke László gépszerelő adta gyermekének.

A XX. század gazdag névállománya részben azzal magyarázható, hogy az állami anyakönyvezés bevezetésétől a teljes névanyagot vizsgálhattuk, tehát az izraelita vallásúak ritka neveit is figyelembe vehettük, másrészt azzal is, hogy a felszabadulás után a parasztság konzervatizmusa is feloldódik, amely a névadásban is megmutatkozik. A hagyományos paraszti gazdálkodás a lakosság jelentős részét helyhez kötötte. 1949-ben a falu összlakosságának a 75%-a még helyben találja megélhetését és csak 25%-a jár el munkára más tájakra. Jelenleg fordított a helyzet. A másutt munkát találók az utóbbi időben sok tetszetős nevet hoztak a faluba. Ezek közül említünk itt néhányat. *Árpádot* 1954-ben Tóth János távirdamunkás, a *Győzőt* 1948-ban Tóth József földműves és 1956-ban Reményi József járási tanácsi dolgozó, *Emőkét* 1956-ban Széles Mátyás honvédtiszt és Emődi Ernő könyvelő, *Erikát* 1951-ben Sárosi József földműves, *Gyöngyit* 1957-ben Remenyik Géza hentes és 1959-ben Bozsó Károly földműves, *Ildikót* 1948-ban Kapcsos Sándor távirdamunkás, 1952-ben Szanyi Ignác földműves, *Szilviát* 1957-ben Tóth Szilveszter rendőr adja gyermekének.

A névdivattal összefüggően kell szólnunk arról is, hogy a kettős vagy több keresztnévadás divatja falunkban is hatott. A többes keresztnévadás Magyarországon a XVIII. században veszi kezdetét. Falunkat ennek áramlata azonban csak a múlt század közepén éri el. A két vagy több keresztnévadás főként a nemesi és az értelmiségi körökben terjedt el. A parasztság kezdetben — akár csak a divatos neveket — amolyan „úri” szokásnak tartja, amely őt nem illeti meg. Kettős keresztnévet első alkalommal 1852-ben Kazinczy Bálint ispán adott fiának (*Ferenc, Gyula*), majd példáját követték még: 1854-ben Koromcsik Sámuel tiszttartó (*Amália, Zsófia*), 1965-ben Pethő Bálint református lelkész (*Erzsébet, Judit*), 1874-ben Simonyi József gépész (*János, József*), Kühle Károly főjegyző 1877-ben (*Gusztáv, Viktor*) 1878-ban Simonyi József gépész (*Sándor, Péter*), 1878-ban Kovács Albert orvos, aki már hármas nevet adott fiának (*Jenő, Tamás, Albert*), 1878-ban Kardos Geiza gyógyszerész, aki követte az előbbi példáját (*Géza, Sándor, Albert*), 1879-ben Molnár Albert postamester, aki szintén hármas nevet adott (*Ernő, Antal, Albert*), 1880-ban Kardos Geiza második gyermeke is hármas nevet kapott (*Szilárd, Lajos, Vilmos*), 1880-ban Jenei Márton gépész (*Imre, József, Dániel*), 1882-ben Kovács Albert orvos fia (*Lajos, Gábor*), Pillugh Ármin gépész, aki Svédországból (Upsala) került a faluba az *Irma, Charlotta, Erzsébet* nevet adta leányának, 1883-ban Kovács Albert orvos (*Albert, Béla*), 1883-ban Kardos Geiza gyógyszerész (*András, Vilmos*), 1884-ben Sinay János jegyző (*Emma, Viola*), 1886-ban Pethő Kálmán a református pap fia (*Bálint, András*), 1888-ban Sinay János jegyző (*Ida, Gabriella*), 1888-ban Kardos Geiza gyógyszerész (*Géza, Szilárd, István*) 1888-ban Sinay Lajos főjegyző (*Károly, Lajos*), 1890-ben Pethő Kálmán a református lelkész fia (*Sándor, Kálmán*), 1893-ban Rembeczky Antal gépész (*Sándor, Lajos*), 1900-ban Pintér József gépész (*Erzsébet, Malvin*), 1900-ban Csathó Ferenc gépész (*József, Gyula*) nevet adták gyermekeiknek.

Az „urakat” a kettős vagy több névadásban az uradalmi alkalmazottakon (gépészek) kívül az uradalmi cselédség követi még. Például 1884-ben Orbán András pásztor leánya *Mária, Julianna*; vagy 1896-ban Deák János gazdasági cseléd fia *András, Károly*; 1898-ban Molnár Sándor dohányos, aki Tiszaörsről került a Kismajorba *Mária, Erzsébet*; 1905-ben Török István juhász, aki Tiszafüredről jött a Nagymajorba *Péter, Albert* névre keresztelteti gyermekét. A falusiak körében a kettős névadás kezdetben csak olyan családoknál fordul elő, akik idegenből kerültek oda, és szinte kivétel nélkül mind iparos emberek voltak. A kettős vagy többes névadásban a tanyasiak és a bevándorolt falusi iparosok között is főként a katolikus vallásúak részesítik gyermekeiket. A református őslakosságnál 1930-ig csak három alkalommal fordul elő kettős név: 1927-ben Szabó Sándor napszámos *Mihály, Balázs*, 1928-ban Bozsó Antal kisbirtokos *Erzsébet, Róza*, 1929-ben Szőke János kisbirtokos *János, Barna* nevet adta gyermekének. Az 1930-as évektől szemmel látható változás következik be

e téren. A kettős névadás egyre divatosabb lesz a falusi parasztság körében is. Ezt a változást mutatja az alábbi statisztika:

év	a többes nevek száma	földbirtokos és tisztartói	értelmiségi és állami alkalmazott	cselédség és uradalmi alkalmazott	falusi iparos és kereskedő	parasztság és munkás- ság
1852—1860	2	2	—	—	—	—
1861—1870	1	—	1	—	—	—
1871—1880	8	—	5	3	—	—
1881—1890	10	—	9	1	—	—
1891—1900	6	—	—	6	—	—
1901—1910	13	1	2	7	3	—
1911—1920	8	—	3	4	1	—
1921—1930	34	1	10	10	10	3
1931—1940	61	1	13	10	10	27
1941—1950	89	1	15	5	28	40
1951—1960	105	—	25	—	17	63
Összesen:	337	6	83	46	69	133

Statisztikánk teljessége kedvéért említjük meg, hogy kettős névadás 319 esetben fordult elő, egyesek 17 alkalommal három keresztnévet adtak gyermeküknek. Szabó Géza Ernő gyakorló ügyvéd 1938-ban a *Géza, Levente, Imre, Pál* nevet adta fiának, ezzel elérte falunkban a keresztnévadás rekordját. A több elemű keresztnévadás divatjának mértékére jellemző, hogy 1950—1960 között előforduló összes nevek 9%-a két és 0,03%-a háromelemű név.

A múlt században, mint láttuk, főként a falusi értelmiség a többes nevek kedvelője. Az orvos, a gyógyszerész, a pap, a jegyző és a postamester verseng egymással a több elemű és különleges nevek adásával. Az uradalmi alkalmazottak közül pedig a világ dolgai iránt érdeklődő, az esetek túlnyomó többségében idegenből jött gépészek e divat követői. A parasztságot a több elemű névdivat hulláma csaknem száz évvel később, a harmincas években éri el. A divat most egyszerre terjed el a gazdagabb és a szegényebb néprétegnél. A falusi értelmiség, hivatalnokok, iparosok és kereskedők körében az utóbbi időben a kételemű névadás már több, mint divat. Köztük ugyanis csak elvétve találunk olyan családot, ahol az egyelemű keresztnév a használatos.

A több elemű névadásnál megfigyelhető jelenség, hogy a szülők saját keresztnévüket gyermekeiknek ritkán adják első névként. Ha teljesen nem marad el, akkor a második vagy a harmadik helyre kerül a szülő keresztnéve. Az is előfordul, hogy az elsőszülött gyermek az első helyen, a másodszülött a második helyen viseli szülei egyikének keresztnévét. A több elemű nevet viselő személy csak egyik nevét használja, nincs tehát sok gyakorlati haszna annak, hogy több neve van.

Az előbbieken elmondottakon túl a gyermek nevének kiválasztásánál

még egyéb szempontok is érvényesülnek. A következőkben néhányat ezek közül említünk meg.

Az első gyermek rendszerint az apja vagy az anyja nevét öröklí. Aki ettől a szokástól eltér, arra mondják, hogy „a kutyára hagyta a nevét”. Ez a hagyomány egyébként annyira erős, hogy egyes családoknál kimutathatóan több generáción át az elsőszülött gyermek ugyanazt a nevet viseli. „A családban az István az első név, a férjem, az apósom és annak minden elődje tán Rákócziig visszamenőleg ezt a nevet viselte, ezért lett a fiam is István”. — „Nálunk János volt a férjem, meg annak az apja is, ezért az első fiúkat Jánosnak kereszteltük.” — „Nagyanyám, az anyám, meg az idősebb testvérem Juliánna volt, én Piroska lettem, a lányomnak is ezt a nevet adtam, de az unokáim már nagyon divatos nevűek: Ildikó, Andrea és Barna.” — Abban az esetben, ha az elsőszülött elhal, akkor még a második gyermeknél is a szülői név öröklődhetett, de ha az is elhalt, akkor harmadszor már nem adták azt a nevet a gyermeknek. „Miután kettő meghalt, a harmadik fiúkat már nem kereszteltük Istvánnak, mert égi figyelmeztetést láttunk benne. Így maradt meg a harmadik gyermek.” — „A második gyermek Géza lett és csak a harmadiknál próbálkoztunk ismét a Jánossal. Ő életben van.” — „Apám Márton volt és nagyon szerette volna, hogy legyen egy Márton nevű fia is. De miután az első és a második Márton is meghalt, már csak a hetedik gyermeknek merték a Márton nevet adni, mert a hetedik gyermeknek szerencséje van. Ő él.” A névadásba néha a nagyszülők is beleszóltak, főként ott, ahol a fiatalok együtt laktak az öregekkel. „Az anyósom akarta, hogy Lidi legyen a lányom. Én inkább Margitot szerettem volna, de nem mertünk ellenkezni, mert náluk laktunk.” Több gyermek esetén a nagyszülői kívánság teljesítése természetesen nem jelentett problémát, sőt a szülők kötelességüknek tartották, hogy a nagyszülő neveit adják gyermekeiknek. „Egy sutra való gyermek volt a családban, így én már a keresztanyám nevét kaptam”. — „Azért lettem Lajos, mert a keresztapám, aki a nagybátyám és nőtlen ember volt, a nevére kereszteltetett. Így örököltém a vagyonát is.” — „Nálunk a családban már annyi volt az egyforma név, hogy alig tudtunk eligazodni, ezért új nevet, a Györgyöt választottuk.” Amikor még a gyermekáldás bőségesebb volt, főként a XVIII. és a XIX. században gyakori jelenség, hogy tavasszal több a Juliánna, Zsuzsánna, Sándor, József és Gábor, ősszel pedig az András, Mihály, Ferenc, István, János és Erzsébet, mint más időpontban. A névadást tehát a naptárban a születés táján előforduló jelesebb nevek is befolyásolták.

Külön kell szólnunk még az egyes nevek használatának módozatairól. A szülőknek, az apósnak és anyósnak az „apám” és „anyám” megszólítás a szokásos, ritkábban az „ides”, vagy a vezetéknévvel együtt „Szabó apám”, „Turi anyám”. Háta megett még az „ükeme” is járja, de ez már kisebb fokú tiszteletlenséget jelent. A házastársak egymást keresztnévükön csak ritkán szólítják, helyette inkább a „hé”-t mondják. Az „uram”, „férjem”, az „asszony” csak hivatalos vagy idegen személyek jelenlétében szokásos. A házastársak be-

cézzetése régen nem volt divat, mert azt „inkább csak az urak szokták mondani”. A testvérek nevét megtoldják a „néném” vagy a „bátyám” szóval. Harmadik személy előtt a „Janink”, „Lidink” a szokásos névemlegetés. Az oldalági rokon esetében a „sógorom” és az „ángyom” az illő megszólítás. Aki erről megfélekedzik, azt figyelmeztetik a rokon kapcsolatra. „Némelyik ember annyira ragaszkodik ehhez, hogy a fél falu ánya meg sógora.” Az emberek egymás megszólításánál általában a keresztnév becézett változatait használják. A keresztnévek becézett változatai azonban igazodnak az illető korához is. A gyermek *Jóska, Miska, Erzsike, Juliska, Klárka* (a lányoknál csak újabban használják a kicsinyítőképzőt); a legény vagy az eladósorba került leány *Józi, Misu, Erzi, Julis, Klári* lesz; az öreghez a *János, Mihály, István, Erzs, Julcsa, Klára* név az illő. A gyermek indokolatlan öregítését és tiszteletét jelenti, ha *Jánosnak, Mihálynak, Julcsának, Erzsának* szólítják. Tiszteletlenül viselkedik az, aki az öregebbet *Jóskázza, Pistázza, Misuzza*. A női neveknél azonban ez kevésbé érzékelhető, ezért nem sértő, ha az öregnek *Juliska nénit, Erzsike nénit* mondanak.

PAPP JÓZSEF

Die Vornamen im Dorfe Tiszacsege

Der Autor untersucht die im Dorfe Tiszacsege zwischen 1570 und 1960 vorgekommene Vornamen. Fast 24 000 Daten hat er im Laufe seiner Forschungen bearbeitet und folgende Feststellungen gemacht:

Der Bestand der Vornamen im XVI. Jahrhundert ist sehr mannigfaltig, solche Varietät können wir wieder nur in der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts beobachten. Die Ursache dessen ist, dass die vor den vordringenden türkischen Heeren von Süden flüchtenden Mengen die noch nicht eroberten nördlichen Teile des Landes überschwemmt. Bis zum XVIII. Jahrhundert und bis Anfang des XIX. Jahrhunderts wird die vollkommene Simplifizierung charakteristisch. In diesem Zeitraume verwendete man bei beiden Geschlechtern nur 4—5 Taufnamen. Den Grund dafür finden wir in der konservativen Gesamthaltung des Bauerntums. Nur am Ende des vorigen Jahrhunderts erscheinen wieder zahlreiche, vorher schon in Vergessenheit geratene und bisher nicht gebrauchte — hauptsächlich von den Sprachneueren des Reformzeitalters erfundene — Taufnamen, deren allgemeine Verbreitung im zweiten Viertel des XX. Jahrhunderts beobachtet werden kann. Die aus anderen Gegenden des Landes kommenden Vögte, Intellektuelle, Beamten und Gewerbetreibenden erwecken die alten Taufnamen wieder und bürgern die neuen ein. Der einheimische Bauer in Csege kennt die originale Bedeutung dieser Namen nicht, aber ihrem Klange nach unterscheidet er bäuerliche, herrschaftliche, und für Gewerbetreibende, Juden, Gehöftbauern und Zigeuner passende Vornamen.

Das heisst, dass die Verschiedenheiten in der dörflichen Gesellschaft offenbart sich auch in der Namengebung. Die Modeströmung der zwei oder mehreren Vornamen erreicht das Dorf in der Mitte des vorigen Jahrhunderts, und diese Mode tritt vorerst in adeligen und intellektuellen Kreisen auf. Das Bauerntum hält das im Anfang für eine „herrschaftliche Mode“ die ihm nicht gebührt. Ein Jahrhundert musste vergehen, bis die ersten Doppelvornamen bei dem autochthonen, zur reformierten Kirche gehörenden Bauerntum erschienen. Am Ende erörtert der Verfasser den alltäglichen Gebrauch der einzelnen Vornamen.

J. PAPP

Cserépfalu ragadványnevei

I. Bevezetés

Cserépfalu község Borsod megyében, a mezőkövesdi járásban fekszik. A Magyar Nyelvjárások Atlaszában az M 1. számú kutatópont. Ezeket az adatokat nem számítva, eddig nem jelent meg cikk sem nyelvről, sem néprajzról. E dolgozat, amely egy nagyobb tanulmány része, a község névadását kívánja bemutatni a kezdetektől napjainkig. A ragadványnevek alapján igyekszem most néhány érdekesebb kérdésre választ adni. Dolgozatomban a helyszíni gyűjtés módszerét alkalmaztam. Írásos anyagot csak akkor néztem meg, amikor a személynévi eredetű ragadványneveket rendszereztem (a református egyház anyakönyve 1732-től).

A ragadványnév mint műszó összefoglaló jellegű. Magába foglalja mindazokat a neveket is, amelyeket igen sokan alkalmaznak e terminus technicus helyett (LŐRINCZE LAJOS: MNyj. I, 68; FEHÉRTÓI KATALIN: MNy. LXII, 462). A továbbiakban a *ragadványnév* megjelölést használjuk.

A szamosszegiekhez hasonlóan (vö. MNyj. XII, 110) a cserépfalusiak a ragadványnevet csúfnévnek tartják, a megjelölés is *csúfolqdaqqné*^v. Alig van olyan család, amelyiknek ne lenne ilyen neve. Az illető előtt nem is használják, csak akkor, ha sérteni akarják, vagy ha a civódást keresik. Nemcsak az idősebbek haragszanak érte, hanem a fiatalok is, noha előttük egyes ragadványnevek eredete már nem világos, csak annyit tudnak, hogy apjuk, nagyapjuk is haragudott, mikor a ragadványnevét meghallotta. A hivatalos bejegyzésekben, mint például a községi anyakönyvben is finoman megkerülték, s csak a ragadványnév kezdőbetűjét írták le. Érdemes megemlíteni, hogy többnyire a teljes név után következik ez a betű: Tóth Sándor b. azaz *Bajusz* Tóth Sándor.

A sértő jelleget nemcsak a személyekre vonatkoztatott ragadványnevek mutatják, hanem a falu egyes részeinek ilyen jellegű elnevezései is: *Kisamerika*, *Tyűkszarùcca*, *Hatház*, *Daruszög*. Itt kell megemlítenünk a szomszédos vagy közeli helységek lakóinak kimondottan sértő, olykor durva megnevezéseit is: *malac*, 'cserépváraljai', *ragács* 'noszvaji', *rütyő* 'bogácsi', *egricikra* 'egri', *tatár* 'tardi', *zaplatyi*, *potyész* 'répáshutai', *matyag* 'mezőkövesdi', *maqc* 'kisgyőri', *vadmacskás* 'kácsi', *gaggancs* 'bükkszérci'.

Gyakran tapasztaljuk, hogy a ragadványneveket két csoportra osztják: régiekre és újakra. Ez a felosztás túlságosan tág, hiszen nem tudjuk, hol a határ a régi és az új elnevezések között. Helyesebbnek véljük azt az osztályozást, vajon szerzett-e vagy örökölt. A szerzett ragadványneveket zárójelben sz-szel jelölöm.

Egy közösségben mindig problémát jelent, hogy az azonos nevűeket miként különböztessék meg. A családban *öreg* és *fijatal*, az unokáé *gyerek*. Az első két megjelölés megtalálható a régi kurátorkönyvben is 1793-ból. A fenti elnevezések nem tartósak, mert az idők folyamán a *gyerekből fijatal*, a *fijatalból öreg* lesz. Determinálni kellett.

A ragadványnevek egy részét teljes név helyett használják. Újabb keletkezésű szerzett ragadványnevek. Nagy sértésnek számít, ha az illető előtt mondják. Érdekes formai sajátosságuk, hogy többnyire határozott névelővel használják, bizonyítva egyrészt azt, hogy csak arra az egy személyre vonatkozik, másrészt a köznévi eredetet: *Csillag* (sz., Nyirő Károly), *Dürcsi* (sz., Tóth Lajos) *Gatya* (sz., Kéméndi Sándor), *Kizsgazda* (sz., Mizser Károly), *Kolë* (sz., Marton András), *Pacák* (sz., Lukács Lajos), *Szátkás* (sz., Apostol Bálint).

A ragadványnevek zöme a családi név helyett használatos. A ragadvány-névhez kapcsolódik a keresztnév, becézett formában is: *Pëcki Pesta* (Derda István), *Gagë Julis* (Kósik Julianna), *Kani Lajos* (Mizser Lajos). A gyermekek és a fiatalok hozzá teszik még a *bátyám* illetve *nënë'm* megjelölést is. A teljes név helyett igen ritkán használják, többnyire idegenek előtt vagy hivatalos ügyben, tehát ott, ahol nem ismerik, hogy a ragadványnév melyik családi nevet takarja.

A ragadványnevek a családi névhez hasonlóan öröklődnek. Az öröklőhetőség azonban nem olyan következetes, mint a családi név esetében. Az olyan családokban, ahol több gyermek is van, egyesek újabb nevet kapnak. Ez lehet a feleség ragadványneve is. Az sem szükségszerű, hogy az apa ragadványneve a meghatározó. Gyakori eset, hogy a gyermek az anyja ragadványnevét öröklí, vagy ha az anya más falubeli, a családi nevét veszi át ragadványnévként, mivel más községben ismeretes nevek itt szokatlanok.

A falu közkútjait is a ragadványnévvel látták el. Akinek a háza előtt ásták a kút, annak a ragadványneve a kút megjelölőjévé is vált. Ha az illető család el is költözött onnan, a kút neve megmaradt. Manapság már csaknem minden ház udvarán van kút, így az elnevezések lassan elvesztik jelentőségüket. Az alábbi neveket találjuk: *Bonnár-kút*, *Cifra-kút*, *Legenc-kút*, *Sërgolt-kút*, *Sufri-kút*, *Tamás-kút*, *Ubickq-kút*.

II. A ragadványnevek rendszere

Névkutatásunk eddig számos rendszerezési alapot mutatott be. A cserépfalui ragadványneveket most eredet szempontjából akarjuk vizsgálni. Az eredet osztályozásakor is több csoportot állítottak fel (LŐRINCZE: MNyj. I, 75; PÁKOZDI: uo. VII, 83; PENAVIN: uo. IX, 182; BALOGH: uo. XII, 119). Egészen pontosan nem illenek minden vidékre, azaz tökéletes sémát nem állíthatunk fel. Már csak azért sem, mert egyes nevek több kategóriába is beleillenek. Dolgozatomban az előzőkhöz hasonló csoportokat állítottam fel, s ezeket még kisebb részekre is osztottam, hogy a differenciálódás hangsúlyt kapjon.

A) A rokonságra utaló ragadványnevek

1. Az apa neve (keresztneve, vezetékeve) megkülönböztető jellegű. A nevek többségét ma már nem használják, csak ragadványnévként. A vezetéknévből alakult ragadványnevek eredeti funkciója megszűnt: helybeli családok nevei voltak. Más faluból csupán keresztnevek illetve, a becézett alakot találjuk.

a) Vezetéknév: *Bűdi* (Mizser), *Csordás*^s (Nagy, Tóth), *Hé^ti* (Mizser), *Juhász* (Tóth), *Kondás*^s (Tóth), *Vasas*^s (Kósik).

b) Keresztnév: *Gábor* (Erdős, Mizser), *Görgőj* (Kósik), *Mátyás* (Dósa), *Pé^tter* (Mizser), *Tamás* (Lukács). E nevek közül utónévként csupán a *Péter* használatos jelenleg. *Jenő^ü* (Boros): a 90-es években jött a faluba Borsodgeszt-ről Boros Jenő. S mivel a *Jenő* név nem volt használatos a községben, a leszámazottakat is így nevezték.

c) Becézett forma: *Bandi* ~ *Bangyi* (Tóth): a *Bangyi* név Cserépfalun nem használatos, annál inkább Bogácson és Mezőkövesden. *Bér^a* (Papp), *Férke* (Derda), *Frinci* (Kósik), *Gyuri* (Szabó), *Istik* (Szabó), *Jani* (Kósik), *Marci* (Gönczi), *Matyi* (Tóth), *Pali* (Hák), *Pé^ti* (Derda), *Pétyu* (Hüvelyes), *Samu* (Tóth), *Zsiga* (Boros, Tóth), *Tardi Gécⁱ*: az 1920-as években költözött a községbe Tardról Nagy Gergely (becenevén: Geci). Utódai nemcsak a becenevét, hanem származási helyét is „örökölték”. A felsorolt becenevek közül ma már csak a következőket használják: *Bandi*, *Jani*, *Pali*.

d) A természetes apával összefüggő ragadványnevek: *Csendő^r*: mind a törvényes, mind a természetes apa neve Papp volt, ezért a foglalkozást jelölték. *Kosút* (Kósik); Nem Kossuth Lajosról nevezték el az illető családot, hanem Kossuth (az egyházi anyakönyvben ezzel az ortográfiával szerepel) János nevű tanítóról, aki az 1820-as években működött a faluban. *Podolaji* (Hüvelyes): Bodolai nevű segédjegyzőről (1880). *Sěnki* (Derda): a természetes apa személye bizonytalan volt.

2. Az anya neve. Sokkal inkább dominál itt a megkülönböztető jelleg, mint a fentiekben. Keresztnév csak egy akad, az is becézett formában. A veze-

téknevek közül csupán kettőt találunk, amelynek helybeli képviselője van. A többi más faluból való. A népdal szerint: „*Mán Cseré'bbe, vík Cseré'bbe nem tanálok szerető'.* *El kél mēnni más faluba, más faluba fé'rhēmmēnni (mēnnő'sűlni)*”; Ez az exogám formát igazolja, noha a faluban tiltakoznak ellene: *taná'unk mink a magunk falujába is*. A ragadványnevek tanúsága szerint a cserépfalusi legények szívesen hoztak a szomszédos vagy a közeleső falvakból feleséget, és a lányok sem húzódoztak, ha más faluból kérték meg őket. Egyáltalán nem volt zárt közösség, ezt alátámaszthatjuk azzal is, hogy a község jelentős hányada foglalkozott fuvarozással. A vallási különbség sem volt lényeges. Házasodtak katolikus községből is (Bogács, Cserépváralja, Felsőtárkány, Kács), bár a református községekkel tartottak jobb kapcsolatot, mivel Cserépfalu is református.

a) Becenév: *Dudika* (Tóth): a Judit név (becézve: Juda, Dudi, Dudika) divatja a múlt század első felében volt az egyházi anyakönyv tanúsága szerint.

b) Vezetéknév: helyi: *Bonnár* (Bodnár, Dósa, Mizser), *Bojtár* (Mizser); más faluból való: Bogács: *Hő'ca* (Vályi Nagy), *Nyeste* (Kósik), *Antus* (Tóth). Bükkzsérc: *Lő'ci* (Kis), *Pap* (Szabó), *Pofozá* < Povožán (Erdős), *Pucik* < Poczik (Lukács). Felsőtárkány: *Kukukk* (Hüvelyes). Kács: *Kácsi* (Kéméndi). Kisgyőr: *Barsi* (Kósik), *Bihari* (Derda), *Baqdi* < Bódy (Kósik). Mezőkeresztes: *Bakos* (Balogi), *Kispál* (Balogi), *Përç* (Mizser), *Vas* (Boros).

B) A foglalkozásra utaló ragadványnevek

Körülbelül száz év előtti állapotot tükröznek. A főfoglalkozás a juh, tenyésztés volt; még a testi tulajdonságokra is innen vesznek kifejezést (*jupúp*, *juláb*). A mellékfoglalkozások közül a famegmunkálást emelhetjük ki. Érdekes-hogy a földművelés szókincséből alig találunk kifejezést.

1. Erdőjárás: *Banka* (Hegedüs), *Cinke* (Hegedüs); a megjelölt madarak hangját tudták utánozni, s ezt madarászás közben felhasználták. *Csętreng* (Lukács): mindig az erdőt járta, *csętrengęlt*. *Csipke* (Hüvelyes); csipkebogyót szeretett szedni.

2. Foglalkozásnév: + *Asztalos*^s (Tóth), *Bacsq* (Kéméndi) 'számadó juhász'; *Csęszkq* (Tóth) 'a csizmadiák gúnyneve'; *Faragq* (Jakab) 'fafaragó', *Faragq* (Nemes) 'kőfaragó', *Hęntęs*^s (Mizser), *Jágęr* (Sütő), *Kiskondq*^s (Kósik) 'a fiatal barmok őrzője'; *Kotrq* (Jakab) 'kéményseprő', *Drq'tos* (Kéméndi): az eltört cserépedényt megdrótozta a drótostót helyett; *Kő'műves*^s (Tóth), *Lisztęs*^s (Kovács, Lukács) 'molnár'; *Męszes*^s (Tóth) 'mészégető'; *Orvos* (Hüvelyes) 'gyógyító ember': a múlt században voltak olyan emberek, akik embert és állatot tudtak gyógyítani különféle főzetekkel, esetleg ráolvasásokkal. Ezek neve *orvos* volt (a 'medicus, Arzt' jelentésű szót *orvas*nak ejtik). *Pqsztor* (Kósik, Lovász) 'szőlőpásztor', *Pęndęlvarrq* (Tóth András sz.): fehérneműt kizárólag nők varr-

tak, így nagyon feltűnő volt, hogy egy férfi foglalkozott vele. *Susztër* (Nagy), *Szēnes*^s (Boros) 'szénégető'; *Vizibonnár* (Dósa): a patak mellett lakó bodnárról.

3. Használati tárgy, mesterségszó: *Gatya* (sz. Kéméendi Sándor), *Litya* (sz. Balogi András) 'rövidujjú, fodros nyári női blúz'; *Harsli* (Erdős), 'gyaluféleség'; *Pázsma* (Lukács, Mato) '50 íge a motóllán'; *Pitli* (Tóth) 'malomban használt szitaféleség'; *Sërgolt* (Tóth) 'lakkféleség'; *Sápijgq* (Kósik) 'faszorító', *Sidrik* (Derda) 'csiszoló'; *Sufri* (Lukács) 'fabódé'; *Tipá* (Nagy) 'gyalu'.

4. Rang, hivatás: *Katona* (Tóth): valamelyik ősök 12 évet szolgált az osztrák hadseregben; + *Öürmestër* (Derda): az osztrák hadseregben ezt a rangot érte el; *Údbírqq* (Kósik) 'az utakért felelős ember'.

5. Egyéb: *Patkó"cki* (Tóth), *Pëtënc* (Kovács): játszi képzesű mind a két elnevezés, s csak halványan utal a foglalkozásra.

C) A szóhasználaton alapuló ragadványnevek

Itt a szokatlanságot kell kiemelni. Az emberek jól ismerik egymás beszédmódját, s ha már csak egy szóban is eltérnek a megszokottól, ragadvány-név lesz belőle. Tehát az embernek nagyon kell vigyáznia beszédére ebben a szűk közösségben.

1. Idegen szavak: vehetnénk a gyakori szóhasználat kategóriájába is, de az idegenséget hangsúlyozzuk, noha a faluban az eredeti jelentést már nem ismerik: + *Kontész* (Kis) <német *Komtesse* 'grófnő'; *Kucsër* (Kósik, Tóth) <német *Kutscher* 'kocsis'; *Mënnár* (Kósik) <svéd *menar* 'gondolom'; *Pëla* (Tóth) <cigány *pëlo*; + *Pimuzsi* (sz. Mizser) <cigány *pī muži*; *Vaszisz* (Hák) <német *was ist?* 'mi?'

2. Gyakori szóhasználat: *Barát* (sz. Móré Imre), *Cibe* (Hák), *Këjccër* (sz. Kerékgyártó Gábor), *Bandër* (Derda) 'híres muzsikás cigány neve'. *Kizsgazda* (sz. Mizser Károly), *Lövök* (Lukács), *Nyęss* (sz. Lukács Lajos) 'nyers'; *Ugyq* (Boros).

3. Beszédhiba: *Dradë* ~ *Gradë* (Nagy), *Gagë* (Kósik), + *Gene* (Kósik), *Polint* (Boros) 'forint'; *Badas* (Kéméendi) 'vadas'.

4. Más ejtés, nyelvbotlás: *Ėjsprām* (Lukács) <*ëjspām* 'édesapám'; *Fukti* (Hüvelyes) <*fut ki*; + *Gázszër* (Mizser) <*Gád*, *Áser* 'Jákob fiai'; *Juficër* (Vályi Nagy) <Lucifer, *Kolë* (sz. Marton András) <'kolléga, jóbarát'; *Komó"* (Mizser) <koma; *Lëbenc* (Lukács) <labanc; + *Puppq* (Hüvelyes) <pipa; *Supak* (Kompa) <kupak.

5. Népdalból vett: + *Babám* (Kósik), *Recęfice* (Dózsza).

D) Birtoklást kifejező ragadványnevek

1. Ingatlan. Általában az üzleti élettel függnek össze. Egy olyan épületet jelölnek meg, amelyekben eladás történik (más igen ritka). A község üzleti élete a múlt század 70-es éveitől a második világháborúig a zsidók kezében volt. Néhányan a falubeliek közül is megpróbáltak üzletet nyitni, főként kocsmát. Ezek nem sokáig működtek, de a velük összefüggő ragadványnevek fennmaradtak. *Bükkös ~ Bükkajás*^s (Erdős): a Bükkalja nevű kocsmáról, *Fonçu* (Balogi) < 'fonóházas': a faluban kevés fonóház működött és a századforduló idején Balogiéké volt a leghíresebb. *Nemzetis* (Lukács): a Nemzeti nevű kocsmáról, *Gondüzös* (Nagy): a Gondúzó nevű kocsmáról; *Darállós* (Mizser): a faluban csak neki volt darálója, *Baotos*^s (Mizser).

2. Állat. *Kani* (Mizser): az egyik ősök nem heréltette ki csődörét, *kani lova vaot*. Ez szokatlan, mert általában egy apaállat volt a faluban, de azt nem fogták munkára. A *csődör ~ csüdör* szó jelentése nem apaállat volt. *Kécské's* (Kémendi, Kósik): kecskét csak a szegényebbek tartottak. *Pókos*^s (Hüvelyes): a pókos ló nagyon keveset ért, így az előzőhöz hasonlóan ez a ragadványnév is meghatározta az illető család helyét a községben.

E) A lakóhelyre utaló ragadványnevek

1. A falu valamely részén lakó. *Belső* (Csávás): a község alapvetően három részre oszlik: Alvég, Felvég és Belsősor, tehát a név viselője a Belsősorton lakott. *Dombi* (Boldizsár): a falu keleti részén lévő név nélküli dombon lakott; + *Faluházasi* (Mizser): a tanácsház régi neve faluháza volt. *Felső* (Derda, Mato): felvégesi; *Iskolaji* (Csávás, Mizser), *Kaobi* (Lukács): az egyik zsidó boltos fiát hívták így, s a Lukács-gyerekek sokat játszottak vele. *Közi* (Derda, Mato), *Pijaci* (Nagy), + *Réti* (Virág): az Alvég folytatása a Rét, melyen mindössze egy ház állt. *Templomi* (Tóth), *Toronyi* (Tóth): a jelenlegi templom helyén volt a harangláb, helyi nevén: *toro*ⁿ, a régi templom pedig a felvidéki szokásoknak megfelelően a temetőben.

2. Más helységek neve. 1945 előtt a szegényebbek szívesen szegődtek el idénymunkára az ország különböző részeibe. A summásság lejárta után sokan annak a helységnek a nevét kapták ragadványnévként, amelyikben szolgáltak. *Csirminkő* (Móré) < Csirminkó-tanya (Pest m.), *Kalas* (Kémendi) (Pest m.), *Piskő* (Erdős) < *Piskó* (Baranya vm.), *Rádó* (Lukács) < Rádó (Zala vm.), *Rozsnyó* (Lukács) < Rozsnyó (Gömör m.).

F) Belső tulajdonságot kifejező ragadványnevek

Az az érdekesesség figyelhető meg, hogy igen ritkán nevezik nevén az illető tulajdonságot, hanem helyette egy — a tartalomnak megfelelő — főnevet használnak. Így melléknév csak ritkán fordul elő.

1. Állatnév. Az állatok egy-egy emberi tulajdonságot jelölnek. Az állatnév a tulajdonsággal együtt eredetileg egy hasonlatot képezett: *szelíd, mint a báránka*. Aztán a jelzett szó vette át a jelző jelentését.

Báránka (Mizser) 'szelíd'; *Cica* (Szabó) 'kedveskedő'; + *Csüdör* (Tőszögi) 'nemi képességét kiélő férfi, ritkábban nő'; *Girind* (Hegedűs) 'görény, bűzt árasztó élőlény'; *Nyuszi* (Nagy) 'félénk'; *Pęicsik* (Balogi) 'lóböngölő; szemtelen ember'; + *Poloska* (sz. Tőszögi József) 'vérszívó': Tőszögi József volt a falu betyárja, az Alföldre is lejárt lovat kötni, *mindenkinek csak a vérit szítta*. A falubeliek 1905-ben a kocsmában agyonverték. *Tubu* (Tóth) 'galamb; szelíd ember'; *Tubújka* (Tóth) 'kis galamb; szelíd ember'; *Vatka*ⁿ (Derda) 'vad természetű ember'; *Vgrnyú* (Dósa) 'a más kárát leső ember'.

2. Népnév. Egy-egy tulajdonságot jelöl a falubeliek meghatározásában, azaz a róluk kialakult vélemény is tükröződik. *Barkaq* (Mizser) 'barkósági, a veszekedést kereső ember'; *Muszka* (Tóth) 'orosz, vad, kegyetlen ember': a ragadványnév az 1849-es cári invázióval kapcsolatos, amikor a cári hadsereg egyik alakulata teljesen feldúlta a községet, mivel ellenállásba ütközött. *Zsidq* (Jakab) 'ravasz, álnok, másokat becsapó ember'.

3. Használati tárgy. Az előzőekhez hasonló funkciójú. *Babosfqzék* (sz. Derda) 'nagyevő': régebben — különösen a nagy munkák idején kevésszer, de nagyobb edényben főztek, általában babot vagy káposztát. *Fagaras* (Erdős) 'értéktelen pénzdarab; kuporgató ember'; *Pípa* (Móré) 'jópipa, jómadár, csibész'.

4. Hitélet. *Hívő^ü* (Kósik) 'jehovista': egy természeti csapás alkalmával lett reformátusból jehovistává. *Krisztus* (Erdős) 'Krisztus-hívő; a keresztet imádó': egyik ősök a katolikus Cserépváraljáról nősült. *Mqzses* (Kósik) 'Mózes-sel foglalkozó, bibliás ember'.

5. Egyéb, *Bandás* (sz. Derda Béla) 'bandában járó, saját baráti körével foglalkozó'; *Bëndő^ü* (sz. Jakab Endre) 'nagyevő'; *Cifra* (Mizser) 'a cifraságokat kedvelő'; *Csqqrész* (Erdős) 'tolvaj természetű'; *Dürcsi* (sz. Tóth Lajos) 'duzzogó'; *Hibás* (sz. Nemes Balázs) 'bolond, félnotás'; *Legéiⁿ* (Németh) 'legénykedő, hetvenkedő', *Pacák* (sz. Lukács Lajos) 'együgyű'; *Possatt* (Tóth) 'savana-yú, kedélytelen'; + *Puna* (Derda) 'a nemi életet kedvelő'; + *Savanyú* (Kis) 'kedélytelen'.

A ragadványnévadás itt a legkönnyebb és legszerteágazóbb. Egy-egy testi tulajdonságra sok azonos jelentésű szót találunk. A névmágia már jóval kevesebb szerepet játszik, mint a fentiekben, jóformán csak az állatnevekre korlátozódik. A megfelelő tulajdonságot többnyire a néven nevezik.

1. Állatnév. Valamennyi egy külső emberi tulajdonságot takar. Itt is a hasonlóság az alap — külső megjelenésben és gyakori cselekvésben. *Bagqj* (Ladányi) 'nagyszemű'; *Hërnyq̄* (Kémendi) 'csúf'; *M̄̄dv̄* (Lénárt) 'lassú mozgású'; *Mucu* (sz. Tóth Lajos) 'nyúl, nagyfülű'; *R̄q̄ka* (Derda) 'vöröshajú és -arcú': eredetileg a vörös szín volt a meghatározó, csak jóval később ragasztották a családra a 'ravasz, tyúktolvaj' jelentést. *Sërke* (Tószögi) 'a tetű petéje; tetves, piszkos ember'; + *Tokjq̄* (Dósa) 'egészen fiatal bárány; ugrándozó ember'; *Űrge* (Nagy) 'ürgearcú; ürgeevő'.

2. Testi hiba. *Balog* (Csont) 'balkezes'; *Bütykȭ̄* (Boldizsár) 'bütyköslábú'; + *Csonka* (Miklósi) 'félkezű'; *Gör̄csös̄* (Derda) 'gör̄csös kezű'; *Jupúp* (Szabó) 'gör̄behátú'; *Jul̄qb* (Dósa) 'gör̄belábú'; *Kangyi* (Dósa) 'kancsal'; *K̄̄ske* (Lukács) 'beesett mellű'; + *Kukq̄* (Madarász) 'kuka, dadogva beszélő'; *P̄̄rgȭ̄s* (Virág) 'reszketős': szellemes szójáték is; *Puh̄* (Hüvelyes) 'petyhüdt'; + *R̄̄zgȭ̄* (Boros) 'reszketős'; *S̄̄nta* (Dósa) 'csipőficamos'; *Vak* (sz. Farkas Lajos) 'farkasvakságban szenvedő'; *Vak* (Szabó) 'hályogos szemű'.

3. Egészség, higiénia. *Bȭ̄rpál* (Lukács) 'pállott bő̄rű'; *Moc̄kos̄* (Derda), *R̄̄t̄ek* (Kósik) 'retkes lábú'; *Vajas̄* (Hüvelyes): a falubeliek szerint a varasodó sebet vajjal kell kengetni. A népi gyógyítás egyik alapja: hasonlót hasonlóval (vö. kutyaharapást szőrivel). Ebben az esetben csak a két szó hangalakja hasonló: varat vajjal.

4. Arc és fej. *Baba* (Lukács) 'babaarcú'; *Bq̄jusz* (Tóth): kimondottan gúnynév, mert a névadónak tifusz következtében egyáltalán nem volt bajusza. *Baj̄uszos̄* (Jakab) 'nagybajuszú'; *Domq̄* (Mizser) 'kenyérvég; cipóarcú'; *Gomoja* (Orosz) 'nagyfejű'; + *K̄̄poszta* (Ardai) 'nagyfejű'; *Kompri* (Jakab) 'burgonya; nagyorrú'; *Pampuszka* (Tóth) 'fánk, gömbölyded arcú'; *Pufi* (sz. Csattos Lajos) 'pufók'; *Sz̄̄jiv* (Tóth) 'széparcú', + *Trocki* (sz. Tóth Sándor) 'Trockijra hasonlító'.

5. Járás. Csaknem minden forma előfordul, pozitív és negatív értelemben egyaránt. *Bq̄s̄* (Kósik, Tóth) 'kevéyen járó'; *Boc̄q̄* (Lukács) 'bicegve járó'; *Bok̄ás* (Kósik) 'bokacsattogtató'; *Csillag* (sz. Nyirő Károly) 'egyenesjárású'; *P̄̄cki* (Derda) 'peckesen járó'; *Pip̄ls* (Dósa) 'kényeskedve, *pip̄lsk̄̄dv̄* járó'; *P̄̄cök* (Tószögi) 'peckesen járó'; *Sz̄̄l̄k̄ás* (sz. Apostol Bálint) 'egyenesen járó'.

6. Gyakori cselekvés. + *Fingq̄* (Sütő), + *Futvaszarik* (Kovács) 'mindig siető'; *H̄̄pci* (Lukács) 'tüsszentős'; *Katabir̄ja* (Tószögi) 'sokgyermekű, *mer Kata bir̄ja*'.

7. Haj. Talán itt alkalmazzák a legáltalánosabb szavakat a jellemzésre és

ezzel együtt a névadásra. *Barna* (Mizser), *Burkus* (Szabó) 'bozontos, kócos, fésületlen'; *Fékető* (Jakab).

8. Termet. *Csitri* (Mizser) 'kicsi'; *Fesner* (Hüvelyes) <szlovák *fešny*; az elnevezett a szlovákokkal kereskedett, ők hívták így a délceg, jó kiállású embert; a falubeliek nem értették tisztán az idegen szót. *Kis* (Boros, Dósa, Erdős, Gönczi, Mizser, Sütő, Tóth, Virág), *Nagy* (Boros, Dósa, Derda, Gönczi, Mizser), *Dagő* (Tóth) 'dagadt, kövér'; *Tájú* (Tóth) 'toll, pihe, kis ember'.

9. Egyéb. *Bugyi* (Kémendi) 'bugyogós'; *Sérgenyő* (Erdős) 'lábás': az erdei munkákhoz mindig magával vitt egy kis lábast. *Kisvirdg* (Dósa).

H) Ismeretlen eredetű ragadványnevek

Az itt felsoroltak eredetét nem sikerült tisztázni. Talán személynévi eredetűek, de ilyen személynéveket a szóba jöhető községekben nem találunk. *Búrda* (Lukács), *Brómusz* (Dósa), *Csengéri* (Pintér), + *Gardi* (Szabó), *Kuci* (Jakab), *Líbor* (Apostol), *Maklári* (Dósa), *Radvaji* (Tóth), *Sura* (Farkas), + *Ubickag* (a vezetéknév nem sikerült felderíteni).

Az eddig felsorolt ragadványneveket falubeliek adták falubelieknek. Most az 1870-es évektől 1942-ig a községben élő kereskedő zsidók ragadványneveit ismertetjük, melyeket a cserépfalusiak adtak nekik.

Névből alakultak: *Gimbarom* <Grünbaum, *Jakus*, *Náci*, *Záli néni*. Külső tulajdonság: *Bajúszkiráj*, *Sánta gúnár*, *Tási* 'kacsaterelő szó'; *Bánatos*. Szóhasználat: *Lopteli*. Esemény: a megérkezésükkor való időjárást jelölték meg ragadványnévként: *Fődröngős*, *Jaokorgyött*, *Locspocs*, *Zivatar*. Üzleteiknek is ezeket a neveket adták.

A ragadványnevek szófaja

Egyik csoportosítási alap. Már kevesebb variációt találunk, mint az eredet vizsgálásakor. Mindenesetre világos képet kaphatunk az egyes szófajok megterheltségéről.

1. Ige. Ritkán fordul elő, és csak mondatértékű ragadványnevekben fordul elő: *Lövök*, *Katabírja*, *Futvaszarik*.

2. Főnév. Már tökéletesebb képet alkotnak. Tulajdonnév, és köznév is több található. A tulajdonnevek két fajtája fordul elő: személynév (vezetéknév, keresztnév illetve ennek beceneve) és földrajzi név. Személynévek: *Bűdi*, *Héti* családi név, *Jani*, *Peti* utónév; földrajzi nevek: *Piskag*, *Rozsnyag*. A köznevek is változatos képet mutatnak: *Cibe*, *Pászma*. Képzett szó alig akad: *Kiskondás*. Kevés az összetett szó: *Údbírag*, *Székkláb*.

3. Melléknév. Természetesen — mivel egyúttal jellemzésről is szó van —

ebből található a legtöbb. Képzett alakban is. Eredeti melléknevek: *Barna, Nagy*. Az *-i* képzős melléknév igen gyakori: *Pijaci, Faluházasi*. Alig marad el tőle az *-s* képzős melléknév: *Lisztés^s, Szénes*. Melléknévi igenevet is szívesen használnak: *Kotrqō, Rëzgō^ü*. A játszi képzés is előfordul, bár a szófaj erősen vitatható: *Pëtënc, Patkō^ccki*.

4. Egyéb szófajok. Egyet sem lehet külön kiemelni, majdnem mindegyiknek van képviselője: *Këiccër, Sënki, Ugyaⁿ*. Előfordulnak olyanok is, melyeknek szófaji hovatartozása nem határozható meg: *Gagë, Dagë*.

A ragadványnevek élete

Az itt említett ragadványnevek többsége örökölt, tehát nem újkeletű. Érdekes az, hogy a régebbi elnevezéseket szívesebben használják; s a név viselőjének halálakor pusztul el a ragadványnév is, bár az illetőt halála után is ragadványnevén emlegetik. Az új ragadványneveket ismerik, csak kevésbé használják, hiszen alig van ember a faluban, akinek ne lenne ragadványneve, s az új nem mutatkozik olyan erősnek, hogy kiszorítsa a régit. Ennek okát nem a műveltségi szintben, hanem az erős gyökerekben látom, még akkor is, ha a név jelenlegi viselőjére már nem illik a név tartalma: *Barna, Sánta*. A szűk baráti körben keletkezett ragadványnevek megmaradnak alkalminak, legfeljebb csak néhány közelálló ismeri. A megkülönböztető jelleg megmarad, az eredeti megjelölés egyre halványodik, s olykor csak az anyakönyvből rekonstruálható az eredeti jelentés: *Dudika, Barsi*. Egyes szavak az idők folyamán már elavultak, legfeljebb csak a nagyon öregek ismerik jelentésüket: *Böürpál, Csętręng*.

Az új ragadványnevekről most még nem lehet megmondani, hogy öröklődnek-e. A lehetőség megvan rá, hiszen az azonos nevűek megkülönböztetése mindig probléma lesz.

A ragadványnevek öröklődhetnek és el is pusztulhatnak. Az öröklődésnek van egy érdekessége, hogy nincs nemhez kötve, noha az az általános, ha a férfiág megy tovább. Például a Pászma Matok egyik öreganyjuktól, Pászma Lukács Zsuzsannától örökölték ragadványnevüket. A lány haláláig viseli ragadványnevét, még akkor is, ha férjhez megy. Tehát a ragadványnév a férfiág kihalásával nem feltétlenül pusztul el.

III. Észrevételek, tanulságok

A ragadványnevek vizsgálatakor nem a mai kor, hanem egy régebbi világ mutatkozik meg. Esetleg néhány száz éves állapotot rekonstruálhatunk. A feldolgozáskor a következő sajátosságokat mondhatjuk el:

1. A házasságra az exogámia a jellemző. Ezt bizonyítják azok a ragad-

ványnevek, amelyek a közeleső falvakban családi névként használatosak. Ugyanakkor ez fordítva is érvényes. Ráadásul a református egyház anyakönyvében találhatunk — szórványosan — olyan személyneveket is (Mészáros), amelyek más falvakban igen gyakoriak (Kács). Feltételezhetjük, hogy az egyéb kategóriában szereplő nevek közül több messzebb lévő községekben előnév (Burda), mivel a falubeliek még Szeged és Nagyvárad vidékére is eljutottak meszes szekereikkel. Házasodhattak távolibb vidékről is.

2. A község lakossága jelenleg földműveléssel (főként szőlőtermesztéssel) foglalkozik. Az öregek és a ragadványnevek tanúsága szerint a főfoglalkozás nem ez volt. A falut hatalmas erdőség övezte (manapság 2 km-re húzódik az erdő), csak a múlt század végén kezdték meg az erdőirtást. A lakosság juh-tenyésztéssel foglalkozott (*Bacsq, Tokjqq, Julqb*). Mellékfoglalkozásként azt üzték, amit az erdők és a hegyek nyújtottak: famegmunkálás (*Sërgolt, Sidrik*), erdőjárás (*Csipke* és a sok állatnév), a szén- és mészegetés (*Szënes^s, Mëszes^s*). Az iparosok rétegéről is képet kaphatunk (*Csëszkq, Kotraqq*).

3. Sok hiedelem és babona is kapcsolódhat az elnevezésekhez. A népi gyógyításra utal: *Orvos, Vajas^s*. A hiedelmekkel függ össze a *Juficër* (Lucifer) 'főördög' elnevezés is.

4. A ragadványnevekben maradtak fenn egyes kihalt családok nevei: *Büdi, Juhász* és már elavult szavak: *Tipáⁿ, Harsli*.

5. Más népekkel való kapcsolatról is vallanak a ragadványnevek. Több cigány szó található (*Pëla, Pimuzsi*), mivel a lakodalmakban a szomszédos falvakban lakó (Bogács, Noszvaj) cigányok muzsikáltak. A szlovákokkal való kapcsolat főként a múlt század végén kezdődött, amikor Cserépfalutól 20 km-nyire üveghutát létesítettek, s ide Nyitra vármegyéből hoztak szlovákokat (az ő utódaik a répáshutaiak). Noha a cserépfalusiak az akkori a nacionalista ideológia következtében kissé lenézték őket, mégis jó kapcsolatot tartottak velük.

A németekkel való kapcsolat a ragadványnevek alapján kizárólag az osztrák—magyar hadseregre korlátozódik. A falubeliek Egerben és Kassán katonáskodtak, s hozták magukkal a német kifejezéseket (*Kucsër, Vaszisz*). A kivándorlás szomorú tényére utal a svéd *Mëndár* szó. Jelenleg is több innen elszármazott család él Svédországban.

6. A ragadványnevek eredetileg erős érzelmi alapon álltak, s világosan tükröződik a névadó álláspontja az elnevezettel kapcsolatban.

7. A temetőt átvizsgálva, csupán két ragadványnevet találunk a sírfeliratokon: *Asztalos, Pászma*. Ritkán a kezdőbetű a név előtt, általában a valódi név fordul elő, mivel a leszármazottak szégyellik a *csúfolqdaqnqvet* kiírni a sírkőre.

MIZSER LAJOS

Die Beinamen von Cserépfalu

I. Die Dorfbewohner halten die Beinamen für Spitznamen, auch in dem Fall, wo die ursprüngliche Bedeutung in Vergessenheit geraten ist. Die Bezeichnung der Beinamen ist: *csufolaqdaqne'v*. Es sind zwei Typen zu unterscheiden: die ererbten oder die erworbenen Beinamen (die letzten können selbständig gebraucht werden, die ersten determinieren die Familiennamen). Die ererbten Beinamen können den Nachkommen nicht nur vom Vater oder Ehemann zugekommen werden, sondern auch von der Mutter oder der Ehefrau (der Sohn von Pászma Lukács Zsuzsanna, Mato Lajos hat den Beinamen der Mutter geerbt).

II. Die Beinamen werden ihrer Entstehung nach klassifiziert:

A) Beinamen, die sich auf Verwandtschaft beziehen: in Form von Kosenamen; hier dominiert der Name des Vaters: *Gábor* (Erdős, Mizser), *Samu* (Tóth), als Zuname dominiert der Name der Mutter, besonders wenn sie aus einem anderen Dorf stammt: + *Bojtár* (Mizser), *Hő'ca* (Vályi Nagy).

B) Beinamen, die sich auf einen Beruf beziehen: diese weisen einen Zustand vor 100 Jahren auf: *Bacso* (Kéméndi), *Orvos* (Hüvelyes).

C) Beinamen, die sich auf dem Wortgebrauch gründen: die spöttische Eigenart zeigt sich hier am stärksten: *Polint* (Boros), *Lövök* (Lukács).

D) Beinamen, die ein Besitztum ausdrücken: diese hängen im allgemeinen mit dem Geschäftsleben zusammen, weil wenig an Geschäften in der Hand der Dorfbewohner war: *Bükkös* (Erdős), die andere Gruppe steht mit der Viehhaltung in Verbindung: *Kani* (Mizser).

E) Beinamen, die sich auf einen Wohnort beziehen: sie bezeichnen einen Teil des Dorfes: *Toronyi* (Tóth), oder einen Ortsnamen, wo der genannte Mann als Gedingearbeiter diente: *Piskao* (Erdős).

F) Beinamen, die innere Eigenschaften ausdrücken: selten wird die genannte Eigenschaft beim Namen genannt, sondern sie wird mit einem anderen den Inhalt deckenden Namen versehen: *Vatka* (Derda), *Possatt* (Tóth).

G) Beinamen, die sich auf äußeren Eigenschaften gründen: die Umbenennung ist hier am weitverzweigsten. Fast jeder Name ist mit Augen wahrnehmbar: *Boci* (Lukács), *Pöcök* (Tószögi).

H) Beinamen von unbekannter Entstehung: die Entstehung war nicht festzustellen: *Bürda* (Lukács), *Bróumus* (Dósa).

Den Wortarten nach überwiegen selbstverständlich die Adjektive, es handelt sich hier um Charakterzüge: *Szenes* (Boros), *Sze'v* (Tóth). Auch das Substantiv kommt oft vor: *Jupup* (Szabó), *Maozes* (Kósik), die anderen Wortarten sind meistens Kuriosa.

Der Erfahrung nach sind die ererbten Beinamen stärker; die Ursache ist der Stand und nicht das Bildungsniveau.

III. Können die Beinamen überprüft werden, erschloß sich uns eine ältere

Zeit. Für die Ehe war die Exogamie charakteristisch, obwohl es geleugnet wird. Die Hauptbeschäftigung war nicht der Ackerbau, sondern die Schafzucht; die Nebenbeschäftigung: was mit dem Wald zusammenhing. Die Beinamen haben eine Menge von Aberglauben bewahrt, und zeigen auch die Beziehungen zu anderen Völkern. Auch manch schon ausgestorbene Familiennamen haben sich erhalten.

L. MIZSER

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK

A Magyar Nyelvjárások Atlasza

(II. rész: 193—388. térkép. Készült a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében. Anyagát gyűjtötte a Magyar Nyelvatlasz munkaközössége: Benkő Loránd, Deme László, Imre Samu, Kálmán Béla, Kázmér Miklós, Keresztes Kálmán, Lőrincze Lajos, Végh József. A munkálatok során közreműködtek: Balogh Lajos, Farkas Vilmos, S. Meggyes Klára, Szépe György. A munkaközösség elnöke Bárczi Géza. Szerkesztette Deme László és Imre Samu. — Budapest, 1970., Akadémiai Kiadó.)

Két évvel az első rész megjelenése után, az eredeti terveknek megfelelő időben kézbe vehettük az országos nyelvatlasz második részét. A nagy munkával kapcsolatos általános dialektológiai, nyelvföldrajzi kérdésekre ezúttal nem térünk ki; néhány ide tartozó gondolatot érintettünk évkönyvünkben az első rész ismertetése kapcsán (vö. MNyj. XVI, 103—10).

A második rész szerkezeti, formai megoldásai követik az előzőét: megtalálhatjuk az előzék-lapokon a térképlapok címszójegyzékét, a jelzések rövidítését, a kutatópontok jegyzékét a hálózati jelzések, illetőleg betűrend szerint, valamint fekete-fehér térképre írva is. A színes térképlap ezúttal elmaradt. Azonos a térképeket tartó doboz formája is, noha itt nem ártott volna némi tökéletesítés: a deformálódó fedőlap nemigen állja útját mozgatóskor a lecsúszni kíváncsozó felső lapoknak.

Mint ahogy a szerkesztés elveit tartalmazó módszertani kötet még nem jelent meg, az itt közölt 196 térképlap címszóanyagának válogatási elveit magából az atlaszból következtethetjük ki. Igaz, a sorbaállítás nagyon logikus. Először a parasztház főbb alkotóelemeinek szóanyagából kapunk áttekintést. Ezt a házban található bútorok, eszközök, s a hozzájuk kapcsolódó legfontosabb cselekvések szavai kísérik. A ház belsejében történt „körülnézés” után az udvarra lépünk ki: az ott felbukkanó tárgyak, eszközök, szerszámok elnevezéseivel ismerkedhetünk meg. Végül jelentős számú térképlap foglalkozik a háziállatok körével: a ló, ökör, tehén, bivaly, juh, kecske, disznó, aprójószág tartásával; életmegnyilvánulásai, fajtaik, alkutuk, tulajdonságaik kérdéseivel.

A térképlapok utolsó csoportja a kutyára, macskára és a méhekre vonatkozó szavakból ad mutatványt.

Mínhogy a fenti témakörökbe tartozó címszók a gyűjtéskor nem az egyik kérdőfüzetbe kerültek, most sincs teljes egyöntetűség a térképek közt: 26 térképlap az I. kérdőfüzetből való, vagyis a kétszeres sűrűségű gyűjtés anyagából. Ennek ellenére ezúttal nem volt szükség sok kétszeres méretű térképlapra: az adatok ráfértek a normális formátumú lapokra. Egyetlen esetben kellett kivételt tenni: a *kérődzik* címszó anyaga nagy alakú térképre került.

A szótérképek sorrendjét, mint már említettük, a fogalmi körökbe sorolódás határozta meg. Így szükségképpen keresztezi ezt a lapok tematikus jellege. Zömmel most is szóföldrajzi lapokat kapunk, ez az atlasz természetéből következik. A 167 szóföldrajzi térkép között szétszóródva találunk még 24 hangtanit és 5 alaktanit. Kár, hogy erre az olvasó csak a teljes anyag egyenkénti átnézése árán jön rá. Elképzelhetőnek tartanánk, hogy a címszókat felsoroló betűrendes listán (4. oldal) a térképlap száma mellé ezt is feljegyezzék, a szokásos *Lex.*, *Fon.*, *Morf.* jelzéssel. Egyébként a szerkesztés nagyvonalúságát és bátorságát dicséri, hogy egy-egy esetben azt sem fél beismerni, hogy az adatok természetét látva átsorolták a címszót más típusba. Például a *villa* (256.) lapját eredetileg hangtaninak szánták, de később szóföldrajzinak minősítették. Ezt persze csak a gyűjtés és ellenőrzés fázisában lehetett megtenni, hiszen a jelleg megszabja a begyűjtendő formát, s nem biztos, hogy az ilyen céllal gyűjtött jegyzőfüzeti feljegyzések amolyan célra is maradéktalanul megfelelnek.

A címszón és a tematikai típus jelzésén túl most is megtaláljuk a térképlapok fejlécében az adatok begyűjtéséhez felhasznált kérdést vagy utalást. Fel-tűntetik a szerkesztők még a kérdőfüzeti címszót, meg azt is, hogy melyik füzet hanyadik sorszámú kérdőszaváról van szó. Ezek alapján láthatjuk, hogy a címszót az esetek mintegy tíz százalékában megváltoztatták a kérdőfüzethez képest. Ennek oka olykor csak a hellyel való jobb gazdálkodás: kérdőfüzet: *öblögeti* (*a ruhát*) — térképlap: *öblögeti*. Az esetek többségében a változtatások mögött tartalmi okok húzódnak meg: a térképre a pontosabb, találóbbr, gyakoribb, a fogalmat közelebbről megnevező szóalak került: *házpadlás* (e h.: *padlás*), *elsőszoba* (e h.: *elsőház*), *hátsószoba* (e h.: *hátsóház*), *párna* (e h.: *vánkos*), *kályhacső* (e h.: *bádogső*), *kaszakarika* (e h.: *örv*), *kaszaék* (e h.: *pöcök*), *kútostor* (e h.: *kútsudár*), *juhász* (e h.: *juhpásztor*), *kanász* (e h.: *disznópásztor*), *kotkodácsol* (e h.: *kodácsol*), *méhkas* (e h.: *szalmakas*), stb.

A szótérképek fejléce alatt, még annak tartozékaként most is találunk rajzokat a kért fogalmak tárgyi azonosításának megkönnyítéséhez. E rajzok száma 39, tehát a lapoknak mintegy húsz százalékán fordulnak elő. Még így is akad néhány eset, amikor szükség lenne rá, illetőleg amikor a kérdéshez használtak rajzot, de a térképlapra nem került fel.

Az egyes szóföldrajzi lapok gazdagsága szinte lenyűgöző. Adataikat számbavenni egy ismertetésben hiú vállalkozás volna. Ebben a részben — úgy tűnik

fel — még kevesebb a lexikálisan keveset mondó szóföldrajzi lap, mint az előzőben. Igaz, most is akad néhány szóföldrajzinak jelzett, de csak egy-két lexikai változatot mutató, tehát alapjában hangtaninak minősíthető szótérkép: *pokróc* (219), *szén* (231), *tál* (249), *tányér* (250), *tepsi* (253), *kanál* (255), *fűró* (267), *véső* (268), *gereblye* (276), *kasza* (278), *kaszanyél* (281), *üllő* (284), *kanca* (314), *csikó* (316), *meddő* (340), *pulyka* (375), *harap* (378), stb. E sorozatra rápillantva azonnal látható, hogy a falusi háztartás, gazdálkodás, állattartás legelterjedtebb fogalmainak megnevezései, a paraszti élet alapfogalmai ezek. Természetesen a nem mindig teljes lexikai egység mellett igen gazdag hangtani tarkaság jelentkezik a fenti esetekben is.

A számos szép szóföldrajzi lap közül különösen megnyerte tetszésünket a *targonca* (292), *talicska* (293), *kútkáva* (301), *kifutó* (303), *csüd* (323), *bűg* (354), *malacozik* (355), *kanász* (356), illetőleg a hangutánzó gyökerű *cserdít* (313), *cicerél* (364) szótérképe. Egy-két térképlapot elhagyhatónak tartottunk volna: olyanokat, amelyekre a terület nagy részén semmiféle választ nem tudtak begyűjteni a munkatársak a fogalom, illetőleg a tárgy ismeretlensége miatt: *pemet* (243), *kiskacs* (282). A tárgyi néprajzi érdekességet természetesen ezektől sem lehet megtagadni.

Hogy egy-egy szóföldrajzi lap tanulságai mennyire nem korlátozódnak csak lexikális jelenségekre, akármelyik szótérképen bizonyíthatnók. A *kilincs* fejlődésében például *Lex.* jelzés van. Szóföldrajzi lapnak monoton, hiszen lexikális variációja úgyszólván nincs. Annál gazdagabbak hangtani tanulságai! Kiugranak a dél-dunántúli és erdélyi *g-s* szókezdetek (*gilincs*, *gelincs* stb.); ki-rajzolódik az első szótag magánhangzójának széles hangszín-skálája (*kilincs*, *kēlincs*, *kəlincs*, *kelincs*, *kölincs*, *kalincs*, *kálincs* stb.); a magánhangzó-közi *l* rövid, félhosszú és hosszú megoldási módok; a második szótag magánhangzójának rövid, hosszú és diftongusos realizációi (*kilincs*, *kēlēncs*, *köllēncs*, *kēlēncs*, *kölēncs*, *keliēncs* stb.). E gazdagság láttán nem csodálkozhatunk a szó nyelvelmékes adatanyagának tarkaságán, el kell fogadnunk annak létezését, még akkor is, ha megnehezíti az etimológus munkáját.

Egy másik szóföldrajzi típusú, és valóban számos lexikális változatot bemutató szótérkép a *szakajtó* (246) lapja. Ezen a lapon morfológiaiilag is plasztikusan tárul elénk a *szakajt* ~ *szakaszt* ~ *szakít* alakhármasság. Jó lenne egyszer számbavenni ennek a jelenségnek élőnyelvi eseteit, típusait és szembevetni a nyelvtörténeti adalékokkal; pontosabban tisztázni összetartozásuk, származásuk, szétválásuk kérdéseit.

Egy harmadik szóföldrajzi lap a *kese* (*disznó*) térképe (352). Erre a fehér-szőrű, angol disznófajtára több mint két tucatnyi lexikálisan eltérő megnevezés van a térképlapon: *fehér*, *szőke*, *szőszke*, *kesely*, *kese*, *sima*, *simaszőrű*, *szálkás*, *pirosbőrű*, *kurtaorrú*, *bütösorrú*, *turpisorrú*, *turtyiorrú*, *angol*, *jorksiri*, *bersi*, *polyák*, *ruszka*, *báznai*, *sikár*, *baláj*, *mangalic* stb. A megnevezés három legelterjedtebb változata a *kese*, *angol*, *jorksiri*. Tanulságos megnézni a hangtani

formáknak azt a burjánzó gazdagságát, amely a *jorksiri* szó változataiban tükröződik! — Köztudott, hogy e sertésfajta megnevezésére Európaszerte származáshelyének, az angliai *Yorkshire* városnak a neve szolgál, amely magyar artikulációs bázissal megközelítőleg *jørksi'* formában adható vissza. Számolnunk kell azonban avval is, hogy — tudatos tenyésztői tevékenység folytán — hathatott a kiejtésre a szokatlan íráskép is. Íme az atlaszból kijegyzett ejtészváltozatok némi csoportosításában (a tényleges derivációs összefüggésekre való következtetések nélkül!): Az eredeti szóbelseji hármas mássalhangzótorlódást megőrző formák: *jorksír, jorksir, jorksi*. A torlódást hangátvetéssel „könnyítők”: *jorskiri, jorski*. A nehézséget — talán az íráskép hatására — még tovább bonyolítók: *jorskhiri, jorshiri*. A hármas torlódást „átkombinááló” változat: *jørslí*. — Jelentős azon szavak száma, amelyek a torlódást a középső *k* hang kivetésével oldják fel: *jørsíri, jørsiri; jorsír, jørsír, jørsír, jørsír; jorsi, jørsi*. E csoporton belül külön alcsoport lehet a szókezdő *j*-t *gy*-re módosítóké: *gyørsi, gyorsi, gyursi*. Egy másik alcsoportban a szóbelseji *-rs-* hangcsoportnak más szavakban is előforduló fejleményeivel találkozunk (vö. *korsó, birs*, stb.): *jóssírei, jóssír, jossír; jósir, josir, jasi*. — Másik főcsoportnak tekinthetjük azokat a megoldásokat, amelyekben a szóbelseji *rks* torlódás feloldása nem a *k*, hanem az *r* kivetésével történik: *joksíri, joksirü; joksir, joksir, jaksir, joksi*. — Ismét más sorba tartoznak az egyszótagos, illetőleg zöngésült változatok: *jork, jorG, jorg, (? jorga), jors*. — Végül akad néhány analógiás jellegű változat is: *jorsin, jorsit, jorsmit*. — A hangtani változatoknak ez a kavalkádjá természetesen nemcsak származásilag, hanem területileg sem ad valamilyen tiszta tagoltságú képet. De ott kavarog benne a nyelv hangzó és írott elemeinek véletlenektől, esetlegességektől befolyásolt sora, amelyeket végül mégis a rendszerben szokásos tendenciák rendeznek egymásba torkolló fejlődési sorokká.

A fenti szóföldrajzi lapokról vett példákkal azt próbáltuk érzékeltetni, mennyire nem csak egyféle felhasználásra alkalmasak a térképek. De szinte akármelyik lapot felhasználhatnánk jelentéstani vonatkozások bemutatására, elemzésére is, mivel a szerkesztők a megjegyzések rovatba lelkiismeretesen beírtak minden ide tartozó tudnivalót. Jelentéstani kutatásokhoz kívánni sem lehetne ennél gazdagabb kincsesbányát.

A kifejezetten hangtani céllal készült lapok közül legszebbnek a *sarló* (287) és a *tyúk* (358) szótérképét találtuk. Egy szubjektív ízü megjegyzés: úgy tűnik fel, mintha a térképlapokon a valóságosnál gyakrabban bukkanna elő északkeleten a félhosszú *ò*-nak hosszú *ó*-ba való átcsapása (a zártszótagi *l, r, j* nyújtó hatására születő *ostòr > ostór* típusra gondolunk). Igen meggondolkoztató az is, mi okozhatja a feltűnően gyakori zöngétlenülést a szó végén. Ez a jelenség számos szóban és szeszélyes területi eloszlásban jelentkezik a *küszöb ~ küszöB ~ küszöp; firhanG, parázS* típusú szavakban. Talán arra lehetne gondolni, hogy a gyűjtés technikája kedvezett az ilyen formák születésének: a kérdőmondatokra adott egyszavas válaszokban rohamosan esik a hangmagasság, csökken a nyo-

maték, s talán a magánhangzóval megelőzött végmássalhangzó ejtésekor már lecseng a magánhangzó zöngéje a zörej-elem explóziója előtt. Érdekes lenne a jelenségre a kutatópontokon készült, szókérdezést tartalmazó magnetofonfelvételekből eszközfonetikai kutatást végezni.

Szóvá kell itt tenni két apró jelölési problémát. Vajon célszerű-e, hogy két- vagy többjegyes betűk esetében a zöngeveszteséget csak az első jegy kapitálra váltásával érzékeltetjük? Nem lennének következetesebbek rendszerünkhöz, ha *paráZS* formát írnánk? A másik: egy térképlapon (*sárlik* — 325.) a félhangzóság jelét találtam *r*, illetőleg *l* betűk alatt (P—8, 10). Ezek hangértékére a jelmagyarázat nem ad felvilágosítást. — Grafikai probléma, hogy az egyébként igen szép írásban olykor az *a* és a kissé szögletessé formálódó *o* betűk szétválasztása csak külön figyelemmel lehetséges (pl. 242. *szénvonó*).

Ezek az apróságok természetesen nem jelentősek, nem csökkentik örömmünket, hogy nyelvatlaszunk folytatása méltó a kezdethez, és kiváló munkaeszközt ad mindazok kezébe, akik nyelvjárásaink jelenségei iránt érdeklődnek.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

IMRE SAMU: **A mai magyar nyelvjárások rendszere**

Budapest, 1971. 394 l.

A magyar nyelvjárástani irodalom egy igen jelentős művel gazdagodott. A nyolcvan évvel ezelőtt megjelent BALASSA-féle könyv (A magyar nyelvjárások. Bp., 1891. Akad. Kiadó) óta a magyar nyelvjárások rendszerezésének ilyen magas szintű megrajzolásával egyetlen kutató sem próbálkozott, feltehetően az anyaggyűjtésben mutatkozó lényeges hiányok miatt. Noha a szinkron nyelvjáráskutatás elméleti és módszertani kérdéseinek tisztázására, sőt a magyar nyelvjárástípusok felvázolására az elmúlt évtizedekben is történtek kísérletek (LAZICZIUS, HORGER, DEME, KÁLMÁN stb.), ezek némelyike minden erényük ellenére vagy egyoldalúan elméleti jellegű volt, vagy olyan gyűjtésekre támaszkodott, amelyek nem egységes szempontok alapján, s nem a magyar nyelvjárások főbb típusai jellemzésének szándékával jöttek létre.

IMRE SAMU könyve éppen abban a tekintetben jelent újat a magyar nyelvjáráskutatásban, hogy A magyar nyelvjárások atlaszának egységes szempontok alapján gyűjtött anyagát egy következetesen átgondolt elméleti-módszertani koncepció birtokában elemzi, s a mai magyar nyelvjárások rendszerének igen aktuálissá vált nagyszerű bemutatására vállalkozik. A kutatópontok sűrűsége

lehetőséget ad arra, hogy a szerző sikeresen próbálkozzék meg a nyelvjárás-típusok gócainak kijelölésével is.

Könyvének célja a mai magyar nyelvjárások jelentősebb fonológiai, fonetikai és morfológiai sajátságainak leírása, e sajátságok területi tagolódásának megrajzolása, a nyelvjárások számottevőbb típusainak meghatározása, a szóban forgó nyelvjárástípusok gócainak területi kijelölése, s végül — folytatja — az egyes nyelvjárástípusok jellemző vonásainak ismertetése (5). Nyugodtan kijelenthetjük, hogy a maga elé tűzött célt nagy hozzáértéssel, a korábbi kutatás eredményeinek és hiányosságainak gondos mérlegelésével, az adatanyag sokoldalú, színes, elmélyült elemzésével, s az egységes rendszerbe illesztés elismerést érdemlő igényével valósította meg.

Az újabb magyar nyelvjáráskutatás c. fejezet (7) lehetőséget nyújt a szerzőnek arra, hogy számos olyan kérdést is megvizsgáljon, amelyek az általa kialakítandó nyelvjárási rendszerek taglalása szempontjából sem mellékesek (pl. Csűry tevékenységének és a Csűry-féle iskola újraértékelése, az egységes átírási rendszernek a kutatásokat befolyásoló problémái, a történeti szemlélet egyoldalúsága stb.).

Az elméleti, módszertani kérdések (35—6) tárgyalása során a nyelvi egység és a nyelvi mozgás értelmezésén kívül az ún. DEME-féle tendencia-elmélet alkalmazásának lehetőségeit vizsgálja. Anélkül, hogy a DEME-féle tendencia-elmélet kérdéseinek tárgyalásába belemennénk, megemlítjük, hogy az abaúji nyelvjárás magánhangzó-rendszeréről általunk készített leírás (MNyj. IX, 71 —; X, 85) lényegében valóban a DEME-féle módszer alapján készült, de a jelenségeket nem a nagyobb tendenciák részeként, hanem önálló jelenségekként állítja egymás mellé (az illabiális *i*-zést s a labiális *ü*-zést, az illabiális *e*-zést s a labiális *ö*-zést stb. vö. i. h. 79—82).

IMRE SAMU könyve módszertani szempontból — amint kifejti (43) — több vonatkozásban LAZICZIUS, HORGER, illetve BALASSA munkájához kapcsolódik. Adatainak minősége és mennyisége tekintetében azonban természetesen el is tér tőlük. A nyelvjárástípusok elkülönítése és jellemzése során a hangállomány vizsgálatán kívül figyelembe veszi a hangrendszer egyes tagjainak megterhelését, a hangtani realizációt, a hangszínvariánsokat, s ezeknek egymáshoz viszonyított mennyiségi eltéréseit. Az elsősorban hangtani síkon folyó vizsgálatot az ún. hasonlító módszer alapján tartja elvégezhetőnek. Legelfogadhatóbb eljárásnak a köznyelvhez hasonlítást véli, de azzal a szükséges korrekcióval, hogy hasonlítási alapnak — amint írja — a „köznyelvnek azt az ideális... formáját tekintem, amelynek normáit egyrészt az egységes magyar helyesírás, másrészt... a magyar köznyelvi kiejtésnek ma érvényben levő s a normatív nyelvtanok által rögzített szabályai adják meg. (Ezt a formát nevezhetjük az irodalmi nyelv eszményi beszélt változatának is.) Ha a helyesírás ma ingadozást mutat (pl. *fel*~*föl*, *csoda*~*csuda* stb.) — folytatja — magát az ingadozást tekintem normának” (46).

A nyelvjárások tulajdonképpeni vizsgálata a Mai nyelvjárásaink c. fejezettel indul (57). Előbb a hangrendszertípusok vizsgálatát nyújtja. Hangrendszeren azonban nem egyszerűen fonémarendszert ért (58), hanem — érthető módon — a fonémák és polifonémikus hangok (pl. *-al>ā*, *-el>ē*) együttesét (uo.). A 18 illetőleg 19 hangrendszertípus elkülönítésekor a fonémák számából indul ki. A hangrendszer-típusokon belül további altípusokat vesz fel, melynek következtében a típusok negyven hangrendszer-egységre növekszenek (74). A szerző megvizsgálja azonban a fonémák felhasználásának típusonkénti eltérő mértékét is (76). Bár jól látja a hangrendszer-típusok kutatóponthoz kötésének nehézségeit, mégis azon a véleményen van, hogy ez a feladat „általában elvégezhető a dialektológiai realitások határain belül” (79). A hangrendszer-típusok elmélyült elemzését azzal zárja, hogy hangrendszertípus és nyelvjárástípus nem azonosítható egymással, bár helyesen fűzi hozzá, hogy ez nem jelenti azt, mintha köztük semmiféle összefüggés nem lenne. IMRE SAMU véleménye szerint ugyanis nem tartozhatnak egy nyelvjárástípusba azok a helyi nyelvjárások, amelyekben legalábbis a szabad fonémák rendszere nem azonos. Ugyanakkor viszont a teljesen azonos hangrendszert használó helyi nyelvjárások sem tartoznak szükségszerűen azonos nyelvjárás-típusba — folytatja —, mert a szabad fonémák rendszerének azonos volta még csak az egyik feltétele a hangtani alapon történő tipizálásnak.

Úgy látszik, hogy az IMRE által elkülönített nyelvjárás-típusok között nem találunk olyanokat, amelyek teljes azonosságot mutatnának egymással. Eloszlathatjuk tehát LAZICZIUS egykori aggodalmát, amelyet a földrajzilag távol-első azonos nyelvjárásoknak, mint pl. a középső palóc és a középsékely, vagy a dunántúli és a kalotaszegi nyelvjárásoknak az összeeséséről mondott, hogy ez már nyelvjárásaink genetikai összefüggésének kérdése (Bevezetés a fonológiába. MNyTK. 33: 56). IMRE térképe (73) első pillantásra meggyőző bennünket arról, hogy a két teljesen azonos nyelvjárással számoló aggodalom alaptalan volt.

A magán- és mássalhangzók gyakorisági vizsgálatát (89—) a köznyelvhez viszonyítva végzi el: előbb a nyelvjárás hangjait vizsgálja aszerint, hogy azok milyen köznyelvi hangokkal szemben jelentkeznek, de rendkívül tanulságos módon ennek a fordítottját is megtaláljuk, a köznyelvi hangok helyén jelentkező nyelvjárási megfeleléseket. Mindezekon felül a jelenségek helyhez kötését is elvégzi (pl. 126). A mássalhangzók gyakoriságának bemutatása már némileg más jellegű (241—), mivel az egyes jelenségek realizálódásában gyakran a hangkörnyezetnek is szerepe van. Nem tárgyalja tehát külön-külön az egyes fonémákat, hanem a mássalhangzók közti számottevőbb megfeleléseket mutatja be: pl. kny. *ty*, *gy*: nyj. *cs*, *dzs*; kny. *s*, *zs*, *cs*, *z*, *c*: nyj. előbbre és hátrább képzett megfelelői; kny. *j* (*ly*): nyj. *ly*~*l*~*j* stb. Figyelmet szentel sok más kérdésnek is, mint a szókezdő *h*, *j*, *v*, *m* elmaradásának, az inetimologikus *i*, *h* jelentkezésének, a *v*~*j*~*h*~*l*~*v* megfelelésnek stb. (257—62).

A hangszínrealizációk tárgyalása során (271—) kifejti, hogy nyelvjárá-

sainkban a magánhangzók is sokkalta színesebb képet mutatnak mint a mássalhangzók. Az elemzések kitűnő sorát nyújtja a magánhangzó-, kettőshangzó- és mássalhangzó-realizációk vizsgálatában.

Az alaktani kérdések (301—) kutatása — folytatja IMRE — jóval szegényesebb a nyelvtani irodalomban, mint a hangtani vagy a lexikális jellegűeké. Ő sem törekedhetett hát arra, hogy egy teljes alaktani leírást illetve jellemzést adjon a mai nyelvjárások alaktani kérdéseiről. Csak azokkal a kérdésekkel foglalkozik, amelyeknek nyelvjárásaink egésze vagy egy-egy típusa szempontjából rendszertani szerepe van. Így kerül sor előbb a névszó- majd az igetövek áttekintésére (305—8). Később az eléggé nagy alaki megoszlást mutató birtokos személyragozást (309), a névszói és igei toldalékokat (314) s a szóképzést (326) taglalja.

A továbbiakban IMRE SAMU a mai magyar nyelvjárások főbb típusairól ad rendkívül alapos elemző munkával készített áttekintést (329—). Megállapítja, hogy a nyelvjárások osztályozása, vonalszerű, éles határokkal való elkülönítése sokat vitatott kérdése a nyelvjáráskutatásnak. Az sem könnyebb viszont, amire ő vállalkozik, hogy a mai nyelvjárások főbb nyelvjárástípusait jelölje ki. E típusok területhez kötése ugyanis gyakorlati szempontból elengedhetetlen. Mint már korábban is utaltunk rá, a szerző tipizálása elsődlegesen hangtani alapú. Hozzávetőlegesen megjelöli az egyes típusok területét is, de a dolog természetéből adódóan nem vállalkozhatott e területek pontos „határainak” megvonására. A régebbi osztályozásokat nem követi, típusai néhány esetben mégis összeesnek a BALASSA-féle osztályozás kisebb egységeivel (pl. őrségi, zalai, kiskunsági, Szeged vidéki, középső palóc, Ipoly vidéki, Hernád vidéki stb.), ezzel is igazolván a régebbi kutatások egyes területeinek helyességét. A szerző harminc nyelvjárás-típust különböztet meg. Nyelvjárás-típuson mindig több helyi nyelvjárásnak viszonylagos egységet mutató nyelvjárását érti. Az említett nyelvjárás-típusokon kívül említést tesz az északkeleti, a romániai magyar nyelvjárásokról, valamint a nyelv- és nyelvjárásszigetekről (365—70).

A nyelvjárás-típusok területi kiterjedése nem befolyásolja osztályozását. Az előbbi, kisebb területi megoszlást mutató nyelvjárástípusokat nagyobb nyelvjárási egységekbe is besorolja, mintegy öt nagyobb egységet vázolva fel: nyugati (dunántúli), északi (palóc), keleti, déli nyelvjárások, az átmeneti nyelvjárástípusok, a nyelvjárássziget jellegű típusok és a romániai magyar nyelvjárások (371—74).

A könyve végén levő tájszómutatványok (375) mintegy kiegészítik az említett nagy nyelvjárási egységek képének teljesebbé formálását, amelyet már csak a legfontosabb irodalom felsorolása (379), a függelék (381), a térképek és a magyar nyelvatlasz kutatópontjainak jegyzéke követ (381—4).

Nem szóltunk még IMRE kitűnő könyve kapcsán a mennyiségi mutatók és a térképek illusztratív szerepéről, holott rendkívül nagy figyelmet érdemelnek, mert nemhogy öncélúak lennének, hanem éppen a legteljesebb mértékben vilá-

gítják meg, illetve bizonyítják eredményeinek helyességét, tudományos meg-alapozottságát.

Ismertetésünk nem lenne teljes, ha nem értékelnénk nagyra a kitűnő szak-ember fáradhatatlan, átfogó koncepció birtokában végzett alapos munkáját, a nyelvjárás-rendszertani kérdések iránti kifinomult érzékét, a mélyebb össze-függéseket soha szem elől nem tévesztő képességét, s a mindezek alapján elért igen jelentős tudományos eredményeket. Ezekre az eredményekre nemcsak maga a szerző lehet méltán büszke, hanem a mai magyar nyelvtudomány is. A mai modern nyelvjáráskutatás szinte valamennyi jelentősebb kérdését is fel-veti a szerző. Érdekes és pontos megfigyelései folytonos állásfoglalásra készítetik az olvasót, továbbgondolásra ösztönzik. Éppen ezért hisszük, hogy az előttünk levő szintézis nem az eddigi kutatások lezárását jelenti, hanem mint minden igazi tudományos alkotás, magában hordja a későbbi évtizedek fejlődésének csírait is.

NYIRKOS ISTVÁN

LIZANEC P. M.: Magyar—ukrán nyelvi kapcsolatok

(A kárpátontúli ukrán nyelvjárások alapján.) Egyetemi jegyzet. Uzshorod, 1970. 250 l. + 180 térkép.

Egy új és fontos művel gazdagodott a dialektológia, a nyelvatlasz iroda-lom, valamint a magyar—szláv nyelvi kapcsolatok kutatása. Módszertanilag is nagyon lényeges a szerzőnek az az újítása, hogy a nyelvi hatás vizsgálatában a nyelvatlasz-módszert alkalmazza. A jövevényszó-kutatásokban éppen szláv—magyar vonatkozásban MELICH JÁNOS (NySzJöv.) alkalmazta már a nyelv-földrajz tanulságait, figyelembe veszi KNEZSA (SzJsz. 1955), TAMÁS (Etymolo-gisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen) és még sokan mások monográfiákban, etimológiai tárgyú cikkekben, etimológiai szótárakban. Jövevényszó kutatásban azonban nem ismerek Lizanecénál rész-letesebb nyelvöldrajzon alapuló művet. Noha Lizanec tanulmánya elsősorban a szlavisztikát gazdagítja, mégis ugyanannyira fontos a magyar dialektológia, sőt még a nyelvtörténet szempontjából is.

A Bevezetés (5—8) után a szerző az első fejezetben (9—34) szól a magyar törzsek és a keleti szlávok (később ukránok) érintkezésének történetéről. Ezt a fejezetet az indokolja, hogy a könyv elsősorban egyetemi jegyzet, mint ahogy a szerző is utal rá (8). Itt ugyanis a finnugor őshazával, a finnugor nyelvrok-on-sággal, a honfoglalás előtti magyar—keleti szláv kapcsolatokkal és a honfog-lalással foglalkozik a szerző. Anyagát nagyrészt másodkézből meríti, és több-ször rámutat arra, hogy még igen sok kutatásra van szükség, míg erről a gyér

forrású korról megbízható eredményekre teszünk szert. A IX—XII. századi források egyébként tudomásom szerint a területnek nemcsak a magyar, hanem a szláv lakosságáról sem adnak hírt.

A bevezető részben néhány kisebb pontatlanságot vagy tévedést kell igazítanom. A manysikról azt írja a szerző: „A XVI. században önként csatlakoztak az orosz államhoz” (14). Egy meghódított nép csatlakozását aligha lehet önkéntesnek nevezni. A vogulok akkor egyébként is még kisebb nemzeti közösségekben éltek, egy részük pedig a szibériai tatár kánság alá tartozott.

A chantik nem tartozhattak a XV. század végétől Oroszországhoz (15), hiszen az Ob folyó vidékét Jermák csapatai a XVI. sz. végén és a XVII. század elején hódították meg.

A szerző abból a premisszából indul ki, hogy a IX—X. században „A földművelő szláv népek kultúrája magasabb fokon állt, mint a nomád magyaroké” (19). Így folytatja: „Az arab források feljegyzik, hogy a magyaroknak sok szántóföldjük volt. Ez is azt jelenti, hogy érintkeztek a keleti szláv törzsekkel, melyek fejlett földművelő kultúrával rendelkeztek, állattenyésztésük és halászatuk is fejlettebb fokon állt” (uo.). Az, hogy a magyaroknak sok szántóföldjük volt, csak annyit jelent, hogy ismerték a földművelést a szlávokkal való érintkezés előtt is, mint azt a honfoglalás előtti nagyrészt volgai bolgár—török (a mai csuvasok elődje) eredetű *búza*, *árpa*, *eke*, *sarló*, *arat*, *kender*, *tiló* stb. szavak is bizonyítják. Utána hivatkozik Jankó Jánosra és a Magyarország története c. kézikönyvre, amelyek arról szólnak, hogy a magyar halászati szerzőszámok és halfogó eljárások a keleti szlávok hatására fejlődtek jelentős mértékben.

Ezután ezt olvashatjuk: „Hajdú Péter szerint az őshazai magyaroknál nagyon elmaradott volt a mezőgazdaság és az állattenyésztés” (19). Utánnanézzem az idézett helyen, de seholsem találtam ilyen kitélt. HAJDÚ ott egyébként is az ugor kor végéről szól, és ez i. sz. első évezred első felére (I—V. sz.) vonatkozik.

Így tehát nem világlik ki, mire alapozza a szerző a következő megállapítását: „Amint látjuk, valamennyi kutató elismeri a keleti szlávok magasabb fokú földművelési kultúráját” (19). Hiszen ilyesmit sem a „Magyarország története” szerzője, sem Jankó, sem Hajdú nem állított.

Ettől függetlenül nem vonom kétségbe sem a huzamosabb keleti szláv—magyar kapcsolatokat, sem pedig azt, hogy a magyarság a honfoglalás előtt átvett halászati eszközöket és módokat a keleti szlávoktól. Az is nagyon valószínű, hogy a földművelés területén is voltak kapcsolatok. A mai Ukrajna területén a preszláv korban (i. e. második évezredben) volt már földművelés (az ún. Tripolje-kultúra, vö. J. D. G. CLARK, Prehistoric Europe. The Economic Basis, London, 1952. 96 és 107 l.; ezt az adatot Gunda Bélának köszönöm). Így hát a keleti szláv földművelés bizonyára nagyon régi.

A második fejezet (35—113) a magyar—ukrán nyelvi kapcsolatokat tár-

gyalja. Itt szól röviden a magyar nyelv ukrán jövevényszavairól, és azt a véleményét fejezi ki, hogy az eddig közelebből meg nem határozott szlávból, ill. délszlávból magyarozott jövevényszavak egy része valószínűleg ukrán eredetű a magyarban. Felsorol még a kárpátaljai magyar községek nyelvjárásaiban található ukrán jövevényszavakat. Szól a lexikális kölcsönzések típusairól. A kárpátaljai (a szerzőnél: kárpátontúli) ukrán nyelvjárások magyar jövevényszavai (a szerzőnél: magyarizmusai) kutatásának történetével a szerző igen részletesen foglalkozik, különösen Csopey, Bonkáló, majd a szovjet korszakban Dzendzelivszkij, Mokány és Orosz munkásságát tárgyalja alaposan. A magyarországi kutatók közül Balezktyt és Dezsőt emeli ki. A tulajdonnévkutatásban említi Csucska és Halász dolgozatait, akik kimutatták, hogy a személynevekben a magyar hatás elég csekély, de az állatnevekben, különösen a ló- és ökörnevekben igen tekintélyes.

Nem vagyok meggyőződve arról, hogy Akli és Homok községek neve szláv eredetű-e (70). Mint érdekességet jegyzem meg (vö. 77), hogy az *orosz* népnév a magyarban foglalkozásnév is volt: MA. 1611. „*Oroz* [olv. *orosz*]: Janitor, Satelles” és CAL. 25: *admissionales; Oroszok; hop mestörök*” (vö. PAIS: MNy. LXVI, 470).

Ezután a magyar jövevényszavak behatolásának útját vizsgálja, megállapítja, hogy egy részük népi érintkezés formájában, nyelvjárási alakban került be a kárpátaljai ukrán nyelvjárásokba, más részük pedig a hivatalok, iskolák, katonaság útján. Jegyzetben közli (82) a kárpátaljai magyar anyanyelvű lakosság létszámát az 1967. jan. 1. állapot szerint: 163 000. Foglalkozik a bilingvizmus kérdésével is, mint a jövevényszavak meghonosodásának legfőbb módjával. A bilingvizmus mindig az államnyelv javára az erősebb. Míg tehát lényegesen több ukrán volt kétnyelvű a magyarsággal érintkező területen, amíg magyar volt az államnyelv (89. jegyz.), addig most fordított a helyzet. Az Észti SzSzK-ban is tapasztaltam, hogy az észti lakosság általában bilingvis, ugyanott azonban az orosz lakosság legnagyobb része nem tud észtil, noha kettős a hivatalos nyelv.

A szerző több helyen (pl. 52, 59, 86) jogosan elítéli a századforduló és az első világháború előtti magyar burzsoázia és uralkodó körök nacionalizmusának káros kinövését, a nemzetiségek elmagyarosítására irányuló törekvéseket. A nacionalizmus azonban nemcsak Magyarországon élt és él, hanem más országokban is. Magyarországon 1880 és 1910 közt (mióta hivatalos népszámlálás volt) a nemzetiségi lakosság száma állandóan emelkedett, és 1910-ben a nem magyar anyanyelvűek magyar nyelvtudása (bilingvizmus) a városokban 43,4% volt, az egész országban 16,4%, egyes járásokban pedig a 10%-ot sem érte el. 1920 óta viszont a szomszédos államok magyar kisebbségeinek abszolút száma egyre csökken vagy stagnál, egyedül Jugoszláviában és a Szovjetunióban emelkedett. A külföldi magyarok bilingvizmusára nincsenek adataim, de feltétlenül messze meghaladja az 50%-ot.

Nagyon érdekesek azok a fejtegetései, amelyek a jövevényszavaknak az átvevő nyelv hangrendszerébe való beilleszkedését tárgyalják. Ez egyben időrendi fogózót is adhat. A magyar képzők közül mindössze az -s névszóképző került át a kárpátaljai ukránba. Szláv alapszavakból is képeznek vele foglalkozásneveket és mellékeveket, pl. *бубнаш* 'dobos', *глупош* 'ostoba' stb. Helyesen hangsúlyozza, hogy a népi átvételek nem a magyar irodalmi nyelvi alakokat, hanem az érintkező magyar nyelvjárási alakokat tükrözik, pl. *ошкола* 'iskola', *пруслик* 'pruszlik'.

Ezután a következő fő fogalmi csoportok szerint osztályozza a magyar jövevényszavakat: 1. A mindennapi élet (a szerző szerint életvitel) szókincse, 2. Emberi sajátságok, tulajdonságok, cselekedetek 3. Közlekedés és híradás 4. Mezőgazdaság 5. Természeti jelenségek, domborzat, vízrajz 6. Mesterségek, szakmák szókincse 7. Munkaeszközök 8. Mértékek 9. Kereskedelem 10. Pénzügyek 11. Igazságszolgáltatás 12. Társadalom, politika 13. Iskola 14. Sport, játékok 15. Katonaság 16. Egészség 17. Népköltészet 18. Vallás, szokások, hiedelmek 19. Zene, dal, tánc 20. Növények 21. Szőlészet 22. Kertészet 23. Erdészet és fafeldolgozás 24. Színek 25. Állatvilág 26. Állatok sajátságai, tulajdonságai 27. Vadászat 28. Halászat 29. Határozószók, viszonyzószók, indulatszók 30. Egyéb.

A következő (III.) rövid fejezetben (114–8) ismerteti a szerző a magyar jövevényszavak történeti-etimológiai szótárának felépítési elveit. Ez a szótár közli majd az alakváltozatokat, hangulati értéküket, a szavak jelentését ill. jelentéseit, elterjedését, származékait, nyelvemlékes adatait, etimológiáját, lexikális megfelelőit és azokat az ukrán és orosz szavakat, amelyek fokozatosan kiszorítják a magyar jövevényszavakat. Közöl mutatóvárnak néhány szócikket is.

A következő (IV.) fejezet (119–38) mintegy előszava a nyelvatlaszrészletnek. A helyszíni gyűjtés a szerző munkája (122). Ő állította össze a mintegy 4000 kérdést tartalmazó kérdőívet is. Kezdetben 142 községben akarta a gyűjtést elvégezni, de azután kiderült, hogy 62 ukrán kutatópont is eléggé tükrözi a szóföldrajzi izoglosszákat. A térképek egyébként teljeseek, tehát nemcsak a magyar jövevényszavak szerepelnek rajtuk, hiszen a magyar jövevényszó gyakran csak fakultatív változat, máskor csak néhány kutatópontban él, a többin vagy egy ukrán változatot vagy német, szlovák, esetleg román jövevényszót használnak. Számos térkép egy-egy magyar jövevényszó jelentéseinek földrajzi eloszlását mutatja.

A térképen általában rendkívül egyszerű és áttekinthető jelrendszert alkalmaz. A magyar jövevényszavakat kör jelzi, a keleti szláv szavakat lapjára állított háromszög, a magyaron kívüli (német, szlovák, latin, román) jövevényszavakat négyzet. Az alapábrák különböző kitöltése mutatja a változatokat. Magyar vagy más jövevényszavak ukrán származékait a körbe ill. négyzetbe zárt háromszög jelzi. A hangtani változatokat szükség esetén vonalkázással vagy izoglossz-

szával jelzi. Különböző vonalkázású körökkel szemlélteti a jelentéstani térképeken a jelentéseket. Ha több változat él ugyanazon a kutatóponton, a jelek egymás mellé kerülnek, a ritka változat kisebb jellel. A térképek előtt közli a 62 kutatópont betűrendes és sorszám szerinti jegyzékét. A 180 térkép az egész anyagnak csak egy kis részét öleli fel: a ház, gazdasági épületek és azok részei, bútorok, világítás, tűzhely.

A 180 térkép ennél több magyar jövevényszót is feltüntet, mert egyes fogalmakra két magyar jövevényszó is élhet, pl. az 'ablakrács'-ra a *rostély* és *rács* megfelelői, vagy az 'ereszcsurgó'-ra a *csatorna* és *csurgó* megfelelői.

A magyar jövevényszavak földrajzi elterjedése igen különböző lehet. Az egész vizsgált területen csak a következő magyar szavak megfelelői terjedtek el: *minta*, *oldalház* (>*dolhaszka*), *szállás*, *raktár*, *borház*, (kukorica) *kas*, *birtok*, *birtokos*, *vendéglő*, *hámor*, *bútor*, *sifon* ~ *sifonér*, *almárium*, *hátikosár*, *findzsa*, *ajándék* 'borravaló'. Ezek egy része olyan szó, hogy mellettük néhány helyen változatként él más — nem magyar eredetű — szó is, mások pedig csak a terület egy részén találhatók, de másutt maga a fogalom is hiányzik. Nagyobb területen élnek a következő magyar szavak megfelelői jövevényként: *állás* 'állvány', *tégla*, *plafon*, *asztalos*, *fordító* 'kilincs', *bádog*, *csatorna*, *gitt*, *kefe*, *henger*, *kastély*, *budár* 'árnyékszék', *csűr*, *palánk*, *major*, *iskola*, *fogas*, *fiók*, *féder*, *láb* 'asztalláb', *párna*, *falvédő*, *koffer*, *findzsa* 'szigetelő porcelán', *villanyka* 'zseblámpa', *spór*, *blóder* 'sütő', *smirgli*, *vízpuska*. A többi a kutatópontok kisebbségében fordul elő, mintegy 30 pedig csak változatként.

Magyar szempontból is érdekes és fontos, hogy *ly*-ező szavaink részben *l*-ező formában kerültek át, pl. *koštil* (<kastély), *kalhaš* (<kályhas), ritkábban *j*-ző alakban, pl. *sobajanka* (<*szobajány* 'szobalány').

A térképek közül 144 a szótérkép, 32 a jelentéstani, öt pedig az izoglosszás szótérkép csakis egyes magyar jövevényszavak elterjedésének bemutatására.

Ezután következnek a kommentárok a térképekhez ukrán nyelven (139—208). Ezekben találhatjuk meg a fogalom rajzát, a kérdést, a hangtani változatokat és egyéb magyarázatokat.

Végül orosz (209—12) és német nyelvű (213—6) összefoglalás, szómutató (217—31), rövidítésjegyzék (232—3), irodalomjegyzék (234—40), ukrán, magyar és német nyelvű tartalomjegyzék (241—50) zárja a kötetet.

Meglepő, hogy a most közölt anyagban viszonylag milyen nagy számban találunk magyar összetett szavakat, mint *oldalház* (>*dolhaszka*), *kútgém*, *házi-bútor*, *mestergerenda*, *magtár*, *kútágas*, *hátikosár*, *falvédő*, *vízpuska*, *szalmazsák*, *fényképezőgép*, *szobalányka*, *téglagyár*, *görbevas*, *színház*, *lábtörő*, *konyhaszekrény*, *szőnpad*, *ágynemű*, *fáskamra*, *fásláda*, *fűtőház*, *messzelátó*, *vakablak*. Ezek természetesen az ukránban egyszerű szónak számítanak.

Két szóval talán még bővíteni lehet a magyar jövevényszavak számát a térképen. Szerintem a *pitvar* (47. térk.) magyar jövevényszó. A szláv nyelvekben

mindenütt *pr-* a szókezdet kivéve a szlovákot, ott azonban magyar jövevényszó. Tekintve, hogy a szó csak a Tereszva (Tarac) völgyében fordul elő, nem valószínű a szlovák nyelv hatása, és így — noha a magyar is szláv jövevényszó — mégis arra kell gondolnunk, hogy a magyar szó nyomult be ebbe a folyóvölgybe. A *sparhét* (137) is lehet magyar jövevényszó, hiszen igen szélesen elterjedt a magyar nyelvjárásokban is a tömérdék egyéb alakváltozat (*sporhét, porhét, sparhelt, porhel, parhelt, parhert* stb.) mellett. Az ukrán *a* nem akadály, hiszen *a* megfelelést találunk a *padlás* (1), *talpa* (4), *sark* (19), részben a *kastély* (50) ukrán megfelelőiben is, noha a gyakoribb megfelelés valóban az ukrán *o*. Hibás a *tiló* szláv származtatása (36), az ukrán *nyj. телища* szóból. Hangtanilag sem lehetséges. A *tiló* honfoglalás előtti török jövevényszó, akárcsak a *kender* és a *gyarat* 'kendert fésül' szavak. A (kendert) *nyű~tép* és a *sző* ige pedig finnugor eredetű. — A m. *csinál* szó nemcsak nyelvjárási (38), hanem irodalmi szó is. Föltétlenül szláv eredetű de mi bizonyítja, hogy ukrán nyelvjárási? — A *bazsarózsa* (38) is szláv eredetű, de tekintve a régi magyar *bozsár~bazsur~bazsar~bazsal rózsa* alakokat (KNEZSA, SzJsz. 85) inkább az ukr. *nyj. божаружа* való a magyarból. — Nem tartom valószínűnek a *vályog* szó szláv eredetét sem. Eddigi szláv származtatásai nem meggyőzők. Egyébként irodalmi nyelvi szó is, nemcsak nyelvjárási.

Ez a néhány etimológiai kérdőjel és helyreigazítás természetesen alig érinti azt az ezret is meghaladó helyes etimológiát, ami a könyvben előfordul. Kisebb elírások és pontatlanságok inkább csak az első fejezetben találhatók.

Ismertetésemet azzal fejezhetem be, hogy nagy örömömre szolgál Lizanec most megjelent könyve. Ez a kérdés első, részletes feldolgozása ill. annak első része. Magyar nyelvjárási szempontból is rendkívül tanulságos nemcsak a kárpátaljai ukránba átkerült magyar jövevényszavak miatt, hiszen ezek nagyrészt magyar nyelvjárási szókincset és hangalakokat tükröznek, hanem a módszertan és a kartográfiai megoldás területén is. Egyszersmind rádöbbentenek arra a tényre, hogy a nagy magyar nyelvatlasz mellett milyen nagy szükség volna sűrű kutatópontú regionális atlaszokra. Csak hálásak lehetünk a szerzőnek azért, hogy szinte az utolsó pillanatban még összegyűjtötte ezt a hatalmas és értékes anyagot. Hogy mennyire itt volt az ideje ennek a munkának, azt a szerző szavaival is igazolhatjuk: „Míg a szláv elemek, köztük az ukránizmusok elterjedtek és közhasználatúak lettek a magyar nyelvben, a magyar jövevényszavak, csekély számú szó kivételével, nem terjedtek el az ukrán nyelvben. Nem terjedtek el a kárpátontúli ukrán nyelvjárások egész területén sem, csupán annak déli részén, és napjainkban tájszavakként és archaizmusokként használatosak” (112—3). Azt pedig a magyar nyelvjárásokról is tudjuk, hogy milyen gyorsan halványulnak, és hogy mennyire fogy a nyelvjárást beszélők száma. Vagy egy másik helyen: „A szócikk végén közöljük azokat az új szavakat, amelyek a felszabadulás után az ukrán és orosz nyelvből kerültek át a Kárpá-

tontúl ukrán nyelvjárásaiba és fokozatosan háttérbe szorítják a hungarizmusokat” (116).

Külön örülünk, hogy Lizanec értékes és érdekes könyve magyarul jelent meg, hiszen ukránul szlavistáinkon kívül kevesen értenek a megfelelő fokon. Reméljük, hogy a gazdag térképanyag fokozatosan közkinccsé válik, és hogy a jelzett történeti-etimológiai szótár is belátható időn belül elkészül.

KÁLMÁN BÉLA

IMRE SAMU: A felsőőri nyelvjárás

(Nyelvtudományi Értekezések 72. sz.; Bp., 1971., 102 l.)

Imre Samu több mint három évtizeddel ezelőtt, az 1930-as évek végén, debreceni egyetemi hallgatóként kezdett foglalkozni szülőfalujának, a burgenlandi Felsőőrnek nyelvjárásával. Az egyetem akkori magyar nyelvész professzorának, a Népnyelvkutató Intézet igazgatójának tudományos terveibe kitűnően beleilleszkedett fiatal hallgatójának népnyelvkutató lelkesedése, hiszen egyik fő feladatnak tekintette a szórványokban, nyelvjárásszigeteken élő magyarság nyelvének kutatását. Nem csoda, hogy Imre Samu felsőőri népnyelvi gyűjtései majd tanulmányai hamarosan nyomtatásban is napvilágot láttak az intézet évkönyvének, a Magyar Népnyelvnek a hasábjain, és beépültek az intézet terveibe (vö.: Népnyelvi szöveggyűjtés Felsőőrből I, 164—70; Felsőőr helynevei II, 47—80; Az *é* hangok állapota a felsőőri nép nyelvében III, 115—29; Felsőőri népnyelvi szövegmutatvány uo. 370—4; Német kölcsönszók a felsőőri magyarság nyelvében IV, 183—95; stb.).

Bár később a körülmények nagyban akadályozták a helyszíni nyelvjárási gyűjtőmunkát, Imre Samu sohasem hagyott fel anyanyelvjárásának tanulmányozásával. Más, fontos akadémiai tudományos tervmunkák végzése közepette is mindig talált rá módot, hogy gazdag adattára alapján a felsőőri nyelvjárás egy-egy jelenségét feldolgozza, az egész magyar nyelvjárásrendszer összefüggéseibe állítva be azokat (pl. A *-nek* rag érdekes használata a felsőőri népnyelvben MNy. XXXVIII, 136—8; A felsőőri nyelvjárás ismeretéhez uo. 310—1; Elhomályosult összetételek a felsőőri nyelvjárásban uo. XLVIII, 234—6; A felsőőri nyelvjárás névszótöveinek vázlata uo. LVII, 243—50; A felsőőri nyelvjárás *oa*, *ua*, *ie*, *ëe* típusú kettőshangzói uo. LVIII, 381—4; A *w > b* megfelelés a felsőőri nyelvjárás német jövevényszavaiban NytudÉrt. 40. sz. 148—9; *Legy* 'legyen' MNy. LXIII, 193—4; stb.).

Ennyi résztanulmány, ilyen alapos ismeret után méltán remélhettük, hogy a szerző sort kerít a nyelvjárás teljes nyelvi rendszerének összegező áttekintésére is. Annál is fontosabbnak látszott ez, mert bár az elmúlt két évtized a magyar nyelvjáráskutatást sok kitűnő munkával gazdagította, egy-egy konkrét nyelv-

járás vagy nyelvjárástípus teljes grammatikai rendszerének bemutatására nagyon kevés kutató vállalkozott. Mintha a nagy, országos tervmunkálatok — az országos nyelvatlasz, tájszótárkészítés — elszívták volna a kutatóbázis energiáját. Valószínűleg nem kedvez az ilyen — évtizedes gyűjtőmunkára épülő — tanulmánytípusnak az sem, hogy nyelvtudományunk területileg túlságosan fővárosközpontúvá vált, tartalmilag pedig más kérdések felé orientálódott. Így joggal tarthatunk tőle, hogy az ilyen típusú monográfiák minden hasznuk ellenére ezután is fehér hollói lesznek dialektológiánknak.

Külön figyelmet érdemel Imre Samu monográfiája azért is, mert az egyes fejezetek feldolgozása során számos szemléleti, módszertani újítást vezet be. Ezek mögött a nyelvjárás jelenségeinek belső rendszerükben való megragadása figyelhető meg. Módszerének ismertetésére nem szán külön fejezetet: a tanulmány felépítéséből ez teljesen világos. Elfogadja Deme Lászlónak és Benkő Lorándnak azt a tételét, hogy a mai magyar nyelvjárások tanulmányozásakor elsősorban a köznyelvhez viszonyíthatunk. „Nyomatékosan hangsúlyozni kívánom azonban — írja —, hogy a köznyelvhez való viszonyítás csupán a nyelvjárások szinkrón leírásában követett módszertani eljárás; — egy eljárásmód az elméletileg, sőt gyakorlatilag is lehetségesek közül. A köznyelvhez való viszonyítás azonban semmiképpen sem jelenti a tárgyalt nyelvjárási jelenségeknek a köznyelvi formákból való levezetését, származtatását; és természetesen még kevésbé jelenti azt, hogy ez a viszonyítás tükrözi a vizsgált nyelvjárási sajátosság valóságos történeti fejlődését” (17).

Azt, hogy a köznyelvhez mérés keretei közt miért nem követi a jelenségek tendenciák szerinti vizsgálatának módszerét, a dolgozat egy másik helyén fejti ki, mint az anyagból levont tanulságot: „a magyar nyelv történetében végbe ment különböző nagyhatású változások (nyúlás-rövidülés; nyíltabbá-zártabbá válás; labiális-illabiális változások stb.) a felsőőri nyelvjárásban is — mint általában nyelvjárásaink túlnyomó nagy többségében — meglehetősen kusza, összefonódott képet mutatnak. A mai nyelvi anyagban a legkülönbözőbb, egymással ellentétes jellegű folyamatok eredményei is fellelhetők. E változások eredményei arányaikban azonban nagyon különböző jellegűek lehetnek, esetleg az egyik a nyelvjárás hangtani arculatát alapvetően meghatározza, míg a másik gyakorlatilag szinte elhanyagolható” (49—50).

Ilyen megfontolások alapján a monográfia súlypontját alkotó hangtani fejezet — a külső kérdéseket tárgyaló Bevezetés után — a következőképpen alakul.

Bemutatja táblázatosan a nyelvjárás fonémaállományát, és kitér néhány fonémának a rendszeren belüli szerep-eltolódására (pl. az *ő* szóvégi előfordulása, a *j* felhasználásának korlátai stb.). Elemzi az egyes fonémák, például a diftongusok realizációinak hangszínbeli eltéréseit (10—16). Az egyes magánhangzók gyakoriságára térve — mintegy előlegezett összesítésként — beszél az *ú*, *ű*, *í* rövidüléséről, az *-l* igeképző előtti kötőhangzó zártabb megoldásáról

(*danul, dobul*), valamint a szótagzáró *l* kieséséről (19–23). Az egyes magánhangzó-fonémák gyakoriságát tárgyaló fejezetekben egyrészt azt mutatja be, hogy a szóban forgó magánhangzó milyen más köznyelvi hangok, esetleg hangkapcsolatok helyén jelentkezik, másrészt rámutat arra, hogy a vizsgált köznyelvi magánhangzó helyén a nyelvjárásban milyen más hangok, hangkapcsolatok jelenhetnek meg. A nyelvjárás *a* fonémája például nemcsak a köznyelvi *a* helyén jelentkezik, hanem még számos más köznyelvi fonéma helyén: *o, u, e, á, ó, i, au*. E szembenállásokat összegezve megkapjuk azt a többletet, amely a fonéma nyelvjárási terhelésére jellemző. Ebből azonban le kell vonni azokat az eseteket, amikor a nyelvjárás a köznyelvi *a* helyén más hangot ejt (pl. *csek, henem; szoppány; stb.*). Ezekre az *a* gyakoriságának fejezetében csak utalás van, hiszen részletesen ott található, ahol a nyelvjárás többletterhelésében előfordulnak. Itt is mód nyílik azonban arra, hogy az egyes szembenállások alapján mérleget kapjunk a szóban forgó fonéma gyakoriságáról.

A gyakoriság ilyen vizsgálata valóban tiszta képet fest, módot ad a többletek és hiányok plasztikus érzékelésére. Nem tudja, nem is akarja bemutatni a nyelvjárás és a köznyelv azonosságait, tehát azt, hogy mely szavakban és toldalékokban egyezik a fonéma használata. A fenti példánál maradva a köznyelvi *a*: nyelvjárási *a* szembenállás nem tartalmazza az egyező morfémákat, hanem itt tudjuk meg, hogy mely köznyelvi *a* vagy *a*-t is tartalmazó hangkapcsolat helyén találunk a nyelvjárásban más fonémát.

Az egyes magánhangzó-fonémák gyakorisági vizsgálatát a nyelvjárás polifonémikus értékű diftongusainak vizsgálata követi, majd a tanulságok levonása zárja le. Érdekes statisztikát kapunk itt a nyelvjárás magánhangzóinak a köznyelvhez, illetőleg más dunántúli pontok hangkészletéhez viszonyítva (48).

A nyelvjárás mássalhangzóinak vizsgálata azokra az esetekre szorítkozik, amelyekben jelentős gyakorisági eltérés mutatkozik a köznyelvitől. Rendkívül tanulságos itt az a gondolatmenet, amelyben a szerző a felsőöri *j*-zés, illetőleg *l*-ezés viszonyát vallási különbségekhez kapcsolódó művelődéstörténeti okokra vezeti vissza.

A nyelvjárás alaktani rendszerének vizsgálata során (60–78) először a névszótövekről kapunk képet. A közszokástól eltérően nem tőtípusok szerint csoportosít, hanem három nagyobb kategóriát különít el: a magánhangzóra, mássalhangzóra végződő töveket, illetőleg a vegyes tövek csoportját. Az első csoporton belül az egyes magánhangzók szerint tagol, így folyamatosan figyelemmel tudja követni a relatív tövek: képzős és személyragos alakok beilleszkedését is. A második csoportban a kötőhangzó minősége és mennyisége, időtartama szerint osztályoz. Összegező áttekintése három nagy kategóriát domborít ki: a változatlan, mennyiségi változást és minőségi változást mutató töveket. A tőrendszer elemzését a névszóragok és a birtokos személyragozás ismer-

tetése követi. Az ígertövek rendszerét, mivel itt nincsenek nagy eltérések, a köznyelvihez hasonlóan tárgyalja.

Az alaktani fejezetet a nyelvjárás szóképzése zárja le. A köznyelvtől eltérő igeképzőket és névszóképzőket külön alfejezetben mutatja be, kommentálva helyi használatuk jellegzetességeit.

A nyelvjárás mondattani jelenségeinek leírásáról kénytelen lemondani a szerző: adatgyűjtése főleg a szókincsre vonatkozik, mondattani vizsgálatokhoz pedig nem állt módjában magnetofonos szövegfelvételt készíteni. Így csak jelzéseket foglal össze ide vonatkozólag. Ezt őszintén sajnálhatjuk, mert ez az a terület, ahol legnagyobb szükség lenne az előre lépésre dialektológiánkban. Köztudott, hogy az országos nyelvatlasz gyűjtése is lemondott a mondattani jelenségek tükröztetéséről.

Külön fejezet foglalkozik viszont a nyelvjárás szóképzésével. Mint ebből megtudjuk, a szerzőnek mintegy 3580 szócikke kidolgozva, kiadásra készen áll. Itt nem ennek bemutatásáról, hanem áttekintő csoportosításáról van szó. Erre annál nagyobb szükség van, mert a felsőőri nyelvjárás erős német nyelvi hatásnak van kitéve évszázadok óta. Az idegen szavak behatolása különösen újabban s főleg a fiatalság körében figyelhető meg. A tanulmány a kétnyelvű beszélők nyelvében megfigyelhető, meghonosodott német eredetű szavakat vizsgálja fogalomkörök szerint, utalva mindenütt a megfelelő német kifejezésre.

A monográfiát néhány oldalnyi szöveggözlés zárja le. Igaz, a szövegek 1939-ből származnak, mégis jól érzékeltetik a tájnyelv színeit, és néprajzilag is hasznos adalékokkal szolgálnak különösen a hiedelemvilág, a népi babonák tárgyköréből.

Imre Samu kitűnő monográfiájának jelentőségét két vonatkozásban emelém ki. Először: egy sajátos körülmények között fejlődő, ezért tudományosan különleges figyelemre méltó nyelvjárás rendkívül gazdag nyelvi anyagát tárja fel. Másodszor: a modern magyar dialektológia elméleti, módszertani eredményeit saját rendszerszemléletével ötvözve anyagát olyan világos, logikus rendben mutatja be, amely hasonló célú feldolgozások mintaképeül szolgálhat.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

Névtudományi előadások

(II. Névtudományi Konferencia Budapest 1969). Szerkesztette KÁZMÉR MIKLÓS és VÉGH JÓZSEF; Akadémiai Kiadó Bp. 1970, 403 l. — Nyelvtudományi Értekezések 70. sz.)

Nehéz és szinte reménytelen feladat egy olyan gyűjteményes kiadvány ismertetése, amelyben 76 szerző ugyanannyi témáról tart előadást. Ez a gazdag-

ság azonban büszkeséggel is eltölthet, hiszen azt jelenti, hogy most már száz körül van ennek a szép múlttal rendelkező, de évtizedekig háttérbe szorult tudományának a hivatott művelője, tudós gárdája. A névtudomány nemzetközi szempontból is újjászületését éli. Volt időszak, mikor nálunk és több szomszédos országban is a nacionalizmus szolgálatába próbálták állítani (Drăganu, Stanislav), és egyesek később ezért nálunk az egész névtudományt a vádlottak padjára állították. A névtudományt azonban nem lehet kiiktatni a tudományok sorából, hiszen egész életünk keresztül-kasul van szöve nevekkal, számos más tudománynak (nyelvtudomány, történelem, művelődéstörténet, földrajz, irodalomtudomány) nélkülözhetetlen adalékokat szolgáltat és a nagyközönséget is közletről érdekli. Természetesen a névtudományt sem szabad nacionalista célok szolgálatába állítani, mert akkor elveszti tárgyilagosságát, tudományos értékét.

Seregszemlémet a nagyobb tárgykörök szerint csoportosítom. A kötet nyomon követi a konferencia napirendjét. Először közli a bevezető általános előadásokat, majd a szekciók előadásait.

Az általános jellegű, plenáris előadásokat TAMÁS LAJOS nyitotta meg (4–7). BENKŐ LORÁND Névtudományunk helyzete és feladatai (7–16) c. előadásában rövid áttekintést ad a magyar névtudomány utolsó fél évszázadának eredményeiről. Ezután vázolja, milyen feladatok megoldását tartaná szükségesnek mind a jelenlegi, mind a történeti névkutatásban. Kitér a társtudományokkal és a külfölddel való együttműködés lehetőségeire is. KISS LAJOS beszámol (16–26) az európai névtudomány fontosabb eredményeiről. Cikke nélkülözhetetlen forrása lesz a további névtudományi kutatásoknak, mert igényesebb névtudományi tanulmány szerzőjének ismernie kell a hasonló tárgyú külföldi eredményeket. PAPP LÁSZLÓ Névtudomány és nyelvtudomány c. cikke (26–32) a névtudomány egyes elméleti kérdéseit taglalja. Mennyiben önálló diszciplina a névtudomány, hogy valósítható meg a komplex vizsgálati módszer, milyen szerepe van az indukciónak, a statisztikának stb. VILJO NISSILÄ a finn névtani kutatásokról tájékoztat.

A „Magyar helynevek” címszó alá kerültek mindazok a tanulmányok, amelyek etimológiai, történeti vagy területi szempontból összefüggő magyar helynevekkel foglalkoznak: A *szög*, a *fok*, *halad* ~ *hull* tövű helynevek (BAKOS J., REUTER C., PAIS D.), a *-si* képző kialakulása (KÁZMÉR M.), a *bánom*- kezdetű helynevek eredete (SZABÓ D.); a honfoglaló törzsek elhelyezkedése (MOÓR E.), a névközületek kialakulása (INCZEFI G.), a hivatalos névadó tevékenység hatása (KIRÁLY L.); az amerikai magyar helynevek (KÁLMÁN B.), Foktő (KUCZY K.), Észak-Bácska (PENAVIN O.), Bikalárok (PESTI J.), egyes debreceni utcanevek (É. KISS S.) bizonyos szempontú vizsgálata; a köznevek és földrajzi tulajdonnevek összefüggése (MARKÓ I. L.), térképeink névtani tanulságai, (NYIRKOS I.), helységnévi alapszavú helyhatározóink alaktani vizsgálata (SZABÓ G.), végül egy tanszék beszámolója (VÉGH J. M.).

A második nagy előadáscsoport a „Magyar személynevek” címet viseli. Erre is érvényes a témák és módszerek változatossága. Nagy szerepet kaptak a ragadvány- (BACHÁT L., FÜLÖP L., PELLE BÉLÁNÉ) és a becenevek (RÁCZ E., HAJDÚ M., ÖRDÖG F.). Továbbra is „divatos” téma a névdivat (BÜKY B., CSALOG Zs.—MÁNDOKI B.), névhangulat (GRÉTSY L.), az írói névadás (KOVALOVSKY M., MARGÓCSY J.), a névváltoztatás (SZÜTS L.). Egy-egy előadás képviseli a névrendszer történetét (FEHÉRTÓI K.), és a matematikai módszer alkalmazását a névtanban (BERÉNYI Zs. Á.). Ebben a csoportban hiányoznak az etimológiai jellegű és a vezetéknévvel foglalkozó előadások. Az utóbbiak azonban szót kapnak a következő csoportban.

A harmadik és negyedik csoport két társtudomány szerepét vizsgálja a névtanban, ill. a névtan jelentőségét a történelemben és néprajzban. BENDA KÁLMÁN a hajdúk eredetét vizsgálja a családnevek alapján, GYÖRFFY GYÖRGY a helynevek és a történelemtudomány kapcsolatáról szól, és javasolja a *helynév* terminus visszaállítását. (Javaslatának egyik eredménye, hogy a kötetben már „Magyar helynevek” az egyik fejezet címe.) Székely György a régi személynévdivatok eredetével, valamint a mesterségnevekből lett vezetéknévvel foglalkozik.

Néprajzos előadóink a helynevek tanulságait vizsgálják a földhasználati módok (BALASSA I.), az erdélyi pásztorélet (GUNDA B.), az irtásgazdálkodás (TAKÁCS L.) és a vízgazdálkodás (ANDRÁSFALVY B.) történetében.

Az ötödik fejezet a nem-magyar nyelvek névadási módjaival ill. ezek magyar vonatkozásaival foglalkozik. Ugor névtani kérdéseket tárgyal SZ. KIS-PÁL M., A. KÖVESI M. és VÉRTES E., de sorra kerülnek török (NÉMETH Gy., CZEGLÉDY K.), szláv (HADROVICS L., KIRÁLY P., LIZENEC P., SIPOS J.), német (MOLLAY K., HUTTERER M.), görög (FÜVES Ö.), tibeti (URAY G.), olasz és francia (GÁLDI L.) névtani kérdések és vonatkozások is.

Általános névtudományi kérdésekkel foglalkozik BALÁZS J. (A nevek általános nyelvészeti vonatkozásai), a tulajdonnevek jelentéstanával SEBESTYÉN ÁRPÁD. A név szerepét próbálja tisztázni a generatív nyelvtenban SZÉPE Gy. Az utcanév-adás esztétikájával foglalkozik ANGYAL E. MEZŐ ANDRÁS a közösségi és a mesterséges név közti különbségeket vizsgálja, és több terminológiai kérdést tisztáz. J. SOLTÉSZ K. a névtan „mostoha területeivel”, az állatnevekkel és tárgynevekkel foglalkozik.

Az „alkalmazott névtudomány” fejezet a gyakorlati névtani kérdésekkel foglalkozik. A személynévvaltoztatás hivatalos kérdéseiről szól LŐRINCZE és MIKESY előadása, a településnevekével ILA BÁLINTÉ. Térképészeti kérdésekre kerül sor RADÓ és ifj. HÖNYI tanulmányában. KUNSZERY névesztétikai kérdésekről szól, LADÓ J. pedig a Magyar Utónévkönyv problémáiról; MAGAY T. a nevek kiejtéséről, VIRÁGOS G. pedig a magyar családnevekről a jugoszláv közigazgatási gyakorlatban.

Az utolsó nagyobb fejezet a földrajzinév-gyűjtők országos tanácskozása.

A főelőadást VÉGH J. tartotta. Hozzászóltak: BÁRDOSI J., FEDERMAYER I., KIRÁLY D., MARKÓ I. L., MÉLYKÚTI M., ÖRDÖG F., PELLE BÉLÁNÉ és TIMAFFY L. A kötetet BÁRCZI GÉZA zárószava fejezi be.

Már ez a tartalomjegyzék-szerű felsorolás is mutatja az érdeklődés széles körét, a témák hallatlan gazdagságát és a gyakorlati élettel való szoros kapcsolatát. Azt hiszem azzal zárhatom le ismertetésem végső tanulságát, hogy a további névtani kutatások számára nélkülözhetetlen lesz e kötet használata és ismerete.

KÁLMÁN BÉLA

LADÓ JÁNOS: *Magyar utónévkönyv*

Akadémiai kiadó, Budapest 1971, 257 l.

A magyar utónévkönyv elsősorban gyakorlati célú. Útmutatást, tanácsot ad a szülőknek és az anyakönyvvezetőknek. Az eddigi névanyagnak többszörösét közli (895 női és 932 férfi nevet), tehát a választék igen nagy. Ugyanakkor normatív is, mert csak azokat a neveket és névváltozatokat lehet a jövőben anyakönyvezni, amelyeket ez a könyv fölvesz. A könyv anyagának összeállítását széles körű anyaggyűjtés és a televízió felhívása előzte meg. Bizonyos alapelvek kidolgozásában és a nevek kiválogatásában több bizottság és számos külső szakember is részt vett.

Ladó műve azonban nemcsak tanácsadó a nagyközönség számára, hanem hasznos a névtan iránt érdeklődőknek is, mert tájékoztat többek közt a nevek koráról és eredetéről. A nevekre vonatkozó adatokat ugyanis a szerző nagy körültekintéssel gyűjtötte össze, felhasználta a bel- és külföldi névtudományi művek legfontosabb eredményeit. Éppen ezért etimológiáiban a kellő óvatosságot tanúsítja, rámutat azokra az esetekre is, mikor több származtatás lehetséges, mikor azonosítottak tévesen neveket, és mikor vallanak kudarcot a névfejtő kísérletek. Helyesen foglal állást, abban a kérdésben, hogy egy név téves olvasata (*Zoltán*, *Géza*) vagy tudatos alkotása (*Tünde*, *Ernő*, *Rezső*) nem lehet akadálya a név ilyen alakban való használatának. Az egész munkán végighúzódik a józan, tárgyilagos hangnem.

Általában rövidsége, tömörsége törekszik, szerkezete könnyen áttekinthető.

A szerző és munkatársai már tekintettel voltak a hazai szláv, román és német nemzetiségre is, azért vettek be a névjegyzékbe olyan sok szláv, román és német nevet, amelyek eddig a magyar névhasználatban nem fordultak elő. Ezzel példát is adhatunk a szomszédos államoknak, ahol pl. az egyikben a *Béla* csak *Vojtech*, egy másikban csak *Adalbert*, vagy a *Jenő* csak *Eugen* alakban

anyakönyvezhető. Névkönyvünk közöl például ilyen neveket, mint *Anda, Bojana, Erina, Fedóra, Gajána, Irina, Jarmila, Ludmilla; Bogdán, Bozsidár, Dusan* (szláv), *Marióra, Szavéta, Zamfira* (román), *Holda, Jetta, Jella, Jutta, Tilla; Almár, Baldó; Dévald, Ditmár* (német), az *Anna, Irén, Teodóra, Tódor, Mária, Erzsébet* stb. változatok mellett. De a névkönyv normatív volta egyébként is csak a magyar anyanyelvűekre vonatkozik. „Az anyakönyvezhető névanyag megítélése során azt se tévesszük szem elől, hogy az csak a magyar anyanyelvű állampolgárok gyermekeinek anyakönyvezésére terjed ki, mivel az idegen anyanyelvű magyar állampolgár szülők gyermekeinek utóneve az érvényes jogszabályok alapján a szülő anyanyelve szerinti névformában is bejegyezhető” (7).

A könyv beosztása a következő: A bevezető rész (5–14) ismerteti a névkönyv célját, feltárja a mű keletkezésének körülményeit, beszámol az anyakönyvezhetőség feltételeiről, bemutatja a névcikkek szerkezetét, összehasonlíttja a mai névjegyzéket az eddigi szabályzatokkal, majd tanácsokat ad a névválasztásra, figyelembe véve a névhangulat szempontjait. Kerülendőnek tartja a vezetéknev azonosságát (*János János*), a magánhangzók egyhangúságát (*Török Ödön*), a rímélést (*Vándor Sándor*), a komikus egybeolvasás lehetőségét (*Dajka Emese*), a két név komikus kapcsolatát vagy ellentétét (*Bárány Farkas*).

Ezután következik a női (15–121) és a férfinevek (123–230) felsorolása betűrendben. Két típust különböztet meg: a félkövér verzállal szedett „ajánlott” és a világos verzállal szedett „elfogadható” neveket. (Nem tudom, miért volt szükséges több százszor kiírni még, tehát minden névnél külön-külön, hogy ajánlott vagy elfogadható-e.) Az ajánlott női nevek száma 251, a férfineveké 219. Az elfogadható női neveké 644, a férfineveké 713. Szemléltetésül közlöm a zs betű állományát. Női nevek: ajánlott: *Zseni, Zsófia, Zsuzsa, Zsuzsanna*, elfogadható *Zsaklin, Zsanett, Zseraldina, Zsóka*. — Férfinevek: ajánlott *Zsigrmond, Zsolt*, elfogadható *Zsádány, Zsombor*.

A névkönyv tehát — nagyon helyesen — megkülönbözteti a megszokott, a közösségtől elfogadott, hagyományos, nem feltűnő, nem kirívó neveket (ajánlott) a színesebb, változatosabb, de szokatlan, ritka névanyagtól (elfogadható). A névdivat hullámgázása miatt számíthatunk arra, hogy egyes nevek a jövőben egyik kategóriából átkerülnek a másikba.

Úgy érzem, a kaput eléggé kitérte ez a névjegyzék. Alig találtam olyan nevet vagy névváltozatot, amelyet még bevételre ajánlanék, viszont elég sokat feleslegesnek tartok. De ezzel úgy van az ember, mint a nyakkendővel. Az egyiknek az egyszínű, a geometriai vagy foltmintás tetszik, a másiknak a virágos vagy állatos, a harmadiknak az, ha római légionárius vagy hiányos öltözetű női alak látható a nyakkendőn.

Csak példának sorolok fel néhány olyan „elfogadható” nevet, melyet feleslegesnek tartok: *Alóma, Holda, Imogén, Ladiszla, Oxána, Ruszalka, Tanázia, Tarzicia, Urzulina, Zoltána; Anizius, Arétász, Domáz, Elígiusz, Elmó, Eutim, Ménás, Ráfis, Taráz, Tarzícius*. Számukat tetszés szerint lehetne növelni.

Az „ajánlott” nevek közül az „elfogadható” kategóriába sorolnám a következő női neveket: *Adina, Ajnácska, Aletta, Alina, Amanda, Amarilla, Amáta, Ambrózia, Amelita, Angelina, Arabella, Ariadné, Artemisz, Benedikta, Bettina, Bianka, Dália, Donáta, Gerda, Herta, Ilka, Klotild, Korinna, Lavínia, Petra, Romola, Titánia, Virginia, Zenóbia, Zóra, Zseni*. Helyettük javasolnám az ajánlottak közé a következőket: *Alberta, Angyalka, Boriska, Debóra, Fanni, Ingrid, Kármén, Kata, Katinka, Lola*. Hiányolom az „elfogadható” nevek közül a régen (XV. sz. előtt) legnépszerűbb *Csala* és *Sebe* neveket. Hangzásuk ellen nem lehet kifogást emelni, és beleillenek a könyvnek abba a törekvésébe, hogy ismét felszínre hozzon régi, elfelejtett magyar neveket is. A *Tavaszká* mellett engedélyezném a *Tavasz* változatot, mert ritkán ugyan, de adtak már ilyen nevet leánynak az újabb időkben.

A férfinevek közül az „ajánlott” kategória helyett az „elfogadható”-ba minősíteném a következőket: *Anzelm, Atanáz, Bogdán, Cézár, Cirill, Éneás, Medárd, Ulászló*. Cserébe javaslom „ajánlott”-nak a következőket: *Apor* (az *Alpár* is ajánlott), *Detre, Ernye, Ézsaiás, Fidél, Flóris, Herman, Izsó, Örs, Radó, Tódor*. Az „elfogadható” kategóriába viszont betenném az *Ábrány* nevet, az *Ábrahám* egyik régi változatát.

Névkönyvünk végül naptári rendben közli a névnapokat (231—54) és a felhasznált fontosabb irodalmat (255—6).

Tekintve, hogy a könyv valószínűleg még számos kiadást ér meg, néhány kisebb megjegyzésemet is közlöm. Egy általános terminológiai kérdéssel kezdem.

Az *utónév* elnevezést nem tartom szerencsésnek, ez a német *Vorname* és társai ellenkező előjelű tükörszava. A *keresztnev* hosszú ideig egyértelmű elnevezés volt attól függetlenül, keresztény volt-e az illető vagy sem. Az én zsidó vallású osztálytársaimnak is *keresztneve* volt annakidején. A nyelvben fölösleges nagyképűség logikát keresni. Hiszen akkor ki kellene irtanunk a logika nevében a *lábos*-t, mert ma már nincsen lába, és a *szivárvány*-t, mert az nem szív föl semmit.

Ugyanígy nem tudom, vajon az egyértelmű *vezetéknév* helyett miért ragaszkodnak egyes szerzők a *családnév*-hez. Valószínűleg azért, mert ez is tükörszó. Pedig, ha ezt is a logika nagyítója alá vesszük, akkor a talált gyerek „családneve” nem jelent családot, és a névváltoztatás is kiszakítja a név szerint a családból az illetőt. Ha például egy *Dörfler* nevű családban a testvérek egyike nem változtatja meg a nevét, a másik a monogramhoz ragaszkodva *Detre* „család”-nevet választ, a harmadik pedig az eredeti név jelentéséhez ragaszkodik inkább, és új neve *Falus* lesz, akkor a „családnév” jelentése egyáltalában nem az egy családhoz tartozást jelenti. Ilyenkor a ma már motiválatlan *vezetéknév* nem okozhat hasonló gondolatokat.

Meg kellene jegyezni, hogy mint több női név (pl. *Janka, Józsa, Dalma*), a *Bonaventura* is férfinév eredetileg (32). — *Hippia* aligha nevezhető Madách

egyik „hősnő”-jének, elég volna a „szereplő” megjelölés (60.) — Az *Inge* női név komikus lehet számos vezetéknév után, pl. *Molnár Inge*, *Balázs Inge* stb. (64). — A *Lilla* névről azt olvashatjuk, hogy a *Lídia* és *Livia* régi magyar becézőjéből önállósult. Ismertté Csokonai *Lilla*-dalai tették. De azt is meg kellene említeni, hogy Csokonai műzsája *Vajda Júlia* volt (77). — A *René* azért hiányzik, mert lehetne női és férfinév egyaránt? Pedig volt irodalmunkban *Erdős René* is. — Az *Atilla* ~ *Attila* név becézői miért különböznek egymástól? (134). — A *Béla* szócikkében a 6. sz. nem származtatás. — *Guidó* név fonetikus írása szerintem nem *Gujdó*, hanem általában *Guidó* (gu-i-dó), *Gujdó*, sőt *Gvidó* és *Gidó* is előfordul, csak éppen a *Gujdó* változatot nem hallottam még.

Mindent egybevéve Ladó János utónévkönyve hasznos és jó munka. Világos, hogy a névanyag kiválasztásában és két csoportba sorolásában nincs két ember, aki egyformán választott volna. A közzétett névanyag színes, sokoldalú, képviselve vannak a nevek közt az óegyiptomi, héber-aramaeus, a görög-latin mitológiai és nemzetségnevek, a szentírási keresztény nevek, a germán, kelta, arab és török nevek egyaránt. Bőségesen merített a szerző a régi magyar személynévanyagból, de nem hagyta figyelmen kívül a 18–20. századi irodalmi ihletésű keresztneveket sem. Így minden ízlésnek megfelel a választék. A nevek előfordulásának közlése (1967) jó támaszpontot ad a névdivatra is.¹ Reméljük, hogy a mű még számos kiadást ér meg.

KÁLMÁN BÉLA

¹ Nem állhattam meg, hogy ne összesítsem nem csekély számolással az 1967-es névdivatot. Az eddigi statisztikák ugyanis nem voltak országosak és így csak a főváros vagy egy-egy vidék névadását vehették tekintetbe. Érdekes összehasonlításra adhat alkalmat az 1945–58 közti debreceni névanyaggal (vö. Kálmán, *A nevek világa* 2. kiad. 52–3). Országosan az első 25 női név (276 közül) 1967-ben a következő (71 219 személy): 1. Éva, 2. Mária, 3. Ildikó, 4. Katalin, 5. Erika, 6. Erzsébet, 7. Zsuzsanna, 8. Andrea, 9. Judit, 10. Ágnes, 11. Ilona, 12. Anikó, 13. Edit, 14. Gabriella, 15. Tünde, 16. Krisztina, 17. Márta, 18. Csilla, 19. Anna, 20. Mariann(a), 21. Júlia és Julianna, 22. Gyöngyi(ke), 23. Margit, 24. Ibolya, 25. Mónika. 1945–58-hoz viszonyítva feltűnő az Ildikó, Erika, Zsuzsanna, Andrea, Tünde, Krisztina, Marianna, Csilla és Mónika erős előretörése. Az első 25 nevet viseli a személyek 75,77%-a, a többi 251 névre jut 24,23%.

Az első 25 férfi név a 243 közül a következő (75 564 személy): 1. László, 2. Zoltán, 3. István, 4. József, 5. János, 6. Attila, 7. Sándor, 8. Tibor, 9. Ferenc, 10. Zsolt, 11. Gábor, 12. Csaba, 13. Tamás, 14. Péter, 15. Imre, 16. György, 17. Lajos, 18. András, 19. Gyula, 20. Károly, 21. Béla, 22. Mihály, 23. Miklós, 24. Róbert, 25. Pál. Az első 25 nevet a férfiak 91,36%-a viseli, a többi 218 névre csak 8,64% esik.

SKST 295. Helsinki 1971. 307 l.

Finnországban már jó ideje folyik szervezett névgyűjtés. A Helsinki Egyetem névarchívumában (*Nimiarkisto*) 1968 végéig közel másfél millió szócédula gyűlt össze az egyetemi hallgatók és önkéntes gyűjtők munkája nyomán. Ez a becslések szerint 2/3 része az egész finn névanyagnak, amelynek alapján jelentős mértékben fellendültek a névtani kutatások. Az eddigi kutatások során több olyan monográfia látott napvilágot, amely az egyes vidékek személy- és helynévanyagával foglalkozik, s a névadás okainak magyarázatát adja. A nevek tipológiai rendszerével azonban eddig nem sokat foglalkoztak. E hiányt pótolja EERO KIVINIEMI könyve.

A finn névanyagban feltűnően sok olyan név található, amely alaktani szempontból participium, így ez a típus szinte önként kínálkozott tipológiai névtani munka témájául. A szerző a bevezetésben (*Johdanto* 9—22) foglaltak szerint leszűkíti vizsgálatát a *-va/-vä* végű I. participiumot tartalmazó nevekre. Foglalkozik röviden a többi participiummal és participium jelentésű képzővel is, de ezeket helyszűke miatt nem veszi be a vizsgált anyagba. A névarchívumban fellelhető neveken kívül feldolgozza az ország különböző pontjain fekvő ötven községnek az oklevéladatait is. Statisztikai táblázatot közöl a participiumot tartalmazó nevek előfordulásáról: 367 névcsalád, ezen belül 1823 primer-, 3075 szekundernév van a vizsgált anyagban. A passzív I. participiumot tartalmazó nevek aránya mindössze 16%, s feltűnő, hogy személynév alig-alig van e típusban (3%). A participiumos helynevek gyakorisága abból ered, hogy Finnországban sok víz van, s a víz hangjának leírására igen alkalmas a hangutánzó igék I. participiuma. A szerző párhuzamokat említ a germán és a szláv névadásból, a finn névadásnak ezt a formáját azonban speciálisan balti finnek tartja, minthogy pl. a finnországi svéd helynevek között nem ismeretes ez a típus.

A mű első fő részében a szerző az anyag különböző szempontú csoportosításával, valamint a nevek elterjedésének és korának vizsgálatával igyekszik megvilágítani a névadás folyamatát. A típus jelentéstartalmát vizsgálva (*Tyyppin ekspressiivikantaisuudesta* 23—33) megállapítja, hogy az anyagnak több mint a fele hangutánzó vagy hangfestő alapjelentésű *ise*-képzős ige aktív participiuma. Ez az igitípus — (C)VC + *ise* — igen alkalmas a variálásra, pl. *tarise*-, *tärise*-, *torise*-, *törise*-, *turise*-, *tyrise*-, *tirise*-; majdnem minden magánhangzó megszólal a széles hangskálán. A szerző szemléletes táblázatba foglalja a kombinációs lehetőségeket és frekvenciájukat, s foglalkozik a hangszimbólika fellelhető szabályszerűségeivel, valamint az *ise*-képző szinonim képzőinek jelentőségével a névadásban.

KIVINIEMI ezután a névadás alapelveit tárgyalja általában és a participiumos nevekkel kapcsolatban (*Nimeämisperusteet* 34–42). Felhívja a figyelmet arra, hogy a tipológiai kutatás során lehetővé válik a kétes eseteknek a feltárása akkor is, amikor pl. az alapige ismert, de a névadás motívuma nem derül ki belőle. — A vizsgált helynévanyag nagy része vagy a víz, vízenyős talaj; föld, leváló kövek, rögök hangján (primernevek 56 %-a) vagy mozgásán (20 %) alapszik, s a névadás okainak csak egynegyed részét teszik ki az egyéb motívumok (pl. szag, fekvés, esemény stb.). A névadás alapelvei között a víz hangja dominál: 44%! A fenti motívumokból természetesen nem lehet következtetni a névtípus korára vagy prioritására — jegyzi meg helyesen a szerző. A névanyagban található személynevek természetesen ember tulajdonságot jelölnek. A passzív I. participiumot tartalmazó nevek nem deskriptívek, ezeknél a névadás a hely jellegéből és helyzetéből következik a közlekedés szempontját szem előtt tartva. Személynevek nincsenek köztük.

A szerző egy alaktani kérdést is tisztáz, nevezetesen a *-ja/-jä* nomen agentis képző participium-funkcióját (*Deverbaaliset ja, jä-johdokset akt. 1. partiisiipin funktiossa* 43–47). A névanyagban ez a típus kétségtelenül ősi réteget képvisel. Az oklevelekben a még *-ja/-jä* elemű nevek egy része ma már *-va/-vä* végű participiumot tartalmaz.

Itt tér rá a szerző a participiumos névanyagban végbement strukturális és hangtani változásokra (*Partisiippinimistöissä tapahtuneista muustoksista* 48–57). Strukturális szempontból három típus különíthető el: A) szóösszetétel, amelyben a participium kongruáló tulajdonságjelző, B) szóösszetétel, amelyben a participium birtokosjelző, C) participium önmagában vagy utótagként. A szerző foglalkozik a típusok keletkezésével, a határesetekkel, táblázatba rögzíti a típusok névcsaládokon belüli megoszlását. Kissé szűkszavúan írja le a típusok egymásba való átcsapásának eseteit. — A hangtani változások azért érdekesek, mert nem követik az általános nyelvjárási hangváltozási tendenciákat, mint pl. a hangkivetés és a labializáció jelensége. Az I. participiumot egyszerűen más igenévvél is pótolhatják.

A mű legterjedelmesebb s egyben fő fejezete a participiumos nevek elterjedésével és korával foglalkozik (*Nimien levikki ja ikä* 58–130). Az oklevelek tanúsága szerint már a XV. században általános ez a névtípus, de az oklevéladatok gyér volta miatt főleg a jelenlegi elterjedésből lehet történeti következtetéseket levonni. A szerző a legterjedelmesebb névcsaládokat térképre vetíti, s így próbálja meg kikövetkeztetni az azonos típusú nevek kiindulópontját s tovaterjedésének irányát, figyelembe véve a régészeti, településtörténeti és történelmi szempontokat. A szerző a következő névcsaládokkal foglalkozik részletesen: *Toriseva*, *Tyrisevä*, *Koliseva*, *Kohiseva*, *Haiseva*, *Vuotava*, *Helisevä*, *Koriseva*, *Läpikäytävä*, valamint a többi *-käytävä*-utótagú nevek.

Emeljünk ki egy névcsaládot a sok közül, s vizsgáljuk meg, milyen módszerrel tárgyalja a szerző! A *Toriseva*-neveket először a térképre vetíti. Ebből

kiderül, hogy — néhány szórványos eset kivételével — e névtípus előfordulása kis gócba (Satakunta tartományra) szorítkozik. A szerző szemügyre veszi a földrajzi környezetet, s megállapítja, hogy a nevek többsége víznév. Tekintve, hogy az alapige (*torise-*) az egész finn nyelvterületen ismeretes különféle jelentésben, a földrajzi név csak ott jöhetett létre, ahol az igének megvolt a víz csobogó, csörgedező hangját utánzó jelentése. Ilyen jelentése nyilván csak az említett területen lehetett, így ezek a nevek egyetlen népcsoport névadási divathullámának eredményeképpen jöhetek létre. — Az oklevelek legkorábbi adatai ugyancsak az említett területre korlátozzák a névcsoport használatát. A településtörténetből kiderül, hogy ezen a területen vannak Finnország legősibb (i. u. 400) kő- és vaskorszaki leletei. A név korát és elterjedését a szerző a kultúrával hozza kapcsolatba. Azt a tényt, hogy a névcsalád viszonylag kis területre korlátozódik, azzal magyarázza, hogy névvariánssal van dolgunk, amely egy másik kiterjedt névcsalád párhuzamaként élt egy darabig, majd egyik népcsoportnál önállósult.

Hasonló módszert követve a *Tyrisevä*-neveket ugyancsak nyugati népeséghez köti, nevezetesen a hämei törzshöz, amelynek nyugat—kelet irányú expanziója ezt az ősi névtípust is egyre keletebbre sodorta. A *Koliseva*-típus ugyancsak a hämeiek expanziója révén terjedt el nyugatról keletre, míg a *Törisevä*-neveket a karjalai törzs közvetítette keletről nyugat felé a XVI. századdal bezárólag. A két utóbbi névcsalád közé éles határ húzható, bizonyítékkal a két finn törzs expanziójára és a történelmi határookra. A *Koliseva*-típus a savóiak szétvándorlása révén terjedt el egy bizonyos területen. A névadás divatját a szerző helyesen azzal igazolja, hogy bár az alapige az egész finn nyelvterületen ismert, a belőle képzett participiumos név csak egy bizonyos területen terjedt el. A szerző mindig nagy figyelmet fordít a névvariánsokra. Kis területen sok azonos név félreértésekre adhat alkalmat. Emiatt jöttek létre a névváltozatok, amelyek a hangutánzó név alaptónusát megőrizték, de az igék nagy variálhatósága következtében lehetővé vált a pontos megkülönböztetés, pl. *Toriseva* — *Tyrisevä*, *Koriseva* — *Kuriseva* — *Puriseva* stb.

A szórványosan előforduló nevek vagy a távolra vetődött telepéseknek vagy spontán névadás eredményének tulajdoníthatók.

A fenti névcsaládokba nagyrészt víznevek vagy ezeken alapuló másodlagos földrajzi nevek tartoznak, de tanulságos a legelterjedtebb kultúrnévtípusnak, a *Läpikäytävän*ek és a *-käytävä*-utótagú helyneveknek a vizsgálata is. A névtípus ősi voltát előfordulási helye is jelzi: Häme és Satakunta tartományokban, tehát a régi vaskori településeken fordul elő. Köznévként mindenütt ismeretes, jelentése 'átjáró'. A földrajzi név szántót, kaszálót, erdőt jelöl. Különösen divatos volt a középkorban, amikor a földbirtokokon való átjárás jogát törvénybe iktatták. E törvény érvényének elhomályosulásával az e típusú nevek háttérbe szorultak, s jelenleg már eltűnőfélben vannak.

A szerző a leggyakoribb névcsaládok keletkezésének és elterjedésének

vizsgálata után összefoglaló áttekintést ad a participiumos tagú nevekről (114. l.). E névtípus mindenütt ismert, legsűrűbben az ősi területeken fordul elő (Satakunta, Häme, Karjala), s aszerint ritkul, ahogy az őstelepések kezdtek Finnország belseje felé szétvándorolni. A névadásforma a hämeiek és a karjalaiak között lehetett a legdivatosabb, akik i.u. 400—800 között a korai vas-kori kultúrát képviselték. A nevek korukat tekintve természetesen több rétegre oszlanak. Megfigyelhető a nyugati és a keleti típusoknak a különböző idejű divatja (*Tyrisevä* — *Koliseva*; *Törisevä* — *Kohiseva*), s elkülöníthetők a jelenleg keletkező és használt nevek (*Humiseva*, *Jyrisevä*, *Lähtevä* stb.). A szerző végül nyelvjárásterületenként foglalja össze a névtípus elterjedésével és korával kapcsolatos tudnivalókat. Az a tény, hogy a névtípus nincs meg Délnyugat-Finnországban, azt bizonyítja, hogy az e területen élő lakosság nem volt azonos törzsilag a többi területen élő őstelepésekkel. A szerző röviden megvizsgálja a névtípus előfordulását a lappban és a többi balti finn nyelvben. E nyelvekben a névtípus közel sem olyan általános, mint a finnben, amiből a szerző azt a következtetést vonja le, hogy a névtípus a hämeiek és karjalaiak körében csak a Finnországba való betelepülés után vált általánossá, noha az *-ise*-képzős igék balti finn eredete miatt a gyökerek talán még a közfinn korba nyúlnak vissza.

A szerző végül a nevek keletkezésének módjával foglalkozik (*Nimien syntytavoista* 131—135), s megállapítja, hogy a nevek egy része spontán névadással született. A part. tagú primerneveknek legalább 1/3 része — esetleg fele — meglevő, hasonló tövű nevek analógiájára keletkezett. A nevek további része a meglevő nevek variálódása útján állt elő (*Koriseva* — *Kuriseva* — *Puriseva*). Kis csoportot alkotnak az ún. kontrasztnevek (*Lähteväoja* — *Tulevaoja*). Az egyes nevek besorolása a fenti névtípusok valamelyikébe nem mindig egyértelmű.

A mű második fő részét az adattár (*Aineisto-osa* 135—298) alkotja, ahol a névcsaládok abc-rendben vannak felsorolva. A névcsaládokon belül a neveket a 137. oldalon levő nyelvjárási térkép szerinti sorrendben közli a szerző. A szócikkek felépítése: lelőhely, művelési jelleg, oklevéladatok, magyarázatok. Az inkeri, a svédországi finn és a balti finn adatok a szócikkek végén találhatók. A nagyobb névcsaládok előfordulási helyét térképek mutatják.

A könyv végén a források és rövidítések jegyzéke áll (299—307).

Finnország helynévanyaga igen sajátos réteget képvisel európai viszonylatban: a nevek viszonylag újkeletűek, a legkorábbiak az i.u. V—IX. századból valók, abból az időből, amikor a finn törzsek betelepültek a mai Finnország területére. A finn helynevek érdekesek például az általános névtani kutatások szempontjából is, hiszen segítségükkel közelebb juthatunk a spontán névadási folyamathoz, s megmagyarázhatjuk a nevek szerkezeti és hangtani változásait és vándorlását.

EERO KIVINIEMI munkája tipológiai rendszerezése miatt úttörő jellegű a finn névkutatásban. A finn neveknek egy igen jellemző típusát, a participiumot tartalmazó neveket vizsgálja meg igen sokoldalúan; a legmesszebbmenőkig figyelembe veszi a földrajzi környezetet, az oklevelek adatait, valamint a településtörténeti szempontokat, s kutatási eredményeivel igyekszik alátámasztani a régészeti és településtörténeti kutatásokat. A participiumot tartalmazó helynevek igazolják e tudományágak eddigi eredményeit. A kötet általános fejtegetése, a névanyag jelentéstartalmának és a névadás folyamatának vizsgálata mintaszerű az anyag különböző szempontú csoportosítása, valamint a nevek korának és elterjedésének felvázolása útján. Nem kevésbé jelentős a széles adattár, amelynek alapján olyan alapos és mély névtipológiai mű születhetett, mint EERO KIVINIEMI doktori értekezése.

KERESZTES LÁSZLÓ

Heves megye földrajzi nevei, I. Az egri járás

(Végh József irányításával pedagógusok, középiskolai tanulók, más önkéntes munkatársak segítségével gyűjtötte és közzétette Pelle Béláné. Szerk. Papp László és Végh József. MNyTK. 125. sz. 281 l.)

Ismét egy kitűnő kötettel gyarapodott hazánk jelenlegi földrajzi neveinek gyűjteménye. Az úttörő Zala megyei kötet és Szabolcs megye baktalórántházi járás névanyaga után az Egeri járásnak (Eger városának kivételével), Heves megye községeinek majdnem a feléből rendelkezünk viszonylag teljes, korszerűen gyűjtött szinkrón anyaggal.

A kötethez Hegyi János, az Egeri járási Tanács VB elnöke írt előszót (5–6), Végh József pedig bevezetést (7–10). Megtudjuk belőle, hogy a gyűjtők feldolgozták Pesty Frigyes immár több mint egy évszázados gyűjtését is. Az ott közölt anyag 70–80%-a ismeretes ma is. Szó van még helyesírási ill. átírási kérdésekről. A nyelvjárási sajátosságok közül jelölik az *ë*-t, az *ä* és *ā* hangokat, az *ly*-t, a palatilizációt, de nem jelölik a kettőshangzókat, hangszíneket, sőt, sajnos, az *ē*-t sem, pedig éppen Heves megye egy részén (pl. Balaton, Tarnalelesz) a nyelvátlaszgyűjtés alkalmával tapasztaltuk még e pusztuló fonéma meglétét.

Ezután következik az útbaigazítás az adattár használatához (11–14) az Egeri járás térképével.

A névanyag felöleli a járás 48 községét (15–182). Minden község térképe is föllelhető egyforma méretarányban. Természetes, hogy a községek határa nagyon változatos nagyságú a 13,5 ezer kat. holdtól (Felsőtárkány) egészen a

387 kat. holdig (Terpes). A nevek száma is részben ezt tükrözi. Felsőtárkányban 500-on felül van, Terpesen 52. A könyv a változatokkal együtt mintegy 12 ezer nevet közöl. Ezek betűrendben és elemek szerint is csoportosítva szerepelnek a terjedelmes mutatóban (183—281).

A járásnak több községe évszázadokig Borsod megyéhez tartozott (Nagyvisnyó, Szilvásvárad, Balaton, Bükkszentmárton, Bélapátfalva, Mónosbél, Noszvaj, Ostoros, Novaj), és így érdekes összehasonlításra nyílna alkalom, az árpádkori és a mai névanyag közt, de sajnos, éppen az egykori borsodi részekről, amelyek ma az egri járáshoz tartoznak, mindössze egy béli (ma Mónosbél) határleírás maradt fenn közel Mikófalvához az Eger patak mellett (GYÖRFFY I, 757). Az így előforduló nevek közül csak a fl. *Egur* azonosítható (Eger patak), a többi (*egurfa*, *cedfeu*, *beerch*, *Kyslacus*, *vallis Kyslacus* és *nyrfa*) nem. Az 1282. évi osztozkodás szereplőinek neve azonban fennmaradt mai földrajzi neveken, így az *Ugfa* (15/48), *Ugfalva* (15/187) az Ug nemzetség nevét őrzi, *Mikófalva* (15) pedig Tamás fia *Mykov* nevét, akinek a birtokrészből éppen az Eger-pataktól nyugatra eső rész, a mai Mikófalva község területének az a része jutott, ahol a falu is elterül.

Az Egeri járás névanyaga azért is hallatlanul érdekes, mert olyan hegyvidék, amelynek lakossága már szinte a honfoglalás óta teljesen magyar. Nyelvi-
leg is nagyon változatos vidék, hiszen a palóc sajátságok itt mennek át az észak-alföldi nyelvjárásba. Számos jelenséghatár húzódik át ezen a területen. Így elég világosan rajzolódik ki az illabialis *â* pontos határa, az *ly*-ezése, a palatalizációé, stb.

Nagy örömmre szolgált a földrajzi, különösen hegyrajzi nevek pazar változatossága, a *lápá*, *verő*, *hëgyës*, *fâr*, *orom*, *bérc*, *ârnyík*, *fő*, *ortvâny*, *szër*, *hád*, *fenek*, *mâl*, *eresztény* még élő és több már kihalt földrajzi köznév. A kihaltak népetimológiás magyarázatot kaptak. Az egykori *dj* 'völgynyílás' már változik az *âgy* alakkal is népetimológiásan, az *aszó* 'völgy, patak' pedig az aszalásról kapott magyarázatot helyenként. Az *aszó* már a XI. századból adatolt szavunk, és többek közt *Aszód* és *Váraszó* nevében is előfordul. Nagy bőségben található ezen a vidéken főleg elhomályosult összetételekben, mint *Aklaszó* 'akol-völgy', *Árpásszó* 'árpa-völgy', *Disznászó* 'disznó (vlsz. vaddisznó) völgy', *Epërjësszó* 'epres völgy, epervölgy', *Farkássza* 'farkas pataka', *Hasássza* 'hárs völgye', *Kërtásszó* ~ *Körtásszó* 'körte-völgy', *Kölesszó* 'köles-völgy', *Gellásszó* 'gerle-völgy', *Rákászó* 'rák-patak', *Szëndászó* 'széna-völgy' és számos, nehezebben megfejtethető összetétel mint *Kajtásza*, *Karnyasszó* stb. Ez a sok-sok adat azért is értékes, mert csak egy viszonylag csekély része van meg régebbi forrásokban.

A hegyvidék víznevekben is gazdag. Az egyik — ma Heveshez tartozó — patakot, az *Ostorost* már Anonymus említi. Találó elnevezés a kanyargó patakra, amely dombról szemlélve olyan, mint a ledobott ostor. Érdekes, hogy a

Szala falurész- és pataknévként több helyen előfordul, akárcsak a *Rima* folyó-név Makláron a Rimaszombaton átfutó *Rima* folyótól. A Sajó mellékvizétől mintegy száz km-re. Egerbaktán és Egerszóláton találkozunk a *Rápca* hegy- és pataknévvel, amely valószínűleg azonos vagy összefügg a dunántúli és kislétföldi *Rábca* folyó nevével.

Őszinte szerencsekívánataimat tolmácsolom a gyűjtőknek értékes munkájukért, Biztosan sokan és sokszor fordulunk majd könyvükhöz tanácsért és adatokért névfejtő és helytörténeti dolgozatainkban.

KÁLMÁN BÉLA

NYELVJÁRÁSI ADATOK

Szamosszegi szójegyzék*

gabóugydll 1. szelesen összekuszál, összekever: *Ez a Jóyska jugy gabóugydjg megénn asztat a szálmát, hogy az egészsz udvár teli vam vele;* 2. butaságot beszél: *Mid gabóugydját mán megénn az a jány? Jov vóyn, ha befogná ja száját.*

gabonalap hatósági engedély búza öröltetésére a második világháború idején: *Rossz vóyt a Gabonalapra tuttunk csak őürni, jamennyit éppen kiszaptak. Sz. Gabonalapos világ (=háborús, szűkös időszak).*

gábris kamaszfiúk tréfás megszólítása, függetlenül a tényleges keresztnévtől: *Na gábris, téged meg mijjér küdött anyád?*

gaccsos 1. félretaposott (lábbeli): *Hát én nem járok ebbe ja gaccsocs csizs-mábq! Vigye jē meksinátatni! 2. gyenge ízületű, jobbra-balra ingadozó (láb): Roz gaccsos lábq vóyt neki, màjd összejakat menés közbe. gácsérfarok hátul a nyaknál föl-kun-korodó haj: Jóy lessz emenni má Dóuzsáho levágtatni ja hajqđ, mēr gácsérfarkod vam má hátull.*

gadli 1. egy század eleji, tótnak mondott vándor gubaszegő ember családi neve; 2. (lenézően) öregember: *A nyavaja törné ki jaszt a vén gadlit is. Csak én utánnam leskelőüdik örökké.*

gádzsóų (lenézően) ismeretlen férfi, „pali”: *Valami városi gádzsóų járt itt, osztán q régi dóugokrú kérdezőüs-ködött az is.*

gaggóų lábu ~ gaggóų (Ősz.) hosszú, vézna lábú: *Nem hittem vóyn ē, hogy az a gaggóų lábu tinóų βannyid bír. Inogott a lábq jobra-bāra, de vitte.*

gágint ~ gágént (Ősz.) egyet gágog (a liba): Nd. *Az apāti legények, libát loptak szegények. Nem jóų fokták q nyakát, oszt ēgágintotta magát.*

gagóų, gangaláb (régí) ~ *góųjaláb* két rúd, aminek a közepén a láb számára kiképzés van, ráállva sekélyebb vizen, posványon át lehet vele kelni: *Endre gagóųvā járkát qz udvaronn este, hát oszt a jányok nem mērték kimenni, mer ojjan nagy vóyt, hogy az ereszen is tullért a feje.*

* Vö. MNyj. XIII, 161—72; XIV, 108—16; XV, 137—42; XVI, 127—35.

gàjdesz (csúfosan) öregember: *A vén gajdesz még nekem osztogattya ja tanácsqjit.*

gàjdöl 1. falson, ordítva nótázik: *Még a kutya jis visitva szalatt a kèrt fele, mikòr részegenn az uccán gajdötatok valamék nap.* 2. nem kíváncsi dolgot elbeszél, elfecseg: *Gajdöl má megénn! Pég apám megmonta, hogy ne beszéljünk èrű.*

gajmóukos ~ *gajmóus* bütykös, görcsös, görbe: *Firészējük ē jelèbb eszt a fát! Ojjan gajmóukos, hogy így nem lehet ēhasítani.*

gajmóus lábu ~ *gajmóus lábō* (Ősz.) görbelábú: *Még ez a vén gajmóus lábu βember is kijött utánnunk a határba. gajra ment tönkrement, tékozlással elpusztult: Gajra ment a tinōu βára, mos meg a tehené. Mán a házé következik.*

gájz (ritkán) gáz: *Árpijékná Debrecembe gájz is van a konyhába. Hát oszt űk avvā fōjűznek.*

galamsalátq ~ *madársóyska* lóheréhez hasonló, vörös szárú, sárga virágú növény: *Ugy ették a galamsalátát ezek a puják, mint a sóyskát. Asz monygyák, hogy jóu savanyóu.*

gálic ~ *gálickű* 1. vasgálic: Sz. *Ijjen ez a gálickű, zōjűdet mutat, os sárgát fest.* Nr. A vasgálicot régebben kenderfonal festéséhez használták az asszonyok. 2. rézgálic: Nr. Porrá törve, tejfőllel keverve pállás elleni kenőcsként használták régen, de a baromfifélék ivóvizébe is beletették tyúkpestis ellen.

ganajlik (modorosán) ember, állat bélsárt űrit, szarik: *Keserűsõt kellett a tehembe jönten, mèn nem tudot ganajlani.*

garádicskóuróu Chrysanthemum vulgare: Nr. A szegényebbek ősszel kocsisámra vágják az erdön, és tüzelőnek használták, s gyakran a lekvárt is ezzel főzték. Nehezen rothadó szára miatt a lápos területeken a gázlókat is ebből készítették.

gàrdaléba hagy gazdátlanul, összevisszahagy; veszendőben hagy.

gàrzsa (Ősz.) kaszahegyből készült kis sarlószerű nyeles vágóeszköz, amivel nádat és a kukoricaszárát vágják: *Ott a gàrzsa jaz eresz alatt, avvā levákhqtd aszt a lazsnakot.*

gatyás tollpamacsos lábú tyúk vagy galamb: *Aszt a gatyás lábú kokast kē mekfogni.*

gatyaszárba alsónadrágban: *Még gatyaszárba vőutam csak, akkòr léptem le jaz ágyrű, má kupoktatott az ablakonn.*

gatyázik fölöslegesen időt tölt, huzavonáskodik: *Jösz vagy nem? Ne gatyáz mán qnnyit mellette.*

gatyóu baromfiféle, aminek tollpamacs van a lábán: *A gatyóu megmarad magnak, mer a jóu tojóu lessz.*

gaz 1. gyom, dudva: Sz *Gasz tesz rá* (=ellopja). 2. rossz, léha, nem becsületes: *Azok a gasz cigányok megém megdézsmáták a kolompéromot a Pécsitagba.*

gebben: *meggebben* szomjúságában beteggè lesz: *Meggebbenek má szomjonn.*

gecizés huzavona, akadékoskodó halogatás: *Unom má Pistánqk aszt az örökös gecizését. Jöjjék az ember vagy maraggyég, de ja másikat ne gátója jaz okoskodásávā.*

gecizik teketóriázik, huzavonáskodik:

Ne geciz mán annyit, hanem gyere! gédélget dédelget, kényeztet: Cumisz-tattam, tējē gédélgettem a kis macskát, hogy az anyja megdöglött.

gēdi (Ősz.) kecskegida: Rigm. Gēdi, gēdi kecske, leszalatt a kërbe, megette ja káposztát, ott hatyta ja tórzsáját.

genyóu ondó.

genyóuzás huzavona, teketória, halogatás: Mire való βez a genyóuzás? Acc vagy nem acc?

genyóuzik téblábol, teketóriázik, halogat: Ēkēsünk, annyid genyóuzik ez a Miska fiju.

géra megsűrűsödött réteg a folyadék felszínén (pl. pille a tejen, vékony jég a vízen): A fōrāt tejenn aszt a jóu vastag gérát szeretem. Reggēre géra lessz a Homoróudonn.

géráddzik megsűrűsödik a folyadék felszíne: Géráddzik mán q lábozsba ja tēj. Hüvös az időü, géráddzani fog reggēre ja válubq ja viz.

gérbics 1. gébics, egyfajta madár. 2. apró, sovány (gyerek): Ojjan szerencsétlen kizs gérbics ez a fiju. Csont meg búr. Nőüni se jakâr. Pég eszik annyit, egy nagynak sok vóüna.

gérbuc csontos, sovány: Minden bōrdájq kiláccik annak a kötöknek, ojjan gérbuc.

gèrdou 1. a levágott baromfi hátának a nyakfelőli része: Nekem mindég a gèrdouja jár, Miska meg a sóüdört kapja? 2. sovány, hús nélküli: Szakadásig eszik ez a jány, oszt mégis ojjan gèrdou, hogy egy jóu szél ēfüná.

gereben ~ gerebeny kenderszösz kártoló, vasfogazatú eszköz: Kítōre-

dezet mán q gerebenem fogaji. Nem tudom a szöszöm mekhuzni rājta.

gerebenez ~ gerebenyez szösz kártol: Ot van a sütőübe, mozs gerebenyezi ja szösz.

gerebenezés ~ gerebenyezés a kender-szösz kártolása a gereben nevű esz-közön: A gerebenyezéssē most ēkēs-tem, mer a tengerit kellett elēb le-szedni.

gerincre fektet 1. birkózásban legyőz: Gerincre fektet a téged, hijábq vagy ojjan nagy máhóük. 2. teherbeejt, közösül: Marit izs gerincre fektette mán qz embēr. Domborodik az eleji. gèrjed: fēgèrjed megneheztel; méltatlankodva fölsattan: Mék fēgèrjet, hogy montam neki aszt a buza dōügot. Pék hát qz ű tehene legēte le.

gèrjesztőü a tűz begyújtásához való aprófa, gyújtós, szilánk: Vēnaszszon 'ttemre még gèrjesztőüt is nekem kellett vágni, hoty tüzet rakhasak.

gēsli gersli, korpás héjától megtisztított gabonaféle, rizs pótlására: A háboru βalat nem vóüt riskásq, hād gēsliwē, meg burizzsē tōütöttük a káposztát. Nr. Régen hatalmas famozsárban házilag tisztították meg az árpát a héjától.

gethes ~ göthös beteges, köhécselős: Nézzed mán te Pírka, az a vèn gethes embēr még aszt akarná, hogy hozzá-mennyek.

gezèrnyás beteges, hüléses: Ebbe jaz esőüs időübe mindék taknyozs, gezèrnyás qz embēr.

gibicèl pénzzel hazardjátékot játszik: Od gibicētünk a Kóüsa Gabi mūhēje jelőütt. Két-három pengőüt ém mindég nyèrtem.

gibicelés 1. pénzzel való nyerő-játék.

2. huzavona, teketória.

gili vékony (láb): *Nem gondōtam, hogy avval a gili lábāvā haza bír jōnni Szālkārū.*

gilimonyi sovány, vékony (ember): *Ebbe ja gilimonyi kōjōgbe csak ety szāl hūrka van.*

gimindzi gimnázium.

gincsōl gyomroz, dōgönyöz: *Addig gincsōta ja kismacskāt a jānyom, hogy a végēm megdōglōtt.*

glōucház üvegház (növények számára): *A bárōū glōucházāq Dobosom mām mājuzsbq jis vōūd dinnye.*

gōūjahutykōūrōū *Dipsacas laciniatus* L.: A néphit szerint, ha a levelei tövéen összegyűlt esővízben vagy harmatban megmosakszanak, elműlik az arcról a szeplő.

gōūjavirāg *Caltha palustris* L.: *Tavasszā mentünk a Csiki laposra gōūjavirāgot szedni.*

gombajitōūfa ~ *gombajētōūfa*, *kōūtics* (Ősz.) kb. 50 centiméter hosszú, 3–4 cm. átmérőjű bot, amire a *tekerōūi* nevű eszközről a kenderfonalat *jukazsgobajég*-ba csavarják: *Akkōr kell a gombajitōūfa, mikōr jukazsgombajégba tekērjük a fonālt.*

gombozás gyerekjáték, amikor a gombot a falhoz ütik, s az a másiktól egy araszra pattan el, nyert.

gombozik a gombozás nevű játékot játssza.

gomoja juhsajt: *A Nyirenn, ahom bārānt is tārtanak nyājba, csināngg gomoját. Bōrnyu bēllē bejōūttyāk a tejet, kifűtik turōūngk. Hegyes vászonzacskōūba teszik, oszt ety hét mūlva felakasztva māj meg is ērik, lehet enni.*

gōrc 1. a háztető csúcsa: *A gōrcānn is ātment a tetōūnek.* 2. hátszerű kiemelkedés a szántóföld hosszában: *Csak a gōrcān tuttam végigmenni, mer egyebűt viz van. Nem tom, mikōr lehet fēsžāntqni.*

gōūrē 1. kukorica tároló léces helyiség: *Tizenkēt szekēr tengeri vōūt a gōūrēmba.* Nr. Újabban lécekből készül az oldala ennek a helyiségnek, de régebben sövényyszerű fonással fűzfavesszőből készítették. 2. (újabban) főnök, fölöttes személy: *Nem tom minek harakszik rām a gōūrē.*

gōcshōs beteges, rossz egészségi állapotban levő: *Elég gōcshōs mām szegén, dehāt hetvenesztendōūis mūlt a nyāron.*

gōcsōri fejlődésében visszamaradt (fa, ritkán gyerek): *A kērt végirū baszt a kizs gōcsōri fāt ki kē vāgni. Nem nōūi ba mek soha.*

gōm csomó, görcs (fán, madzagon): *Ōūt ki mām a guzsajom maddzagjárul eszt a gōmōt!*

gōmōs 1. rácsomózott: *Hāt eszt a gōmōs nyūstōt nem lehet kibontani.* 2. forradás-helyes, csomós (fa): *Māj beletōrt a firész, mig ē tuttam vāgni jasztat a gōmōs ākācfāt.* 3. csomókásan összeállott, összefőtt (étel): *Nagyon gōmōs puliszkāt fōūzōtt ez a te jānyod.*

gōnc a testre fölvetett sok ruhaféle: *Szed le magadrū baszt a sog gōncōt, nincs māj fagyás! Igy mek se tucc moccanni.*

gōnygyōlszōsz henger alakúra csavart másodrendű kenderszōsz: *Három gōnygyōlszōsz hosztam, de mām māj meg is akarom fonni.*

gõrcs 1. csomó a fában: *Gõrdzsbe ment a firész azér nehéz.* 2. rög, göröngy: *Fēkapott egy gõrcsõt, oszt hozzávákta.* 3. apró termetű ember (lenézően): *Asztat a kizs gõrcsõt haza kē kúdeni. Nem bír a rendesen dóugozni.* 4. fájdalmas ínhúzódás, merevedés. Sz. *A gõrcs huzza jössze* (átok).

gõrönygyi bēka varangy: *Teli van a verem gõrönygyi bēkával, oszt ez a jám fél lemenni túllök.*

gõüzibe főüt kolompér karikára vagdalt krumpli hagymás, paprikás zsírban párában megfőve.

gõzü ~ *gõzõ* (Ősz.) *güzü*, mezei rágcsáló: Sz. *Ojjam mint a gõzü* (= arra a személyre mondják, aki üres kézzel soha sem tud hazamenni).

gõzüll ~ *gõzõl* (Ősz.) *güzül*, gyűjt. *Anynyid gõzűt mán, hogy elég vőuna hacs családnak.*

griccël pénznek vonalra való dobásával nyerő játékot játszik: *Egész dëlután csag griccētünk a szekërszénbe, hogy esett az esõ.*

gubaszegõü (régí szó) vándor iparos, aki faluról-falura járva a guba szélét színes textíliával, főként pirossal, beszegte. Nr. A hagyomány *Gadli bácsi* néven emlékezik a legutolsó szlovák származású gubaszegőre a századforduló tájáról.

guga golyva: *Kusza Gyulánénak ojjan gugája nõütt a nyakám, mint egy gõrögdinnye.*

gumóü kinövés, bütök, duzzanat: *Ojjan gumóü nõütt a fejem, mint az öklöm.*

gürdäj gyomnövény, aminek magas a szára: *A hászhátáná nyakig érõü mán a gürdäj. Evvel a pujávā kitépethetnéd valamék nap onnét.*

guzs 1. megcsavart fűzfavessző kötelek: *Csavárd meg guzsnak aszt a vesszőüt, úgy nem törík.* 2. vasból vagy vesszőből készült karika, amivel az oldalrudat a kocsí löcsére erősítik: *Kerezs meg a guzsokat, míg előü hozom az óudārudat!*

guzsajmaddzag madzagból készült átétel a rokka kereke és orsója között.

guzsajpácá a fonókészésnek az a kb. 150 cm hosszú rúdja, amire a szöszöt kötözik. Nr. Általában díszesre szokták esztergályozni, főképp a lányokét. Idősebbeké szilvafa hajtásból is készült, de ezt a hídlás alatti vizeletben pácolták néhány hétig, hogy szúmentes és szép piros színű legyen.

guzsajszallag kb. 100 cm hosszú, 1–2 cm széles szalag a *guzsajpácá* felső végén, amivel a szöszöt kötözik föl. Nr. Leginkább piros színű gyári készítésű szalagot használtak, de régebben kartonból hasított, házilag beszegett csíkot is alkalmaztak erre a célra.

guzsajszék alacsony háromlábú, kerek szék, aminek közepén levő furatába erősítik a *székezsguzsaj* pálcáját.

guzsorodik 1. zsugorodik, összehúzódik. 2. rugalmassá válik (a megfonynyadt vessző): *Mos még töríg, de ha három napig a verembe tartom, guzsorodik, oszt nem törík.*

guzsos hajlékony, nem törékeny (vessző).

gyakhec gyerünk!: *Kész vagy? Akkòr gyakhec!*

gyakhecël 1. kutyaol, gyalogosan sietve megy: *Lemegy a nap minygyá. Gyakhecēhetünk a setédbe hazafele.*

2. közösül: *Tudod is te még, hogy pisínek a jányok. Gyakhecété má?*
- gyalogpaszűj* nem futófajta babféle-ség: *Gyalogpaszűjt szoktunk a ten-geribe vetni, mer a nem nyomja jē.*
- gyaloksziek* alacsony, támla nélküli, fúrott lábú, házilag készített szék: *Csinátam ety kizs gyaloksziek.* Nagyanyám azon szeret üldöge-*ni* ja póúr mellett.
- gyaloktök* nem futófajta tök: *A gya-loktök úgy nőül bokorba, nincsen neki futásq.*
- gyanesz* gyerünk! futás!: *Mos mán osztán gyanesz haza.*
- gyapár* fehér színű ökör neve.
- gyapora* szapora, bőven termő: *A zsi-dőu-veres kolompér gyapora vóut, nagyon sokat termed, de jenni nem vóut jóu.*
- gyaporit* gyarapít: *Pusztit e nem gya-porit.*
- gyék* (Ősz.) gyík: *Km. Akét a csuszóu mekscipett, a gyéktő bis fél a.*
- gyékémpokróuc* házi készítésű gyékényszőnyeg, amit a dohánypalán-ta melegágyára terítenek éjszakára: *A gyékémpokróucot a dohányos szokja csináni. Tűv-heggyē két-két szálát összefogva sorjábq kötözi, óut a közepinn átvárja.*
- gyikinda* csapolásában meglazult, ide-oda mozgó (pl. szék): *A fene jegye meg aszt a gyikinda széket! Májď ősszetört alattam.*
- gyima* 1. gyáva, félénk: *Óu te gyima! Hát még attú ƒa kis kutjátul is fész?* 2. élehetlen, ügyetlen: *Hogy ez a Sanyi mijjen egy gyima jembər! Még a kapusàrkot se tutta fészégez-ni.*
- gyimáskodik* 1. gyáváskodik, bátorta-lankodik: *Ne gyimáskogy má! Nem esz meg az a kutya.* 2. ügyetlenke-dik: *Ogy gyimáskodott egyg óúrájig avval a vacok rekesszē.*
- gyökemedik*: meg'gyökemedik megbi-csaklik, visszatörök (kar, láb): *Le-csuszott a lábom a küszöbrű, hát oszt ojjan szerencsétlenül, hogy úgy meggyökemedett, hogy alig birok rájđni.*
- gyökte* nem egyenes, görbe; nyomo-rék: *Attú kezve lett ijjen gyökte Taplóu-zs Berti, hogy a bika meg-gönygyöte. Hát én eszt a kizs gyökte fát kivágom innét.*
- gyömör* 1. gyűr: *Ne gyömörd aszt a ruhát, mēr nem érek rá kifele vasáni megénn.* 2. töm, dug, szuszakol: *Gyömörd a kosárba, mekfér a még abba.*
- gyöszmékēl* csoszogva jön-megy: *Űj má le, ne gyöszmékēj itt körű rájđtam.*
- gyöszmökōl* dugdos, nyomkod: *Addig gyöszmökōte, mig bele nem fért a zságba.*
- gyütőufű* ~ *gyötőufű* (Ősz.) *Linaria vulgaris* L.: Nr. Főzetével a bőrlóbbot, lázas gyulladásokat gyó-gyítják.
- gyügye* gyüge, félbolond.
- gyülés* ~ *gyölés* (Ősz.) gennyesedés: *Va-lami gyülés van a sàrkamonn, osztán nem tudom fēhuzni ja csizsmámot.*
- gyüllēs* ~ *gyölēs* (Ősz.) gyűlés, kon-ferencia: *Oda van ez az embər vala-mi gyüllēzsbe.*
- gyümōűcsajjafű* ~ *gyümōűcsajjafű* (Ősz.) *Glechoma hederacea* L. Nr. Meg-főzve melegpakolásként lázas da-ganatokra teszik.

BALOGH LÁSZLÓ

Nyelvjárási szövegek*

VI. A palóc nyelvterület nyugati fele

Nagyölvéd, Vel'ké Ludince, Csehszlovákia. A felvételt Kovács István készítette 1963. ápr. 19-én.

— [A kendert hogyan kellett termesztteni?]

— *Április utoján jó gánajos földbe elvetnyi.*

— [Aztán később mit csináltak vele?]

— *Később? a virágos kendért kinyőttük, mikor elvāt a mágvástul.*

— [Hogyan nyűtéki? Mit csináltak aztán vele, tessék úgy elmondani!]

— *Szóval kérdés nekű?*

— [Igen.]

— *Kiszággattuk kézzel, kívígbe kötöttük, ázutān házahosztuk, mēkszārítottuk, elvittük fojóbā. Ott a vízbe lēráktuk, kárókot ütöttünk lē a vízbe, és a szálmākötéllal mēkkötőszttük, és uty kötőszttük odā a kendērcsomókot, és kāvicsot hortunk rā, hogy a víz el nē vigye. Ęty hét mūva mēntünk kimosnyi a kendért a fojóbā. ākkor mēkszārítottuk. Mikor szāraz vót, ęltörtük. ázutān...*

— [Mivel törték el?]

— *Oan törőfākkal. Kendértörő vājúvā. ázutān tlóvā ęltílótuk, ākkor a legápróp pozdērjā is kihullod belüle. Mikor āz is mēgvót, ázutān hēlbe mēkhēhőtük, ázutān a hēgye, tōvę āz vót a kóc. ębbül fontunk zsākoknāk, és ojan durvāp hāmvasoknāk, āmibe szálmāt hortunk, vāty szóval ęmbērēk istālóbā hāsznātāk, mār hāk körű hortāg benne. A szēbjit pedig rokkān mēkfontuk szíp vīkonyrā. Ęs hā lēhetēt pāmukot hūsztunk fōl, hā pedig nem lēhetēt, mikor pāmukot nem szērēszhettünk, ākkor fōlhūsztuk a fonālāt...*

— [Mikor megfonták, utāna még mit csináltak vele?]

— *Fōlmotollātuk. Fōlmotollātuk, ázutān | mēkszāpūtuk, szípen kifehērítettük...*

— [Hogyan kellett szapulni a fonalat?]

* Vö. MNyj. XII, 193—210; XIII, 173—90; XIV, 117—33; XV, 143—56; XVI, 137—52.
— Nyomdatechnikai okokból nem tudtuk jelölni az ő zártabb, illetőleg az ā, u, ű nyíltabb változatait s még egy-két ritkább hangárnyalatot. A mondatokat olykor — a megfelelő verzál betű híján — kisbetűvel kezdtük.

— *Hogyan kë... szápúni? Meszet öntöttünk forró vizzel, és ázutān hāmūt is öntöttünk forró vizzel. ěbbĕ bĕcsāvāsztuk, és ěbbĕ āt ěgy nāp. Szóval ěszt mĕlĕggen köllöt | betākārgātnyi, hogy el nĕ hűjjön. ázutān kimostuk, és mĕg ázutān szāpullōrā tettük. Mĕg ázutān mĕkszāpūtuk ojān hāmūs, hāmūt tettünk hām-vásrá, és vizet t^űötĕggettünk rā, és āz āsztān erős luggā kibzōdĕt, és ābbā nāgyon szīpĕn mĕkfĕhĕrĕdĕt, és ābbul vár... szōttük mĕnk ā ruhāt.*

— [Amikor már megfĕhĕredett, mit csináltak mĕg vele?]

— *Mĕggombojĕtottuk. Mikor mĕkszārātt, ugyi mĕggombojĕtottuk, ázutān fĕlvetĕttük vetĕfārā, hoty hāny mĕtĕr lĕgyĕn, és ázutān fĕlhúsztuk ā szātvrārā...*

— [Tĕssĕk megmondani, hogyan kell felhúzni, úgy, mintha most kellene csinálni!]

— *Szóval ěszt is mĕgmondom. Mind ā két vígire pāszmāk vānnāk. Ąkkor āz ěggyik vígit fĕl ā szātvdorogrā. Ąkkor belĕtĕttünk ěty fogāZs gĕrĕbjĕt, ěgy vās fogās gĕrĕbjĕt, és ābbā bĕāsztĕttük, hoty hāny pār lĕgyĕn, hogy ětyformān mĕnnyĕn fĕl ā szātvrārā. Ēs āzī köllöt mind ā két víge pāszmāt, hogy mikor fĕlkīsztĕttük, ākkor kivĕttük ā gĕrĕbjĕt, és āzutān mĕnt szīpĕn fĕl, utyhogy fĕl órān āt ā lĕkhosszāb víget fĕlvetĕttük, fĕlhúsztuk. Mikor āsztān fĕlmĕnt, ākkor elĕvĕttük ā māsik víginĕ ā pāszmāt, belĕ ā szīpkākāt [?], és ázutān űty szīpĕn fĕlkīsztĕttük. ā szātva víginĕ ugyĕ rojt... szóval dorong vān, és ābbā vān ěggy ojān nyilās, āmibĕ bĕhúsztuk ugyi ā kötĕzĕ ruhāt. ārrā fĕlkĕtĕsz... mikor besztĕttük nyisDbĕ, besztĕttük bordābā, ākkor fĕlkĕtĕsztük ā kötĕzĕ rojtrā. Ēs ākkor mā szīpĕn mĕkfĕszĕtĕttük, hoty szoros lĕgyĕn, ākkor mĕkkesztük ā szĕvĕst. Ēs mĕk szīp | virāgākāt is szoktung belĕ szĕnyi. ābbā āz ā szīp horhātĕ ruhāt vĕkony, ojān, mikor kimosĕdĕt, hāt mind ojān ĕrĕssĕb gyĕcs, ojān ruhākot szĕttem. Mĕk hābarū ālātt, mĕk fĕstĕbe is beāttunk ruhākot, utyhogy vígig ruhākot vārtunk belĕle, és szĕb, gyĕnyĕrĕ ruhāk lĕtteg belĕle. De mā māmā nem szĕvĕnk, mer vān ruhā āz űzleteingbe ĕlĕg. Ēs mĕndĕnkĕnek vān kereseti lĕhetĕsĕge, hogy mĕg is vĕheti, utyhogy jĕ ruhābā jārhat.*

[Elmondta: Nagy Varga Istvānnĕ, sz. Gulyās Eszter, 58 ĕves]

Patak, Nógrád m. A felvételt Vĕgh József készítette 1964. szept. 23-án.

— [Mit nĕz meg ā gazda, mielĕtt hozzāfog az aratāshoz?]

— *Hāt ā gāzdā, mikor nekikĕzd āz arātāsnāk, elĕszĕr mĕgnĕzi ā gābonāt, hogy ĕlĕg ĕrĕtt-ĕ. Nāgyon nem hāggyā elĕrgyni [!], mer ākkor pĕrĕg, mikor vāgjā ā kāsžāval. Az ĕmbĕr, mikor kimĕgy verĕtkāsžāval,¹ kāmĕt² kĕt ā kāsžā... kāsžānyelre, āsz mĕkkezgyi ā vāgāst. Vāgjā ā rĕndĕt. Az āsszony ām mĕk szĕgyi ā mārkot. Csinā kĕtelet, ā mārkod beletĕszi. Mikor ā māsogyik mārkot tĕszi*

¹ Élesre kikalapált kasza.

² Görbe pālcafĕle, amely kaszálāskor ā levāgĕt gābonāt ā rendre dĕnti.

bele, vān olyan āsszony, āmēllyik még össze is csāvárjá, utyhogy āz embērnek csak fēkērēsztōnyi kő.

— [Mit csinál még az asszony? Az ember bekōti a kēvét. . .]

— Az embēr bēkōti ā kēvét, āsztā fēkērēzbe rākjá, āz āsszom mēg gereblyé utānnā. Mikor össze vān gereblyéve, ā gereblyelést is összekōttyūk, osztām bētēsz-szūk ā fēkērēsz tōvibe.

— [Meddig marad így a búza fēlkeresztben?]

— Hāt, āz mān āttō fūG, hogy mēnnyi āratnyivālō vām, mēr ēgy. . ., mikor ēgy nāp hā lēvāgjuk, māsnap nem horgyuk, mer ānnāk ā gābonānāk ā fōdōn | még | szqrānni kő. Mer' hā hāmār összehorgyuk, ākkor még ā kázalbā bēmelekszik. Kēt, kēt hētig mēk kint vān. Vāgy vān uty, hoty hāromig is. Hā essős āz idő, bizo hārom hētyig is kint vān, mer nedvessen nem horgyuk össze.

— [Hova hordják össze?]

— Kázal. . ., kázā. . ., kázalbā rākjuk ā. . . ki-ki ā mágā fōggyire, fōggye vėgire, āsztōm mikor rākerō ā sor, ākkor oz gyūn ā gép, oz gépelünk.

[Dolgozott Bodó bácsi gép mellett?]

— Dolgoztām.

— [Mit csinált, milyen munkát?]

— Hāt, ētetō is vótām, zsākolō is vótām. Mikor. . . mikor hol vót rām szükség. Szālmākāzālonn is.

— [Emlékszik-e arra az időre, amikor még nem volt cséplőgép?]

— Emlēkszēk, ākkor csépvēl csépōtek āz öregjeink. Ēn ugym mān nem csépōtem, de még āpām āsz csépōt.

— [Hogy történt ez?]

— Ot csinānāk ēty tisztā helet ā fōdōn, lētāpossāk, hoty por nē lėgyēn. Ākkor ā rozsot elterityik, szētōdozzāk ā kīvėkēt, ākkor osztā négyen, ötenn | csépōnek sorbā. De olyan tāktusrā mēnt, hogy igazān nem tévesztēt ēggyik sē.

— [Itt nem volt szokásban, hogy nyomtattak?]

— āz is mēgvót. āsztāt, leginkābb ā buzāt szoktā. . . leginkābb ā buzāt, mēg ā | zārpāt szoktāk nyomtātnyi. Ōsszekōtōttek négy-ōt lovāt, hosszú kōtėlre, ēggy embēr bēāt āz āsztāk kōzepire, osz hājtottā ā lovākot. Mikor mā jó mēg vót gyūrátvā, ākkor ā tōbbi embērēk kesztik ā fordītāst. Mikor mān ā lovākvāl āt lēhetēt mēnni ā | uj fordītāsrā, ākkor ātmēntünk sz ot hājtottuk, ākkor mēginn mēggyūrāttuk āsztāt. Mikor mā jó lē vót gyūrátvā, ākkor fāvillākvāl lērāsztuk ā szālmāt. Mikor āz mēgvót, ākkor vót lyān nātyfogō gereblye, ōt fogā vót neki, gōrbe, āvvāl mēgint lēhūsztāk ā tōvekēt rólā. Ākkor ā szēmēt ōsszesōprōtték, ākkor hosztāk ā nāgy rostāt, és kirostātāk ā gābonāt.

— [Hát a kukoricát hogy törték régen, mi volt a szokás?]

— Hāt, itt āz ā szokās vót, hogy mēntek négyen, ōten, vāgy mikor, hugy. Kinek tōv vót ā rokonā, vāgy nāgyob vót ā csālād, ākkor tōbben mēntek. Tōrték hējjāstō ā kukoricāt. Kor szekerre rāktāk, osztā hosztāk hāzā. Este osztān ōsszegyūttek ā rokonok, dālōtāk is. Bizo olyankor mā sokszor vót kis uj boroskā is.

Fölöntöttek, oz dälóták, éfélig is pucúták. Kettő-három csomószta á kukoricát, összekötötték föl á pádlásra vágy á szárétókrá, ásztān, hogy össze ně meleggyen á kukoricá.

— [A disznóölést tessék még elmesélni, mit csinálnak előző nap?]

— á disznóölésné előtte való nap mēkkíszítēnek mindēnt, kēsēkēt mēkkőszörölyik, jó borsot mēktōrik, pālinkāt is mēkcukrozzák. Rēggel ásztām mikor... , de hát hájnalbá, nem rēggel, mēG | sūtédbe, lāmpānā szoktuk mēkszurnyi á disznót. Kor osztān gyojtunk rā tüzet, de mindēn esetre először á torkot lēöblīti az embēr ávvál az előtte való nápi cukros pālyinkāval. ákkor osztām pērköllyük. Kápárjuk, vākárjuk, csak még árrá kő nágyon vigyāzn̄yi, hogy á bőr el ně páttānnyon. Mikor ásztām mēvvān pērköve, ákkor lēmossuk, jó lēvākárjuk, ággýig vākárjuk, még gyócs fehér nem lēssz á szálonná vágy á bőr. Mikor ez mēgvān, ákkor osztān ki huty szoktá. Ollyān is vān, ámēllyik mind á négy lábát kivēszi először, ásztān külön sonká, mēg ollyān is vān, ámēllyik csak kettéhāsīttyá, osztā odábē az ásztalom bontyá szét. De mān ákkor az ēggy üvegvel kifogyott á cukros pālyinká, mā ákkor mēkkezgyik á mās̄kot. ákkor osztām mikor á szálonnāt lēfejtýik, az ásszonnák mingyā mā ákkor vān forróvizeg, ákkor mān oz dobjāg bele á szálonnāt mēg á mājāt. Mikor ez mēkfort, no embērēk, kīs̄z á früstök, az ábātszálonná mēg á főt māj. Ákkor osztā fēretēs̄znek mindēn munkāt, ákkor lekfontossáb munká az ēvēs.

— [Délre mi van ebédre?]

— Hát, dére ásztān vān ugy, mikor vágy | cigāmpēcsēnyét csinānák, vágy... vāGy csinānák ēty kis pērköttet. De mān á... de mān árrá osztām mān nem pālyinká mēgy, há borocská.

— [Az asszonyoknak mi a dolga?]

— Hát, az ásszonyok mēk kibontyāk á belet, kimossāk, áddig mossāk, ánn̄yi vizet kihordānák rā, hogy bizony nács csālādnák ēlég vóná fūrdenyi benne, há ēty hejre öntōgetnék. De fontos nāluk ász, hoty tisztá lēgyēn, ně lēgyēn szāgos á bél, mer bizo", há szāgozs bélbe tōtenek, ákkor osztā ēhetyik á szāgos kolbāszt egīs̄z ēvēnn āt.

— [Ki szokta megtölteni a kolbászt meg a hurrkāt?]

— á hurrkāt az ásszonyok tōtyik, á kolbāszt mēg az embērēk.

— [A zsír̄t melyik nap sūtik? Aznap?]

— Hā, hā vān ēlég segīts̄g, ákkor kīs̄l áznáp á zsír̄ is. De ázér tōp helēn, vágy lektōbbet mās̄nap szoktāk sūt̄nyi, mer biz ázér fārásztó dolog. Nēm rossz á disznóölēzs, de ázér fārásztó.

— [Vacsorára mit kēs̄zitenek?]

— Hāt ásztām vācsorārā vān pēcsēnyeleves, vān sāványúkāposztā, mer | cigāny is ász montā, hogy ákkor jó á kāposztā, hotyhā disznó beledōglyik. Illyenkor mēk hāt lēhed belehānn̄yi disznóáprólēkod bőven.

— [Kóstolóba mit szoktak adni?]

— Kóstglóbā? Kóstglóbā, ákkorrā mā mikor á kāposztāt kivitték az ász-

tárrú, akkor mán ot vān ā sūt hurká, mēg akkor mā vān kolbász is. Fris kóbász. Az is vān sūve.

— [A rokonoknak mit visznek?]

— *Māsnāp osztām visznek ā rokonoknak ābārkāšāť,³ ābārszalonnāt, hurkāt, mājāshurkāt, kāšāshurkāt.*

— [Tessék elmondani a lakodalmat, ki megy el megkérni a lány kezét?]

— *Hāt mikor mán ā fiátalok mēgēggyesztek, hoty szeretyik ēgymāst, akkor osztā leginnek ā vágy āz āpjā vágy āz ānnā elmēgy ā lyānhāszho. āsztān hāt ōk is mēgbeszēlyik, hogy beleēggyeznek-ē ā fiátalok ēggyessīgibe, helybehāggyāk-ē. Hā beleēggyeznek, akkor osztām mēgbeszēlyik, hogy mikol lēssz ā készfogó. akkor ā leginy is ā kērsztāpjāval, mert āsz... leginkābb āsz szokot lēnnyi ā nāsznāgy, mēg ā lyān is ā kērsztāpjāval elmēnnek ā jeddzōhō, mēg elmēnnek ā pāpho. akkor osztā hāromszor kihirdetyik ōkōt, ā hāromszori hirdetés utānn āsztān követkēzik ā... hētfőn vāty keddēn vágy vān uty, hogy vásārnāp, akkor osztām mēttārtýāk ā lāgzit. Hāt ā lāgzibā āsztān ā vőfīnnek vān dógā, mer rēggel āz esküvő előtt, mār akkor el kő mēnnyi ā lyānhāszho, āsztām mēksūrgetyik, hogy gyerünk mā ā tēmplombā ā mēnyāsszomvāl. Mikor ā tēmplombā mēgeskūnnek, akkor ā cigānyok elkísírik házā ā mēnyāsszont, ā vőleginy ām mēsz szālāt házā kertrő. Mikor ā mēnyāsszont házākísírtētték, akkor ēty-kēt nótāt muzsikāt cigāny ā lyānyos hāznā, akkor osztānn elmēnnek visszá ā leginhāszho, akkor osztānn ott ēsznek vālāmit, isznāk, tāncónāk, de ā vő... ā vőfīny, ām mēg osz mēgy visszá jā lyānhāszho, mēg mos járjā ki ā lyānt, hogy ide āggyāk-ē. Mikor ez mēgvān, akkor ā vőfīn visszāmēgy, osz mēnnek ā lyānyér, tāncónāk āz uccān, muzsikānāk, dālónāk. Mikor ā lyānyoshāszho érnek, akkor bēūtetyik ōkōt, mēgin csak ēnnyi kōll mēg innyā. Ēggyet-kettőt tāncónāk, mer akkor bizom mā estelēggyik, elmēnnek ā leginyhāszho, ott osztām mēgvān ā vācsorā.*

— [Mi van?]

— *Vācsorā vān ollyānkor, mán kīszítenek, vān öt-hāt féle.*

— [Példāul mi? Soroljā el?]

— *Vān leves, vān főt hús, vām pērķōtt, vām pēcsēnye, āsztā^m vān sūtemīny, mēk kāšā is vān. Ąsztāt hijjāk kitolókāšāgnāk. Mikor ennek vége vān, akkor oszt ā cigānyok kápnrāk vācsorāt. Mēg ākik, hāt fōszógātāk ā... āz első vācsorānā. Mikor āzok is mēkhāntāk ā bendőt, akkor osz kezđōgyik ā tānc. Odā sē rēggelig. Ki hugy birjā. Vān, āki mán ēfékor kidő, mēv vān, āmēllyik mēg bizo māsnāp is tāncó. Mer vān ollyān lākodālom, hogy bizo mé māsnāp is ugy vān, mind elōtte vālō nāp.*

— [Mikor vān ā menyasszonytānc?]

— *Ą mēnyāsszontānc ugy hājnrāl felē vān.*

— [Milyen ruhāban vān ā menyasszony?]

— *Ą koszorūt lēvēszik ā mēnyāsszon fejírő, minālunk ollyān, ugy nevezik,*

³ Valószínűleg az abálólében kifőzött kukoricakása.

hoty fékető, ásztát főtészik a mēnyecske fejire, mer mā ákkor mēnyecske, a koszorót lēvētték a fejrő. ákkor osztā először a druzsbā... , először a vőfíny, ász fordú vele ēggyet-kettőt, ēgy mēk szēgyi a píszt. Dobállýāk bele. Vān uty, hogy áki nágyon szerēt tāncónyi a mēnyásszomvāl, ákkor kettő-hārom összebeszét, osztā krājčārokod dopták, uty, hocs csörögjön. Ákkor a tāncosnák mindék többet köllöd dobnýi. Ásztā bizom mēgy... hát, szépen össze-szēzttek a mēnyásszonnák. Mer ászt a píszt áasztā odaöntik a mēnyásszonnák | a kötínnyibe.

— [Hát a szakácsnénak szoktak-e gyűjteni kásapénzt?]

— ász szakácsnénák isz szokták píszt gyűjtenyi.

— [Hogy történik?]

— a vőfíny, mer ász szoktā bēhordányi az ételt, bēkőti az ēggyik kezit, a māsīgā tālāt fog, mēg a bēkőtőt kezibe ēgy vāricskāt.⁴ ávvāl csörgetyi a píszt, ámit hānnák⁵ bele. De áki nem ákár ánnýi, bizo ággyig nem mēgy el tőle, hā többet nem, ēty krājčārt köllöt neki belevetnyi a tānyérbā. De mégis köllöd dobnýi. áaszt osztā hát vágy mēkkáptā a szakácsné, vágy a vőfin tette el mágánák. Mer bizo az is beszégetett élēget, mikor horta bē az ételēket, mer mindēn ételhő külön köszöntőt mondott.

[Elmondta: Bodó István, 71 éves]

Hévízgyörk, Pest m. A felvételt Balogh Lajos készítette 1964. dec. 18-án.

— [Tessék elmondani a kendermunkát! Tavasszal mikor kimennek...]

— Tāvásszāl, mikor kimēnünk a hátārbā, mā mikor engedi az idő, ugyē ákkor elvetettük a kendērt, s ákkor az kikelt, de áaszt kápālnyi nem köllött. az mēgnőtt, s mikor mēgnőtt, ákkor kinyőtűk. Uty szoktuk mondānyi, hoty kinyőjjük a virāgossāt a mágvázsbul. Mikor ász kiszēttük, kēvégbe kötöttük, s ákkor ēlāsztattuk. ēlvittük a mocsojāgbā vágy a Gālgābā, ki hovā tuttā vinni. Kēt hétig āzott, és ákkor kihúsztuk, és ákkor mēkszāritottuk, ákkor ēltörtük törővel. Ki sūkval vālyúbā, kinek vót kendērtörője, lābvāl tāpostuk, oszt ugy ētörtük. ákkor mēgmozszoltuk, jó kicsāptuk fāho vágy olyan jó nágy... hun fāho, hun olyan jó náty karókho, jó kicsāptuk, hogy a pāzdērnyā kimēnnyēn belüle. Ákkor mēgmozszótuk lābbāl. Összetekergettük ijjen csomógbā, és ákkor a lábunk alá vēttük, jó mēg is köbdöstük néhā, hoty pūhā lēgyēn. Hāt uty köllött, hon nē lēgyēn élēs. ákkor jó mēgmozszótuk lábunkvāl. Mēntünk ugyē ēggyik hāsztul a māsikho, lyānyok összēfoktunk. Oszt ákkor, hā nēkünk vót sok, ákkor mihozzānk is ēgyüttēk ötēn, hátān, tízen, mikor hānyān. ákkor mēgmozszótuk, ottān dālótunk, odājöttek a leginyēk, ugyē ázok is dālóták. Hāt āzutām mikor mēgmozszoltuk, ákkor újra kicsāptuk, s ákkor mēkhēhőtük. Mikor mēkhēhőtük, kor szépen gugyēlāgbā mēkcsinātuk, és ákkor úty kerūt a guzsājrá, uty fontunk.

⁴ fakanalat

⁵ hānynak 'dobnak'

— [Hogy ment a fonás? Házakhoz elmentek?]

— *Házakhoz  j rtunk,  gym shoz.  s  kkor este fon h z v t,  kkor. V t  kkor fon h z, ugy , tiz n ten, h sz n, huszonöten, mikor, m jen körzet vót, hogy m nnyi l ny v t ott n,  kkor oszt  lm nt nk od , od j rtunk fonnyi.  s  kkor ugy  h t, mind n este. Egész... mikor novemb r elsején, n m elsej m, m so-dik n kesztyűk   fon h z t, mind nszent k után, és  kkor f rs ngig, mindig j rtunk, mind n  st . H t ugy  ott is m nt az idő, mer h t  n pl n  n gyon szerettem   fon h zho j rny . Borz szt j n. Mer ott ugy  mind nf l  vicc k v t k, leginy k is jöttek, és  kkor ugy , h t v t kedd este [meg  ] csütörtök este, e v t   leginy s  st .*

— [Milyen játékok voltak ott?]

— *M jen játékok v t k? H t ugy  ez n   kedd n este, csütörtök este az vót, hogy   leginy g b j ttek, s  kkor elk pt k   l nyoktul az orsót.  gy l nt l elk pt k az orsót, s  kkor körül köllött mind nkinek m nnyi, mind n ggyes⁶ leg nt m kcs kolny . De mind n l ny n k.  s  kkor jó van, ez v t kedd n és cs t rt k n. De  z  k zbe jöttek   leginy k h tf nn is, sz rd nn is, de m  p nt k n n m. N m mertek, [nevetve mondja: mert akkor] kics f t k  ket,  szontuk, hoty p nt k n cs k   h gyos leginy k j rn k. H t  gy v t. P nt k n nem mertek gy nnyi.  s h  véletlenül ugy b j tt olyan fi t l b leginy,  ki nem hozzánk v l  v t, ugy , mer cs k ugy velünk  gy idős, v gy mitőlünk id ssebb, h  eljött, h t j  v n,  szt  ...  zokn  b  l het t j nnyi, n . M m m  olyan fi t l bb is k v nkozot sokszor, olyan kisseb, és  kkor iz . No, jó v n.  kkor  szt m g b kormosztuk. Mer n m  k rtuk, hogy mitőlünk fi t l b, m  kiseb leginy k od gy j n k   fon b .  kkor oszt n sokszor od sompolyokt m   sporh lt mell , m kkentem   kezem t   m sin k rik v l koromv l. Oszt  kk  hozz m ntem, oszt j j t  is  gy tt , kedves, h  m nek gy tt , m k t  kicsi v gy idő, v ty fi t l v ty t  ide. Kor   többiek m g nevet k, mer ugy  csup  korom v t, de   nem v tte észre, hoty h t  n b k rmoszt m  tet.  zut n oszt nem mertek éjen fi t l gyerökök, mer  szongy k, nem m n ng, b k rmozna k benn nk t.*

Kor oszt   keszt nk j cc ni, ugy . K db  estem. L  lt nk  ty sz kre. Pál-dául  ty sz kre l  ltem, s  kkor leginy k...   lányokét mindig   leginy k k rd szt k, hogy... v gy  m mondt m, hoty k db  estem.   leginy k monták, h ny  lr . H t ugy , mont m, kettőre. L nyok... r ntsz rint, nem mertek sok t mond nyi. Kettőt, négyet, h tot, de   leginy g bizony  k rt k m k h sz t is.  s  nnyit m k köllött  dny ,  m nnyi...  m nnyt k rt k. Cs gb . Ig n. No, jó v n.  kkor ford  b h t is j cottunk.  z is ugyan gy m nt. L  t nk sz kre, s  kkor monták, hoty ford  b h .  kkor  sz montuk,  ggyig m g nem fordulok, m g ez és ez, J ni v ty Pisti v ty P li m g nem csókol.  kkor  szt n od j tt, m kcs kolt, oszt  kk     t   sz kr .  kkor viszont k rd szt k   l nyok, hoty ford  b h . Kor   is m gmont , hogy  ddig m g nem fordulok, m g Boris v gy

⁶ A harmadik szótag is hangsúlyos.

Máris vágy Julis még nem csókol. akkor ugye oda köllöt menni, s ákkó mēkcsó-kótá. Nā, ez vót a fordú bóhá.

Hāt, ázutān méG | mik vóták? Hā kimēntünk, példāul ijen nágyob lāny vót, időssebb, ákinek mā vót szeretője, ugy mondvā, hát ugye āz, hā kimēnt a leginy, āz āki udvárolt neki, ākkor a lāny is kimēnt utānnā. És ākkor huncutok vótunk, mēr hā. . . hā sokāig nem jöd bē, ākkor lēvēttük nēki a guzsályārul a gúgyē-lājāt, oszt jó bēsosztuk, bēhāmusztuk, oszt ākkor ugy visszaköttük. Osz mikor bējött, hā sokā jöd bē, mer sokāig udvároltátot mágānāk, kor mikó húsztā ki, hād bizony kihúsztā a sót még a hāmút. Szt ākkor nevettünk, ugye. Mer hāt ity kiviccöttük ōköt.

— [Valaki távolról suttogva mond valamit az adatközlőnek.]

— Nēm. Ugye ēggy. . . ēggy. . . ēty télēn szoktunk kéccēr vāty hāromszor is főzni mākoskukoricāt. ākkor osztān elmēntünk fāt lopni. Mēr ugye mākoskukoricāho nágyon sok fā köllött. Oszt ākkor összēszedelōszkōttünk lānyok, ēmēntünk fāt lopni. ēggyik udvārbā, māsik udvārbā, fővēttünk ēggy-ēggy dārāp fāt, oszt vittük. ā leginyēk még össze [rakták?]. Ákkor māsnap főszttük a mākoskukoricāt. Jó mēgmākosztuk, jó mēkcukrosztuk. Kor oszt jöttek a leginyēk, ēstē, hāt odaűtettük ōköt a | ásztālho. És ākkor én szoktām mondanī a vērset: āki még āz idēn kukoricāt nem kápāt, előre mēgmondom, tēgye lē a kánálāt. ākkor oszt ugye ēttek a leginyēk, ēggyik is mā. . . , hāt mindēnki ēvēt, nā. És hāt ākkor ugye ez vót a kukoricāfőzés. Eszt is szoktuk ēty télēn hāromszor is mēkcsinānyi.

[Elmondta: Kovács Mihályné, sz. Lipták Borbála, 65 éves]

Mátraszőlős, Nógrád m. A felvételt Végh József készítette 1964. nov. 4-én.

— [A kukoricaszedésről is beszélgetünk. Hogy történt az?]

— Hāt a kukoricāt még lētőrfűg zsākogbā, fölráktuk a kocsirā, oszt úty hosztuk házā fosztātlan, oszt ithon este fosztottunk. Hítunk sok fosztókot, lyānyok, legényēg gyűttek fosztānyi, oz dānolták. Tān főszttük nekik a mākoskukoricāt utānnā, mikor mā víge vót a fosztāsna. Tēlēm mēk tollāt fosztottunk. Ott ākkor is a sok lyānt összhōtunk, oz gyűttek, osztā lyānyok utān gyűttek a leginyēk is. ākkor mis [?] vāty kukoricāt főszttünk, mākosāt, vāgy jó tészāt süttünk nēkik, hogy jobbān elszōrákoznāk,⁷ ākkor jobbān elgyūnnek.

— [Legények mentek-e ilyen helyre?]

— Gyűtteg bizony a legényēk is, mindēn lyānnāk gyűtt a szeretőji odā a fosztóbā. Mēgvārtā ōköt kint, oszt úgy kísértve a lyānt házā. Jārtunk a fonóhāzho is. Odā is jārták a legényēk mind, oszt ot vóták āggyig, mé csāk mink ot vótunk. Otvēnt [?] tréfātāk a lyānyokvāl, még énekēltünk, mindēn, āsz jó mulātās vót ottēnek.

⁷ A második szótag is hangsúlyos.

— [Hátha elejtette az orsót a lány?]

— *Há eles... tettük az orsóra még annyira vigyáztunk, mer há elejtettük az orsót, a legény ágyig nem áttá oda, még még nem csókoltá a lány. Há még nem csókoltá még, kivitte, oszt az utccán kérésztű-kossú félmotollásztá.*

— [Hát volt-e még olyan játék, hogy kútba estem?]

— *Vót bion, ászt is jáccottuk, ász még... még... még jáccották fordú bóhát a fonóházná.*

— [Mi volt az?]

— *Úty, hogy rá kellett ülni a székre, tá ászonták neki, hoty fordú bóhá. ásznyá, nem fordulok. Meddig? Még ez a legény, vágy ez a legény, mégmontá nevit, még ez még nem csókol. Hát osz mán, mā muszāj vót, vágy ákárt, vād nem, elmént, osz mëccsókolta. Mëgint osz lëült a legény. ám még mëgint osz úty hitá el lyánt, hogy mënnyën ámëllyiket ákártá ű, hoty csókollyá még. Ez így mënt. Hát mindën játik előgyütt ott a fonóházná.*

— [Hát Luca napján fontak-e?]

— *Lucá năpjăn mën nem fontunk, ákkor fosztottunk, váty horgoltunk, illye-kët csinātunk. Mës süttük a mőnálláskāt. Gyüttek a legényék is, osz süttyük⁸ a sok mőnálláskāt, osztăn ëttyük. Më hāt ákkor csak így, ilyen szórákozās vót, mer fonnyi nem szoktunk ákkor.*

— [Mi az a molnárlaska?]

— *Ugy olyan vāzsbā süttük. Ollyán víknyucskā, láposkā vót, a vāzsbā süttük még. Vittünk cūkrot, tejet, hogy mëntő job lëgyën, mer ugyë a legányëknek is jobbān teccëtt.*

— [Hát varrni varrtak-e Luca napján?]

— *Nemigën vártunk, mer ászmonták, hom mājđ a Lucā várrút [?] hágyít oda.*

— [Hát arról hallott-e a néni, hogy készítettek régen Luca-széket?]

— *Hogynë, hāllottam bizony.*

— [Mit hallott erről?]

— *Hāt, azon tizënhārom⁹ năp csinātāk, mindék koppántották velë ëggyet. Oszt ëjfélimisekor elvitték a | zëfélimisére, hogy ot rāülnek. De nem mindëggyik mert, fílt, hogy a hātāho vërik.*

— [És ha ráült, akkor mit látott?]

— *Ászontá, hogy hāt ű látot szárvákot, még mikët látott, de keves mert rā-ülnyi.*

— [Hát a lányok csinálták-e azt, hogy felírtak egy-egy nevet cédulára, így Luca napján?]

— *Igën, ászt is csināltuk.*

— [Hogy volt az?]

— *ázt... úcs csināltunk, ánnyi cédulāt, a nevekët, a legényékët belëirtuk,*

⁸ 'sütöttük'. Tulajdonképpen *süttük*, csak *ü* előtt a *t* palatalizálódott.

⁹ A harmadik szótág is hangsúlyos.

hogy máj minő nevő vész el. Mëm mëgint ászt is csináltuk, hogy vittünk a három misére piros álmát. Osz mind a három misén beléháráptunk. Osz mikor házmëntyünk a hármágyik misérű, kimëntünk velē a fál mellé, hogy minő nevőt látunk, májd olyan nevő vész el.

— [Betlehemesek jöttek-e karácsonykor?]

— Azok is jártak.

— [Azok hogy jártak?]

— Hāt azok mëg hoszták a kis Jézust a betlehembe, mëg botokvál gyűttek, mëg föl vóták rongyos ruhába őtöz... osz tãncóták mëg énekéltek. Ez íty törtínt mëg.

— [Aprószentekkor jártak-e a gyerekek korbácsolni? Az nem volt szokás?]

— Nem, nem.

— [Farsangkor, húshagyókor volt-e valami bál, multság?]

— Akkor mulá... vót muláccsãg, mind a három nap muláccsãg vót. Úty, hogy jártunk tãncolnyi vásãrnãp este, hétfűn, keddēn, ez éfélig mindég muláccsãg vót. a kissebbeknek külön vót ivó, met ivónák hítuk, a kissebnek... beknek is külön, háromfajta ivó vót. ahogy...

— [Hosszabban mondja el, mi az az ivó! Ezt nem értem. Ivás volt ott?]

— Nem ivó, csak ivónák monták, hoty hāt ęz a | ivó. Ez a kislyányok ivójã, em mëg a nágylyányok ivójã. Hāt mãn a fělnyőtteké külön vót. a kissebbeké mëg... azok nem vóták olyan sokãig ott a muláccsãgon a kissebbek, mım mãn az őregebbek, osz külön csinãták nekik.

— [Hol?]

— Vót olyan hãzi kocsmãbã, mēv vót olyan nágy űres hãz, ákit kiörjítettek,¹⁰ osztãn ot vót.

[Elmondta: Szappan Jánosné, sz. Bata Júlia, 75 éves

Összeállította és lejegyezte: BALOGH LAJOS

¹⁰ A második szótág is hangsúlyos.

TARTALOM

Cikkek

Papp István	3
<i>Sebestyén Árpád</i> : A tájnyelv mint stílus eszköz Móricz Zsigmond műveiben	9
<i>Papp István</i> : A nyelvtörténeti oktatás módszertanához	41
<i>Jakab László</i> : Köznyelvünk hangzóhiányos igei töve	53
<i>A. Kövesi Magda</i> : Az ősmagyar sz-ező és s(> cs)-ző nyelvjárások kérdéséhez	61
<i>Márton Gyula</i> : Adatok a <i>fenyőlevél</i> névéhez a székely nyelvjárásban	75
<i>Szabó József</i> : A denominális igeeképzők Nagykónyi község nyelvjárásában	83
<i>Végh József</i> : Földrajzinév-gyűjtésünk állása és tudományos problémái	95
<i>Papp József</i> : Keresztnevek Tiszacsegén	105
<i>Mizser Lajos</i> : Cserépfalu ragadványnevei	121

Ismertetések, bírálatok

A Magyar Nyelvjárások Atlasza II. rész. Ism. <i>Sebestyén Árpád</i>	135
Imre Samu: A mai magyar nyelvjárások rendszere. Ism. <i>Nyirkos István</i>	139
Petro M. Lizanec: Magyar—ukrán nyelvi kapcsolatok. Ism. <i>Kálmán Béla</i>	143
Imre Samu: A felsőőri nyelvjárás. Ism. <i>Sebestyén Árpád</i>	149
Névtudományi előadások (II. Névtud. Konf., Bp., 1969). Ism. <i>Kálmán Béla</i>	152
Ladó János: Magyar utónévkönyv. Ism. <i>Kálmán Béla</i>	155
Eero Kiviniemi: Suomen partisiippinimistöä. Ism. <i>Keresztes László</i>	159
Heves megye földrajzi nevei, I. Az egri járás. Ism. <i>Kálmán Béla</i>	163

Nyelvjárási adatok

<i>Balogh László</i> : Szamosszegi szójegyzék (5)	167
<i>Balogh Lajos</i> : Nyelvjárási szövegek VI. A palóc nyelvtérület nyugati fele	173

R é s u m é s

<i>Á. Sebestyén</i> : Der Dialekt als Stilmittel in den Werken von Zsigmond Móricz	38
<i>I. Papp</i> : Zur Methode des sprachgeschichtlichen Unterrichts	51
<i>L. Jakab</i> : Les verbes à double thème radical dans le hongrois commun	60
<i>M. A. Kövesi</i> : Zur Frage der ungarischen Dialektunterschiede — belegt in Wortpaaren mit anlautenden sz ~ s(> cs) Formvarianten	74
<i>Gy. Márton</i> : Beiträge zu den Benennungsformen des <i>fenyőlevél</i> 'Tannennadel' in der Székler Mundart	81
<i>Й. Сабó</i> : Суффиксы отыменных глаголов в диалекте деревни Надькойи	93
<i>J. Végh</i> : Zur Lage und zu den wissenschaftlichen Problemen unserer geographischen Namensforschung	103
<i>J. Papp</i> : Die Vornamen im Dorfe Tiszacsege	119
<i>L. Mizser</i> : Die Beinamen von Cserépfalu	132

5953-1982